Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

't Groot waerelds tafereel, waar in de heilige en waereldsche geschiedenissen en veranderingen zedert de schepping des waerelds, tot het uiteinde van de Openbaring van Johannes, worden afgemaalt, en ieder konst-prent door godsgeleerde, wysgeerige en waereldlyke uitleggingen, redeneeringen en gedachten verciert : benevens de tydreekeningen of jaarboeken der gevallen des waerelds

https://hdl.handle.net/1874/205072

VOORREDEN,

Over de

APOCRYPHE BOEKEN,

En over de wyze waar op de Hebreeuwsche ordening geschikt is.

DE Jooden hebben nooit in hun ordening van de Heilige Schriftuur de boeken ontfangen, die men gemeenlyk de Apocryphen, of Deuterocanoniken noemt. Dit is een waarheid, waar omtrent men overeen komt, en waar van men de redenen zoekt, om dat de Jooden de eerste bewaarders der Oraculen van God zynde, en de boekhandelaars der Christenen, gelykt het, dat men in het Oude Testament voor geen Goddelyke boeken als de geenen, die zy ons geeven, moet erkennen. 't Geen men daar boven waarschynlyk zegt, om deze zwaarigheid weg te neemen, is, dat de ordening der Schriftuuren, door Esdras op de wederkomst van de Babylonische gevangenis zynde geslooten geweest, al de werken, welke zedert die tyd voortgebracht geweest zyn, daar in niet hebben kunnen koomen, noch daar een gedeelte van maaken: zo veel te meer, om dat de Hebreeuwsche taal zeer verandert zynde, men zich daar niet meêr van bediende, om daar in boeken zaamen te stellen. Onderwylen, gelyk God volherdde, om het Opperhoofd van dit geslacht te zyn, heeft hy't zelve altyd mannen verschaft, bekwaam, om hun geschiedenis te schryven. Daar is weinig aan geleegen, dat men die menschen Schryvers of Propheeten noemt. De naam doet niets tot de zaak; het vollstrekt dat zy het talent ontfangen hebben, 't welk hen noodig was om te schryven.

By aldien men de navorsching van deze stelling over de ordening der Jooden wilde maaken, en over de stoffe waar uit zy gesprooten is, zoude men daar veel gebreeken vinden. Eerstelyk weet men niet dat Esdras daar van de uitvinder is. 't Is een zuivere giffing, welke niet als op het getuigenis van eenige ligtgeloovige Jooden is gegrond, en wier achtbaarheid de geenen niet kan misleiden, die hun styl en merkteeken kennen.

Esdras geeft zich den lof van een naarstig en zeer ervaaren Schryver in de Wet, welke hy aan 't volk uitleide, geweest te zyn. Maar, zulks vollstrekt niet om staande te houden, dat de Boeken van Mozes en alle de anderen, die het lichchaam van de Schriftuur zaamen stellen, verlooren geweest zyn, noch dat Esdras dezelve herstelde, en daar van een nieuwe ordening maakte. Deze onderstelling volgende, die baarblykelyk valsch is, moest men alleen aan Esdras de geheele Heilige Schriftuur toeschryven, om dat hy daar van de waare en eenige Schryver zoude zyn. Is daar geen bedrog in Esdras, of in den geenen, die ons hedendaags de Boeken van Mozes, en die van Samuel, onder den naam dier Heilige mannen voortbrengen; zoo 't waar is, dat het Esdras alleen is, die dezelve zaamengestelt heeft; en geeft dit bedrog geen plaats aan de goddeloozen om ons te bespringen, wegens de denkbeelden, welke wy van de Heilige Schriftuur hebben; Esdras zoude een bedrieger zyn, aan een oneindigheid van anderen gelyk, die zich met groote naamen bedekt hebben, om meer vloed aan hun boeken te geeven, en die hooger geschat zyn, wegens de kunst, die zy hadden, om den styl van de Alouden na te volgen, om onder hun schaduw te verschynen. Want, alhoewel men zeggen kan, dat hy gevolgt heeft, 't geen de aloude Schryvers nagelaaten hadden, moet men onderwylen daar toevlugt tot een wonderdaad hebben, waar door den Heiligen Geest aan Esdras geopenbaart heeft, 't geen Mozes of Samuel geschreeven hadden, en dat dezelve uitvoerlyk zyn hand geleid heeft; ten einde, op dat hy zich niet zoude misleiden. Maar, wat meer is, daar is bedrog, met aan die schriften de naamen der Schryvers, die dezelve niet zaamengestelt hebben, te geeven. Daar is geen waarschynlykheid dat den Heiligen Geest de leugen bekrachtigt, en deze bedriegende onderstelling kan aan God niet toegeschreeven worden; men kan dezelve zelfs niet doen, zonder de Godsdienst te kwetzen. 't Geen de Jooden tot voordeel van de groote Synagoge zeggen, welke de Heilige boeken onderscheid, en aan de Joodsche kerk de ordening der schriften gaf, die zy leezen moest, is niet anders gegrond, als op het getuigenis der Rabbynen, gewent zynde te zeggen, alles wat hen in den geest komt, zonder zich met de waarheid te bemoeien. De Christenen nu zo lange tyd de speelpop van de Rabbynen geweest zynde, om dat zy Hebreeuws spreeken, moesten zich ontnevelen, en zien, dat de menschen, die hoe Joodsch zy zyn, die tyden in zo verre afgeleegene eeuwen beleeven, waar van zy spreeken, en die zich een wonderbaare vryheid geeven, om tot voordeel van hun geslacht te zeggen, 't geen hun inbeelding hen verschaft, niet veel moeten gelooft zyn, als de Christenen gemeenlyk vernuftiger zynde, en die de daaden in heur waare oorsprong beoeffenen. Zo deze groote Synagoge, waar van men menigmaal spreekt, van de tyden van Darius geschikt geweest was; Haggai, die alstoen propheteerde, zoude aan dezelve zyn Prophetien geschikt hebben, ten einde, op dat zy daar van Scheidsman of Rechter mocht zyn, en by gevolg het Opperhoofd van de herschikking weezen. Onderwylen hebben wy alreeds aangemerkt, dat zonder eenig gewag van de opper Richter-stoel te maaken in de stoffe van den Godsdienst, zy aan Zorobabel, Josua en alle de meenigte, de beveelen, welke God haar gegeeven had, toevertrouwde. Men stelt deze vergaadering zomtyds zaamen van hondert en twintig perzoonen, en men brengt dezelve zomtyds weder tot het getal van twaalf. Aanstonds stelt men daar Nehemias, Daniel, Zacharia, Haggai, en om dit uitwerkzel ontrooft men alle die van God ingeblaaze menschen de gaave van Prophetie, die God hen toegestaan had; om dat men eens blyft, dat daar geen Propheeten in de groote Synagoge waaren; dewyl zy van menschen, die door den Heiligen Geest bezielt waaren, ontbloot was. Het valt moejelyk te begrypen, hoedaanig Esdras daar van het Opperhoofd was; en het is noch moejelyker zich te verzeekeren, dat zy een opperste achtbaarheid had om de ordening zaamen te stellen. Men geeft ook niet een eenig bewys, dat deze vergaadering een diergelyke bepaaling gegeeven heeft; en men grond deze stelling niet, als op waarschynlykheden en mooglykheden.

Men neemt daar door alle zwaarigheid niet weg; want, de geschiedenis van Judith is geplaatst ten tyde, dat Manasse van Babylon weder gekoomen, te Jerusalem regeerde. Esdras, noch de groote Synagoge konden onbewust zyn van een zo verzettende heerlyke uitkomst en geschiedenis voor het geslacht. Men kan niet meer zeggen, dat de Jooden, ziende dat de inblaazing van den Heiligen Geest inmiddels zedert de gevangenis had opgehouden, en dat de Schryvers, die zedert die tyd geleeft hebben, niet anders als door de *dochter van de stem* geleid waaren deze laatste schryvers in de ordening niet stelden, om dat zy oneindig minder de dochter van de stem waardeerden, als de andere zoorte van inblaazing. Want, zonder het onderscheid van de elf onderscheidentlyke trappen van inblaazing te onderzoeken, die de Rabbynen inbeelden, noch *deze dochter van de stem*, welke een van hun harssendroomen is, moet de geschiedenis van Judith geschreeven geweest zyn door den Hoogenpriester Joachim, die mede onder Manasse leefde, en die geenen zelfs, die veel laager afdaalen, staan toe, dat zy, geduurende de gevangenis verscheenen is, om de Jooden in hun banlingschap te vertroosten. Esdras moest dit werk gesien hebben, in Chaldea of te Jerusalem, en hy zoude het in zyn ordening, zo hy daar een gehad hadde, of by aldien hy het boek van den H. Geest ingeblaazen te zyn, geloofd had, ingeslooten hebben.

Tobias was mede gestorven, meêr als tachtig jaaren, voor dat de groote Synagoge aan deze begeerde ordening der Schriftuuren werkte. Hy moest daar in dan niet vergeeten geweest zyn. Het antwoord konde toegelaaten worden, zo daar niet gehandelt wierd, als om een lichchaam van de aloude Geschiedenissen zaamen te stellen, gelyk als de geschiedenis van Byzance, of het lichchaam der geschiedenissen van Vrankryk, door de Heer du Chesne verzaamelt. Maar, handelende van een Heilig boek, 't welk God had voorzegt door zyn geest, en 't welk tot een richtsnoer kon dienen tot het geloove van 't volk, zo konde Esdras geen gewichtiger zaak als deze in 't hoofd hebben; dezelve God, die hem den styl van Mozes deed wedervinden, en de Schriftuuren der andere Propheeten, verliet die hem in de geschiedenis van Tobias. Wyders, Esdras was de eenigste niet, die aan de ordening werkte; en die twaalf, zestig, of honderd en twintig Geleerden, waar van men de groote Synagoge zaamenstelt, die moogelyk alle geweest waaren op de plaatsen, daar het boek van Tobias zaamengestelt was, konden daar van niet onkundig zyn.

Het is niet waar, dat het de groote Synagoge is, welke door haar gezag het getal der Heilige boeken heeft geslooten. Men zoude een diergelyk Raadsbesluit niet kunnen te voorschyn brengen, en het is gemaklyk staande te houden, dat daar nooit een geweest is. Maar, de ordening der Jooden is door een eenvoudige en natuurlyke weg gemaakt. Zedert Mozes tot aan Malachias, ziet men een lange sleep van Propheeten, die *in den naam Gods* spraaken, en zich van een Heilige inblaazing beroemden. Men onderzocht die Propheeten door drie onderscheidentlyke merkteekenen. Ten eersten, door de overeenkomste van hun leering met die van Mozes. Ten tweeden, door de reinigheid van hun leeven. Daar uit spruit, dat men meêr moeite heeft, om de Schriftuuren van Ezechiel en Daniel te ontfangen, die in de vreemde landen, en aan 't Hof van Afgodische Vorsten gewoont hebben, om dat men zich inbeeldde, dat het leeven der ongeloovigen aan 't Hof veel zachter en minder streng was, als wel dat van de Propheeten van den levendigen God weezen moest. Ten derden, maar, alhoewel men deze twee merkteekenen den Propheeten afvorderde, was onderwylen de vervulling hunner voorzeggingen het allerzeekerste en gewoonlykste teeken hunner Godlykheid. Men verbond zich niet bekommert aan de Hebreeuwsche taal, als of dezelve de beteekenis van een Heilig boek geweest was; dewyl men de Chaldeeuwsche uitdrukzelen en styl van Daniel ontfing; maar, men had achting voor de verborgene waarheid, welke zy ontdekten.

De Propheeten maakten drie zoorten van voorzeggingen; de eene, welke op de komst van den Messias, zyn geboorte, zyn dood, en zyn Ryk zag, die was te verre afgeleegen, om de valsche en waare Propheeten te kunnen onderscheiden. Maar, zy voorzeiden aan de Ryken van Samaria of Jerusalem de onheilen, waar mede zy ge-

dreigt waaren ter oorzaak van hunne Afgodery en onreinigheid. Een geheel geslagt 't welk Jerusalem ingenoomen zag, en het volk gevangen weggeleid, gelyk Jeremias voorzegt had, of 't geen getuige was van de uitvoering der dreigementen, welke een ander Propheet verkondigt had, tegens een hunner Koningen, of een hunner Hoogeprieesters, konde niet twyffelen, dat deze Propheet niet Godlyk ingeblaazen was. Eindelyk vertroostte men zomtyds het verdrukte volk, dreigende de ongeloovige geslachten, welke aan hun verwoesting gearbeid hadden, met een einde van hun geluk, en een nabyzynde val. De Tyriers, Syriers, Ammoniten en Chaldeërs zelve maakten meenigmaalen de stof der aloude Godsspraaken, men ontdekte de waarheid daar van, door haar vervulling. En dusdaanig konden noch het volk noch de Priesters niet meer twyffelen, dat die geen, die deze Godsspraaken verkondigt had, niet in den naam Gods gesprooken had, gelyk hy zich daar van beroemt had. Men stelde dan in den rei der ingeblaazen mannen alle de geenen, welkers voorzeggingen haar vervulling gehad hadden, en men las hun schriften met die achting, die men hen schuldig was; maar, daar kwam van de zyde van de Synagoge geen eenig bevel tusschen, 't welk het getal dezer Schriftuuren voor de toekoomende eeuwen reegelde. Daar uit komt mede, dat zich van tyd tot tyd eenige byzonderen lieten vinden; die aan de waarheid van eenige boeken, hoe algemeen ontfangen, twyffelden. En zulks is zelfs gebeurt, zedert den tyd, als wanneer men vermeent, dat de ordening door Esdras gemaakt en geschikt geweest is. Men kan de twyffelingen zien, welke men wegens Haggai, Zacharias, Ezechiel en Daniel, gemaakt heeft, waar van wy alreeds gesprooken hebben. En die twyffelingen zyn zo veel bewyzen van de vryheid, welke men onder de Regeering van de groote Synagoge bewaart heeft.

Eenige jaaren, na de wederkeering uyt de gevangenis, merkt men gevoelig aan, dat de gaave van Prophetie opgehouden heeft, en dat het meeste gedeelte der Schryvers zich niet beroemde, noch van gezonden, noch door den Heiligen Geest ingeblaazen te zyn; en dusdanig ging door alom het gebruik van niet een eenig stuk in de Heilige Schriftuuren te ontfangen. Men ontkent geen twee zekere waarheden, de eene, dat men in de algemeene Registers, de voornaamste uitkomsten, welke den vryen staat betroffen, konde schryven; de andere, dat God van tyd tot tyd eenige bekwaame Geschiedenisschryvers, om zaamen te stellen en schryven, deed voortkoomen. Maar, het is verkeerdelyk, een Geschiedenisschryver, die gebooren word, en volgens de gemeene loop van een algemeene voorzienigheid schryft, met de Propheeten te ondermengen, wier tong en hand de Heilige Geest bestierde. Men ziet, zedert Maleachias geen deezer van God ingeblaaze menschen, die de verafzynde uitkomsten, in een ondoorgrondelyke toekomste voor de menschelyke verlichtingen verborgen, voorzegt hebben. Daar is dan een groote zwaarigheid tusschen deze *Schryvers*, die de herstelling van den Tempel, en de *Propheeten*, die hen voorgegaan zyn, gevolgt hebben. Wy moeten zelfs toestemmen, dat de Schryvers meenigmaal aan 't Joodsche geslacht ontbrooken hebben, dewyl men Jason uitzondert, die een stuk van de Geschiedenis en dat men by de vyftig jaaren nagelaaten heeft, moeite heeft, te ontdekken; 't geen daar zonderling onder dit geslacht voorgevallen is, om dat God, die de Jooden beschermde, geen inzicht had, of hun ydelheid, of de nieuwsgierigheid der vreemdelingen te voldoen, geevende een wel opgevolgde en nauwkeurige geschiedenis van dezen vryen staat; vergenoegt zynde van zyn Schriftuuren, door den Heiligen Geest voorzegt, te bewaaren, heeft hy het overige veronachtzaamd.

Dusdaanig is de waare reden, welke gemaakt heeft, dat de ordening der Schriftuuren zich by Maleachias bepaalt, deze, welke wy zo aanstonds beteekend hebben. De gaave van Prophetie was volkoomentlyk opgehouden, men zag niet meer voorzeggingen van toekoomende uitkomsten, noch mannen, die zich rechtmaatig beroemden door Gods Geest ingeblaazen te zyn; men konde dan hun schriften niet in 't gelyk met den anderen stellen, noch de werken van den mensch met die van den Heiligen Geest ondermengen. Het is de groote Synagoge niet, welke de Wet gemaakt heeft. Het is het gebrek van de Godlyke inblaazing, die deze noodzaaklykheid opgelegt heeft. Wy zeggen niet nieuws; *Josephus* had deze reden voor ons aangehaalt, en zonder de ordening der Jooden, op het besluit van een vergaadering, te vertrouwen, van welke hy niet heeft kunnen onbewust zyn, als om dat zy daar nooit geweest is, merkt hy aan dat de Schriftuuren zedert Artaxerces zaamengestelt, dezelve achtbaarheid niet hadden als de anderen, om dat het geslacht der Propheeten uitgeblusscht was. Hy zoude van het besluit van een onfeilbaare vergaadering niet hebben kunnen onbewust zyn, by aldien daar een in zyn tyd geweest was, of dat de overleevering hem daar van had verzeekert. Hy moest weeten waar op de Jooden het onderscheid der Boeken, die zy laazen, grondvestten, en dat van de geenen, welke zy verwurpen hadden. Ten minsten zullen de hedendaagse Jooden het niet beeter als hy weeten. Hy moet dan toestemmen dat de Joodsche ordening niet door Esdras, of door de achtbaarheid van een ingebeelde Synagoge gemaakt is, maar door de toestemming van 't volk en de Priesters, die van de Godlykheid der Godsspraaken door haar vervulling overtuigt waaren. En dewyl zy niet meer menschen gezien hebben, die met wonderdaadige gaaven van den Heiligen Geest bekleed waaren, hebben zy het geen ongeestelyk en menschelyk was met het Godlyke en geheiligde niet willen ondermengen.

Dit is 't geen de verwerping van de Boeken der Machabeen en eenige anderen, die men Apocryphen noemt, veroorzaakt heeft. De eerste Christenen hebben voor de Joodsche overleevering achting gehad, hun ordening nauwkeurig volgende. Het volstrekt niet by te brengen dat de Vaders van de Kerk zomtyds de Boeken, die daar uitgesloten waaren, aangehaalt hebben. Want de heilige Paulus heeft in zyn Zendbrieven eenige plaatsen van Heidensche dichters ingevoert, zonder hun eenig gezag te geeven. De eerste Vaders, die aan de onderwysing der Christenen arbeidden, verhaalden de heilige Boeken overeenkoomende met het oordeel der Hebreen. Zy zeiden zelfs, dat de Kerk de Boeken, die men Apocryphen noemt, niet aannam, alhoewel zy dezelve tot de opbouwing van 't volk goed vond. De tegenstreevers beelden zich in, dat daar eenige duisterheid in de Schriftuuren der oude Leeraaren is, door het onderscheid der ordeningen van de Schriftuur veroorzaakt, om dat, by aldien zy zomtyds als de Jooden spraaken, zy echter niet nalieten de ordening van de Kerk, welke veel grooter was, aan te neemen. Men kan deze reden niet bybrengen; want de Vaders, die het volk op de ordening van de Schriftuuren wilden onderwyzen, moesten noch konden 't zelve niet als van de ordening van de Kerk spreeken, die alleen geloofwaardig zoude zyn. Zy waaren verplicht die der Hebreen te verwerpen, die veel korter was. Zo meenigmaal de Joodsche ordening voor de oogen van 't Christen volk te stellen, was dezelve zonder eenige noodzaaklykheid in de dwaaling voortzetten. Eindelyk, men konde zonder liegen niet zeggen, dat de Kerk de Apocryphe Boeken niet aannam, onderwylen hebben de Vaders 't zelve meenigmaal gedaan: men heeft de onderstelling, welke wy bestryden, op een andere, welke niet veel minder valsch is, gebouwt, dat is, dat de Kerken van Africa zich in de vyfde Eeuw ten voordeel van eenige der Apocryphen verklaart hebben, welke de Raadsvergaadering van Carthago in haar Register insloot. Dezelve overleevering moest zich in alle de Kerken van den aanvang van 't Christendom laaten vinden. Maar, daer is niets gemeender, als de Kerken in de allergewichtigste punten te zien verscheelen, en zelfs over de Boeken van 't Nieuwe Testament, die haar meer bekent moesten zyn. En het besluit, dat men van de eene Kerk tot de anderen trekt, en van een Eeuw tot de geenen, welke voorgegaan zyn, moet verworpen worden, dewyl men geen ander bewys heeft, als dat het zelve geloof daar geregeert heeft.

De Protestanten volgen de overleevering der Jooden en Vaders van de eerste Eeuwen, maar zy maaken drie verdeelingen van de Apocryphe Boeken, alhoewel zy die alle van de Godlyke Boeken afzonderen. De eenen besluiten, volgens hen, zuivere en gezonde zedelessen, dezelve zyn niet als zinspreuken van veele Joodsche schryvers verzaamelt, tusschen welke men zommigen van Salomon kan gemengt hebben. Zy zyn kort en leevendig naar de Oostersche wyze, en by gevolg meer eigen, om dezelve in zyn geheugen in te drukken, en een bekeering in 't hart voort te brengen. Men moet in deze eerste rei 't Boek der Wysheid, en Syrachs stellen, die men van Salomon onderstelt heeft, ten einde, om haar een veel grooter achtbaarheid te geeven, of wel, zo men wil, ter oorzaak van de overeenkomst van 't oogwit; de tweede zyn Geschiedenis beschryvende, en noodig tot de kennis van byzondere uitkomsten, welke op den vryen staat van Israël zien. Alhoewel het Boek van Tobias niet als op een geslacht alleen ziet, laat het onderwylen niet na, verscheide verlichtingen, tot de geschiedenis van de gevangenis, noodig te geeven. Zonder strenglyk te onderzoeken, of de jonge Tobias door een Engel op zyn reis geleid is, en meenigvuldige omstandigheden, welke men in dat verhaal heeft doen intreeden, om 't zelve wonderbaarlyker te maaken, laat het niet na waar te zyn, dat Tobias en zyn zoon geleeft hebben, en dat zy, onder het getal der overgevoerde Jooden, in Ninive waaren. De Machabeën behelzen een stuk van een veel gewichtiger geschiedenis; men ziet daar de waardy, den yver en standvastigheid der Asmoneërs, die het geslacht van 't Juk der Koningen van Syrien verlostten, en zich in het bezit van 't bestier, en de Offerpleegingen stelden: die daaden zyn niet alleen waarachtig; maar, zy moeten ook zelfs niet onbekent zyn.

Eindelyk maaken de Protestanten een derde order van deze Apocryphe Boeken, die zy als versieringen van dichters aanzien, en moogelyk als uitgevonden verdichtzelen, om de leezers te vermaaken. Judith vind geen plaats in de Joodsche Geschiedenis, die van Susanna is niet veel waarschynlyker. Men ziet genoegzaam, dat de Geschiedenis van den Bel en den Draak, voor Daniel verzweegen geweest is, die van den Leeuwen kuil gesprooken had. Onderwylen heeft men hier het gemeen gebruik gevolgt, en om niets aan den leezer van 't geen in de Geschiedenissen van den Bybel gevonden word, of van 't geen de anderen als Godlyk en geheiligt aanzien, te ontrooven, heeft men Tafereelen en Afbeeldingen van alle de Schriftuuren getrokken, waar over wy onze byzondere aanmerkingen zullen maaken.

UIT-

UITLEGGING van de XCIV. AFBEELDING.

De tweede Tempelbouw op Cyrus groots bevel,
En 't heuglyk-Looverfeest geviert met zang en spel,
Verwekt voor 't Joodendom weer vreugd in ziel en zinnen.
Men leest voor 't volk de Wet en slyt vol pracht en praal;
Alom den grooten dag met Vorstelyk onthaal,
En d' Armoed werd genood op 't feest ten Hof-zaal binnen.

MEn schryft Esdra veel werken toe, die van hem niet zyn. Men moest hem voor den Uitvoerder van de geheele Heilige Schriftuur erkennen, zo het waarheid is, dat alle de Afschriften in den brand van Jerusalem verteert geweest zyn, en hy dezelve geheel van nieuws aan weder zaamengestelt heeft. De Jooden maaken hem, wat meer is, Uitvinder van de bygeloovige Joodsche weetenschap, dat is te zeggen van de mondelyke leeringen, en uitlegging aan de Wet toegevoegt, die zy uitrekken en zaamendrukken volgens hun zinlykheid. Men schryft hem gemeenlyk twee geschiedenisboeken toe, waar van het eene zyn naam draagt, en 't ander die van Nehemia. de Heer *Huët* vermeent in der waarheid, dat daar eenig bedrog onder geschuilt heeft, en dat de zes eerste Hoofddeelen van 't eerste boek van Esdra niet van hem kunnen zyn, om dat haar Schryver te Jerusalem was onder de Regeeringen van Cyrus en Darius Hystaspes, in plaats, dat de waare Esdra aldaar niet kwam als door bevel van Artaxerces. De twyffeling van deze wyze Prelaat word ligtelyk weggenoomen, om dat het niet volkoomentlyk noodig is, dat de geschiedenis-schryver tegenwoordig was te Jerusalem, om het verhaal van de herstelling van den Tempel te doen, en de vertraaging, die de vyanden der Jooden daar veroorzaakten. Hy konde van 't zelve onderregt zyn, door het verhaal dier geenen, die aldaar voor hem gekoomen waaren. Daar is veel meêr zwaarigheid over het derde en vierde boek Esdra, die het meeste gedeelte der Christenen als onzeeker en onderstelt, verwerpt. De zeventig Overzetters hebben dit boek ontfangen, en gereekent als het eerste boek van Esdra. Zy hadden eenige reden 't zelve dusdaanig te schikken, na 't zelve als wettig erkent te hebben, om dat hy de geschiedenis van het Pascha, door Josias een langen tyd voor het inneemen van Jerusalem geviert, en de wederkomst uit de gevangenis, herhaalt. En zo het waar was, gelyk Augustinus aanhaalt, dat men in Africa de ordre der 70 Overzetters volgde, of veel eer van den Griekzen Bybel, zou men eenige reden hebben te besluiten, dat deze Vader van de Kerk en zelfs de vergadering van Carthago, dit boek ontfangen heeft; maar de gissing is fyn. Hy die den naam van Athanasius aangenomen heeft, om een kort begryp der Heilige boeken te maaken, stelt klaarblykelyk het derde van Esdra in den rey der Kanonike schriften, om dat hy uitvoeriglyk het gelukkig geval van Zorobabel verhaalt, die den prys der raadzelen, welke men voorgestelt had, wegdroeg, de kracht der vrouwen boven alle zaaken verheffende. Sulpitius Severus heeft hem in dit verhaal gevolgt, zonder zich eens te bekommeren, of de oorsprong, waar uit men dezelve getrokken had, Heilig of onheilig was. Ik weet niet of men zeggen kan, dat het derde boek van Esdra zig in de affchriften der Bybels van Carthago, Roma, en der Gaulen vond, om dat in alle die Kerken eenige schryvers zich laaten vinden, die 't zelve aangehaalt hebben. Men moet myns bedunkens eenige Grieken onderscheiden, en byzonderlyk de Schryver van den rechten weg, die dit boek voor Canonyk erkent hebben, en den Latynschen overzetter, die zich vernoegt heeft eenige zaaken voor te draagen, zonder dezelve volmacht te geeven.

Dit werkstuk is een verzaameling getrokken uit het waare boek van Esdra en eenige Kanonyke schriften, maar, de Schryver, die mooglyk niet zeer bekwaam was, heeft in zyn verhaal uitkomsten gemengt, die niet volkoomentlijk met de geschiedenis overeenkoomen. En zulks is het geen 't welk 't zelve veel minder aanmerklyk maakt.

IV. HOOFDDEEL. Vers. 3.

Bevel van Cyrus.

(1.) De Schryver verhaalt het bevel dat Cyrus in voordeel van de Jooden gaf, tot de herstelling van de Stad en Tempel van Jerusalem, wy hebben daer alreeds van gesprooken; maar, men moet aanmerken, dat deze Schryver, die de naam van Esdra aanneemt, in zyn verhaal twee omstandigheden ingeslooten heeft, die zeer veel van de Heilige geschiedenisschryver verscheelen. Eerstelyk, alhoewel hy toestemt dat Cyrus een bevel gegeven had, schynt hy onderwylen de geheele uitvoering onder de regeering van Darius Hystaspes uit te stellen, die de vryheid tot het herbouwen van Jerusalem, op het gebed van Zorobabel, toestond, om dat hy als de wyste der amptelingen van zyn Hof voorkwam, de kracht der vrouwen pryzende. In plaats van naauwkeurig de Heilige geschiedenis op te volgen, leest men dat Darius in deze zaak niet tusschenkomt, als by geleegendheid der lasteringen tegen de Jooden uitgespreit, en het bevel van Cyrus, 't welk verlooren was, en deze Vorst deed opzoeken. Ten tweeden, dit was Cyrus, die de Jooden de goude en zilvere vaaten, die Nebucadnezar uit den Tempel gerooft had, weder gaf. De Schryver van 't derde boek van Esdra zegt zulks in volkoome bepaalingen, toen hy de waare Esdra afgeschreeven heeft, maar, een oogenblik daar na vernoegt hy zich aan Cyrus een gedachte van wedergifte te geeven, dewelke niet als door Darius is uitgevoert geweest, erinner u, zeide hy tot den Koning Darius, de gedachten, die gy gehad hebt op den dag van uw Krooning, om Jerusalem te herbouwen, en de scheepen, die Cyrus in 't byzonder gezonden had, weder te zenden, *toen hy van gedachten was Babylon tot den grond om te keeren, en hen weder na Jerusalem te zenden.* Deze gedachten van Cyrus en Darius zyn weinig bekent; maar, ten minsten is het onwederleglyk, dat Cyrus zyn gedachten op d'eersten oogenblik heeft vervult, en den Jooden 't geen hen toebehoorde, weder gaf. 't Is noodzaaklyk in 't voorbygaan die verschillen van de Heilige geschiedenis aan te merken, ten einde om dezelve beeter te kennen.

V. HOOFDDEEL. Vers 48.

(2.) Het geschiedde onder de regeering van den zelven Darius, dat de Jooden het Looverfeest vierden; ten minsten, zo men den Schryver van het derde boek van Esdra geloofd; onderwylen bleek het door de Heilige geschiedenis en de tydbeschryving, dat de viering van dit Feest geschiedde onder de Regeering van Cyrus, onmiddelyk na de wederkeering der Jooden, die van de vryheid, door zyn bevel toegestaan, zich bediend hadden; maar, deze geschiedenisschryver, die zyn verhaal van 't raadsel van Zorobabel wilde bekrachtigen, heeft onder Darius geplaatst, 't geen onder de Regeering van Cyrus geschiet is. Wyders stelt hy trompetten aan de monden van 't geheele volk, om het Feest veel voortreffelyker te maa-

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de XCIV. AFBEELDING.

De tweede Tempelbouw op Cyrus groots bevel,
En't heuglyk-Looverfeest geviert met zang en spel,
Verwekt voor 't Joodendom weer vreugd in ziel en zinnen.
Men leest voor't volk de Wet en slyt vol pracht en praal,
Alom den grooten dag met Vorstelyk onthaal,
En d'armoed wert genood op't feest ten Hof-zaal binnen.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de XCV. AFBEELDING.

Gods tolk ziet d'ovengloed om hoog aan's Heemels trans,
En een bedrukte Vrouw beftraalt met held're glans,
Op aarde neer gedaalt, al klaagend' obwaarts ftreeven,
Hy fpelt Meffias komft, tot troost van 't Joods geflacht,
Wyl d'Arend door een Leeuw in Zee werd omgebraeht,
En een vuurfpuwend held Gods vyand brengt om 't leeven.

maaken, en nogtans gaf de Wet deze bediening niet, als aan de Leviten en de Priesters. Al het volk, zegt hy, blies op trompetten; maar men hoorde dezelve niet, ter oorzaak van 't geschreeuw en 't gezucht dier geenen, die den ouden Tempel beklaagden. Onderwylen konde het getal der oude mannen, die dezelve gezien hadden, en weenden, niet aanmerklyk genoeg zyn, om het geschal der trompetten, door 't gantsche volk gestooken, te overtreffen. By aldien het volk op dit wydlugtig geraas doof was, *hoorden* de inwoonders van Samaria zulks, alhoewel zy daar zestien mylen van afgeleegen waaren De waare Esdra heeft de zaak natuurlyker verhaalt, alleenlyk het gerucht daar van in Samaria doende overvliegen.

IX. HOOFDDEEL. Vers 50.

(3.) Het Feest wierd geheiligd door de leezing van de Wet, en gevolgelyk gaf zich het volk, door haar Hoofden verlof gegeeven, aan de vreugd over; men sprak niet als van gasten en brassen; de Ryken deeden zulks met vreugde, en zy bedachten den armen, aan wie men schootels zond, ten einde, op dat de geest en 't lichchaam gevoed zynde, d'eene door de Wet, die men voorgeleezen had, en 't andere door de uitgedeelde spyzen, al het volk d'Eeuwigen God in lichchaam en geest zoude looven.

UITLEGGING
VAN DE XCV. AFBEELDING.

Gods tolk ziet d'ovengloed om hoog aan's Hemels trans,
En een bedrukte Vrouw bestraalt met held're glans,
Op aarde neergedaalt, al klaagend' opwaarts streeven,
Hy spelt Messias komst, tot troost van't Joods geslacht,
Wyl d'Arend door een Leeuw in Zee werd omgebracht,
En een vuurspuwend held Gods vyand brengt om't leven.

Ambrosius had veel achting voor het vierde Boek van Esdra, in welke anderen niet als droomen en gezichten gevonden hebben. Hy bediende zich daarvan, om te bewyzen, dat de zielen na de dood bestendig bleeven, en dat de geslachten in het Verbond zouden treden, wanneer de Messias verschynen zoude; en om de bewyzen, die hy uit dit bevel trok, meer achtbaarheid by te zetten, hield hy staande, dat de Schryver deze waarheden niet als door een Goddelyke openbaaring gekent had. *Cyprianus*, een langen tyd voor Ambrosius, had een plaats van Esdra aangehaalt, om een zaak te betoogen, welke men tegenwoordig voor valsch aanziet, zulks is de afneeming van de waereld, door haar ouderdom veroorzaakt, in welke de dieren, planten en elementen verswakken, en haar kracht verliezen.

Hieronimus verwierp opentlyk dit boek, 't welk *Vigilantius*, een van zyn tegenstreevers, tegen het gebed voor de dooden aanhaalde. De Roomsche Kerk heeft daer wel eenige spreuken uitgetrokken, welke zy in de zingende Missen op Pinksterfeesten, of om de Lofzangen der Martelaaren te vieren, ingeslooten heeft. Onderwylen ontfangt zy 't zelve niet in haar ordening der Schriftuuren. Inderdaad, de Schryver neemt valschelyk den naam van Esdra aan, waar mede hy arbeid om zich te verweeren, en de openbaaringen, die niet altyd met het geloof overeenkoomen, als Goddelyke verkoopt.

Het eerste gezicht, 't welk deze Schryver had, was dat van den Engel Uriel, die zich voor hem vertoonde, in het dertigste jaar van het inneemen van Jerusalem. Dit volstrekt, om te bewyzen, dat deze Schryver de waare Esdra niet is, waar van hy den naam ontleent heeft, om dat, by aldien hy alreeds over de ongelukken van Jerusalem geklaagt had op het dartigste jaar van haar verwoesting, zoude zy niet meer als veertig daar na in haar kracht kunnen geweest zyn, om aan haar herstelling te arbeiden.

IV. HOOFDDEEL. Vers 7.

Gezicht van een brandende oven.

(1.) De Schryver weende bitterlyk over de rampen van de Kerk, en de voorspoed der godloozen, om dat hy wegens dit gedrag Gods zich zelve met geen redenen konde voldoen. De Engel Uriel deed twee zaken, ten einde, om zyn dwaaling te verbeeteren. Eerstelyk beval hy hem 't vuur te weegen, de wind te meeten, en den verstreeken dag te herroepen: Esdra begreep lichtlyk, dat men hem onmooglyke zaaken afvorderde. Daar was 't, dat den Engel hem wilde geleiden, om hem te leeren, dat, by aldien de menschelyke reden genoegzaam bepaalt was om de natuur der voorwerpzelen, die in onze zinnen vallen, niet te kunnen begrypen, en waar van zy hevig aangedaan zyn, zo kan men niet willen zonder buitenspoorigheid den Heemel meeten, de paalen van het Paradys kennen, noch de geheimenissen van den oneindigen God naspooren. Ten tweeden, om zyn voorschrift te voltrekken, vergelykt hy de zonde by het zaad, dat men in den boezem van de aarde werpt, 't welk na verborgen gebleven te zyn, by naar een oneindige overvloed van kooren-aaren en zaad voortbrengt; de godlooze zaait zyn zonden; ongelukkig zaad, 't welk, na verborgen gebleeven te hebben, en uit den boezem voortspruitende, hem een schriklyken oogst van onheilen en smarten voortbrengt.

V. HOOFDDEEL. Vers 1.

Vernietiging van het Geloove.

(2.) 't Is waar, dat daar een lang uitstel van straf voor de godlozen is, en dat deze algemeene en openbaare straf niet zal geschieden als in het einde van de waereld. Esdra was daar van door den Engel verwittigt, die hem de teekenen gaf, waar door men de laatste toekomste van Gods Zoon zoude kennen. Hy liet hem de Waarheid sien met een sluijer bedekt, welke de waereld verliet, om den Heemel in te vliegen, om dat in de laatste tyd de dwaaling en d'onweetendheid een naare duisternis over de aarde zullen spreijen. De loogen moet zegepraalen, en het verdrukt geloof zal in alle plaatsen een schuilplaats zoeken, zonder de zelve te vinden. De uitverkoorenen zelfs zullen verzoeking lyden, en zy zouden vallen, zo zulks mooglyk was.

Het Ryk van den Messias. Vers 6.

(3.) d'Engel stelt onder het getal der teekenen de Zon, die de nacht zal verlichten, en de Maan, die driemaal daags zal verschynen; hy voegt daar iets wonderbaerlyks by, waar van de verstaanbaarheid niet gemaklyk is te ontdekken, om dat hy staande houd, *dat het bloed uit het hout zal vloeijen.* Zulks op het Kruis van Jesus Christus toe te passen, waar van dat dierbare bloed gestroomt heeft, 't welk tot de verlossing der menschen gedient heeft, zoude zyn eigen gedachten aan den Engel gegeeven weezen, en zy zouden niet redenmaatig zyn, om dat het bloed van Jesus een langen tyd voor zyn tweede toekomste gevloeit heeft. Men moet zulks liever onder de ongehoorde wonderdaaden reekenen, die gelykvormig, door welke men, *de stem uit den steen voortkoomende*, zal verstaan. Figuurlyke uytdrukzelen, die alleenlyk beteekenen, dat de ongehoorde wonderdaaden als dan meenigvuldig zullen zyn. Het gelykt of hy eerder het Ryk van den Zoon Gods voorzegt, onder-

derwyzende; dat men die geen zal zien regeeren, waar op het volk de minste hoop niet gehad heeft. De onbestendigheden ende ellende van Gods Zoon deeden hem by't volk verwerpen, in plaats van haar hoop op te rechten, en als God van Heemel en aarde aangebeeden te werden. Deze Schryver heeft noch klaarder van den Messias gesprooken, dewyl hy gezegt heeft, dat Jesus ten einde van vierhonderd jaaren zoude verschynen, en dat in die tyd de Christus zoude sterven. Maar, zyn voorzeggingen zyn met zo veel tegenstrydige zaaken vermengt, dat het moejelyk is dezelve met de uitkomst zaamen te voegen.

XI. HOOFDDEEL. Vers 2.

Gezicht van een Arend, die twaalf vleugelen heeft.

(4.) Men zal mooglyk niet minder moeite hebben, zo men het gezicht van een Adelaar, die twaalf vleugelen had, op het Roomsche Keizerryk wil uitleggen of toepassen; uit deze vleugelen kwaamen twaalf veeren, en kleine hoofden, die eenigen tyd regeerden, en vervolglyk in 't gezicht van den Leeuw verdweenen, d'Adelaar was de laatste der dieren, die God had laaten zien, en de heerschappy der Romynen, zo natuurlyk door den Adelaar, die zy in hun naam voerden, afgebeeld, is de laatste van allen. Zy heeft over de aarde geheerscht, al de volkeren door haar gewelt, en uitbreiding van haar Ryk in een deerlyken staat gebracht. Van het overschot van dit Ryk zyn een groot getal Koningen gesprooten, en andere kleine Vorsten, die na hun hoofden geduurende eenigen tyd opgestooken te hebben, verdweenen zyn. Eindelyk deze heerschappy is geheel vervallen, en daar van zyn niet als geringe voetstappen overgebleven.

XIII. HOOFDDEEL. Vers 3.

Hervorming van den Wind in een Man.

(5.) Ten laatsten verhaalt Esdra, dat hy een wind zag, die uit de Zee opkwam, en in een Man veranderde. Deze man, die noch speer noch waapenen had, maakte een wonderbaare menigte van vyanden af, door een wervelwind van vuur, welke uit zyn mond kwam, door de onweeren, die zyn tong voortbracht, en een wind van vlammen met vuur en onweer vermengt. Na deze nederlaag riep de overwinnaar een andere menigte van vreedzamer mannen, waar van de eene lustig en vernoegt was, terwyl de droefheid en smart op het weezen van d'anderen gemaalt was. Dit alles verbeelde het einde van de waerelt, alwaar God zyn vyanden verstroojen zal door 't geblaas van zyn mond, en de uitwerkzelen van zyn almachtigheid; hy zal gevolglyk de uytverkoorenen roepen, die hy deelgenooten van 't geluk en Eer zal maaken. Deze denkbeelden zyn veel netter als de voorgaande; onderwylen kan men dezen Schryver niet verontschuldigen eenige dwaalingen met de waarheid vermengt te hebben. Hy vermeent dat alle zielen in eenige, ik weet niet welke, wooningen opgeslooten, het genot van de gelukzaaligheid, tot aan den Dag des Oordeels en het einde des waerelds, verwachten. Daarom vergelykt hy dit Oordeel by een cirkel, waar aen men noch begin noch einde ontdekt, om dat alle zielen in een zelve dag voor God verschynende, die genen die God van den aanvang des waerelds geschapen heeft, en die alreeds reekening hunner daaden gegeeven hebben, niet gelukkiger zyn, als de laast gekoomene. Dit is de plaats, die *Ambrosius* aangehaalt heeft: ik weet niet, of hy de gedachten van dezen Schryver voor de gelukzaligheid der zielen aangenomen heeft. Maar, wat meer is, Esdra beeldde zich in dat het oordeel en het einde des waerelds veel eer zoude koomen; de Engel zeide hem dat de geduurzaamheid van de waereld in twaalf deelen is verdeelt geweest, waar van alreede tien en een half, toen hy schreef, verloopen waaren. Deze uitreekening volgende, moest de waereld 500 jaaren of daar omtrent, na des Engels openbaaring aan Esdra eindigen. Deze Schryver, die een langen tyd voor Jesus Christus heeft geleeft, heeft zich dan zeer misleid, en moest zo een tastelyke dwaaling onder den naam van een Engel niet hebben voorgedraagen.

UITLEGGING
VAN DE XCVI. AFBEELDING.

Tobias door zyn Vrouw bekeeven.

Tobias, die in slaap het oogenlicht verliest,
Verzend zyn Zoon, die zich tot Reisgenoot verkiest;
Den Engel Raphael in Asarias weesen;
Hy vangt een visch op reis, daar hy de gal bewaard,
Trouwt een uitheemsche Vrouw, en keert naar's Vaders haard;
Om door dit ingewand's mans blindheid te geneezen.

II. HOOFDDEEL. Vers 13.

(1.) TObias leefde onder de regeering van Salmanasser, die hem met een groot getal van Jooden in Assyrien overbracht, alwaer hy een gaarkok was, terwyl zyn vrouw de kostwon met voor de lieden van aenzien te werken. Hy verdroeg een wreede beproeving door ordre van Sennacherib, die verplicht geweest zynde de beleegering van Jerusalem op te breeken, toornig op de Jooden, wederkeerde. De vervolging ontstak zich, men hing en onthalsde onbarmhertig alles, dat in handen van den invorderaar verviel, en men liet de lyken onbegraven. Tobias, die deze wreedheid tegens zyn medevaderlanders geoeffend niet konde verdragen, had de barmhertigheid van dezelve te begraven; men bracht zulks den rechter aen, 't welk hem verplichtte zich tot den dood van dezen Vorst te verbergen. Hy verzeekert dat een Engel hem gebood zyn gevallen zo wel als die van zyn zoon te beschryven, en men vermeend, dat wy tegenwoordig dat verhaal, door de hand van Tobias zaamengestelt, noch bezitten. Ik weet niet of men zeggen kan, dat dit geschrift het waare van Tobias is om dat het oorspronglyke in 't Chaldeeuws geschreven is; en het waerschynlyk is dat den ouden Tobias, die volkoomen Hebreeuws verstond, welke zyn moederlyke taal was, dezelve voor een vreemde eigenschap zoude gestelt hebben: zommige geeven aan dit klein werk drie Schryvers, Tobias de Vader en Tobias de Zoon, en een vreemdeling, die daer 't geen den dood dezer twee mannen aangaat, bygevoegt heeft, die *Odon* Abt van Clugni als *welgelukzaaligen* behandelt heeft. De Hebreeuwsche Exemplaaren, die men ten getale van drie heeft, zyn van elkanderen zeer verschillende, en noch meer van het Latynsch geschrift, dat *Hieronimus* in een dag geheel zaamenstelde, door middel van een Jood, die hem de beteekenis der Chaldeeuwsche bepaalingen uitleidde. De Jooden hebben 't zelve in den rey van de Schriftuur niet geschikt, en de oude Kerk, die de leezing van 't zelve toestond, reekende het zelve niet onder de reeks der Goddelyk ingeblaaze boeken. *Hieronimus* verzeekert ons daer van.

Tobias wierd door een zeer bovengemeen toeval blind. Op een zeekere dag dat hy vermoeit was door de behandeling van een lyk, dat hy uit barmhertigheid ter aarde bestelt had, scheide hy zich van 't over-

rige gezelschap, dat by hem ten eeten was, en ging dicht by een muur nederleggen, daar zeekere voogelen, den een zegt dat het zwaluwen waaren, d'andere willen dat het muschen geweest zyn, hun nest gemaakt hadden: de drek dezer voogelen viel by geval in zyn openstaande oogen, en verwekte daar ongeneeslyke vliezen. De heelmeesters kunnen oordeelen, of deze blindheid hem door een natuurlyke oorzaak overkwam, en of den drek der voogelen de vliezen op de oogen baarde. Men bevat het niet gemaklyk, maer Tobias verzeekert zulks. Hy had boven dien 't ongeluk van door zyn Vrouw bekeeven te worden, in plaats van vertroosting van haar te ontvangen; zy berispte hem gelyk als die van Job, op een manier, die zyn barmhertigheden fel besprong, waer voor hy een zo droevige belooning ontfing. De goede man, die op zyn deugden en de goede diensten, die hy zyn medevaderlanders bewees, zelfs roemde, wierd door droefheid aan 't hert geraakt, ziende, dat hy in plaats van gepreezen te worden, zyn vrouw stof tot kyvagie leeverde. Dusdaanig gelooft het gemeene volk dat de voorspoed altyd onder het gevolg van de Godsdienst moet zweeven, en dat een ongelukkige Godvruchtigheid valsch is.

V. HOOFDDEEL. Vers 21.

Zyn zoon vertrekt naer Ecbatana.

(2.) Tobias blind geworden zynde, en alreede een goeden ouderdom berykt hebbende, besloot zyn Zoon naer een zeekere stad Raguel genaamt, in Meden gelegen, te zenden, om daar een somme gelds, welke hy aldaar aen Gabaël verstrekt had, af te haalen. Hy zocht een medgezel om hem daar te geleiden, en Raphaël zich aangebooden hebbende, nam men hem aan door middel van een dragma, welke men hem yder dag gaf. Dit is hier een der lastige plaatzen dezer geschiedenis, om dat deze leidsman, door Tobias ondervraagt, antwoordde dat hy Azarias genaamt was, die de Zoon van Ananias was, en elders, de zelve zaak herhaalende, voegd hy daar by, dat hy uit den stam van Nephtali was, van het getal der broederen, die men in Ninive overgevoert had, ondertusschen, was dezelve noch mensch noch Jood, maer, een Engel uit den Heemel nedergedaalt. De uitleggers poogen de zwaarigheid weg te neemen, met te zeggen, dat het een Engel was, die de menschelyke gedaante had aangenoomen, en die Azarias kon genaamt zyn, om dat de Engelen aan de menschen de bystand Gods overdraagen, dat hy de zoon van *Ananias* was, 't welk *de goedheid Gods* beteekent, dat hy uit Israël was, om dat hy *God zag*, en eindlyk dat hy uit den stam van Nephtali, 't welk *verwyding* beteekent, was, om dat zyn barmhertigheid zeer wyd uitgestrekt was: maar, daar zyn eenzinniger menschen, die deze uitleggingen al te fyn vinden, en die deze leugenen met de oprechtigheid, die van de Engelen onafscheidbaar moet zyn, niet kunnen overeenbrengen, waar van de reizen op de aarde, en de verschyningen nooit zo lang geweest zyn.

VI. HOOFDDEEL. Vers 4.

Hy vangt een visch en neemt daar de gal uit.

(3.) 't Zy hoe 't zy, de twee Reizigers belandden aan den oever van den Tygris, alwaar een visch, die uit den vloed opkwam, vaardig was om den Jongen Tobias in te zwelgen, maar hy trok, door bevel van den Engel, die hy niet kende, den visch op 't land, opende de zelve, en nam daar 't hert, de leever en de gal uit. Men moest daar een groot gebruik van deze ingewanden maaken; want, het hart en de leever verbrand zynde op de wyse als reukwerk, verdreef de duivelen, dusdaanig, dat zy nooit weder verscheenen, en de gal genas de vliessen, als men de oogen der zieken daar mede bestreek. Men begrypt niet lichtlyk de eerste dezer zaaken; want, alhoewel *Josephus* gezegt heeft, dat een wortel, door Salomon gevonden, en in een ring geslooten, de duivelen verdreef, en dat Eleazar in zyn tyd daar van een vertoog, in de tegenwoordigheid van Vespasianus, gedaan hadde, kan men niet begrypen, hoe de duivelen, die geesten zyn, door de reuk van een kruid, of door de swaare damp van een hert uit een visch kunnen belemmert worden. De Jooden schreeven het meeste gedeelte hunner ziektens de duivelen toe, en zy geloofden den duivel te verbannen, als de ziekte, door de deugd van eenig kruid, geneezen was. Maar, hoedaanig zal men uitleggen, 't geen Tobias van de duivelen zegt, die waarlyk door de gal van een visch verdreeven wierden. Ziet hier, hoedaanig de zaak zich toedroeg.

VIII. HOOFDDEEL. Vers 4.

De nieu-getroude staan op om te bidden.

(4.) Raguel, bloedverwant van Tobias, woonde te Ecbatana, hy had een dochter, Sara genaamt, die men alreeds zevenmael had uitgetrouwt, zonder dat het huuwlyk ooit voltrokken was geweest. Ik weet niet, of de duivelen over de voorspoed der gelieven nayverig waaren, of dat zy uit loutere kwaadaardigheid dusdaanig handelden; immers zy brachten alle haar nieuwe bruidegoms om 't leven. Tobias, by zyn bloedverwant gekoomen zynde, was stoutmoedig genoeg om zoo een verfoeide dochter te trouwen, hy sloot zich met zyn bruid in zyn kaamer, welke hy verplichtte zich haastelyk op te rechten om God te bidden. Hy deede ter zelver tyd het hart van den visch verbranden, 't welk hy mede gebracht had, waar van de rook den duivel zodaanig lastig viel, dat hy niet dorfde verschynen, noch de minste hindernis den bruidegom aandoen. Den Engel schryft deze vlucht des duivels den visch toe, de een vermeent, dat de rook alleenlyk het teeken was, op welkers tegenwoordigheid den duivel de wil en 't vermoogen Gods kennen moest, welke hem verplichtten af te wyken. Anderen zeggen, dat de duivel gemeenlyk afwykt by geleegendheid van zeekere teekenen, om de lichtgeloovigheid van de volkeren te bevestigen, en het denkbeeld, 't welk zy van zyn macht hebben om hen te plaagen. Anderen, min handelbaar, schikken deze uitdryving van den duivel door middel van planten en kruiden, of door den rook, onder den rey der vertellingen, die men op een anders geloof opveilt. De geschiedenisschryver van Tobias kan dit tusschenmiddel aan zyn geschiedenis gehecht hebben, om dezelve wonderbaarlyk te maaken.

IX. HOOFDDEEL. Vers. 13.

Tobias verkrygt syn gezigt.

(5.) De jonge Tobias, een vrouw gevonden hebbende, zorgde voor zyn geld; doch in plaats van naar Rachuel te gaan, en 't zelve in te vorderen, vernoegde hy zich, den Engel derwaarts te zenden, terwyl hy de zoetigheden van zyn huuwlyk smaakte. De bewaarder van 't geld betaalde in gereede penningen. d'Engel wedergekoomen zynde, hernam men aanstonds de te rug reis naar zyns vaders huis; men was daar zeer verwondert menschen te zien aankoomen, die men al over langen tyd geloofde dood te zyn. De vreugde van den ouden Tobias was zo veel te grooter, om dat hy het gezigt door de gal van den visch, die men aan den oever van den Tygris gevonden had

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de XCVI. AFBEELDING.

Tobias, die in ſlaap het oogenlicht verlieſt,
Verzend zyn Zoon, die zich tot Reisgenoot verkieſt,
Den Engel Raphaël in Aſarias weezen,
Hy vangt een Viſch op Reis, daar hy de gal bewaard,
Trouwt een uitheemſche Vrouw, en keert naar 's Vaders haard,
Om door dit ingewand 's mans blindheit te geneezen.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de XCVII. AFBEELDING.

Wat zucht gy Achior, geboeit aan Bethuls bron,
Wyl Judith wreekt uw leed voor 't ryzen van de zon,
En Holofernes brengt in dronkenſchap om 't leeven,
Zy ſcheid het hoofd van 't lyf, dat Abra met zich draagt,
En keert naêr Bethuls poort, eer 't morgenlicht weêr daagt,
Des werd het Syriſch heir verovert en verdreeven.

had, wederkreeg. De Engel, ziende, dat men hem niet meer van nooden had, ontdekte wie hy was, en vloog weder naar den Hemel. De oude Tobias ſtierf, de een ſchryft hem niet meer als honderd en twee jaaren toe, en de anderen verlengen zyn leeven tot honderd acht en vyftig jaaren; de laatſte uitreekening is die der Grieken, en de eerſte die van 't gemeen. De Grieken hadden hun reden, het leven van Tobias over de gemeene bepaalingen te verlengen; want hy zeide in 't ſterfuur aan zyn zoon, dat men het huys Gods, 't welk *verbrand was*, zoude herbouwen; Jeruſalem moeſt dan ingenoomen zyn, en den Tempel in d'aſſche gelegt, toen Tobias ſtierf. Onderwylen verliepen daar honderd en vier en dartig jaaren, zedert het overvoeren van de tien ſtammen, tot het inneemen van Jeruſalem. Tobias kon de verwoeſting van deze ſtad niet gezien hebben, zo hy niet meer, als honderd en twee jaaren geleeft had, gelyk het gemeen zeggen is, zo veel te meer, om dat hy alreeds meer als dartig jaaren telde, toen hy in Aſſyrien, met het overſchot der Samaritaanen overgevoert wierd.

UITLEGGING
VAN DE XCVIII. AFBEELDING.

Wat zucht gy Achior, geboeit aan Bethuls bron,
Wyl Judith wreekt uw leed voor 't ryzen van de zon,
En Holofernes brengt in dronkenſchap om't leeven,
Zy ſcheid het hoofd van't lyf, dat Abra met zich draagt,
En keert naêr Bethuls poort, eer 't morgenlicht weêr daagt,
Des werd het Syriſch heir verovert en verdreeven.

DE geſchiedenis van Judith is zo zonderling, dat verſcheide Uitleggers dezelve als een overgedraage nieuwigheid aanzien, in welke Judith, weduwe, het Joodſche geſlacht van trooſt en byſtand berooſt, verbeeld. Bethulien beteekent het huis Gods, Nebucadnezar den duivel, en Holophernes den dienaar van 't oude Serpent. *Scaliger* heeft aangemerkt, dat de Jooden de geſchiedenis van Judith niet kenden om dat dezelve in hun voorſchriften niet gevonden word: hy ſchynt zelfs het getal dier geenen, die daar van ſpraaken, tot een eenige Geſchiedenisſchryver te wyſen die noch in zyn tyd leefde: het is zeeker, dat *Joſephus* die een zo roemruchtige uitkomſt van zyn geſlacht niet moeſt vergeten, dezelve ſtilzwygend voorby gegaan heeft; hy konde de gevallen van d'ouden en jongen Tobias veronachtzaamen, om dat het byzondere zaaken waaren in Aſſyrien voorgevallen, en waar aan 't geſlacht niet geleegen was. Maar, hoedaanig kan men een heerlyke verloſſing verzwygen? hy konde niet onbewuſt zyn, van 't geen men van deze Joodſche Heldin zeide, dewyl zekeren *Clemens* daar van ſprak, hy moet het zelve dan als een verdichtzel verworpen hebben. De Joden hebben niet volhard in dezelve verachting voor die geſchiedenis te hebben, om dat zy aan de zaak niet hebben willen twyffelen. Want, daar is een Joodſch Dichter, die de wonderen van de inwyding van den Tempel door de Macchabeërs in zyn vaarzen zingende, aldaar den zegen door Judith behaalt laat invloejen. Azarias houd ſtaande, dat dit geval zedert de gevangenis onder dezelve Artaxerces de eerſte moet gebeurt zyn, die de herbouwing van den Tempel belette, en hy brengt daar twee redenen by, d'eene, dat dit Boek in 't Chaldees geſchreeven geweeſt zynde, men niet meer twyffelen kan, of de ſchryver heeft na de gevangenis geleeft; de andere, datmen aan Artaxerces vertoogde, dat Jeruſalem een *wederſpannige* ſtad was, en hy gelooft dat zyn klachten op de moord van Holophernes door Judith gegrond waaren; deze laatſte giſſing is alzo krachteloos als de eerſte baarblyklyk is. Eindelyk de Geſchiedenisſchryver, door *Scaliger* aangehaalt, verhaalt den zeegenpraal van Judith, en de plaats onder de Macchabeërs, geduurende de inwyding van den Tempel. En 't is zonder reden dat de Overzetter hem een ander gevoelen toeſchryft. Eindelyk zeggen de Jooden, dat de Hoogenprieſter beval, datmen alle jaaren een feeſt zou vieren, om 't geheugen van deze uitkomſt te bewaaren. Dit feeſt zoude meer bekent zyn, by aldien men 't zelve van de eerſte Eeuwen af geviert had. Onderwylen is 't waar, dat men het zelve heedendaags noch waarneemt, en dat men deze verloſſing met het feeſt der Lichten viert, ter eere van de Macchabeërs ingeſtelt.

Het is dan waar, dat de Jooden deze geſchiedenis aanneemen, en dezelve onder de uitkomſten, die voor hen roemruchtig zyn, ſtellen. Maar, dit zyn genoegzaame hedendaagſe uitvinders, en de alouden hebben dezelve als een verdichtzel veronachtzaamt. Zy heeft een veel eerbiediger Aloudheid by de Chriſtenen, dewyl *Clemens* te Roomen, en *Clemens Alexandrinus* in Egypten dit voorval verhaalt hebben. *Origenes* bediende zich daar mede van, om te vinden, dat men niet verplicht is, om de eeden, welke men gedaan heeft, naar te koomen, om dat Judith zulks niet deed. Deze geſchiedenis is dan gelooft geweeſt van de geboorte af van 't Chriſtendom. Laaten wy echter de zwaarigheeden niet ontveinzen, welke men vind, in Judith een plaats in de Jaarboeken van de Kerk te geeven.

Een verſtandig geeſtelyk man, die zedert eenige jaaren deze ſtoffe onderzocht heeft, merkt vier weezendlyke merkteekenen aan, die men vinden moet. Want deze verloſſing moet eerſtelyk voorgevallen zyn weinig tyds na de nederlaag van Arphaxad, de Koning der Meden. Ten tweeden, regeerde Nebucadnezar alstoen te Babylon. Ten derden, was Manaſſe van dat land te Jeruſalem wedergekeert, alwaar hy de 39 jaaren van zyn regeering reekende. Ten vierden, genoot het land van Judea door de verloſſing van Judith, den tyd van zeventig jaaren een geruſte vreede.

VI. HOOFDDEEL. Vers 7.
Achior aan de fonteinen van Bethulien gevoert.

(1.) Arphaxad regeerde in Ecbatana, welke ſtad hy gebouwt had, en Nebucadnezar te Ninive; deze laatſte beſloot Arphaxad ſlag te leeveren, en riep alle nabuurige volkeren te hulp, in het twaalfde jaar van zyn Regeering, welke hem zulks weigerden; ik weet niet of deze weigering de oogmerken van Nebucadnezar vertraagde; maar, de ſlag wierd niet als vyf jaaren daar na geleevert, volgens de zelve Geſchiedenisſchryver, hy bleef overwinnaar, en nam ter zelve tyd een voorneemen, om zich over alle den geenen, die hem niet bygeſtaan hadden, te wreeken. Holophernes, bevelhebber dezer benden, trok tot deze uitvoering aan 't hoofd van een talryk leeger, en kwam, na meenigvuldige overwinningen, aan den zoom van Judea, daar Achior, bevelhebber der Ammoniten, hem edelmoedig vertoogde, dat hy moeite zoude hebben een geſlacht, dat Gods hand beſchermde, te overwinnen. Holophernes, in toorn ontſtooken, deed hem vaſtbinden, en door zyn Lyſſchutten dicht by Bethulien voeren; deze is de eerſte omſtandigheid van d'uitkomſt; men merkt hier twee Koningen aan, die gekent moeten zyn, naamentlyk Arphaxad en Nebucadnezar.

in

in het boek van Judith de Phraortes van *Herodotus* is, die zich door verscheide veldslagen beroemt maakte. Maar, daar is een aanmerklyker zwaarigheid, als die van de verandering der naamen; want de Geschiedenisschryver van Judith verzeekert voor de waarheid, dat Arphaxad Ecbatana overmeesterde. Onderwylen is het onwederleglyk, dat deze groote stad door Dejoces gebouwt geweest is. En men zift de Griekische bepaaling verkeerdelyk, als of de Geschiedenisschryver alleenlyk aangeroert had, dat Arphaxad *eenige nieuwe gebouwen* by d'oude *toegevoegt had*, want hy maakt wel uitdruklyk Arphaxad de stichter van die Stad.

Hy maakt hem niet alleen den stichter van deze stad, maar, hy voegt daar een genoegzaame wydloopiger beschryving by van de manier, op welke hy de poorten van zyn stad bouwde. Hy meet de hoogte af, welke hy haar gaf. Hy beschryft de toorens, welke hy op die poorten oprechtte, dusdanig, dat men niet meer twyffelen kan, of dit groot werkstuk is aan Arphaxad toegeschreeven. Men reedentwist te vergeefs over de bepaalingen van den oorsprong, als of zy beteekenen dat Arphaxad niet anders verricht had, als de stad, welke zyn Vader gebouwt had, met nieuwe gebouwen te vermeerderen, en dat men verplicht was over te zetten, dat daar *poorten aan die toorens* waaren; want behalven dat de overzetting die men maakt, geen Godsspraak is, dewyl de schryver zich stiptelyk van de bepaaling, *van de stad te bouwen*, bedient heeft, en van de poorten van de toorens niet spreekt, maar van de toorens, welke men op de poorten opgerecht had. By aldien het waar zoude zyn, dat de Griekze bepaalingen zouden beteekenen, al wat men vermeent, volstrekt het deze woorden te leezen. *Arphaxad over de Meden in Ecbatana regeerende, en aldaar een stad gebouwt hebbende, welkers muuren van steenen van 6 elleboogen groot waaren*, om te begrypen, dat hy daar van eenige gebouwen by de Alouden gevoegt niet spreekt, maar wel van den oorsprong en de stichting van Ecbatana. *Herodotus* verzeekert, dat Dejoces een stad had laaten bouwen, welke al zo groot als deze van Athenen was, hy verbeeld de wyze, op welke deze stad gebouwt geweest was, en de verscheidene verdeelingen, waar van hy de laatste overgehouden had om zyn Paleis en zyn schatkaamer te plaatzen. Wyders, dewyl hy 53 jaaren regeerde, had hy de tyd van een stad te voltrekken, waar van hy de grondslaagen in den aanvang van zyn verheffing gelegt had. De Arphaxad van Judith is dan de Dejoces van *Herodotus*, of wel, men moet deze waereldsche Geschiedenisschryver verlaaten, alhoewel men werk gemaakt heeft, van hem als een geheel zeekere leidsman op dezen weg te volgen, om dat hy toestaat dat Dejoces Ecbatana bouwde, of wel, men moet eindelyk toestaan, dat de Geschiedenisschryver van Judith zich misleid heeft, en dat hy de stichting van Ecbatana aan Arphaxad toeschryft, alhoewel het zyn Vader is, die dezelve gebouwt heeft. Maar, zulks, alleenlyk uit een misslag, welke de Schryver begaan heeft, spruitende, zoude ongemaklyk zyn. De verstandige *Usserius*, van wie men dese vaststelling kan ontleent hebben, heeft dezelve beeter t'zaamengevoegt, van Arphaxad de Dejoces den stichter van Ecbatana en de Monarchie der Persen, maakende, die ten zelve tyde van Saosduchin regeerde.

Men heeft noch meerder moeite, om den tweeden Vorst, die wy zoeken, uit te vinden. Want daar is geen andere Nebucadnezar in de Heilige geschiedenis als die Jerusalem ingenoomen heeft. Het is waar dat Saosduchin te dier tyd over Ninive en Babylon regeerde; maar, hoe zal men Saosduchin in Nebucadnezar verwisselen. Te zeggen, dat men de gemeene naam der Koningen van Babylon, dewelke Nebucadnezar was, genoomen heeft, gelyk Pharao die der Egyptenaaren was, zulks is bespotlyk; want, daar is maar een eenige Nebucadnezar onder de Babylonische Koningen, wiens Vader Nabopolassar genaamt was.

De Kronyk van Alexandryen merkt aan, dat men zeide dat Cambyses de Nebucadnezar den 11 was, waar op Judith een roemruchtige zeege behaelt had. *Africanus*, *Eusebius*, en *Hieronimus* hebben dezelve zaak voor haar gezegt. Maar, deze twee achtbaarheden volstrekken niet, om een nieuwe daad vast te stellen. *Georgius Syncellus* wederlegt dezelve door twee redenen, d'eene, dat Cambyses, die niet langer als acht jaaren regeerde, Holophernes met geen leeger in 't 18de jaar van zyn regeering heeft kunnen zenden: de andere, dat Joachim, die ten tyde van Judith Hoogenpriester was, van deze bediening niet eer als twintig jaaren na de dood van dezen Vorst bezit nam. Het zy hoe 't zy, hy zoude moeten bewyzen, dat de Koningen van Ninive en Babylon alle Nebucadnezar genaamt waaren. Gelyk men zonder moeite bewyst, dat die van Egypten den naam van Ptolomeus en Pharao aannaamen. Onderwylen is 't niet anders als een onderstelling, welke zoo veel te valscher is, om dat men alle die Nebucadnezars voor die van de Schriftuur, en in andere afkomsten als de zynen stelt. Mede te willen, dat de Jooden aan Saosduchin in hun geschiedenis den naam van hun beruchtste vyand gegeven hebben, zulks is den Schryver van Judith een zonderlinge styl toeeigenen, om dat hy geschiedenisser wyze de daaden en de overwinningen van deze Vorst tegens Arphaxad verhaalt, op dat hy beeter gekent mocht zyn. By aldien een Geschiedenisschryver een verlossing van de Kerk, onder Nebot gebeurt, zoude verhaalen, zoude hy wel wys zyn, als hy hem Diocletianus noemde, om dat daar een vervolger van dien naam geweest is;

XII. HOOFDDEEL. Vers 17.

Het Gastmaal van Holophernes en Judith.

(2.) Men kent Holophernes niet beeter als Nebucadnezar. Maar, zulks is van veel minder aangelegendheid, om dat de naamen van al de Bevelhebbers van Assyrien, tot de laatste Eeuwen niet overgebracht zyn. Deze Bevelhebber, trekkende aan 't hoofd van een leeger, 't welk uit meer als honderd en tachtig duizend man bestond, beleegerde Bethulien, en zich aanstonds meester van de fonteinen gemaakt hebbende, bracht hy het volk tot de strenge noodzaaklykheid van zich over te geeven. Men overweegde zulks te doen. De bepaaling van vyf dagen was beteekent, om de poorten voor de vyanden te openen, by aldien daar geen ontzet kwam, als wanneer Judith, een weduwe van vyftig jaaren of daar omtrent, maar die in zo een bejaardheid niet naliet een zonderlinge schoonheid, bekwaam om liefde te verwekken, te bezitten, zich in 't veld begaf, en besloot Holophernes aan te doen; hy had haar zo haast niet gezien, of hy wierd geraakt. Men zoude over een zo bekoorlyke schoonheid zwaarigheid kunnen maaken; men staat toe dat Judith 50 jaaren oud was, maar, wyl men God een wonder-

daad

daad doet uitvoeren, om haar op dien dag veel schoonder te maaken, zoude men zonder twijffel daar by voegen, dat God, die zyn weegen tot deze uitkomst vaardig maakte, zedert een lange tyd het fris gelaat van Judith bewaarde, en belette, dat haar schoone verwe niet verschoot, ten einde om den vyandlyken Veldheer te ligter in liefde t'ontsteeken. Die geenen, die geen geloof willen geeven aan de wonderdaaden, welke onreine driften verwekken, zullen in den rei der zwakke verstanden geplaatst werden, die niets buitengemeens kunnen begrypen, om welke reeden ik my vergenoeg den Geschiedenisschryver van Judith in tegenstelling met zyn Schryver van de verantwoording te zetten, want de laatste stelt haar in den ouderdom van 50 jaaren, en d'andere noemt haar, *een jong kind.* En 't is meer waarschynlyk dat zy een jonge dochter was, dewyl Holophernes besloot aan haar zyn liefde te verkoelen. Om daar toe te koomen, rechtte hy een grootsch gastmaal aan, en verplichtte deze weduwe 't zelve by te woonen. Men dronk daar, en Holophernes meer als d'anderen.

XIII. HOOFDDEEL. Vers 11.

Het hoofd van Holophernes aan een Dienstmaagd gegeeven.

(3.) Na wel gedronken te hebben ging men rusten. De Weduw wierd alleen met den Bevelhebber in zyn tent beslooten; men zegt, dat hy, zo haast hy onder 't dek was, sliep, en Judith, zich van zyn rust bedienende, sloeg hem 't hoofd af, 't welk zy in de zak van haar Dienstmaagd liet steeken, ten einde, om 't zelve te kunnen verbergen, en met meer verzeekering uit het veld te gaan, onder voorwendzel van God te zullen aanbidden.

Vers 16.

Men ontsteekt het vuur, om 't zelve te bezichtigen.

(4.) Zy trok zonder gevaar midden door de benden, die op het gedrag van hun Veldheer mede rustten, en kwam gelukkig voor de poorten van Bethulien; de schildwacht, haar stem kennende, deed de poort open, men maakte vuur, ontstak de kaars, en men zag het hoofd van Holophernes met aandacht aan. Osias, met verwondering vervult, riep uit: *ô Dochter, gy zyt gezeegend onder alle vrouwen.* En eenige muggezifters verstaan, dat Elisabeth daar van de groetenis, welke zy aan de Maagd Maria deed, ontleent heeft.

XV. HOOFDDEEL. Vers 7.

De roof op de Vyanden.

(5.) De gevolgen van deze dood van Holophernes, waaren zo veel te voordeeliger, dewyl het leeger, 't welk haar Bevelhebber verlooren had, begon te verstrooijen, en ver van het beleg krachtig, onder het beleid van eenig ander Veldheer, voort te zetten, dacht men niet anders, als om te vluchten. De Jooden vervolgden hevig hun verschrikte vyanden, en keerden met buit belaaden, weder te rug, en de vrede herstelde zich zo volkoomen in geheel Judea, dat men aldaar de minste onrust, geduurende het leeven van Judith, zelfs veel jaaren na haar dood, niet bespeurde.

Die omstandigheden baaren nieuwe zwaarigheden, want, dewyl zulks in 't 39ste jaar van Manasse moet voorgevallen zyn, moest deze Prins ten tooneel verscheenen zyn. Onderwylen zyn daar twee aanmerkelyke zaaken, d'eene, dat de Heilige Schryvers, die ons de geschiedenis van Manasse nagelaaten hebben, nooit van Judith noch Holophernes spreeken, noch van de roemruchtige verlossing onder zyn regeering behaalt, alhoewel zy zaaken van oneindig minder belangen verhaalen; d'andere, dat de Geschiedenisschryver van Judith nooit van Manasse spreekt, 't welk heeft doen zeggen, dat deze uitkomst voorgevallen is, als wanneer den Vryen Staat door de Hoogenpriesters bestiert wierd, en daar geen Koningen te Jerusalem waaren.

Men zegt dat Manasse zich met niets bemoeide zedert zyn wederkomst van Babylon, of dat hy, zich ten hoogsten bezig houdende met eenige sterktens te Jerusalem te maaken, gelyk *Josephus* verzeekert, hy de zorgen over de andere plaatzen aan zyn Hoogenpriester overliet; men moet zich dan niet verwonderen, dat men den Koning vergeeten heeft, en van niemand als den Priester spreekt. Want de vergeetenheid zoude groot, en zo veel te verwonderens waardiger zyn, dat men by de Meden den naam en de daaden eens Konings ging zoeken, die het minste deel aan deze uitkomst niet had, en dat men zyn naam aan 't hoofd van de geschiedenis gezet heeft, ten einde, op dat deze omstandigheid dezelve meer waarschynlyk maakte; hoedaanig zal men Manasse, de Koning van Jerusalem, vergeeten, terwyl men Arphaxad, de Koning der Meden, geslagen, neergemaakt, gestorven, en die in de verlossing niet te passe komt, ophaalt.

Josephus maakt van Manasse geen stil man, en die in de leedigheid gestort is, of wie het versterken van zyn Hoofdstad genoeg bezig houd, om het overig bestier aan een Priester over te geeven, in teegendeel, bemoeide hy zich met kerkelyke zaaken. Hy rechtte het Altaar weder op, hy herstelde den Godsdienst en de zeden van de Wet, ten einde om daar door zyn zonden te verzoenen. Een Vorst die den Godsdienst reegelt, vertrouwt noch de oorlogs zaaken noch het verdeedigen der plaatzen aan een Priester, boven al, dewyl het hem behaagt vestingen te maaken: by aldien hy zich op yemand heeft moeten verlaaten, aangaande de Stad van Bethulien, zoude hy zich veel eer op Osias vertrouwt hebben, die aldaar het bevel had, als op een Offerpriester, die gemeenlyk noch beleegering noch oorlog verstaat. Maar, by aldien men Manasse in dezen oorlog vergeet, waarom spreekt men dan van hem niet in het vervolgen van den Vyand, waarom maakt men van hem het minste gewag niet in de daaden van Godvruchtigheid en de algemeene vreugdeteekenen? De Vorst moest ten minsten aldaar aan 't hoofd van zyn leeger of 't volk geplaatst zyn, in plaats, dat hy niet te voorschyn komt, alhoewel hy als toen op den Throon konde geweest zyn.

De tydreekening lyd mede niet, dat men zulks gelooft, want, Dejoces begon te regeeren in 't jaar 4004. van de Juliaansche styl, en regeerde 53 jaaren, Phraortes, zyn zoon, ving zyn regeering aan in 't jaar 4057 en wierd 22 jaaren daar na, in 't jaar 4079 gestaagen. De verlossing van Bethulien konde niet voorvallen als een jaar daar na, wyl men 120 dagen met de Feesten doorbragt, en om dat hy in de Landschappen beveelen moest laaten uitgaan. Daar is zelfs een misslag in de uitbreiding, want, in plaats van 't leeger van Nebucadnezar tegens Judea in 't 18de jaar van Nebucadnezar te doen trekken, stelt zy het zelve 6 jaaren vroeger in 't veld; dusdaanig zoude de uitvoering van Holophernes niet eer als in 't jaar 4085 van de Juliaansche styl voorgevallen zyn. Manasse begon in 't 4016de jaar van deze zelve styl te regeeren, het 39ste jaar van zyn regeering valt dan op het 4055 jaar, alwaar het onmooglyk is, dat Nebucadnezar Krygsbenden in Judea, na dat hy Phraortes, de zoon van Dejoces verslaagen had, gezonden heeft. Onderwylen moet Manasse noodwendig in

deze geschiedenis tusschen koomen, om dat hy daar van een der weezendlyke merkteekenen maakt, en dezelve in 't 39ste jaar van zyn regeering moet voorgevallen zyn.

Het laatste weezendlyke merkteeken ontbreekt daar gelyk alle de anderen; want, waar zal men die tusschenkomst van de vreede zedert Manasse vinden den tyd van 50 jaaren verre daar na. Want de Geschiedenisschryver zegt dat de vreede *veele dagen* na den dood van Judith duurde. En deze dagen beteekenen niet alleen jaaren, maar, een langen tyd; want de Geschiedenisschryver bedient zich van dezelve bepaaling in het zelve vaars, om de 55 jaaren te beteekenen, welke het leeven van Judith duurde. De verlossing moest in 't jaar 4080 van de Juliaansche styl, of 5 jaaren daar na voorvallen. Maar, Necho, Koning van Egypten, sloeg Josias, nam Jerusalem in, en maakte haar in 't jaar 4104 van de Juliaansche styl cynsbaar. De Koning Nebucadnezar ving den oorlog aan, en verwoestte Judea tien jaaren daar na, en de gevangenis begon eindelyk in 't jaar 4126. Daar is dan niet meer als een zeer klein getal van jaaren voor de vreede over.

Laaten wy een laatste merkteeken, welk aan deze geschiedenis ontbreekt, daar by voegen, 't welk is dat men geen Hoogenpriester Eliakim in die tyd, noch in de Heilige Schriftuur, noch in *Josephus*, noch in eenige naamregisters der Hoogenpriesters vind. *Josephus* konde onderstilzwygen dezelve voorbygegaan hebben, en zulks gebeurt hem zomtyds. Maar, men vind ten minsten in de Schriftuur, 't geen aan den Joodschen Geschiedenisschryver ontbreekt, in plaats dat men Eliakim niet zoude kunnen ontdekken. Om welke reeden *Georgius Syncellus* zegt, dat het Jojakim was, maar, deze leefde, na de weederkomst van de gevangenis.

De groote reden, waar op men steunt, is de neederlaag der Niniviten door Cyaxares. Want, het schynt, dat die Vorst niet zo gemaklyk over zyn vyanden had kunnen zeegenpraalen, by aldien zy door den aanstoot, welke zy te Bethulien geleeden hadden, niet verzwakt geweest waaren. Maar, hoe veel andere oorzaaken van verzwakking kan men in een geslacht vinden. 40 jaaren verliepen zedert het beleg van Bethulien, tot aan de overwinningen van Cyaxares. De Niniviten hadden dan de tyd gehad van zich te herstellen, of van zich door de leedigheid en zachtmoedigheid te verzwakken. Wyders had Cyaxares zyn Leeger en Ryk door verscheide overwinningen vergroot, 't welke hem machtig genoeg maakte, om de Niniviten te verwoesten. Eindelyk vallen de Omkeeringen meenigmaal in de Monarchien voor, zonder datmen de oorzaak daar van kan ontdekken.

Die geenen, die deze geschiedenis na de Babylonische gevangenis stellen, hebben groote voordeelen. Want, zy zyn van een zwaarigheid, uit den Text zelfs getrokken, niet verzet, tegens welke geen antwoord te vinden is. *De Jooden*, zegt de Geschiedenisschryver, *zyn in een vreemd Land gevangen geleid geweest, den Tempel van hun God is ter aarde geworpen geworden, men heeft haar Steeden ingenoomen, en onderwylen zyn zy, na dat zy weeder tot hun God gekeert zyn, van de verstroojing weder opgeklommen, en Jerusalem hun heilige plaats verkreegen hebbende, zyn zy weder in het bezit van 't Land en de bergen, die woest waaren, gestelt.* Het is vergeefs den Text geweld aan te doen, en staande te houden, dat den *Tempel* alleenlyk door de ongeestelyken doorzocht was, die dezelve met voeten vertraaden. Men zal daar altoos het inneemen van Jerusalem, de verwoesting van dien Tempel, het wegvoeren der inwoonders in Chaldea, en de wederkomst in Judea zien, alwaar men Jerusalem, daar de Heilige plaats van 't geslacht was, verkreeg. Zulks is zo veel te gevoeliger, dat Bethulien, alwaar de uitkomst was, zich in den Stam van Zabulon vind, en aan de Koningen van Juda niet toebehoorde. Zy was van niemand als de Cutheers bevolkt onder de Regeering van Manasse, en konde by gevolge van Holophernes niet beleegert zyn, dewyl zy alreeds de Koningen van Assyrien onderworpen was. Men heeft een tweede voordeel met deze geschiedenis na de gevangenis te stellen. Want, dewyl de geschiedenis van die tyd minder bekent is, kan men veel gemaklyker deze uitkomst onderstellen. Maar ter zelver tyd vinden die geenen, die deze meening verweeren, zich verleegen, wegens de keur van den Vorst, die geregeert moest hebben; eenigen willen, dat het Cambyzes zy; anderen stellen Xerces liever, die deze uitvoering, alvoorens in Griekenland te trekken, beval. Een derde maakt Holophernes den Veldheer van Artaxerces den eersten. Het is waar, dat daar als toen geen Nebucadnezars waaren, en dat Ninive verwoest was. Men onderstelt, dat de Koningen der Persen toegestaan hadden, van dezelve Stad te herbouwen. Maar, deze onderstelling volstrekt niet, want, men moest dezelve in een zo roemruchtigen staat gestelt hebben, dat de Koningen van Babylon aldaar hun woonplaats maakten, 't geen niet gebeurt is.

Die deze uitkomst ernstig onderzoeken, vinden, (1.) dat deze jonge Weduwe zich aan groote gevaaren bloot stelde; zo haar kuischeid niet eenige aanstoot geleden heeft, ten minste, liep dezelve gevaar, en de schroomachtigen zyn verwondert haar zo veel leugens stoutelyk te zien voordraagen, na een eed gedaan te hebben, van niet als de waarheid te zeggen; (2.) het is waar, dat zy niet als by het leeven van Holophernes gezwooren heeft, (3.) maar deze eed, op zyn Heidens, is een nieuwe misdaad, waar mede men haar belast, en welke zy in het oogenblik, als zy Gods zeegening van nooden heeft, begaat.

UITLEGGING
VAN DE XCIX. AFBEELDING.

't Boek der Wysheid, en Syrachs Prediker.

Gods wysheid daalt op d'aard, door Salomons gebed,
Zy heeft de Lauwerkrans op 't Heilig hoofd gezet,
Om van 't geweld, de nyd en tyd te zegepraalen,
Zy leid de ziel op 't spoor van kennis, tucht en deugd,
En kweekt een heilig vuur, dat God en Mensch verheugd,
En stremt des Waerelds drift door haare Heemelstraalen.

MEn schryft Salomon 't boek der Wysheid toe; en men zou zich wel eer op de getuigenis van *Eusebius* verlaaten hebben, die men in volkoomen bepaalingen deed zeggen, dat al de Ouden met *Ireneus* staande hielden, dat het boek der *Wysheid een werkstuk van Salomon was, zo wel als de Spreuken.* Maar het oorspronglyk van *Eusebius*, en die uitmuntende overzetting van de Heer *De Valois*, laaten de minste zwaarigheid niet over; want deze Geschiedenisschryver zegt eenvoudig, dat de Ouden de Spreuken Salomons genoemt hebben, *een wysheid, welke de gebooden van alle deugden bevat.* Men ontneemt Salomon meenigmaal de Eer van dit boek geschreeven te hebben, en vernoegt zich te zeggen, dat het een verzaameling van Zinspreuken is, die deze Vorst heeft na-

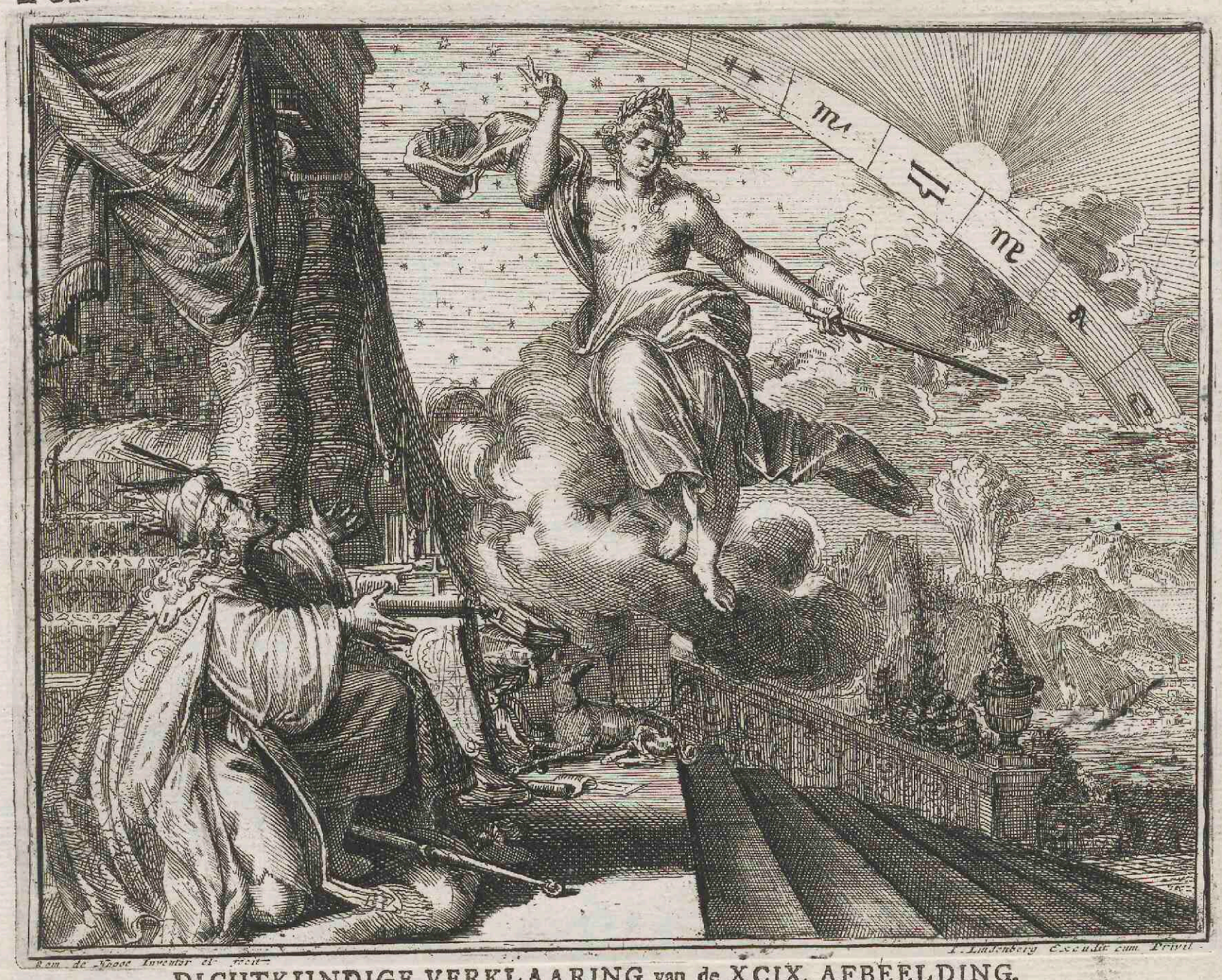

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de XCIX. AFBEELDING.

Gods wysheid daalt op d'Aard, door Salomons gebed,
Zy heeft de Lauwerkrans op 't heilig hoofd gezet,
Om van 't geweld, de nyd en tyd te zegepraalen,
Zy leid de ziel op 't spoor van kennis, tucht en deugd,
En kweekt een heilig vuur, dat God en Mensch verheugd,
En stremt des Waerels drift door haare Heemelstraalen.

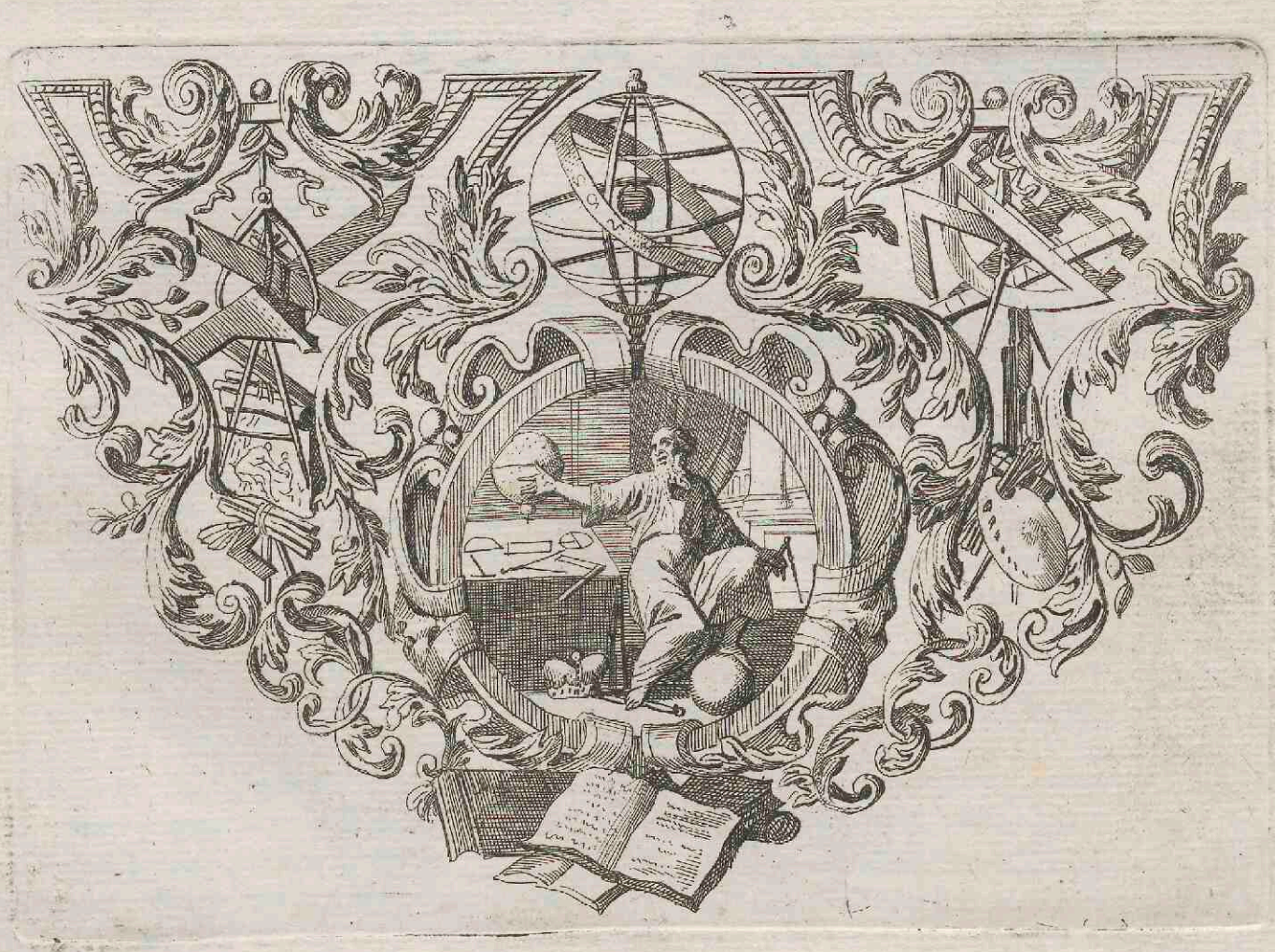

en die uitmuntende overzetting van de Heer *De Valois*, laaten de minste zwaarigheid niet over; want deze Geschiedenisschryver zegt eenvoudig, dat de Ouden de Spreuken Salomons genoemt hebben, *een wysheid, welke de gebooden van alle deugden bevat.* Men ontneemt Salomon meenigmaal de Eer van dit boek geschreeven te hebben, en vernoegt zich te zeggen, dat het een verzaameling van Zinspreuken is, die deze Vorst heeft nagelaaten. Zo deze zaamengaadering in de Hebreeuwsche ordening zich niet laat vinden, is 't, om dat men niet geloofd heeft, dat dezelve een waare voortbrenging van Salomon geweest is, alhoewel 't een eygenschap dezer boeken geweest is, die moogelyk niet, als lange tyd na Esdra, gemaakt zyn. *Hieronimus* zegt dat het daar niet te vinden was, dat men daer een Griekische welspreekendheid erkende, en dat zeer veele Vaderen 't zelve een Jood, Philon genaamt, toegeschreeven hebben. Dit is de woorden van *Hieronimus* geweld aandoen, met hem te doen zeggen, dat het oorspronglyk Hebreeuwsch in de vierde Eeuw verlooren was, dat een aardsgeestelyke Jood 't zelve op een vrye manier had overgezet, en dat Philon, waar van hy spreekt, veel alouder, als Jesus Christus, was. Het is waar, dat onder de aardsgeestelyke Jooden eenen Philon was, beroemt door eenige werkstukken, en dat hy honderd en zestig jaaren voor Jesus Christus geleefd heeft; maar, *Josephus* heeft hem zo onweetend wegens de zaaken van zyn geslacht gevonden, dat hy hem onder de Griekische en ongeestelyke Geschiedenisschryvers gestelt heeft; wyders schryft men 't boek der Wysheit Philon den Jongen gemeenlyk toe, die ten tyde van Jesus Christus leefde, om dat men daar in eenige Platonische denkbeelden aanmerkt. Een nauwkeurig onderzoeker verzeekert, dat de Christenen zich daar van bedient hebben, alvoorens Philon verscheen, dewyl hy niet als onder Caligula geleeft heeft; de dwaaling is gevoelig, want, Philon had, alhoewel zeer jong zynde, zyn werken voor dat J. Christus onderwees, en Caligula op den Throon zat, zaamengestelt. Maar, de styl van 't boek der Wysheid is zeer onderscheiden van die van Philon; men heeft ze nooit in het Register van zyn Werkstukken geschikt. *Grotius* houd staande, dat dit boek in den tyd van Simon den Hoogenpriester is zaamengestelt geweest, die onder de regeering van Ptolomeus Lagus leefde, en dat het zelve door een Christen is overgezet geweest, die in dit werkstuk verscheide waarheden van den Godsdienst, weinig by de Jooden bekent, ingevoegt heeft. Deze gissing heeft eenige waarschynlykheid, om dat men daar in zeer klaare bepaalingen van het *Woord* spreekt; maar, men moet liever toestemmen, dat men den Maaker van dit werkstuk niet kent; want men zoude in de derde Eeuw noch zien een afschrift van dit boek, in de Chaldeeuwsche taal geschreeven. En by aldien de Christenen de Griekische voorschriften, die onder hun handen waaren, hadden bedorven of verandert, zoude deze Jood *Rambon*, die van dit afschrift spreekt, niet nagelaaten hebben zich daar over te beklaagen. Wyders, was daar een Griekische overzetting van dit werk, door den heiligen Paulus benevens Philon den Jood bygebracht, alvoorens de Christenen daar op gewerkt kunnen hebben. Eindelyk, moet men de aloude Jooden de kennis van het eeuwig oordeel, van de wederopstanding en de gelukzaaligheid der zielen niet beneemen, of zich inbeelden, dat zy een uitvoerlyker kennis van die waarheden verkreegen hadden, zedert zy onder het Ryksbestier der Grieken geleeft hebben; want David heeft daar van klaerder gesproken, als den Schryver van het boek der Wysheid. Daar is alleen eenige zwaarigheid over 't geen hy van 't *Woord* spreekt.

(2.) Het tweede Werkstuk, welke men als een andere verzaameling der geschriften van Salomon aanmerkt, is in 't Hebreeuwsch zaamengestelt geweest door een, genaamt Jesus, den Zoon van Syrach, en door sijn Neef Jesus overgezet. De Grootvader leefde in Egypten, onder de regeering van Ptolomeus Philadelphus, twee honderd en tachtig jaaren voor Jesus Christus, en zyn Neef, onder die van Ptolomeus Evergetes, of *de Weldoender*. De Jooden leezen huidendaags dit werkstuk, om dat het zelve een groot getal van zedelessen bevat; men zegt zelfs, dat zy zedert eenige tyd 't zelve in de ordening hunner schriften, door de eenpaarige zaamenstemming hunner Leeraaren, ingevoegt hebben. Zo zulks is, hebben zy de leering hunner Voorvaderen verandert, die de leezing daar van verbooden, om dat het zelve verscheide zaaken bevat, die de Rabbynen niet toestemmen. Het moet zelfs weezen, dat zy zich de macht toegeschreeven hebben, die men zich anders geeft, van het getal der heilige boeken te vermeerderen, en de ordening der schriftuuren te vergroten. Het is aanmerklyk vermeerdert in de Latynsche overzetting, daar de Schryver een groot getal van redenen, en nieuwe Zinspreuken ingevoegt heeft. Gelyk Jesus de Zoon van Syrach een verzaameling der schoonste Zinspreuken aangevangen heeft, heeft hy geloofd, dat het hem geoorlofd was dezelve na te volgen.

(3.) Deze twee boeken namentlyk der Wysheid en Syrach bevatten een groot getal van gebruiklykheden der zeden, 't eenemaal bekwaam om den geest te onderrechten, het hart te treffen, en de menschen tot godvruchtigheid te geleiden. Dewyl de Jooden als noch in een deerlyke ellende waaren, en *onder het juk hunner vyanden* leefden, vertroost hen de Schryver, vertoogende, dat de ziel der rechtvaardigen in Gods handen is, die dezelve geleid en bewaart, en dat de schaamte en de smart der godloozen bovenmaatig zullen zyn, als zy de rechtvaardigen tegens hun hoop verheerlykt zullen zien. Hy stelt weder voor hun oogen de wonderdaadige verlossingen, die God hun Vaderen toegestaan had; hy wyst aan dat de godvruchtigheid de weg is, welke tot God geleid, en die den mensch waarlyk onsterflyk op de Waereld maakt, daar zyn achting en roem bestendig blyven.

Eindelyk spot hy met de Afgodendienaars, die haar toevlucht tot de invloejing van 't gestarnte neemen, en die van d'aarde en de starren, van vuur en hout het voorwerp hunner aanbidding maaken. Deze mensch die een boom omhakt, van een gedeelte der zelve zyn huisraad maakt, zich by de spaanderen warmt, en van 't overige van den stam, meenigmaal geboogen zynde, een Beeld maakt, 't welk de gedaante van een beest en een mensch heeft, 't welk hy met vermilioen overstrykt, in een aenzienlyke plaats stelt, en aan den muur vasthecht, uit vreeze dat het vallen mocht; en die het by gevolg aanbid, is dat geen dwaas? Men moet tot den Schepper, die alle dingen gemaakt heeft, opklimmen.

(4.) Men vind mede in Syrachs boek een meenigte van Godvruchtige Zinspreuken, en die de weezentlyke plichten der menschen besluiten. Hy eindigt door een Lofreden der Heiligen, die luisterryk onder

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de C. AFBEELDING.

Al word Godvruchtigheid door geile drift bespiet,
Ontvlucht zy 't vuil misdryf, en acht de laster niet,
Maar treed de schande en dood kloekmoedig onder d'oogen
Hoe zeer het snood gedrocht haar treft met hartenleed,
Terwyl Rechtvaardigheyd den Richterstoel betreed,
En straft de Lasteraars, met onschult teêr bewoogen.

der 't Oude Teſtament uitgeblonken hebben; zyn voorbeelden, welke hy op een leevendige en medelydende wyze voorſtelt, en de loftuitingen, die hy hen geeft, zyn bekwaam om de aandacht der leezers op te wekken. Men beriſpt hem van de woorden Salomons; welke de wysheid betreften, verkeerdelyk aangehaalt te hebben, en hem te doen zeggen, *dat zy van het begin geſchaapen is.* Men kan zeggen, dat daar een vooroordeel tegens den Schryver ſchuilt. Want de Arrianen konden zich niet bedienen van dezen Text van het achtſte Hoofddeel der Spreuken, om te bewyzen, dat *den Zoon een Schepzel is.* Onderſtellende, dat daar van den Zoon Gods gehandelt word, die men *de eeuwige Wysheid* noemt. Maar, zonder over de inzichten van Salomon te redeneeren, is het zeeker, dat Syrachs Zoon geen oogmerk gehad heeft van Gods Zoon te ſpreeken, maar wel van deze eigenſchap van de Godheid en deze deugd, welke wy *Wysheid* noemen. Dusdanig heeft hy geen misſlag begaan, en by aldien hy daar al een gehad hadde, moeſt men daar veel eer den Overzetter mede belaſten, die de overzetting van de Zeventig gevolgt heeft, als wel den Schryver, die waarſchynlyk in zyn oorſpronglyk geſchrift geſtelt heeft, *d'HEERE heeft my bezeeten*, om dat hy in 't Hebreeuwſch geſchreeven heeft.

UITLEGGING
VAN DE C. AFBEELDING.
Geſchiedenis van Suſanna.

Al word Godvruchtigheid door geile drift beſpiet,
Ontvlucht zy 't vuil misdryf, en acht de laſter niet,
Maar treed de ſchande en dood kloekmoedig onder d'oogen,
Hoe zeer het ſnood gedrocht haar treft met hartenleed,
Terwyl Rechtvaardigheid den Richterſtoel betreed,
En ſtraft de Laſteraars, met d'onſchuld teêr bewoogen.

HEt voorval van Suſanna moet onder de regeering van Nebucadnezar, voor dat hy Jeruſalem innam, en Zedekias naer Babylon gevoert heeft, gebeurt zyn, ten minſten, zo 't waar is, dat de Propheet Daniel haar verloſſer geweeſt is; want hy was noch jong, en 't was noodzaaklyk, dat hy noch den rypen ouderdom niet berykt had, om dat men hem zoude verdacht hebben, den overſpeelder te weezen, die de oude mannen ſtaande hielden met Suſanna betrapt te hebben. Suſanna was jong, ſchoon en kuiſch. Men trouwde haar aan een zeer ryken Jood, die zyn Hof aan die van zyn geſlacht gaf, om aldaar hun vergaaderingen te beleggen. Suſanna wandelde aldaar, en baadde zich als 't volk vertrokken was. Twee Rechters, die dat jaar verkooren geweeſt waren, gevoelden tot haar een heevige drift, en beſlooten hun verlangen te voldoen, of haar te doen ſneuvelen. Men moet op hun jaaren niet ziften, en noch minder op den naam van *oude Mannen* ſtaan, welke de geſchiedenis hun geeft; de ſtaat van Rechters, waar mede zy vereert waaren, volſtrekte, om hun dit hoofdſchrift te geeven. Zy voorzagen ligtlyk dat Suſanna veel eer twee minnaars als een alleen zoude wederſtaan, yder verbergde zyn drift, en poogde zich voor den andere te doen ſtellen; maar elkanderen in een en dezelve plaats in den weg van den Hof ontmoet hebbende, gelyk de oogen der Minnaars doordringend zyn, ontdekte yder ligtlyk het oogmerk van zyn medevryer. In plaats van rood te werden, wegens een drift, die hen ſchaamte moeſt toebrengen, maakten zy daar van een vertrouwlingſchap, en werkten gezaamentlyk aan 't verzaadigen hunner welluſten. Tot deze daad bedienden zy zich van de vryheid, die zy hadden van in den Hof na de anderen te blyven, en van de afweezendheid van de dienſtmaagden, welke oly en reukwerken haalden, waar van men zich gemeenlyk in 't bad bediende. Zy randden Suſanna gezaamentlyk aan, welke hun omhelzingen wederſtond, en den dood voor de zonde ſtelde. De oude mannen ziende dat zy verlooren zouden zyn, zo zy deze Vrouw niet deeden ſterven, maakten een groot geweld, riepen de knegts en den Man, en zy betichtten haar by 't volk, als of zy in overſpel, met een jong man, gevonden was. Zy was alreeds ter dood veroordeelt, als de jonge Daniel, die haar ter ſtraffe zag geleiden, en haar onnozelheid bekend was, de aanklaagers d'een voor den ander ondervroeg, en hen vernuftig verplichtte zich zelve te wederſpreeken. Zynde dan van de valſchheid hunner beſchuldiging overtuigt, deed het volk hen ſterven, en zy wierden waarſchynlyk volgens de Talioniſche Wet geſteenigt.

(2.) Men heeft aan de waarheid van deze geſchiedenis getwyffeld, niet alleen om dat men daar in eenige verdichte zaak vind, maar, om dat dezelve niet in 't Hebreeuwſch, maar in 't Griekſch geſchreeven is, en in het hoofd der openbaaringen van Daniel zich niet laat vinden, daar zy natuurlyk moeſt geplaatſt zyn. Men leeſt dezelve alleenlyk in eenige byvoegzelen, die nadenklyk zyn. Het is redenmaatig alhier te verhaalen, 't geen men van d'een en d'andere zyde bybrengt, om de waarheid van deze geſchiedenis te verſtaan.

Origenes is een der yverigſte beſchermers van Suſanna tegen een zyner vrienden geweeſt, die haar aanzag als een geeſtig beſchreeven verdichtzel, en die met zeekere toepaſſingen uit de Griekſche naamen van boomen gehaalt, waar onder Suſanna betrapt was, als lachtte. Hy hield ſtaande, dat men niet verwondert moeſt zyn, wegens dat deze uitkomſt in 't Hebreeuwſch niet te vinden was, om dat de Jooden zorg gedraagen hadden, alle de Heilige ſchriften te verſcheuren, welke konden dienen om hun geſlacht te onteeren. Maar, hy had, wat meêr is, van een Jood van zyn kennis verſtaan, dat die twee Rechters der Iſraëliten meenigmaal de Vrouwen misleidden, haar beloovende, dat den Meſſias onfeilbaar uit de verzaameling, welke men met haar zoude hebben, zoude gebooren worden, en dat Suſanna deze belofte als onbeſcheiden verwierp. Men moet niet, zegt men, zo een ſchandelyk bedrog aan de nakoomelingſchap overbrengen, of, ten minſten, moet men niet ontſtelt zyn, wegens dat men dezelve verſcheurt heeft. Daar is deze misſlag in het gevoelen van *Origines*, dat hy, willende een zeer klein ſtukje van deze geſchiedenis beſchermen, de gantſche Heilige Schriftuur geweldig beleedigt, want, zoo de Jooden een zo aanmerklyk gedeelte van Daniel hebben durven verſcheuren, dien zy in den rey der Heylige Schryvers ſtellen, moet men dan niet verzeekert zyn, dat zy andere gewichtiger valſchheden begaan hebben, en dat de Schriftuur verdurven is. In der daad, zo de Jooden uit de Heilige bladen alles wat hen laſtig valt, of 't geen het geſlacht met ſchaamte overdekt, zouden wegneemen, moeſt men by naêr alle de boeken van de Propheeten daar van afſnyden, zo wel, als de geſchiedenis, waar in het ondankbaar en wederſpannig volk, de Koningen, de Prieſters, en hun Aardſchvaderen zich met yzelyke zonden bezoedelt vinden. Men kan niet zeggen, dat men deze kleine geſchiedenis, welke by zonderlyk de

Joo-

Jooden behaagde, meenigmaal in 't Griekſch voorgeleezen zynde behouden, en het oorſpronglyk Hebreeuwſch heeft laaten vernielen. Want, waarom zou men veel eer dit oorſpronglyk eerſte gedeelte der geſchiedenis van Daniel, als het overige zyner openbaaringen, veronachtzaamt hebben. Men zoude meêr reden hebben ſtaande te houden, dat daar twee Daniels waaren, de een van Koninglyken bloede, en d'andere een Leviet, of van den rey der Prieſters, en dat de Daniel van Suſanna zeer onderſcheiden van den Propheet is, en dat men dusdanig de geſchiedenis van Suſanna in deze Godsſpraaken niet moet zoeken. Maar, deze tweede Daniel is beuzelachtig.

Men vind een andere zwaarigheid over de hoedaanigheid der Rechters van Iſraël, welke men aan twee Laſteraars geeft, om dat het niet waarſchynlyk is, dat de Jooden het recht hadden, de misdadigers met de dood te ſtraffen, terwyl zy in Babylon gevangen waaren. Men kan deze zwaarigheid wegneemen, om dat de Jooden meenigmaal de vryheid gehad hebben, van volgens hun wetten te leeven. De Mahometaanen ſtaan hen als noch dat voorrecht toe. Het is onwederſpreeklyk, dat zy hun Opperhoofden en hun Vorſten van de gevangenis in Chaldea gehad hebben. Dusdaanig moet de hoedaanigheid der Rechters, welke men aan de oude Mannen geeft, niemand bekommeren. De muggezifters moeten alleen navorſchen, om te weeten of de Opperhoofden van de Gevangenis alstoen recht van 't leeven en de dood hadden, 't welk niet waarſchynlyk is. Volgens *Origenes*, dien veel uitleggers nagevolgt hebben, waaren deze twee Rechters *Achab* en *Zedekias*, twee valſche Propheeten, waar tegen Jeremias ſcherp uitgevaaren heeft, en die door een voorbeeldelyke ſtraffe Gods in handen van Nebucadnezar moeſten geleevert worden, om op 't vuur gebraaden te worden. Wy hebben gezien, dat het een genoegzaam gewoonlyke ſtraffe in Babylon was, den geenen in een gloejenden oven te werpen, die den Vorſt mishaagden.

Jeremias voorzeide deze twee valſche Propheeten, dat het zelve hun lot zoude zyn. Maar, ik weet niet, waarom men Overſpeelders en Laſteraars van Suſanna in Rechters verwiſſelt. Want de Propheet zegt niets dat daar naêr gelykt. Zo de uitkomſt, waar van wy ſpreeken, in die tyd gebeurt is, is het niet moejelyk te begrypen, dat daar meêr als twee godlooze menſchen onder de Jooden van Babylon waaren, die zich begonden naer de Zeden en de Godsdienſt der Chaldeërs te ſchikken. Eindelyk, de twee valſche Propheeten van Jeremias moeſten *verbrand worden*, en zyn voorzegging is vervult geweeſt; maar, de twee oude mannen van Suſanna wierden door 't volk geſteenigt; want de geſchiedenis beteekent beſcheidentlyk, dat dit de meenigte was, die hen dezelve ſtraf, welke men Suſanna opgelegt had, deed ondergaan. En het is zich zelve meer moeite veroorzaaken, een giſſing ſtaande te houden, die gantſch van geen gevolg is, als te zeggen, dat het volk hem *deed ſterven*, om dat het zelve haar in handen der Chaldeeuwſche Rechters overleeverde, ten einde om hen ten vuur te doemen, of dat Nebucadnezar toeliet, dat men hen ſteenigde, alvoorens hen te laaten verbranden.

UITLEGGING
VAN DE CI. AFBEELDING.
Geſchiedenis van den Bel ende den Draak.

Wyl Daniel 't bedrog ontdekt van 't Prieſterſchap,
Dat Tempelwaarts beklimt den heimelyken trap
En d'offerſpys verſlint, God Belus opgedraagen,
Word hy ten Leeuwenkuil gedoemt, en, door Gods hand,
Van Habakuk geſpyſt, gevoert uit Judaas land.
Hy dood den grouweldraak, en ziet zyn heilzon daagen.

I. HOOFDDEEL. Vers 2.

(1.) DE wyze, waar door men meent dat Daniel van de Afgoden der Chaldeërs heeft gezegepraalt, was genoegzaam geeſtig. Die Afgodendienaars hadden zeer groove denkbeelden van de Godheid, om dat zy zich inbeeldden, dat de Goden gelyk de menſchen voedzel noodig hadden. Zy waaren wel niet bot genoeg, om te gelooven dat de Beelden, waar voor men de taafel dekte, eeten konden; maar, zy vermeinden ten minſten, dat de Godheid zyn Throon verliet, om in hun Tempels neêr te daalen, en aldaar goede cier te maaken op onkoſten van zyn aanbidders; dusdaanig laat *Homerus* zyn Gooden van plaats tot plaats wandelen, om den rook der Offerhanden in te zuigen, en zich met het vette der Dieren, welke men hen opofferde, te voeden. De Prieſters, belangen hebbende deze meeningen van 't volk te onderhouden, om dat zy daar voordeel uit trokken, verſterkten het volk in hun blindheid. Belus was een der groote Gooden, die men in Babylon aanbad, dewyl hy Stichter van die Stad was. Nebucadnezar, de grootheid van deze Stad beſchouwende, zeide hovaardiglyk, dat hy die geen was, die dezelve gebouwt had, om dat hy dezelve herſtelt, en aldaar trotſche gebouwen toegevoegt had. Maar Belus was haar waarlyke Stichter. Men had van een menſch een verſlindende God gemaakt; aan wie men een groote overvloed van leevensmiddelen verplicht was te beſchikken. En daar op maakt Jeremias zyn toepaſſing, dewyl God door zyn Bediende zegt. *Ik zal Bel in Babylon ſtraffen, en ik zal uit zyn mond wederhaalen, al 't geen hy ingeſlokt heeft.* Daniel beſpotte de ligtgeloovigheid der bygeloovigen, die geloofden dat een God ſpyzen nuttigde. Ten einde om den Koning wegens de ongerymtheid van deze dwaaling te overtuigen, liet hy alle de poorten van den Tempel toeſluiten en zeegelen, na dat hy in de zelve aſch geſtrooit had; men opende dezelve 's anderendaags 's morgens in tegenwoordigheid van 't Hof. De Prieſters, die in die nacht goede cier gemaakt, en alles, wat men voor hun God opgediſcht had, weggedraagen hadden, geloofden zeekerlyk te zegenpraalen. De taafel was inderdaad opgenoomen, en de ſchootels leedig. Maar, men ontdekte in d'aſch de overblyfzelen der voetſtappen van Kinderen, Vrouwen en Mannen, die by der nacht door onderaartſche gangen daar gekoomen waaren om te eeten. Men zoude veel bedriegeryen ontdekken, zo de geheime leidingen van alle Tempelen, en alle Beelden, welke ſweeten of ſpreeken, open waaren.

Den Draak. Vers 22.

(2.) De Bygeloovige geeft zich zo ligt niet over. Maar, zy zouden, in plaats van een doode Afgod, een leevendigen vinden. Daar was een wonderbaare groote Draak, die men door een gevolg van een oude bygeloovigheid welke de Serpenten als Goden eerde, aanbad. Men weet niet, waarom de viering der Serpenten zo oud en algemeen geweeſt is. Tot het aloude Serpent weder op te klimmen, die onze eerſte Ouderen bedroog, is een reden aan te haalen, welke moeſt beletten 't zelve aan te bidden, om dat het zelve 't werktuig van 's menſchen rampzaaligheid geweeſt is. Laat men vry deze ſnelligheid, waar mede 't zelve zonder voeten,) en alleen door een werking van den geeſt, die 't zelve bezielt,) groote wydtens doorkruiſt,

en zyn lange geduurzaamheid aanhaalen; 't is altoos waarheid, dat haar sleepende gedaante, en onheilen, die zy den mensch veroorzaakt, schrik voor de Serpenten moest verwekken. Onderwylen hadden de geestryke Egyptenaaren een zonderlingen Eerbied voor den Aspis, en byzonder voor den Thermutis, die zy geloofden onsterflyk te zyn, en waar voor zy Kapellen in alle hoeken hunner Tempelen bouwden. De Babyloniers bedreeven dezelve dwaasheid. Daniel wierd verplicht de deugd van deze ingebeelde God te beproeven, hy doodde het Serpent met het zelve een koek, uit vet, hars en wol zaamengestelt, aan te bieden, welke het deed barsten.

En Daniel in den Leeuwenkuil. Vers 30.

(3.) De Babyloniers, over het bespringen hunner Goden ontstooken, eischten het leeven van Daniel, om dit ongelyk te vergoeden, zy eischten 't zelve gewaapender hand, en met den mond vol dreigementen, welke den Vorst deeden vreezen, dat men hem zoude beschuldigen van Godsdienst verandert te zyn, en dat men hem van den Throon mocht zetten. Door deze dreigementen bloohartig gemaakt, offerde hy Daniel op aan de drift dezer dolle menschen, die hem in den kuil der hongerige Leeuwen lieten werpen. Hy bleef daar zeven dagen. De Leeuwen dorfden hem niet verscheuren, maar, hy zoude van honger gestorven zyn, indien niet een Engel den Propheet by zyn hairen gegreepen, en hem dusdaanig van Jerusalem naar Babylon overgevoert hadde, om Daniel een zop aan te bieden, welke hy de Maaijers meinde te brengen. De koning kwam eindelyk, om te zien wat deze verwoester zyner Goden wedervaaren was, en om zyn dood te beweenen. Maar hy bevond met vreugd, dat zyn God, machtiger als de Afgoden, hem van de straf beschermt had.

Men heeft moeite te raaden in welke leevens tyd van Daniel men deze uitkomst, die men in zyn openbaaringen verduistert heeft, moet vast stellen. De Geschiedenisschryver schynt het jaar, in welk Astyages stierf, beteekent te hebben, als wanneer Cyrus meester van zyn Ryk wierd. Deze aanvang der Tydreekeningen nauwkeurig opvolgende, moet men zeggen dat Cyrus den Vorst is, waar van Daniel de gunsteling was, die hem in 't gevolg uit vreeze, welke hem den opstand van zyn volk veroorzaakte, ter dood verwees. Maar, men vind in dit gevoelen onmeetelyke zwaarigheeden, alhoewel het zelve klaarlyk dat van de Geschiedenisschryver is. Want, waarom een vreemd Ryk beteekent, en een Vorst benoemt, die alstoen het minste vermoogen in Babylon niet hebbende, gantsch geen deel in de verwyzing noch verlossing van Daniel had, in plaats van den Uitvinder van deze daad te noemen, die de geen is, die men zoekt. In der daad, de zaak viel in Babylon voor onder een der Vorsten, die daar regeerde, aleer Cyrus die Stad innam. De drie laatste dezer Koningen beminden de Jooden niet. Belsazar zelfs kende Daniel niet, toen hy hem van nooden had, om de merkteekenen, welke een Goddelyke hand in zyn Paleis geschreeven had, uit te leggen. Men is verplicht tot Evilmerodach, den Zoon van de groote Nebucadnezar weder op te klimmen, en die een byzondere achting voor Daniel had, om dat hy hem met zich liet spyzen. Maar, daar is een nieuwe zwaarigheid, om dat Evilmerodach voor Astyages gestorven was, en alvoorens Cyrus den Throon beklom. Dusdaanig moest men Daniel of zyn Geschiedenisschryver verlaaten, zo men deze gissing, die een vernuftig man heeft gepoogd te bewyzen, wilde omhelzen; wyders is Evilmerodach, dewyl de Regeering zelden meêr als twee jaaren duurde, door zyn Schoonbroeder vermoord. Maar, men bevind niet dat het volk tegen hem opstond, nochte dat zyn verfoejelyke ongeregeldheden hem toelieten groot belangen in een vreemde Godsdienst te neemen, noch om zyn Goden te doen bespringen.

De Philosophen hebben veel moeite te begrypen, hoedaanig Habakuk by de hairen uit Jerusalem of Judea naer Babylon kan overgevoert worden, men vind in de heilige geschiedenis geen voorbeeld van een diergelyke opneeming, daar de hoofdhairen het gewicht van een menschelyk lichchaam kunnen draagen, en daar het lichchaam zo snel kan overgevoert worden, en een zo groote tusschenwydte van plaatzen doorvaaren, dewyl God gemaklyk in Babylon een goedaardig mensch kon vinden, die Daniel had kunnen spyzigen. Eindelyk, niemand heeft ooit van deze Propheet Habakuk gesprooken, die een zo wonderbaarlyke Reis gedaan, en een zo langen weg in zo korten tyd heeft afgelegt.

UITLEGGING
VAN DE CII. AFBEELDING.

Daar 't Joodsche zwaard doorstoot den Joodschen Afgodist,
Werd Salems Tempelschat Heliodoor berwist,
Dewyl Gods Ridder hem verdryft met geesselslagen,
De dapper' Eléazar word door den Elephant,
Al zegepraalende, verplet; en 't Offer brand
Op 't Looverhutten Feest. Gods Wet werd voorgedraagen.

I. BOEK.
II. HOOFDDEEL. Vers 24.

Mathatias brengt een afgodische Jood om 't leeven.

(1.) DE Boeken der Macchabeën bevatten een der schoonste stukken van de Joodsche geschiedenis, zy besluiten een tyd van by de vyftig jaaren, in welke deze Helden dappere wonderdaaden uitvoerden, en hun Vaderland van 't juk der Koningen van Syrien, die hen een lange tyd onderdrukt hadden, ontsloeg. *Josephus* heeft den naam en roem dezer verlossers van Judea zeer verheeven, eenigen zelfs doen *Eusebius* ende den Vader *Hieronimus* zeggen, dat hy 't is, die hun geschiedenis benevens de twee boeken, die ons daar van overig zyn, zaamengestelt heeft; maar, deze twee Ouden hebben alleen een Boek van *Josephus*, over het ryk der Reden aangehaalt, welke zommigen de *Macchabeën* noemden. Om dat hy daar in een klein kort begryp van hun leeven, of veel eer van hun martelaarschap heeft laaten invloeijen. Men geeft dezen naam aan twee verscheide perzoonen. Ten eersten aan de nazaaten van Mathatias, die de waapenen tot het verdeedigen van hun Godsdienst opnaamen. Ten tweeden aan de Martelaaren, die in de vervolging van Antiochus leeden. De eersten wierden Hoogenpriesters, Vorsten, en vervolgens Koningen van Judea, om dat zy zich van 't verval des Ryks van Syrien, en de meenigvuldige oproeren en omkeeringen, die aldaar voorvielen, wisten te bedienen. Men zag hen beurt aan beurt de zyde van den geweldenaar en den wettigen Koning neemen, na dat zulks met hun belangens overeenkwam. Simon en zyn twee Zoonen stierven op een wyze, welke voor hen niet roemruchtig was; dewyl zy dronken waaren, als wanneer Ptolomeus, hun Bondgenoot, hen in zyn Kasteel ombracht. Eindelyk zy bezaaten het Hoogenpriesterdom, op het geslacht van Aaron, en de Koninglyke waardigheid op dat van David, met geweld. Want zy hadden gantsch geen recht tot de

Kroon

DANIEL.

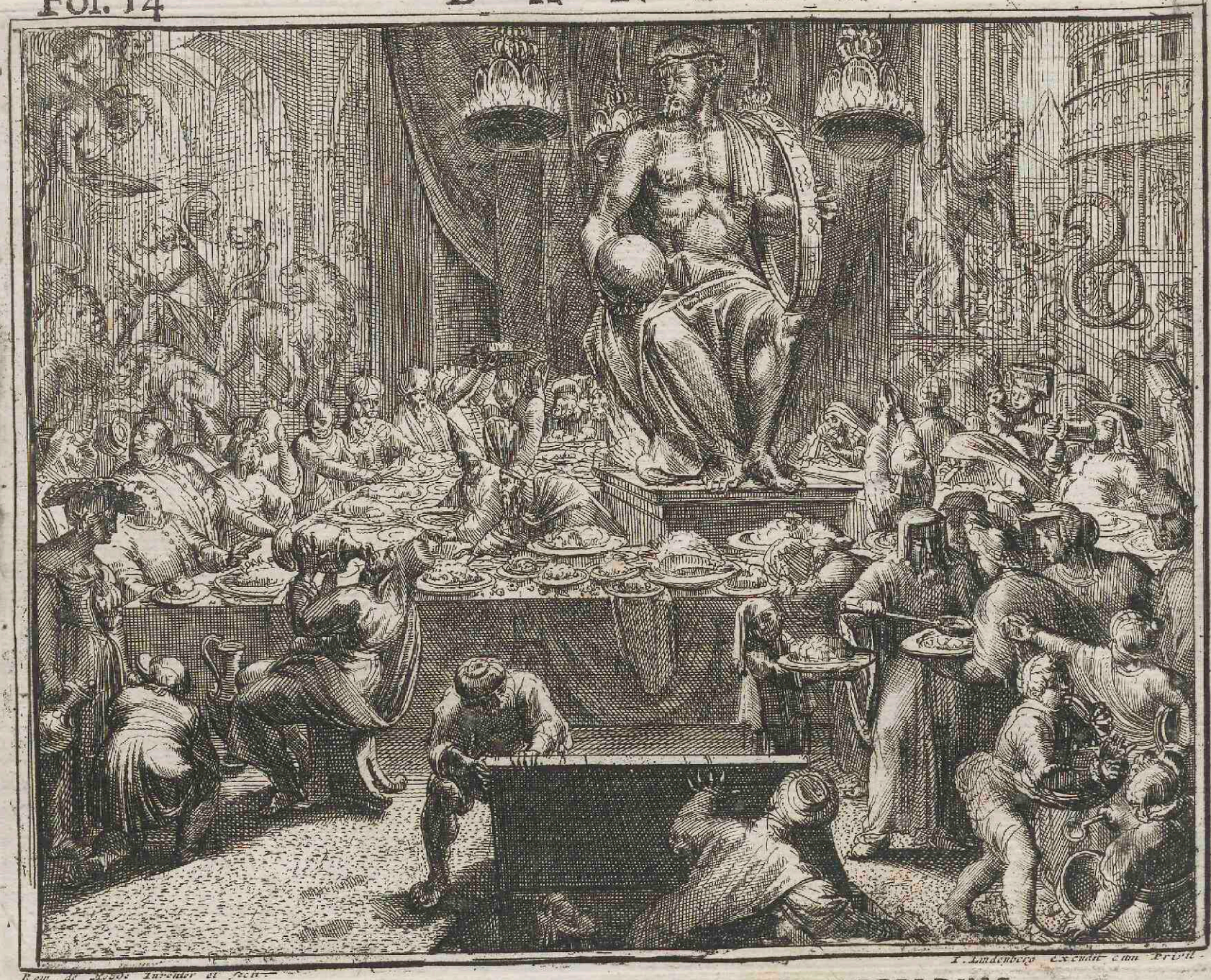

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CL. AFBEELDING.

Wyl Daniel bedrog ontdekt van 't Priesterschap,
Dat Tempelwaarts beklimt den heimelyken trap
En d'offerspys verslint, God Belus opgedraagen,
Word hy ten Leeuwenkuil gedoemt, en, door Gods hand,
Van Habakuk gespyst, gevoert uit Judaas land.
Hy dood den grouweldraak, en ziet zyn heilzon daagen.

Kroon, en hoewel zy uit een Priesterlyk geslacht sprooten, waaren zy onderwylen niet van den Stam, aan welke het Hoogenpriesterdom toebehoorde. Onias de 4de, die in zyns Vaders plaats volgen moest, wierd niet weeder uit Egypten geroepen, om dit ampt te bedienen: men kan den oorsprong van den naam der Macchabeers, die zy gevoert hebben, niet ontdekken. Die geenen, die staande houden, dat dezelve van 4 letteren zaamengestelt was, die Judas in zyn banieren gestelt had, en welke beteekenden, *wie is onder de Goden u, Jehovah gelyk?* hebben geen acht geslaagen, dat men dezen naam aan alle den geenen gegeeven heeft, die om den Godsdienst leeden, alvoorens Judas Krygsbenden geworven, en dezelve onder zyn banieren geschikt heeft. De valsche Josephus heeft gezegt, dat men daar door de dapperheid en kracht van deze Joodsche Helden heeft beteekent. Waar uit men beslooten heeft, dat dezen naam van twee woorden zaamengestelt was, waar van d'eene de *straffe*, of de verwoesting, en d'andere *door my* beteekende, en deze twee woorden, *de straffe komt door my*, wyzen de kracht van Judas aan, die zyn vyanden verwoestte. Maar, deze tweede gissing is niet beeter als d'andere, in plaats dat men daar van een nieuwe zoude maaken, welke evenmaatig onzeeker zoude zyn, laaten wy dit woord in de duisternis, waar in wy 't vinden. *Eusebius* heeft het zelve ondermengt met dat der Asmoneers, maar, hy bedroog zich zelve, want het zyn twee zeer verschillende naamen, de laatste is een weinig meêr bekent als d'andere, en men vind dezelve in den 66sten Psalm, om machtige Mannen en Prinsen te beteekenen. Het is niet te verwonderen, dat men dezelve aan de Macchabeers gegeeven heeft, die uit Mathatias gesprooten waaren, en de Opperhoofden, Vorsten, en eindelyk de Koningen van 't geslacht wierden.

De twee Boeken, die hun geschiedenis bevatten, zyn door zeer onderscheide Schryvers zaamengestelt geweest. Men schryft het eerste Hircan toe, een der Macchabeen, die een zo langen tyd de opper Offerbediening bezat, en dien *Josephus* onder den rey der Goddelyke verlichte menschen plaatst. Al wat men daar van weet, is, dat het zelve aanstonds in 't Syrisch beschreeven is, welke de gemeene taal der Jooden, zedert hun weederkeering uit de gevangenis, was. Het oorspronglyk, 't welk noch ten tyde van *Hieronimus* in weezen was, is verlooren, en daar van zyn niet meer als Griekische en Latynsche schriften overig.

Het tweede Boek is door Jason van Cyrenen in 't Griekisch beschreeven geweest. Deze was een van die Jooden van de verstroojing die meêr Griekisch als Hebreeuwsch verstonden. 't Is niet te verwonderen, dat yemand in Egypten gebooren, in 't Griekisch schreef, om dat men zulks gemeenlyk in Alexandrien sprak. *Callimachus*, die van een en dezelve Stad als Jason was, is onder den rey der Griekische Dichters gestelt, en de geestelyke Jooden leerden de Heilige Schrift uur in deze taal in hun Synagogen. Dit tweede Boek is veel eer een slegt genoeg bedachte zaamenhang, en vergaadering, als een naauwkeurige geschiedenis. Men bespeurt daar stukken van verscheide handen, en misslaagen, die de Leezers moeite baaren. En, inderdaad, is 't niet anders als een kort begryp der vyf Boeken, die Jason over deze stof heeft nagelaaten, waar aan men eenige andere stukken ingevoegt heeft.

Het ongeluk der Jooden begon door de staatzucht hunner Hoogenpriesters, die deze bediening en eenige andere voorrechten van Antiochus koopende, hem gelegendheid gaaven, zich meester van Judea te maaken. Onias was in bezit van deze bediening, wiens gezag zo veel te grooter wierd, om dat daar geen Koning meêr was. Men moet zich niet verwonderen, dat Jason zyn Broeder desweegen nayverig was. Hy, hem niet kunnende verdryven, kocht het Priesterschap van Antiochus den Doorluchtigen, die toen regeerde. Hy kocht ter zelve tyd het voorrecht van een School te stichten, om de jeugd in de gemeene oeffeningen der Syriers te onderwyzen, en geloofde zyn Medevaderlanders veel Eere toe te brengen, met voor hen het hoofdschrift van Antiochiers te erlangen.

Antiochus was een wonderlyk gestel; hy was dapper, en dewyl hy gelukkig genoeg was om de grenzen van zyn Ryk door den weg van overwinning uit te breiden, gaf men hem den naam van *Doorluchtig*. Onderwylen bezat hy een klein verstand: men vond hen meenigmaal vermomt; en langs de straaten met het gemeene volk kruissende, hy maakte gemeenschap met snoode guiten, uit den droezem van 't gemeene volk, waar mede hy dronk. Dewyl hy eenige tyd als Pandman in Romen gewoont had, wierd hy zomtyds te raaden haar gewoontens en wetten na te volgen. Zo Koning, als hy was, liet hy zich door 't volk tot Bouwmeester of Gemeensman verkiezen; en vervulde de bedieningen ter zelve tyd als hy de gewoontens der vreemdelingen ontleende. Hy beval, dat daar niet meêr als een Wet, en een eenige Godsdienst in zyn Koninkryk zoude zyn. Hy nam dierhalven de voorrechten, en de byzondere Goden van verscheide Landschappen weg; hy had geen moeite zyn Afgodery te Jerusalem in te voeren onder het Bisdom van Jason, die de vleijery, en nedrigheid voortzette, tot zelfs aan Hercules in de Stad Tyr, dewyl de Vorst daar was, offerhanden te doen. De Tempel wierd den Afgodendienaars ontruimt, en 't Altaar door de offerhanden der Afgoden ontheiligt. Mathatias, Vader der Macchabeën, wierd verzocht het overige volk na te volgen. Men verbeeldde hem, dat hem zulks ten hoove voordeelig zoude zyn, en dat hy in den grond alleen by zyn Godsdienst zoude blyven; 't welk hem veracht zoude maaken. Hy antwoorde niet alleen groothartig, dat, wanneer alle de geslachten den Godsdienst van den Vorst volgden; zyn huis echter alleen in het verbond, met God opgerecht, zoude volharden; maar hy doodde een Jood van Modin, hebbende de Afgoden willen dienen, aan den voet van 't Altaar, alzo wel, als een Bediende van den Koning, die den Jood geleid had. Dit was een stoute daad; daar is een veel grooter toestemming als die van de Geschiedenisschryver noodig, om dezelve wettig te vinden; want het voorbeeld van Phineas is geen Richtsnoer van ons gedrag; men moet wel verzeekert zyn dezelve beweegingen, als deze yverige man, te hebben, om dezelve daad uit te voeren. Daar is altyd iets achterdenklyks in de vervoeringen van den yver, welke tot de vernieling van 't Beeld Gods zich uitstrekken.

VI. HOOFDDEEL. Vers 46.

Eleazar onder een Elephant gestort.

(2.) Dit was een verklaaring van oorlog. Mathatias waapende zich met alle de geenen, die hem durfden volgen, hy stierf weinig tyds daar na, en liet zyn kinderen de zorg over van het geslacht te verlossen. Juda volharde in het onderneemen van zyn Vader, hy wierd verplicht een wonderbaarlyk Leeger, dat teegens hem optrok, onder de beveelen van

An-

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CII. AFBEELDING.

Daar 't Joodſche zwaard doorſtoot den Joodſchen Afgodiſt,
Werd Salems Tempelſchat Heliodoor betwiſt,
Dewyl Gods Ridder hem verdryft met geeſſelſlagen;
De dapper' Eléazar word, door den Eliphant,
Al zegepraalende, verplet; en 't Offer brand
Op 't looverhutten Feeſt. Gods Wet werd voorgedraagen.

Antiochus Eupator, Zoon en plaatsvolger van *den Doorluchtigen*, slag te leeveren. Deze Vorst had zeer voordeelige brieven aan de Jooden geschreeven, als hy op den Throon klom, om dat hy vreesde, dat een gedeelte van de misnoegden zich by den Koning van Egypten mocht voegen, om hem den oorlog aan te doen, het scheen zelfs, dat hy de zaaken van Judea zeer veronachtzaamde, dewyl zulks de berispingen van zyn onderdaanen tot hem trok, maar, van zyn onachtzaamheid ontwekt zynde, trok hy teegen Judas met een machtig Leeger op. Zyn brieven hebben aan de muggezifters een zwaarigheid veroorzaakt, welke hen onteboovenkoomlyk scheen. Om dat de Geschiedenisschryver der Macchabeën, dezelve niet geplaatst heeft, als na den oorlog en de Vreedehandeling, die beslooten wierd; maar, men moet de zwaarigheid wegneemen, met aan te merken, dat de Geschiedenisschryver dezen brief op haar plaats niet gestelt heeft, en de ordre van de tyd niet naauwkeurig genoeg waargenoomen had, want de brief des Konings was voor die van zyn Stedehouder gegaan, in plaats dat dezelve die volgt. Zy is gedateert in 't jaar 448. van 't leeven der Seleuciden, welke die van de krooning van Antiochus Eupator was. Eindelyk Menelaus leefde noch, als wanneer dezelve geschreeven wierd, dewyl men aldaar van hem spreekt, en hy wierd in het begin van den oorlog gedood, om dat men hem beschuldigde van den opstand der Jooden aan te stooken: daar is dan niet aan te twyffelen, dat men deze brief moet verplaatzen, om dezelve in het eerste jaar van de krooning te stellen, welke in 't jaar 148 van den tyd der Seleuciden, die men in Syrien vervolgde, geschiede. Het zy hoe 't zy; Antiochus Eupator, na dat hy aan dit geslacht voordeelig geschreeven, en 't zelve de vryheid van 't geweeten wedergegeeven had, welke zyn Vader ontrooft had, besloot op de vertoogingen van zyn Bedienden hen den oorlog aan te doen, hy trok te veld aan 't hoofd van zyn Krygsbenden, en leeverde den Veldslag. Men had eenig voordeel in den aanvang van den stryd; maar, de Elephanten, die alom schrik aanjoegen, veroorzaakten wanorderen. Juda, die zulks bespeurde, moedigde zyne Zoldaaten aan, om op de grootste van allen aan te vallen. Zyn ryke en prachtige toerusting deed gelooven, dat de Koning op hem gezeeten was. Hy had naauwlyks gesprooken, of Eleazar zyn broeder droeg zich voor 't geslacht op. Ten einde, om zyn slag zeekerder te slaan, liet hy zich onder den buik van den Elephant glyden, om dat dit gedeelte het weekste en gemaklykste is om te doorbooren. De Elephant wierd gedood, en verpletterde Eleazar in 't vallen. Maar den uitslag voldeed de hoop niet, die men verwacht had. De Vorst had den Elephant door zyn Krysbediende doen beklimmen, en hy was daar zelfs niet op gezeeten. Hy zette zyn overwinning voort, waar door de Jooden verplicht wierden af te wyken, en zich binnen Jerusalem te begeeven.

II. BOEK.

III. HOOFDDEEL. Vers 25.

Schriklyk gezicht van een Ridder in de Schatkamer.

(3.) Antiochus den *Doorluchtige*, waar van de Schryver van het tweede Boek der Macchabeën de geschiedenis hervat, besloot op het verzoek van een Jood, Simon genaamt, die Onias den offerdienst wilde ontrukken, den Tempel te berooven, en zond om dit uit te voeren een zyner Amptelingen, Heliodorus genaamt, die onder voorwendzel van naêr Phenicien te gaan, zich in Judea wierp, te Jerusalem in den Tempel trad, en Onias wilde dwingen, om hem de schatten over te leeveren. Deze antwoorde; dat men den Vorst misleid had, hem de rykdommen van den Tempel verbeeldende, als of zy hem waardig waaren. Dat een gedeelte Hircan toebehoorde, en het andere tot voeding der armen geschikt was. Die redenen wierden niet verhoort, daar moest een wonderdaad zyn om Heliodorus te wederhouden, die wel verwondert was een Ridder te paard, ryklyk gewaapent, te bespeuren, door jonge Ruiters van een wonderlyke schoonheid en heerlykheid verzelt, die hem hondert slagen gaven, en hem vol wonden lieten leggen. Men moest hem buiten den Tempel draagen, en op dat Onias van God door zyn gebeden verkreeg de genezing van dezen Kerkroover, uit vreeze van nieuwe uitwerkzelen van der grimmigheid des Konings op zich te trekken.

X. HOOFDDEEL. Vers 2.

Herstelling van den Tempel.

(4.) Antiochus stierf van een wreede ziekte, welke hem een gedeelte zyner misdaaden deed gevoelen, en verplichtte om berouw te hebben, van 't geen hy de Jooden aangedaan had. Onderwylen Juda den Macchabeër, van eenige benden gevolgt, overmeesterde Jerusalem. Een zyner eerste zorgen was den Tempel te herstellen; en 't Altaar te heiligen, 't welk men zo meenigmaal ontheiligd had.

Prachtig Feest. Vers 6.

(5.) Hy vergaderde het volk om een Feest ter eere Gods, die 't zelve verlost had, te vieren. Dit volk, dat weinig tyds te vooren in de Woestynen, en in de hoolen gedwaalt had, verplicht aldaar het Looverfeest te houden, wierd met vreugd ingenoomen, zich in de heilige plaats weder te zien, en aldaar hun God te kunnen dienen. Men beval 't gantsche geslacht deze aandacht, die acht dagen duurde, na te volgen, en dezelve alle jaaren te hernieuwen, op dat het geheugen van een zo groote weldaad nooit zoude uitgewischt werden. En dit is het Feest, 't welk men noch hedendaags dat van de *Inwyding* van de hernieuwing, of veel eer der Lichten noemt, want het zelve duurt 8 dagen; op den eersten dag ontsteekt men een lamp, de tweeden ontsteekt men twee lampen, en men vermeerdert dus alle dagen een lamp meer te ontsteeken tot den achtsten dag. Zulks geschiet ter gedachtenis, wegens dat de Macchabeërs, den Tempel willende reinigen, en aldaar den dienst herstellen, geen oly vonden, om de lampen van den grooten kandelaar te ontsteeken, als in een klein vat, welke naauwlyks volstrekte om een nacht te branden, maar, de oly vermeerderde van zich zelve, en brandde 8 nachten. Dit Feest word den 26 December gevierd, men arbeid daar, maar men voegt daar eenige Psalmen by de morgengebeden, en eenige gebeden in 't aansteeken der Lampen, om God dankzeggingen te doen, wegens dat hy dit bevel gegeeven heeft, en om dat hy wonderdaaden voor hen gedaan heeft, ten tyde hunner Vaderen, en tegenwoordig. Eindelyk verklaaren zy aan God, dat zy deze lampen niet ontsteeken, om zich daar van te bedienen, maar, alleenlyk om ze te zien, en zyn naam te verheerlyken.

UIT-

DE CIII AFBEELDING.

't Onzaalig Heidendom, versteenigt en verwoed,
Vermoord d'onnoozelheid, en 't Macchabeër bloed,
In 's Moeders aangezicht, op haare Vloekaltaaren,
Daar zy haar Zoonen zelfs, vol moed, ter slachtbank leid,
En sterkt hen in 't geloof door haar Godvruchtigheid,
Dezelve dood getroost dier zeven Martelaaren.

DE CIIII AFBEELDING

Terwyl Antiochus, die 't krygsgeluk bestraalt,
Van Ptolomeus Heir manmoedig zegepraalt,
Verschynt Arsinoë, tot heldendeugd geschaapen,
En noopt den Vluchteling tot dapperheid en moed,
Die, weederkeerend, wreekt het uitgestorte bloed,
En met Lauwrieren ciert Held Ptolomeus waapen

UITLEGGING

VAN DE CIII. AFBEELDING.

Het Martelaarschap der Macchabeers.

't Onzaalig Heidendom, versteenigt en verwoed,
Vermoord d' onnoozelheid, en 't Macchabeër bloed,
In's Moeders aangezicht, op haare Vloekaltaaren,
Daar zy haar Zoonen zelfs, vol moed, ter slachtbank leid,
En sterkt hen in 't geloof door haar Godvruchtigheid,
Dezelve dood getrooft dier zeven Martelaaren.

DE vervolging, die Antiochus den Doorluchtigen den Jooden gedaan had, deed de lafhertigheid van d'een zien, die onder zyn beveelen boog, en de standvastigheid van de anderen, die liever wilden sterven, als Afgodendienaars worden. Deze Vorst wilde zyn Godsdienst in Judea, gelyk in andere Landschappen van zyn gebied, doen ontfangen.

De Heidenen, gewent een groot getal van Goden aan te bidden, moesten natuurlyk onder de beveelen van den Vorst buigen. Twee of drie Goden meer of min aan te bidden, is geen groote misdaad; dewyl men geen zwaarigheid maakt, de Heiligen van een verafgeleegen geslacht aan te roepen, die op de verrichtingen en verdiensten roemen; zoude men zyn dienst aan vreemde Goden niet kunnen weigeren; van het oogenblik, dat men toestemde, dat daar menigvuldigen waaren, die de aanbidding verdienden. Maar, de Jood overtuigt, dat God alleen waardig was aangebeeden te werden, en dat de Wet van Mozes Godlyk was, moest veel eer Martelaar zyn, als de zelve schenden; onderwylen vind men een groot getal in dat geslacht, niet alleen van flauwhertigen, die voor 't geweld weeken, maar schelmen die hun Godsdienst, en het volk verkochten, en bedienden van de bygeloovigheid, en de wreedheid van Antiochus wierden.

Deze Vorst ontstooken, weêrstand in een klein getal te vinden, terwyl dat de Steden en geheele Landschappen onder zyn Wetten boogen, zette de wreedheid en woestheid tegens hen ten uitersten voort.

Hy verbood aanstonds den Sabbath te vieren, deze prachtigen dag, welke men tot den dienst Gods heiligde. Dit was geen misdaad, zich een dag in de week in rust te houden, en de vryheid van 't volk moest ten minsten zich dus verre uitstrekken; maar daar is niets eenvoudig in de oogen der vervolgers, die aandringen om alles wat heilig schynt te schenden, en die geen ander oogmerk hebben, als dat, van een Godsdienst te doen onder de voeten treeden, welke men bemind, om dat men dezelve gelooft Godlyk te zyn. De onderzoekingen wierden zo uitvoeriglyk, dat men verplicht was in de woestynen en hoolen te vluchten, om aldaar te vergaaderen, en daar eenige oeffeningen van aandacht te doen. Den Tempel wierd door de Heidenen ontheiligt, die van dit huis Gods volkoomen meesters geworden zynde, aldaar de uiterste onreinigheden pleegden. Het Altaar was met ongeoorlofde Slachtoffers belaaden, en die, zeer verre van de Godheid te verzoenen, niet anders, als zyn wraak konden verhaasten. De Leviet konde de eerstgeboore kinderen niet besnyden, de Moeders, welke naer het voorbeeld van Sephora zich met die bediening belastten, wierden by de Regeerders aangeklaagt, en met de dood gestraft. Twee beschuldigde Moeders hadden de droefheid van langs de straaten gesleept te worden, hun Kinderen aan de borsten mededraagende, tot dat zy aan een gevaarlyke plaats gekoomen zynde, men heur daar af wierp. Men deede deze vier menschen zonder acht te hebben voor jaaren, of kunnen, onmenschelyk sterven. Dit was 't niet al, men moest de plichtpleegingen der Heidenen waarneemen. Men verplichtte de Jooden op het Altaar van den levendigen God aan de Afgoden te offeren. Deze offerhanden keerden alle maanden weder. Men onderzocht de geenen, die nalieten dezelve te doen. De Dragonders en Officieren van den Koning greepen in de huizen de geenen, die men hertnekkigen en wederspannelingen des Konings noemde. Men sleepte hen aan den voet van het Altaar, en men verplichtte hen, *daar hun plicht te betrachten.* Een Jood raadde Antiochus al de waereld in den omgang te doen gaan, op dat men dezelve te ligter konde kennen, en niemand zich van deze openbaare pleeging van Godsdienst konde bevryden. De Heidenen geloofden de Goden te eeren door prachtige ommegangen, welke van den eenen Tempel naer den anderen geschiedden. Bacchus had deze eer by de Grieken en in Syrien. De Jooden waaren door een Koninglyk bevel verplicht, hem zo wel als de anderen deze huldiging te doen. welk een droefheid! aan te bidden, en een openbaare eerbied te doen, aan 't geen men als een droombeeldelyk schepzel; en de minste eerbied niet waardig, aanziet.

Eindelyk, dewyl men wist, dat de Jooden geen varkens vleesch konden eeten, ter oorzaak van de Wet, welke zulks verbood, beval men hen zulks te doen. Eleazar een oud Edelman konde van deze wet niet ontslagen zyn. Zyn vrienden raadden hem om te veinsen, en de onderzoekers door een list te bedriegen. Maar, hy wilde liever een broos en verganglyk leeven verliezen, als het zelve door een zo groote misdaad bewaaren. Hy vreesde, dat de jeugd, zich door zyn voorbeeld misleidende, mocht verlooren gaan, en hy t'eeniger tyd mocht wegens dit verlies aan God reekening doen. De Joodsche haat ontstak tegens hem, zy wierden zyn vervolgers en vyanden: dat gebeurt dikmaals, om dat de deugd der Heiligen een sterke bestraffing is van het gedrag der zwakken; de Beulen vingen hem, en hy stierf Martelaar.

Een Joodsche Vrouw had zeven Kinderen, die om dezelve oorzaak met haar vastgehouden wierden. Men deed deze arme Moeder de droefheid aan, van al heur kinderen voor haar oogen te zien sterven, en tot zeven maalen toe, haar Martelaarschap te verdubbelen. De Koning Antiochus was daar tegenwoordig, zo wy de verkorter van Jason gelooven. Hy vergde aan deze zeven jonge menschen Varkens vleesch te eeten; 't welk zy weigerden. Op hun weigering beval hy, dat men hen de tong zou afsneiden, en de uiterlyke ledemaaten, zo dat het hoofd wierd gevilt, en dat men vervolgelyk hen op roosters, en in groote brandende keetels uitstrekte, daar zy d'een na den andere wierden verteert. Dit jong volk verloor de moed niet, zy wierden door het gezicht van den rook, welke het lichchaam van hun broeder, die men verbrandde, van zich wierp, niet afgeschrikt, noch door 't geweld van een wreede smert, welke de onderscheidentlyke straffen veroorzaakten, die men d'een na d'ander op een wreede wyze deed volgen; de een moedigde den anderen aan het geloof van hun Vaders staande te houden, en voor de bescherming van de waarheid te sterven. De Moeder volgde het voorbeeld hunner kinderen; na dat zy hen in 't midden van de straf onderschraagt had, onderging zy dezelve met een onverschrokken moed, welke alleen de genade zoude kun-

nen inboezemen. Stervende, betoogden zy Antiochus, dat hun hoop zich niet met hen uitbluſchte, en dat zy t'eeniger tyd heerlyk zouden van den dooden opgewekt worden. Zy hielden zelfs ſtaande, dat by aldien God 't geſlacht voor een oogenblik verliet, hy 't zelve weder door zyn medelyden zoude oprechten, en van hun vyanden doen zeegenpraalen. Deze Kerk zeegenpraalde alreeds door de ſtantvaſtigheid dezer Martelaaren; want de Kerk is veel ſchoonder door haar Roozen als haar Lelien, en in het bloed dier geenen, die lyden, als in de waereldſche voorſpoed, welke zy zomtyds geniet.

Deze Martelaaren zyn door de nakoomelingſchap zeer geëert geweeſt, want, zeer veel Oudvaders hebben hun Lofreedenen gemaakt. Men viert hun Feeſt, en alhoewel de Chriſtenen zelden aan de Oude, die voor J. Chriſtus geleeft hebben, dagen toeheiligden, hebben deze hier dit teeken van onderſcheid boven Abraham, Mozes en David gehad. Men vermeent, dat men, na menigvuldige overvoeringen van Antiochus naar Conſtantinopolen en Romen, hun overblyfzelen te Keulen in een Kerk ziet, welke hun naam draagt. Dewyl de zorgen der overblyfzelen van de Jooden niet gekent waaren, die, verre van de doode lichchaamen eerbied te betoonen, door hun aanraaking bevlekt zouden geweeſt zyn, is het moejelyk te begrypen, hoedaanig men die der Macchabeën bewaart heeft, en hoedaanig de Chriſtenen, die niet te raaden geworden zyn om dezelve op te zoeken, als vyf of zes honderd jaaren na hun dood, hen hebben kunnen kennen, en hen zonder te dwaalen opgraaven. Laaten wy hier twee zaaken aanmerken, welke hun geſchiedenis betreffen, d'eene, dat men zich niet moet laaten misleiden door de Latynſche Uitlegger van *Joſephus*, die een vernuftig Geſchiedenisſchryver afgeſchreeven heeft, welke verzeekert, dat deze 7 Martelaaren uit hun nabuurig Kaſteel van Antiochus gehaalt zyn, die hy Suſandrus noemde, en die naauwkeurig de naamen van haare Moeder Salomona, en van deze Martelaaren verhaalt. De eerſte was Macchabeus genaamt, dat is gezegt *ſtrydbaare*, en de jonge was Jacob. By aldien zulks waar was, zou daar geen zwaarigheid meer over den naam van Macchabeus zyn, en den oorſprong daar van zoude bekent zyn. Maar, *Joſephus* ſpreekt van deze naamen niet, en de Vader Cambeſis, die het Grieks verſtond, en door wie dit klein werk overgezet is, heeft ze niet erkent, om dat hy ze uit zyn overzetting weggedaan heeft. De aloude Latynſche Overzetter heeft gelooft de geſchiedenis op te zieren, met van deze Martelaaren zo veel perzoonen van aanzien te maaken, en met zich onbekende naamen in te beelden. Men moet meer aanmerken, dat *Joſephus* de aanſpraaken verrykt heeft, die hy hen toeſchryft naer de wyze der Geſchiedenisſchryvers, die hun redeneeringen aan de Helden en Veldheeren der Leegers leenen.

UITLEGGING

VAN DE CIV. AFBEELDING.

Veldſlag van Ptolomeus tegen Alexander.

Terwyl Antiochus, die 't krygsgeluk beſtraalt,
Van Ptolomeus Heir manmoedig zegepraalt,
Verſchynt Arſinoë, tot heldendeugd geſchaapen,
En noopt den Vluchteling tot dapperheid en moed,
Die, wederkeerend', wreekt het uitgeſtorte bloed,
En met Lauwrieren ciert Held Ptolomeus waapen.

DE Jooden houden noch een geweldig bewys voor de komſt van Chriſtus ſtaande, waar van wy in de geſchiedenis van 't Nieuwe Teſtament breder ſpreeken zullen. Men moet de zaak hooger ophaalen met dezelve uit *Joſephus* te trekken, aan wien wy deze geſchiedenis verſchuldigt zyn. De oude Hircan liet ſtervende vyf kinderen na. Judas, die de oudſte was, en by het leeven van zyn Vader zich alreeds beroemt gemaakt had, veranderde de gedaante van de Regeering. En was de eerſte, die zedert de Babyloniſche gevangenis met de Kroon het hoofdſchrift van Koning aangevaart had; maar, hy genoot het zelve niet lang; hy vreesde, dat zyn Moeder, welke Hircan tot erfgenaame benoemt had, en zyn Broeders hem 't Ryksbeſtier mochten betwiſten; om welke reden hy zyn moeder en zyn drie broeders, zonder den band van 't bloed en de natuur ontzag toe te draagen, in een enge gevangenis liet ſterven; Judas of Antigonus die hy teder beminde, wierd in plaats van een zo droevig lot te ondergaan, tot medgezel van den Koninglyken ſtaat aangenoomen; hun vereeniging duurde geen jaar. Ariſtobulus wierp zich in Iturien, daar hy de inwoonders verplichtte, op ſtraf van banlingſchap, zich te laaten beſnyden, en Antigonus voerde van zyn zyde den oorlog, om de roem van zyn geſlacht te verheffen. Hy keerde weder, om het Feeſt der Tabernakelen met het volk te vieren, om dat hy verſtond dat de Koning zyn Broeder in deze beroemde nabuurige burgt van den Tempel ziek leide, die zedert den naam van Antonia gevoert heeft, en die haar Vader gebouwt had, om voor zich tot een ſchuilplaats te verſtrekken, en aldaar in zeekerheid den Biſſchoplyken Tabberd te bewaaren. Eenige kwalykgezinden verzeekerden Judas Ariſtobulus, dat zyn broeder uit het Leeger wederkeerde, onder voorwendzel van een Heilige aandacht, maar, dat zyn oogmerk was, zich van de Sterkte te verzeekeren, en hem het leeven en de kroon te beneemen. Salome, de Vrouw van Ariſtobulus nayverig het Ryksbeſtier tuſſchen twee Broeders verdeelt te zien, beveſtigde die achterdocht. Men voegd daar by, dat zeeker man, die zich bemoeide met goed geluk te zeggen, tot het ongeluk 't welk gebeurde, zeer veel hielp. Hy had Antigonus voorzegt, dat hy dien dag in de burgt van Straton zoude ſterven, welke ver genoeg van Jeruſalem afgeleegen was; toen hy den beteekenden dag zag verloopen, wierd hy wanhoopend. De ſchande van voor een valſch Propheet aangezien te werden, maakte hem trooſteloos; en om zulks te ontvluchten, trad hy in het oogmerk, welk men had om Antigonus te dooden. 't Zy hoe 't zy, Ariſtobulus gaf bevel, dat men zyn broeder, zo hy gewaapend intrad, zoude vermoorden, en by aldien hy ongewaapend was, geruſt zoude laaten doorgaan. Salome liet hem heimelyk weeten zyn waapenen te nee-

neemen, om dat zyn Broeder het dusdaanig verlangde. Hy deed het, en wierd in een Burgt, die mede den naam van Straton voerde, gedood. De daad was naauwlyks begaan, of Aristobulus gevoelde geweldige wroegingen. De Officieren, die hem droegen, lieten hem in de plaats, daar het bloed zyns Broeders gestort was, vallen, hy twyffelde als toen niet meêr, dat de Goddelyke wraak hem vervolgde, en hy stierf haastelyk in geweldige verrukkingen.

Salome, na haar Mans dood niet kunnende regeeren, haalde haar drie Broeders uit de gevangenis, en stelde Alexander de oudste op den Throon. Men zegt dat Hircan hem altyd gehaat had, om dat deze Bisschop, wegens zyn plaatsvolging met God te raaden gaande, Alexander zich altoos in zyn inbeelding aangebooden had, in plaats dat hy voor hem Aristobulus en Antigonus, die hy hertelyk beminde, wilde stellen. Een der eerste oogmerken van Alexander, Koning geworden zynde, was Ptolomaïs te beleegeren: hy wilde zich van den burgerlyken oorlog bedienen, welke in Syrien, tusschen twee zeer wreedlyk verdeelde broeders ontstooken was. De beleegerden hadden aanstonds toevlucht tot Ptolomeus, die Cleopatra zyn Moeder van den Throon van Egypten weggedreeven, en voor zich een andere in het Eiland Cyprus opgerecht had; hy trok aanstonds aan 't hoofd van een leeger om Ptolomaïs te hulp te koomen, en Alexander de beleegering te doen opbreeken: maar, hy verstond onderweg, dat de beleegerden van oogwit verandert waaren, en dat op de betoogingen van een vernuftig Burger, zy het onzeeker lot der waapenen te lyden, voor een zeer gewisse slaaverny, gestelt hadden; om dat by aldien Ptolomeus gelukkig genoeg was om hem te verlossen, zoude zyn Moeder niet nalaaten uit Egypten aan 't hoofd van al haar Leegerbenden te koomen, haar Zoon van daar te verdryven, en de Stad in te neemen.

Alexander liet niet na het beleg op te breeken, om dat hy vreesde dat Ptolomeus zich in Judea mocht werpen. Hy besloot door list te erlangen, 't geen hy met geweld niet had kunnen ten onder brengen; hy vleide Ptolomeus, om hem vierhonderd talenten te betaalen. Hy beloofde groote bystand aan Cleopatra tegen haar Zoon; maar, het bedrog wierd ontdekt, en Ptolomeus ontstooken, wegens dat men hem bedroogen had, verdeelde zyn Leeger, waar van hy een gedeelte onder het bestier van zyn Generaals liet, die Ptolemaïs beleegerden, om 't zelve te straffen, wegens dat zy zyn hulp geweigert hadden, en die 't zelve innaamen. Met een ander aanmerklyk lichchaam ging hy het land van Alexander stroopen, die van zyn zyde tachtig duizend mannen verzaamelde, en den slag aan den oever van den Jordaan leeverde. De overwinning evenaarde een langen tyd; maar, het Leeger van Alexander week eindelyk; men doodde daar dartig duizend, zommigen zelfs, als Timagenes, zeggen vyftig duizend mannen; een gedeelte der overigen bleeven Krygsgevangenen, terwyl de anderen verwardelyk in Jeruzalem weeken. Ptolomeus, om de schrik geweldiger te maaken, burgten vindende, die de Vaders en Moeders verlaaten hadden, en waar in men een groot getal van kinderen gelaaten had, beval zyn Zoldaaten deze kleine schepzelen te neemen, dezelve aan stukken te hakken, en in ziedende keetels te werpen, op dat al die geenen, die daar voorby zouden gaan, zich mochten inbeelden, dat de vyanden zich met menschenvleesch voedden, en, daar door verschrikt zynde, zich opgeeven, in plaats van de onstuimigheid van den Overwinnaar af te wachten.

Deze nederlaag bracht Alexander en de Jooden tot zodaanig een uittersten staat, dat zy zich daar van nooit weder ontdaan zouden hebben, by aldien zy by de Moeder tegen haar Zoon geen bystand gevonden hadden. Cleopatra heerszuchtig, konde niet verdraagen, dat Ptolomeus tot aan haar poorten zeegenpraalde, en Egypten durfde dreigen, na dat hy Judea verwoest had. Zy verzaamelde haar benden, zy verkoor tot bevelhebberen twee Jooden, zoonen van Onias, die Ptolomeus staande hielden, en beletten in Egypten door te dringen, daar hy geloofde alles onder zich te zullen buigen. Zy deede ter zelve tyd Ptolomaïs beleegeren, om hem te verflaauwen, met hem een zo aanmerkelyke plaats te ontneemen; daar was 't dat Alexander haar bescherming verzocht; zommige Raadsheeren van Staat oordeelen dat men hem gevangen moest houden, en zich van Judea verzeekeren; maar Ananias Veldheer van haar Leeger, en Jood van afkomst, deed de schande van deze trouwloosheid gevoelen. Zy rechtte met Alexander een verbond tegens haar Zoon op. En onder de begunstiging van deze verdeeling, begonden de Jooden zich te herstellen. Alexander hernam veel Steden, men had veel moeite zich over Gaza, welke Ptolomeus te hulp gekoomen was, te wreeken. Apollodotus, die in de Stad het bevel had, deed een uitval met twee duizend mannen, en drong in 't veld der vyanden, welke zich inbeeldende, dat hy door alle de benden van Ptolomeus ondersteunt was, by de duisterheid van de nacht afweeken. Maar, den dag verschynende, en het klein getal der vyanden ontdekkende, wierp men zich op hen, zy verkochten hun leeven zeer duur, en de Stad zoude zich niet opgegeeven hebben, by aldien Lysimachus, nayverig wegens de gunst van 't volk, voor zyn broeder Apollodotus, hem niet gedood, en de Stad weder in handen van Alexander gestelt had, die dezelve met haar inwoonders aan het woeden der Zoldaaten overgaf.

Op de TITELPRENT van 't

NIEUWE VERBOND.

Ofte tweede Deel dezes Werks.

DUs straalt de Heil'ge Geest van boven, ryk van glans,
Aan 't prachtig voorportaal in eenen Roozekrans
Met doornen geschaakeert, daar d'Eik' en Lauwerbladen.
Standvastigheid en Roem, twee Heilige cieraaden,
Festoens-gewys geschikt, gevlochten onder een,
Afvloeijen langs de Post en 't Lystwerk naêr beneên,
Door d'Engel, Leeuw en Os en Adelaar, vier merken
Van 't Heilig Nieuw Verbond, met twee paar vlugge vlerken
Verciert en opgetooit, aan't grootsch gesticht gevleid,
Terwyl men Christus ziet om 's menschen zaaligheid
Gemartelt aan het Kruis, vermast door 's waerelds plaagen,
't Vervloekt' en heilloos hout op zyne schouders draagen,
En opwaards klimmende langs 't heemels heilig pad,
De poorten naderen van Gods gewydde Stad,
Daar zyn geliefde bruid, in Salems bruilofts zaalen,
Na zo veel ziels verdriet, in 't eind zal zeegepraalen,
Met 's waerelds Heiland, Troost en Heemelbruidegom,
Wiens uitgestorte bloed de Wet van 't Joodendom,
Slachtoffers op't Altaar, en slaafsche plechtigheden
Heeft aan het Kruis voldaan, vernietigt en vertreeden.
Wyl Mozis tafelen, geworpen op den grond,
Den voetstal strekken van 't geopend Nieuw Verbond,
In 't groot verzeegelt boek met Christus bloed geschreeven,
Tot fnuiking van den vloek gelegt op 't sterflyk leeven.
Ter rechter zyde treurt Gods Kerk, in angst en nood,
En voert de geeßel Gods en 't doodshoofd in zyn schoot,
Daar zyn verbrooke hert de traanen perst uit d'oogen,
En smeekt in rouwgewaad zyn God om mededoogen.
De Christelyke Held, die 't Kerkenrecht bepleit,
Draagt tot zyn hoofdcieraad den helm van zaaligheid,
Zyn zwaard van waarheid slaat begeerten, snoode zonden,
En ongerechtigheid in 't lichchaam diepe wonden,
En 't schild van 't waar geloof weêrstaat het snood Serpent,
Waar uit de Vuurstraal schiet van 't helsche dreigement.
Men ziet ter linkerhand Gods Kerk, met Zonnestraalen,
In 't sneeuw-wit heemels kleed roemruchtig zegepraalen,
Wiens hoofd en schouderen, waarom de haarlok zwiert,
Zyn met een Roozekrans en vleugelen geciert.
Zy heeft haar lendenen omgort met zeven banden
Der zeven eeuwen, zwaait, ten spyt der Dwingelanden,
De Vreedeveer, en schuift het duister Starrekleed
Van 's Waerelds aangezicht, waar in de volheid treed
Der blinde Heidenen, die God noch Christus kennen.
De Godgewyde Kerk raakt d'uitgespreidde pennen
Van 's Heemels Lieveling, en noodigt haar vriendin
Te vliegen van der Aard den hoogen Heemel in;
Haar Koninglyke Kroon den Myter en gewaaden
Bezaait met Paarlen, gout, gesteent' en pronkcieraaden,
Vertoonen dat zy 't Ryk en 't Priesterdom regeert
Van Jesus Christus, en al 's Waerelds leed braveert.
Zy zwaait de ryksstaf met het merk van duizend jaaren,
Als eeuwig deelgenoot, haar Heilige oogen staaren
Op 's Waerelds Heiland, die haar ziel te rusten leid,
Om 't draagen van zyn Kruis, op 't dons van zaaligheid,
Terwyl d'Apostelen, in hun Godvruchte blaaren,
Het Heilig Heemels spoor door Christus openbaaren.

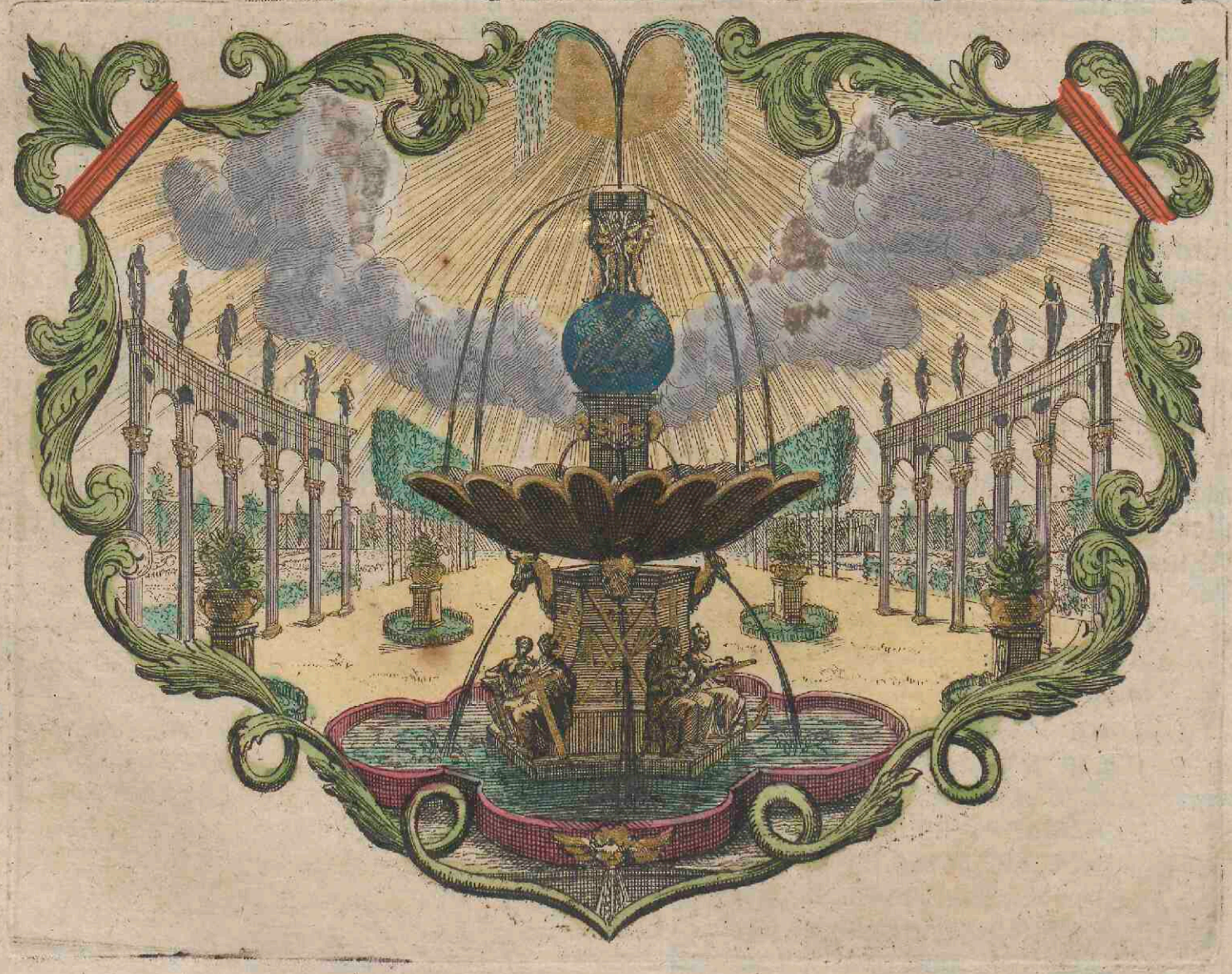

TOT AMSTERDAM, by IACOBUS LINDENBERG.
Met Privilegie Voor 15 Jaaren.

VOORREEDEN over de EVANGELIEN,

In welke het recht van de reden, en de waarheid van den Christelyken Godsdienst bevat word.

Zynde dit het vervolg van de REDENEERING OVER GODS WEEZENDLYKHEID.

D'EERSTE VERDEELING.

JEsus Christus verscheen op dien tyd, welke de Propheeten beteekent hadden; maar, de Jooden kenden hem niet. Zy verwachtten een jongen overwinnaar, die het Roomsche Juk zoude verbryzelen, en de vryheid, die zy verlooren hadden, herstellen, dewelke zyn Ryk van d'eene Zee tot de andere moest uitbreiden, en zy zaagen een mensch zonder toerusting, en zonder gevolg, die zich bezich hield met waarheden te prediken, welke mishaagden. De Messias verklaarde baarblyklyk dat hy de Wet van Mozes kwam vernietigen, voor welke zy een zo veel te grooter eerbied hadden, als zy wel van deszelfs Godlykheid verzeekert waaren; de Tempel, welke zedert een groot getal van Eeuwen het voorwerp van hun vertrouwen en roem maakte, wierd met een naerby zynde verwoesting gedreigt. En de plechtigheden zouden met dit gebouw neêr storten. Welk een smart voor een volk, dat dezelve ten uittersten waardeerde! in plaats van een gedachte, welke 't zelve als met de melk ingezoogen had, en die het voordeel van haar Dienaars uitmaakte, verkondigde Jesus Christus nieuwe leeringen, aan de gantsche Aarde onbekent, en die dusdaanig boven de Reden verheeven waaren, dat zy dezelve niet konde bevatten. Eindelyk Jesus Christus was noch Leviet, noch Offerpriester. Zyn geboorte uit een Dochter, gesprooten uit het Koninglyke geslacht van David, gaf hem het minste gezag in de Kerk niet. Wyders was dit Huis in een zo wonderbaar verval gestort, dat de Erfgenaame verplicht was een ambagtsman te trouwen. De Messias, in plaats van zyn macht uit den Hoogenpriester te trekken, op wiens lippen de wysheid rustte, stond tegen de Opperhoofden van den Godsdienst op. Hy beschuldigde hen wegens veel dwaalingen, bestreed hun gebreeken, en maakte een zoort van scheuring in de Kerk, met twaalf onweetende Vischers en eenige vrouwen, die hem volgden. Die vooroordeelen tegen J. Christus, aan 't gantsche geslacht gemeen, kwaamen, om zo te zeggen, uit den boezem van den Godsdienst zelf, en de Phariseen vervulden met listigheid, 't geen daar ontbrak, om het volk hier mede zo veel leevendiger te treffen.

By aldien J. Christus zich, gelyk Joannes den Dooper, vergenoegt had, met boetvaardigheid te prediken, men zoude met een groote meenigte tot zyn Doop geloopen hebben, maar, zyn verheeve en nieuwe Leering is altyd de schandvlek der Jooden geweest, en zy is noch een almachtige beweegreden van ongeloovigheid voor de godloozen. By aldien men eenige gedachten belangende de noodzaaklykheid dezer leeringen, gemaakt had, men zoude daar minder voor verschrikt geweest zyn. Maar, het volk treed zelden in die aanmerkingen, alhoewel zy zeer natuurlyk zyn.

De Jooden hadden twee zoorten van vooroordeelen tegen J. Christus, het eene was hen met de wysgeerigen, waanwyzen en godloozen, die zich tegens de verborgentheden van den Christelyken Godsdienst verheffen, gemeen; en het ander was dat, welk zy uit de uitmuntendheid van de Wet trokken. De eersten staan tegen de geheimenissen op, welke zy niet bevatten. Zy gelooven dat al 't geen boven de reden is, dezelve beleedigt, bestryd en omverwerpt. Om welke reden een in 't vleesch zynde en stervende God een dwaasheid voor hen is. De anderen deeden het gezag van de Kerk, het gebrek van de zending, de laegheid van J. Christus en zyn Kruis, 't welk voor hen een ergernis was, gelden. Wy onderneemen niet alle deze vooroordeelen weg te neemen; maar laat ons, dewyl hier tot de onderrechtinge der volkeren gehandelt word, eenige zaak zeggen, welke van de gantsche Waereld kan verstaan worden, en tot de bevestiging van 't Christendom dient. Laaten wy aanvangen met hen te bewyzen, dat de reden tegen de geheimenissen niets verschaft, om dat zy boven haar zyn.

De Wysgeerige, die van de weezendlykheid van een God verzeekert is, is verplicht hem oneindige volmaaktheden toe te schryven; een Jupiter, meester van Hemel en Aarde, aan te bidden, dezen nu in een en dezelve tyd met slechte hertstochten en vuile misdaaden te belasten, zulks is de uitterste van alle buitenspoorigheden. De Wysgeerigen, die met het volk in een en dezelve Tempel gingen offeren, ontveinsden een zo misdrachtige meening buiten twyffel niet.

By aldien het onwederleglyk is, dat de Godheid oneindige volmaaktheden heeft, is het mede gevoelig, dat de ziel bepaalt is; deze ziel die bepaalt is, kan in de werkingen Gods niet doordringen, noch de gantsche uitgestrektheid van zyn doeningen kennen. Te belyden, dat daar een oneindig volmaakt God is, en te ontkennen dat hy boven onze denkbeelden werken kan, zulks zoude het oneindige in 't eindige geslooten, en een onbepaalt vermoogen met een bepaalde macht afgemeeten zyn. Staande te houden, dat de ziel haar kennisse tot aan het oneindig kan uitstrekken, zulks zoude zyn, daar een oneindige macht van te maaken; maar, het volstrekt zich te kennen, om te weeten, dat onze ziel haar straalen niet zo verre voortzetten kan. De Schriftuur zegt meenigmaal, dat God een ontoeganklyk licht bewoont, om dat noch menschen, noch Engelen, die bepaalt zyn, tot den grond van Gods wysheid en werkingen niet kunnen doordringen. Te willen dat God, alhoewel oneindig, nooit, als volgens onze denkbeelden werkt, zulks is een oneindige wysheid en vermoogen onnut maaken. Want, van welk gebruik zullen de oneindige volmaaktheden zyn, by aldien God dezelve nooit ontvouwt? Wyders, kan wel een Schepzel zyn Schepper, en aan het oneindig wys weezen wetten opleggen, die hem in een kleine ommetrek, en in zo naauwe bepaalingen als de menschelyke geest besluit? De wysgeerigen wilden van geen God hooren spreeken, die volgens des menschen wil zoude werken, en die niet meer doen zoude, als 't geen het Schepzel doen kan.

Ter goeder uur zal men zeggen, dat God denkt en werkt op een wyze, welke de uitmuntendheid en de uitgestrektheid van zyn volmaaktheid voldoet, maar, hy moet nooit iets doen, 't welk met de menschelyke reden niet overeenkomt, boven al in den Godsdienst, waar van men noodzaaklyk de verborgentheden moet omhelzen, om behouden te zyn. Dat hy de menschelyke geest in de natuur, zo veel hy wil, geniet, alwaar de dwaalingen onnoozel zyn, dat hy daar alle de schatten van zyn vermoogen en zyn wysheid ontvouwt; dat yeder Schepzel aldaar een afgrond zy, waar in men zich verliest, en een ondoorgrondelyk raadzel voor de wysgeerigen, hun dwaalingen zullen groot, maar niet misdaadig zyn. Men verliest zich in den Godsdienst van het oogenblik dat men dwaalt. Het valt moeilyk in het onderzoek van een voorwerp, 't welk men slegts ten halven kennen kan, niet te dwaalen, om dat het zelve onbevatlyk is, en de reden aanstonds tot opstand verwekt, om dat het tegens haar verlichtingen aanstoot: het was dan van Gods wysheid, zo oneindig als hy is, om in de stoffe van Godsdienst niet te denken noch te werken, als op een eindige en geschikte wyze, volgens de bepaalingen van de ziel, waar van hy de weinige uitgestrektheid kende.

Op wat wyze men zich uitdrukt, is het altyd waar, dat men dezelve wetten God wil opleggen, en 't oneindig weezen bepaalen. Hy doet ons te veel onze zwakheid gevoelen met zich boven ons te verheffen, de mensch daarentegen, trots en hoovaardig zynde, kan niet verdraagen, dat God zich in een zo groote afstand van hem stelt, en dat hy hem door deze verheffing de vryheid beneemt, om alle zyn gedachten en doeningen naauwkeurig te weegen. Men moet weeten, of God, oneindig zynde, in de natuur en in den Godsdienst heeft kunnen werken, op een wyze, dat de menschelyke Reden dezelve niet bevatten kan, en in 't vervolg zien, of hy 't heeft moeten doen.

Men kan niet twyffelen, dat God de vryheid gehad heeft van volgens zyn natuur en volmaaktheden te werken, wie zoude hem die vryheid ontnoomen hebben? zoude zulks niet zyn de volmaaktheden wegneemen, met dezelve ledig of onnut te laaten, door ik weet niet welk een inzicht, dat God voor den mensch moest hebben? het is dan onwederleglyk door de beginzelen van menschelyke reden, dat hy onbegrypelyke verborgentheden in den Godsdienst kan hebben, om dat hy den insteller daar van is, oneindig wys zynde, al zyn wysheid heeft kunnen ontvouwen, die oneindig meer als die der menschen uitgestrekt is: en by aldien 't mooglyk is, dat God in den Godsdienst ondoorgrondelyke verborgentheeden heeft kunnen doen intreeden, is de eerste, en mooglyk de grootste zwaarigheid weggenoomen.

En inderdaad, hoedaanig zalmen bewyzen dat God het niet heeft moeten doen? By aldien men redenen van wel weeten voor den mensch bybrengt, naer wiens zwakheid God zich moest schikken? Wy zullen redenen van welweeten voor God tegenvoeren, die oneindig zynde, natuurlyker wyze meer zorg voor zyn eigen heerlykheid en luister hebben moest, en veel eer volgens zyn eigen natuur werken, als zich door goedheid voor 's menschen zwakheid te vernederen. Is God zich zelve niets verschuldigt? en is 't niet rechtvaardig, dat hy aan den mensch een zuiver denkbeeld van zyn wysheid en vermoogen geeft, zyn volmaaktheden in al haar uitgestrektheid laatende werken, of ten minsten boven de menschelyke verlichtingen? hy zoude hem beginnen te verachten, en het denkbeeld van een oneindig volmaakt weezen laaten verflauwen, by aldien dit weezen niets voortgebracht had, dat zonder moeite niet konde begreepen worden.

Men moet zich niet beklaagen wegens dat God onbegrypelyke zaaken in de genaade doet, dewyl hy 't zelve alle oogenblikken in de natuur doet. Daar is geen wysgeerige, die de natuur van alle de verschynzelen ontdekt heeft. Yeder een verkoopt desweegen waarschynlykheden, die geduurende dertig of veertig jaaren verblind hebben, en vervolgens bestreeden, wederstreeft en met verachting verworpen zyn. De dwaalgeesten koomen niet beter in de wysgeerte, als in het stuk van Godsdienst overeen. De eb en vloed van de Zee, een gevoelig, bestendig, en geregelt geval, en welkers waarheid niet ontkent kan zyn, is onbegryplyk. De vereeniging van ziel en lichchaam is niet minder. De beweeging van 't lichchaam is een andere ondoorgrondelyke verborgentheid. De voortbrenging van alle lichchaamen, welke God uit niets getrokken heeft, is met tegenstrydige zeggingen en onmooglykheden, welke de allergrootste verstanden moejelyk vallen, omvangen. Het is dan waar, dat het de gewoonte van God is, op een wyze te handelen, welke niet ontdekt kan worden, en het menschelyk vernuft niet begrypt.

En, waarom zou God de vryheid niet hebben van dezelve zaak in den Godsdienst te doen? by aldien 't waar is, dat God het geheelal en die verzaameling der Schepzelen, die 't zelve bevolken, niet heeft kunnen scheppen, zonder op al te verheevene wyze, boven ons begryp om doorgrond te worden, te handelen, heeft God dezelve beweegredenen, en dezelve redenen gehad om een zo uitgestrekte wysheid in den Godsdienst als in de natuur te gebruiken.

Het is waar, dat de menschen een veel natuurlyker en ligter stelling om te begrypen van den Godsdienst, als die van God, maaken, en dat is 't geen de groote zwaarigheid maakt. Zy, jeloersch van hun denkbeelden en verlichtingen, gelooven dat God zich daar toe heeft moeten schikken, en rechtmaatig vinden, 't geen hen mooglyk scheen: men onderstelt hier, zonder eens te denken om 't geen in verschil is, of veel eer 't geen al de waereld kent baarblyklyk valsch te zyn. In der daad, ten einde op dat de stelling van Godsdienst, die de mensch zich maakt, en welke met zyn reden van een en dezelve verdieping is, noodzaaklyk zy, moet men onderstellen, datmen al de Rechten van de Goddelyke rechtvaardigheid, en al de middelen van zyn wysheid kent, dat is gezegt, dat de bepaalde ziel kent het geen onbepaalt is. Ten einde om deze stelling te maaken, moet men de rechtvaardigheid Gods, en haar Rechten op den zondigen mensch, tot zeekere trappen naer de menschelyke wetten geredenmaatigt, bepaalen. In der daad, daar word niet meer gehandelt in te onderzoeken, waarom God de zonde toegelaaten heeft, dat is een ondoorgrondelyke verborgendheid. De mensch is een zondaar, dat is een gevoelige waarheid, niemand ontkent dezelve. Men werkt om te weeten, hoedaanig God de strafbaare zal behouden. De mensch zegt, dat Gods rechtvaardigheid zich tot het afvorderen van een voldoening niet uitstrekt. Zy kan wel niet werken, zy kan haar rechten nalaaten. Zy kan vergeeven zonder iets van den mensch te vereischen. D'een staat echter toe, dat men haar offerhanden doet, welke de zonden verzoenen, maar, d'andere houd staande, dat men 't oneindig weezen misleit met het zelve beesten op te offeren: maar, hy vereischt een moejelyk gebruik der deugden. Een ander, minder streng, vergenoegt zich met eenige beweegingen van droefheid, of met een bekentenis van zyn zonden. Yeder trekt in een, of rekt de wetten van God volgens zyn goeddunken uit, en men begrypt de twee zaaken niet; d'eene, dat wy, Gods rechtvaardigheid oneindig zynde, gelyk alle zyn volmaaktheden, daar van noch de uitgestrektheid, noch de gantsche strengheid kennen. En de eindige mensch oordeelt onderwylen, dat de Oneindige niet als op een zeekere eenvoudige en zeer bepaalde wyze kan werken. Wyders, wanneer de rechten van Gods Rechtvaardigheid zo bepaalt waaren, als men dezelve gelooft te zyn, men zoude dan noch niet zonder vermeetelheid konnen naspooren de middelen, die zyn wysheid, welke onbepaalt is, de allereigenste gevonden heeft om de menschen tot het eeuwig welzyn te leiden. En dewyl hy een voldoening gevordert heeft, waarom God gedoemt, van zulks gedaan te hebben? Men oordeelt, dat God den mensch, zonder verzoening van zyn misdaad, kan vergeeven, en weet men dat wel zeekerlyk? durft gy de rechten van een onbepaalde rechtvaardigheid over zyn Schepzel bepaalen, als den geenen, welke den mensch op zyn evennaasten heeft? weet gy wel tot hoe verre de liefde Gods voor de heiligheid gaat, welke aan de rechtvaardigheid een nieuwe trap van strengheid mededeelt? een Vorst, die ten opperste de tweegevechten haat, en gezwooren heeft deze misdaad door de dood te doen verzoenen, geeft nooit genade. God haat de misdaad; hy zoude geen God zyn, by aldien zyn haat niet onbepaalt was, en men oordeelt, dat zy 't niet is, of dat zy 't niet moet weezen, dat hy zyn woord kan schenden, en den misdaadigen genaade moet bewyzen. Daar is in dit oordeel meer als vermeetelheid.

De eenigste reden, welke Gods Wysheid zoude kunnen beletten van zo verborgen raadslaagen te baaren, en in den Godsdienst zo diepe verborgentheden te doen intreeden, is de vreeze, dat de zwakke en mismoedige reden niet opstaat, en zich in de dwaaling of Godslastering werpt, 't geen duizendmaal gebeurt is. Maar, ik zie dat God, altyd te vreeden zynde, om met een onbepaalde wysheid te werken, zich over de ongevallen, die uit zyn werken spruiten, niet bekommert. Gelyk de Zon, die alle dagen volhard de Aarde te verwarmen, alhoewel hy het ongediert doet uitbroeden, ter zelver tyd, als hy het kooren en de vruchten ryp maakt. Dat is des menschen zwakheid, hy beeld zich in dat God, altyd aandachtig tot zyn zwaarigheden, niet moet denken, als om de moeilykheden, welke zyn onweetendheid voortbrengt, te verdryven of voor te koomen. God, in zyn opperste weezen, en wegens zyn wysheid, welke niet dwaalen kan, vernoegt, volgt, om dusdaanig te zeggen, de stelling die hem de allereigenste tot zyn oogmerken gescheenen heeft, zonder zich over de zwaarigheden, die voorkoomen, te bekommeren. Hy zoude daar van altyd eenige gehad hebben, aan welke zyde men zich gekeert had. De eenvoudigheid der werken en verborgentheden zouden onfeilbaar de verachtingen verwekt, en duizend menschen hebben doen twyffelen, of de Godheid wel veel hoog boven ons was. Hoe veel godloozen verachten den Godsdienst, en spotten met de Sacramenten, om dat zy dezelve niet krachtig genoeg vinden. Zy lachchen, wanneer God met den mensch staamelt, om zich naer zyn zwakheid te schikken. Maar, die zelve godloozen zyn vyanden van de diepe en boven de reden hoog verheevene verborgentheden. Hoedanig zal men hen voldoen? dewyl zy de eenvoudigheid, en de verheevendheid der verborgentheden evenmaatig verwerpen. God, die niet werkt, als voor den geenen, die de waarheid ter goeder trouwe zoeken, moest drie zaaken gedaan hebben. 1. Dat daar eenvoudigheid in den Godsdienst was, om dat dezelve het verheffen van de luister bewerkt, en om dat daar meer eenvoudige als doorsleepe verstanden zyn. 2. Hy moest mede, zonder de tegenwerpingen der godloozen aan te hooren, in deze Godsdienst de verborgentheden, die noodzaaklyk waren, om dezelve volmaakt te maaken, en om de ziel tot de zaaligheid te leiden, doen inkoomen. De verheeventheid noch de diepte dezer verborgentheden, moesten de minste tegenstand niet gedaan hebben, dewyl zy noodzaaklyk waaren, en om dat God altoos volgens zyn natuur, en op 't goede, waar op hy doelt, werken moet. Eindelyk was het noodzaaklyk, dat God die verborgentheden klaarlyk openbaarde, ten einde, op dat men niet twyffelen mocht, dat hy ze ingesteld had, alhoewel men ze niet bevatten kan. Hy heeft deze drie zaaken gedaan; maar, de godloozen vergen een vierde, welke hy aan hen niet toegestaan heeft, om dat het niet noodzaaklyk was, dat hy zich hun wetten, inbeeldingen, ofte eigenzinnigheden onderwierp. Zy zouden afvorderen, dat God, niet te vreeden zynde met zyn wil te ontdekken, hen rekening van zyn gedrag gaf, en de redenen ontdekte, welke hy gehad heeft, om dusdaanig in plaats van op honderd andere verscheide wyzen, welke hy konde gebruiken, te werken. De openbaaring zoude nooit paalen gehad hebben, en God zoude verplicht geweest zyn, by aldien hy al de twyffelingen had moeten voldoen, en in alle de bespiegelingen tot den mensch loopen, om hem van zyn dwaalingen weder te rug te leiden. By aldien Gods oogmerk geweest was, alle die zwaarigheden weg te neemen, en de twffelingen voor te koomen, zoude hy verplicht geweest zyn, het zelve zo wel in de natuur, als in den Godsdienst te doen. Daar zyn veel menschen, die de onsterflykheid der zielen, en de schepping ontkennen, om dat zy niet kunnen begrypen dat het geheelal uit niet heeft kunnen getrokken werden, en dat den mensch een geestelyke zelfstandigheid heeft, waar van men geen klaar denkbeeld kan hebben. Dat deze zelfstandigheid, welke noch gedeelte noch lichchaamelyke hoedaanigheden heeft, kan vereenigt zyn met, en van het lichchaam afhangen. Onderwylen zyn daar geen paalen aan de nieuwsgierigheid der menschen in de natuurkunde en Godsdienst, Gods antwoorden moesten oneindig geweest zyn; maar, het volstrekt dat God de misbruiken heeft herstelt, en de zwaarigheden is voorgekoomen, met klaarlyk te ontdekken, 't geen voor ons niet bevatlyk was.

By aldien God op een wyze gewerkt heeft, welke de reden niet begrypen kan, heeft hy dat ongeluk door alle hulpmiddelen herstelt, die men konde verlangen, met die verborgentheden op een klaare en baarblykelyke wyze te openbaaren, al het geen de mensch overig is te doen, op deze laatsten weg, welke God hem baant, is, dat hy zyn reden onder 't gezag van een God, die spreekt en gebied, doet buigen. Deze offerhande is zo groot en schriklyk niet, nu men verzeekert is, dat God dezelve afvordert, en dat het aan hem is, aan wie men offert? Men moet zich dan niet meer beklaagen, noch staande houden, dat God noch diepe verborgentheden heeft kunnen noch moeten geeven. Hy, oneindig zynde, is het zelfs, 't gene hy volgens zyn natuur en volmaaktheden werkt, en den mensch verlieft daar niets by, en by aldien zyn reden al te zwak is om ten Hemel te klimmen, en aldaar de voorwerpen van de Godheid te zien, zo daalt God op d'Aarde neder, en openbaart klaarlyk, 't geen men verplicht is te gelooven: dusdaanig heeft men altyd evenmaatig de noodzaaklyke middelen, om zich te beschermen, by aldien het voorwerp onbevatlyk is. God vordert den mensch geen klaare kennis van de Godheid af, hy eischt niet anders als 't Geloof, 't welk met duisterheid vermengt is, en bewaart een veel volmaakter kennis voor den Hemel. God legt de reden de noodzaaklykheid niet op, om te omhelzen 't geen dezelve beleedigt, en bestryd; maar, hy wil, dat zy onder 't geloof buigt, en dat zy zwygt, als zy haar zwakheid en onweetenheid kent, ziende dat de verborgentheden boven haar verheeven zyn. Deze mensch, die men aan den voet van een hoogen berg laat, is niet ongelukkig, om dat hy daar van de kruin niet ontdekken kan, en zyn gezicht niet zo verre kan draagen. Maar hy zoude een voorwerp hebben, om zich te beklaagen, by aldien men hem in een Bosch deed treeden, waar van de dichte takken zyn oogen zouden kwetzen, en hem dezelve kunnen uitbooren; wy zien de grootheid Gods niet, noch de voorwerpen, welke op het toppunt van den berg zyn, de reden is te zwak, om tot de Hemelen in te dringen; maar, God verplicht ons mede niet, om, 't geen de gemeene zinnen beleedigt, te ontfangen, en om de verborgentheden, welke de reden bestryden, of omverre werpen, te omhelzen. Dat men niet zegge, dat God de reden vernietigt, welke hy ons als een zeker Leidsman, en een licht om ons te geleiden, gegeeven heeft, om dat hy dezelve in haar rechtmaatige paalen besluit. God vernietigt dezelve niet, zy behoud meenigvuldige nuttigheden in den Godsdienst, in der daad zy is 't welke onderzoekt of de openbaaring Godlyk is, en de redenen, die men haar voortbrengt, overweegt; zy oordeelt over de Godlykheid van de Schriftuur; dit eerste bedryf van zyn gerichtsdwang is van de opperste aangelegentheid, om dat daar van groote gevolgen afhangen. Wy verplichten de volkeren niet, om de Schriftuur, op het gezag der onzekere menschen, die dwaalingen onderworpen zyn, te gelooven. Wy willen dat de geest van de waarheid, welke men haar voor oogen leid, overtuigt zy, dat zy weet dat het God is, die tot haar spreekt. Zonder deze overtuiging, welke de reden voortbrengt, is daar geen Godsdienst. Ten tweeden, is het de reden, welke de bepaalingen van de openbaaring overlegt, wikt en weegt, om zich van de meening Gods te overtuigen, en om verzeekert te zyn, dat hy een verborgentheid geopenbaart heeft, en dat hy de menschen verplicht heeft om 't zelve te gelooven. De reden heeft een derde recht, want, zy is de Rechter van de zaaken, welke haar beleedigen en bestryden. Zy oordeelt dat een lichchaam niet te gelyk in den Hemel en op der aarde zyn kan. Zy onderzoekt, of de bepaalingen, *dit is myn lichchaam*, niet uitgelegt moeten werden volgens de Metaphorische wyze, en vindende dat den letterlyken zin een gevoelige ongerymtheid besluit, en dat de verbloemde redenkunst recht en redenmaatig is, oordeelt zy, en laat zich uit ten voordeele van den laatsten zin, tegens de verwandeling van 't eene weezen in 't ander. Maar zulks is tegens de Reden aanwerken, met dezelve tot Rechter te neemen, in zaaken, welke boven haar zyn. De reden belyd, dat zy geen klaar denkbeeld van de ziel, van een geestelyke zelfsstandigheid en van God heeft, zo wel in zyn natuur als in zyn werkingen, zaaken wel-

welke boven haar zyn, en waar van zy niet oordeelen kan, dewyl zy begrypt, dat zy onder haar macht niet zyn.

Dit is niet alleenlyk in den Christelyken Godsdienst, dat daar verborgentheden zyn, welke de reden te boven gaan. De wysgeerigen hebben dezelve in de natuur gevonden, gy lieden moet dan toestaan, dat die Heidensche Wysgeerigen, die gy lieden veroordeelt, om dat zy de Schepping des Waerelds, en de onsterflykheid van de ziel verwerpen, gelyk hadden: in der daad de aloude wysgeerigen hebben met de reden raad gepleegt, gelyk gy lieden met dezelve raad pleegt, ontkennende dat deze twee waarheden overeen koomen, in plaats dat gylieden het tegendeel staande houd. Wie zal de rechte bepaalinge van de reden, tusschen de aloude wysgeerigen en uw lieden vast maaken? is het om dat zy geen zwaarigheden tegens de geestlykheid van de ziel, en de Schepping van de waereld maaken, gelyk men daar van tegens de vereeniging der twee natuuren maakt? is het dat hun beginzel, van *uit niets komt niets voort*, niet alzo baarblykelyk voor de openbaaring van Mozes was, als dit, dat *drie geen een in de Drieenigheid kunnen zyn*. Gylieden moet dan toestaan, dat zy die waarheden welke uw lieden bekent zyn, konden verwerpen, of dat men naer de reden niet moet luisteren, zo wanneer dezelve van zaaken wil oordeelen, welke boven haar vermoogen zyn. Ter goeder uur is 't dan, dat de reden in alle zaaken welke van haar afhanglyk, met gezag werkt. Maar, dewyl het genoeg is, haar aan te hooren, om van haar te leeren, dat zy bepaalt is, en dat God onbepaalt is; zo moet het zyn dat zy na deze belydenis zich verneedert, en met eerbied aanneemt, 't geen een oneindige God door zyn Zoon, en de Apostelen van dezen welgeliefden Zoon, geleert heeft.

De allergrootste zwaarigheid zal zyn, om de menschen te verzeekeren, dat God gesprooken heeft, en dat J. Christus, die ons zyn openbaaring toegebracht heeft, den beloofden Messias was, niet tegenstaande de laagheid waar mede hy bedekt was. Dit is de tweede zaak, welke wy belooft hebben te verklaaren. Het strekt daar toe, om eenige aanmerkingen op het leeven van J. Christus, en op zyn wonderdaaden te maaken, alzo wel, als op de wyze, op welke de Apostelen van hem gesprooken, en tot de nakomelingschap overgebracht hebben, 't geen zy verstaan, en hun oogen van het woord des leevens gezien hadden.

Jesus Christus was de Zoone Gods ende den Messias, een langen tyd te vooren door de Propheeten belooft, om dat hy alle de merkteekenen, die God aan den Verlosser Israëls gegeeven had, volkoomentlyk vervulde. Dat men ter eener zyde de Propheeten leeze, die de een op den anderen volgende, van den Messias gesprooken, en de voornaamste omstandigheden van zyn geboorte, leeven en dood aangeteekent hebben, en dat men in het Evangelium de nauwkeurige vervulling van al zyn Godsspraaken, zonder doorsleepentheid van geest, en zonder eenige kracht van indeelding vinde, men zal verplicht zyn toe te staan, dat het een en dezelve geest is, die deze twee deelen van de Schriftuur voorgezegt heeft: en dewyl daar niet, als Gods Geest is, dewelke zo ver af zynde uitkomsten kost voorzien, en die alle die uitkomsten, voor de oogen der menschen gebeurende, kan vervullen, is men verplicht, als men naêr de reeden en 't goed geloof wil hooren, toe te stemmen, dat het boek Godlyk is.

De Propheeten, welke van J. Christus gesprooken hebben, konden menschelyker wyze die omstandigheden van de geboorte, 't leeven, of de dood van den Messias niet voorzien, zy konden de minste gissing uit de gesteltenis der verstanden, die ten tyde van J. Christus leeven zouden, niet trekken, om dat zy zeven of acht honderd jaaren, en zelfs meêr als tien Eeuwen, voor deze uitkomst gestorven waaren. Het is geen eenig mensch alleen, die aan 't geval eenig woord, 't welk zich gelukkig vervult heeft, gelaaten heeft; want daar is, in een lange reeks van Goddelyke menschen, moogelyk niet een, die van den Messias niet gesprooken, en hem niet gemerkteekent heeft. Die Heilige Schryvers spraaken niet gezaamentlyk, dewyl zy in zeer van een gescheidene tyden en plaatzen leefden. Jacob leefde veel Eeuwen voor Malachias, Daniel schreef in Babylonien, Jesaias te Jerusalem. Men kan hen noch van belangen noch bedrog achterdenken, om dat zy in hun geschriften een uitkomst afmaalden, waar aan zy gantsch geen deel konden hebben, en waar uit zy het minste waereldsche voordeel niet trokken. Alvoorens de Godlykheid dezer Prophetien, welkers vervulling zo rechtmaatig is, te wederleggen, moeten de wysgeerigen bewyzen, dat de ziel haar kennis tot in de verafgeleegenste toekoomende zaaken kan uitstrekken, en dat zy ons daar van natuurlyke redenen geeven; maar, onderwylen datmen toe zal staan, en het gevoelen van onze natuurlyke zwakheid ons overtuigen zal, dat de ziel niet in toekoomende zaaken doordringt, zal men gedwongen zyn te erkennen, dat het God alleen is, die de uitkomst voorzegt, en dezelve volgens de voorzegging vervult heeft; dusdaanig zyn de twee deelen van de Schriftuur Godlyk. Men kan de zin van eenige Godsspraaken bespotten, en daar van de vervulling wederleggen, maar, de zwaarigheid is daar door niet weggenoomen; het volstrekt, dat daar een getal van die Godsspraaken overig blyft, waar van de waarheid gevoelig zy om van een wysgeer, of van den opstand van de reden te zeegenpraalen, welke weigert het gezag van een God, die tot hem spreekt, te erkennen. Het getal doet niets, ten opzicht dat daar eenigen zyn, die 't geen wy aanhaalen, oogenschynlyk bewyzen.

Het was van Jezus Christus niet afhanglyk de merkteekenen te vervullen, welke de Propheeten hem gegeeven hadden, gelyk zomtyds de bedriegers doen, die de plaats van ontleende Persoonadien bekleeden en onderschraagen. Want, daar waaren duizend zaaken in de Godsspraaken, die gebeurlyk waaren, en niet als door zyn vyanden konden uitgevoert worden, waar van hy geen meester was, by aldien hy geen God was. Het was van J. Christus niet afhanglyk van *uit een maagd* gebooren te werden, onderwylen was ons deze uitkomst door Jesaias beteekent, als een wezendlyk merkteeken aan den Verlosser Israëls, *een maagd*, zeide deze Propheet, *zal een Zoon baaren, en zyn naam zal Emmanuël zyn*, dat is te zeggen, God met ons. Dat men ons in de geschiedenis een ander man, als J. Christus aanwyze, op wie men dit merkteeken toepassen kan. Laat de Jooden redentwisten, zo veel zy willen, op het woord van *Maagd*, hen ontbreeken niet alleen voorbeelden, om te bewyzen dat Jesaias van een getrouwde Vrouw gesprooken heeft; maar, deze uitlegging zoude de Godsspraak van den Propheet belachlyk maaken, welke in plaats van een wonderdaad, niet anders als een zeer gemeene en gewoonlyke zaak zoude belooven. Dat is, dat een getrouwde Vrouw op zeekeren tyd zoude bevallen. Het hing van J. Christus niet af om te Bethlehem gebooren te werden, noch van deze Godsspraak op het oogenblik van zyn geboorte veel klaarder te maaken, door de uitlegging van de gantsche vergaaderde Kerk, welke by geleegentheid der Wyzen verklaarde, dat daar de plaats van zyn geboorte door de Propheeten beteekent, was. Het was van Jezus niet afhanglyk, als toen door Augustus een beschryving van zyn Ryk te doen beveelen, welke tot de vervulling van de Godsspraak hielp. Het hing van hem niet af, om te verschynen ten tyde, als de Scepter van Juda zoude verbryzelt zyn, en waar in de 70 weeken van Daniel zich zouden vervullen. Het was van hem niet afhanglyk, om geduurende den stand van den tweeden Tempel gebooren te werden, en den roem van dit tweede Huis veel grooter, als die van 't eerste, gelyk Haggaï voorzegt had, te maaken. Eindelyk verkoor Jezus Christus de wyze van zyn dood niet; een Jood zynde, moest hy niet gekruicigt werden. Men had een wonderbaare verzaameling van omstandigheden en onderscheidentlyke beweegingen van nooden, gelyk als van de overwinning van Judea door de Romynen, de herstelling van een bediende van 't Ryk, de jeloerschheid der Pharizeën en Priesters, de haat der volkeren, de trouwloosheid van een Apostel, om alle de denkbeelden, welke de Propheeten van deze schandelyke en wreede dood voorzegt hadden, te vervullen. J. Christus konde geen meester van alle deze uitkomsten zyn, noch die omstandigheden bestieren, by aldien hy geen God was, of by aldien God, die dezelve voorbeschikt had, om de verlossing der menschen te bewerken, dezelve niet voor hem vergaaderde, ende by aldien J. Christus die geen is, waar van de Propheeten gesprooken hebben, is men verplicht zyn woord te gelooven, en 't zelve met verneedering te ontfangen.

Dewyl de verborgentheden, die hy verkondigde, het menschelyk begryp overtroffen, en klaarblyklykheid ontbraaken, kon hy dit gebrek niet beeter herstellen, noch het geloof door een gevoeliger bewys opwekken, en 't welke meer indruk op de volkeren deed, als die der wonderdaaden. De Wet van Mozes was door een groot getal van wonderen onderschraagt geweest, het was dan noodzaaklyk, dat het Evangelium, welk een gedeelte van de Wet vernietigde, en van de menschelyke reden een veel grooter onderwerping vereischte, met het zelfde behulpmiddel gewaapend was. Het was mede het algemeene vooroordeel der Jooden, dat de Messias een groot getal van wonderdaaden doen zoude, en J. Christus bestrafte hen niet, wegens dat zy teekenen afvorderden; maar, om dat zy, daar van een groot getal gezien hebbende, altyd nieuwe begeerden. De Propheeten, die voor den Messias geweest waaren, en de geleerden van eenen tyd predikten evenmaatig, dat hy de wonderdaaden doen moest. De noodzaaklykheid was dringende, dewyl zulks by naêr het eenigste middel was om nieuwe leeringen te doen aanneemen, en 't geen de menschelyke reden verhief. Dat was daar het bewys, 't welk God voor alle anderen gestelt had. Dit was ten einde om de dwaaling, of zelfs de twyffeling te ontvluchten over het merkteeken, dat Joannes den Dooper, de allergrootste van alle Propheeten, en van alle menschen, die tot daar toe verscheenen waaren, geen wonderdaaden deed. Daar was geen bewys van de waarheid van 't Evangelium, dat meêr gevoelig, noch meer van de neiging van 't volk, noch veel eigender was, om een noodzaaklyke indruk te geeven, om 't geloof voort te brengen. Eindelyk zyn deze wonderdaaden niet ontkent geweest, zelfs door den geenen, die dezelve moesten wederleggen, gelyk Julianus den afvallige, en eenige andere vyanden van den Christelyken Godsdienst.

Men kan vier zaaken in de wonderdaaden van Jezus Christus aanmerken, welke hem van den geenen onderscheiden, welke het Heidendom of de bygeloovigheid gebaart heeft. Daar is weinig aangeleegen, te onderzoeken of de maanzieken, waar van de Heilige geschiedenis spreekt, met de bezeetenen van den Duivel moeten ondermengt worden, of veel eer, of de Duivel in deze afgemeeten ongevallen tusschen kwam, ten einde om dezelve scherpzinniger en geweldiger te maaken; het is altyd zeeker, dat zy niet, als door een wonderdaad geneezen konden werden. Onderwylen verloste Jezus Christus, in een oogenblik, deze verlaate en wanhoopende zieken, de Duivel gehoorzaamde op zyn stem, en liet, in weerwil van de verbittering, welke hy op deze elendigen had, hen in rust en gezondheid. Jezus Christus oeffende zyn gebied tot over de dood, dewyl hy voor Naïm, een eenige Zoon weder van den dood opwekte, die men ter aarde droeg. Dit geschiedde niet alleenlyk met zyn kist aan te raaken. Hy deed daar zyn bevel bykoomen, jongeling ik zeg u staat op, en hy word levendig. De lykstacy, welke staande bleef, en uit een aanmerkelyk getal van getuigen bestond, konde aan de waarheid van deze uitkomst niet twyffelen; ondertusschen, dewyl zyn vyanden zeggen konden, dat dit een enkele bezwyming was, waar van de zieke na eenige uuren was herkoomen, liet hy het Lyk van zyn vriend Lazarus sterven, en geduurende vier dagen verrotten, eer hy 't zelve weder uit het graf deed haalen. Hy wekte zich zelve drie dagen, na dat hy gekruicigt geweest was, weder op uit den dooden. De Krygsknechten, die hem de beenen hadden willen verbreeken, getuigden, dat hy waarlyk gestorven was. Zyn begraavenis door Joseph van Arimathea was daar een ander bewys van. Men plaatste hem in een nieuw Graf, uit vreeze dat de aanraaking der beenderen van een Propheet hem 't leeven wedergegeeven hadden. Het graf wierd bezegelt, en door gestelde Schildwachten van zyn vyanden, en bevel van de Overigheid bewaakt, ten einde om een heimelyke wegneeming voor te koomen, die aan 't gerucht van zyn wederopstanding,

welke hy voorzegt had, plaats geeven mocht. Het bedrog en de misleiding waaren bynaer onmooglyk, om dat daar boven deze gestelde wachten rondom het Graf een oneindige Schaare van volkeren waaren, die als toen het Paaschfeest te Jerusalem koomende vieren, en die niet kunnende, noch willende in de Stad verblyven, den nacht in de nabuurige plaatzen, en meenigmaal in de naby zynde hoolen doorbrachten. De ongeruftheid der Offerpriesters, welke groot was, liet hen niet rusten, zy geloofden zich niet volkoomentlyk van hun vyand ontdaan te hebben, dewyl hy hen verwittigt had, dat hy op zeekeren tyd uit zyn graf zou treeden. Het was voor hen een stuk van staat, het bedrog of de valschheid van deze wederopstanding te beproeven. Wat al menschen in 't heimelyk afgevallen, waakten over deze groote uitkomst, en besteeden daar toe al hun aandacht, ten einde om 't bedrog voor te koomen! de vyanden van den Christelyken Godsdienst, zyn ten dien opzichte zyn getuigen en beschermers; hun ongeruste wakkerheid en voorzorge zyn een bewys, dat J. Christus waarlyk wederopgestaan is. Welk een mensch voor af na J. Christus heeft zich vermeeten de dood te overwinnen, en die zich het leeven wedergegeeven heeft. Men verhaalt van *David el David*, die zich zeide den Messias te zyn, en die, om daar van het merkteeken te onderschraagen, tegen den Koning der Persen opgestaan was, dat hy gevangen genoomen geweest zynde, deze Vorst hem een wonderdaad, gelyk Herodes J. Christus deed, afvorderde, en dat deze bedrieger hem bad, van hem het hoofd te laaten afslaan, met vertrouwen, dat het zelve wel haast weder met zyn lichchaam zoude vereenigt zyn, 't welk het leeven en al zyn werkingen weder aanneemen zoude. De Jooden in deze hoop zynde, welke onnut was, gaven honderd Talenten voor dit hoofd. Daar was mooglyk meer doorsleepentheid als bedrog in het verzoek van dezen bedrieger, die wilde, dat men hem onthoofde om veel wreeder straffen te ontgaan, gelyk die van leevendig verscheurt te worden; maar, hy bediende zich van 't vooroordeel van 't geslacht, 't welk de wederopstanding als een merkteeken van den Messias aanzag, om dat dit inderdaad een wonderdaadige doening is, welke bewyst dat die geen, die zich zelfs of anderen weder van den dood opwekt, van God gevolmachtigt is. Het is dan niet noodzaaklyk de natuur der ziektens, welke J. Christus geneezen heeft, te onderzoeken, noch te bewyzen, gelyk een vernuftig Geneesmeester gedaan heeft, dat zy ongeneeslyk waaren. De wederopstanding van Lazarus alleen, en van zyn eigen lichchaam, en zo veel anderen, is een werkstuk, 't welk de krachten van de natuur te boven gaat, ten opzicht het zelve vollstrektlyk beweezen zy.

Men moet een aandacht op de plaatzen maaken, daar Jesus Christus zyn wonderdaaden deed; en deze omstandigheid is veel gewichtiger, als zy aanstonds scheen. Het geheim geeft aan 't bedrog, of ten minsten aan de de achterdocht plaats. Het Heidendom had haar eigen plaatzen om wonderdaaden te doen. Zy geschieden in een hoek van een Tempel, alwaar men niet als een klein getal van begeerde getuigen toeliet. Daar waaren hoolen, en onderaardsche leidingen, waar van men zich met arglistigheid bediende, naer dat men dezelve noodig had. Men prikkelde de inbeelding van den zieke, men gaf hem behendig heimelyke behulpmiddelen, men betaalde hem ten einde om een ingebeelde geneezing te vermeeten. Hy hing in den Tempel een staf en een kruk op, welke hy nooit gedraagen had, als om van de Priesters eenig voordeel te trekken. Hoe meenigmaal heeft men de oogen doen beweegen, en een beeld door werktuigen doen spreeken? de traanen vloeiden uit haar oogen, met behulp van een wynrank. Hoe dikmaals hebben eenige kleine lichchaamen, op den Altaar gestelt, en door een verborgen vuur verwarmt, gescheenen te zweeten, en eenige beweegingen te doen, die het zelve als een wonderdaad hebben doen uitschreeuwen, en deze schandelyke arglistigheid, als een wederopstanding aanzien. Dat men de wederopstandingen, welke J. Christus uitgewrocht heeft, onderzoeke, zy hebben een ander merkteeken: hy houd aanstonds een begraavenis welke voorby gaat, staande, en doet in 't aanzien van 't volk den dooden uit zyn kist komen, hy opent het graf van een anderen, en doet hem leevendig verschynen, en in 't midden van zyn huisgezin, en 't volk beweegen en werking doen. De dooden, die uit haar graaven gaan, in het oogenblik van zyn Kruisdood, die doet hy in de Stad treeden, en Gods wonderheden verkondigen. Hy blyft zelfs veertig dagen na zyn wederopstanding, hy laat zich aanraaken, betasten, onderzoeken, hy drinkt, spreekt, werkt en doet in tegenwoordigheid van veel getuigen wonderdaaden. Het is in 't gezicht van 't volk, dat zyn lichchaam ten Hemel vaart, men merkt het aan, men ziet het, en men volgt hem met de oogen, tot dat men hem uit het gezicht verliest, en de Engelen de eerste verwondering door een nieuwe wonderdaad doen ophouden. Men moet het toestemmen, dat, by aldien, 't geen de Evangelisten van Jesus Christus verhaalen, waar is, hy noodzaaklyk een Godlyk mensch is. Dat men de andere wonderdaaden van dezen Messias onderzoeke, hy heeft dezelve nooit van de gelegentheid van de plaats doen afhangen. Het is op de openbaare straaten, en groote weegen, aan 't hoofd van een groot volk, dat hem volgt, dat men ophoud, dat men hem bid om de Duivelen uit te werpen, en de zieken te geneezen, hy doet het zonder een bekwaame plaats tot list en bedrog te zoeken. Hoe veel getuigen hebben de vermeenigvuldiging der brooden gezien? daar wierd van een gevoelig voorwerp gehandelt, waar van yeder een onder hen de rechter konde zyn, zy waaren tusschen geen muuren van een donkeren Tempel beslooten, daar men naer de evenredentheid, dat de meenigte talryk is, weinig zien kan, en alwaar men zo veel te meer onderworpen is, om door een snoode Priester bedroogen te worden, als men gedwongen is, om op de getuigenis eeniger bygeloovigen te vertrouwen, die zich aan 't hoofd van anderen vinden. Het volk was in 't gevolg van Gods Zoon, in een vlakte in ordre gezeeten, van vyf duizend menschen was daar niet een eenige, die het brood niet in zyn hand had, en van 't zelve at, dat Jesus vermeenigvuldigt had; yeder een gevoelde zich verzaadigt, en door deze maaltyd versterkt. Men wist genoegzaam, dat daar van te vooren noch muilezels, noch vaartuigen met noodzaakelyke mondkost belaaden waaren, om dit groot getal te verzaadigen; men had dezelve noch zien voorttrekken, noch aldaar aankoomen. De armoede van J. Christus liet hem niet toe zo veel leevensmiddelen, noch een zo groote toerusting te hebben. Daar was de minste plaats tot bedrog niet; hy moest noodzaaklyk de waarheid omhelzen, gelyk deze meenigte deed, die hem wilde volgen, *ter oorzaak van de brooden.* De plaats was bekent, het voorwerp gevoelig, vyf duizend mannen getuigden 't, al hun gevoelens kwaamen in deze getuigenis overeen, en verzeekerde hen zelve van de waarheid van dezen handel. Hoedaanig zal men dan dezelve wederleggen?

J. Christus besteedde in zyn wonderdaaden, noch den tyd noch de noodzaaklyke hulpmiddelen tot geneezing; een oogenblik was hem genoeg, om 't geen het allerbovennatuurlykste was, te bewerken. Hy gebood de hoofdstoffen, de winden zweegen stil als hy sprak, en de golven der zee in 't midden van een woedende storm, boogen onder zyn beveelen, en bedaarden op zyn stem. Een woord, dat uit zyn mond kwam, reinigde een Melaatschen, en genas een ziekte, waar aan men wanhoopte. De wederopstanding van Lazarus kostte hem niet meer, als een kort gebed aan zyn Vader, een enkele aanraaking van zyn rok volstrekte, om den loop van een kwaad te stremmen, welk de inbeelding der Geneesmeesters, een oneindig getal van geneesmiddelen, en de beurs van de zieke uitgeput had. Zulks geschiedde niet by geval. Jesus wist het, en gevoelde deze almachtige deugd, welke niet kon werken, en zyn uitwerkzel voortbrengen, als met zyn kennis, en door een doening van zyn wil, dat was daar het groot onderscheid, 't welk de eerste Christenen tusschen de wonderdaaden van Jesus Christus, en die van 't Heidendom stelden. Toont ons, zeiden zy tegens de Afgodisten, een der Tooveraars, waar op gy lieden roemt, die ooit gedaan heeft 't geen J. Christus uitgewerkt heeft, die zonder bystand van bezweeringen, hulpmiddelen der kruiden, zappen van eenige planten, en zonder naer eenige voordeelige oogenblikken gewacht te hebben, de zieken geneezen heeft. Daar is geen wonderdaad, als men daar geneesmiddelen toe besteed: De deugd der planten is een weldaad van den Schepper, waar uit het Schepzel geen vermeetelheid trekken kan. Jesus heeft alles door de eenige deugd van zyn naam uitgevoert, zonder voorbereidzel, zonder bystand en zonder eenige gevoelige voorwerpen. En 't geen hy gedaan heeft is waardig van een God uitgevoert te zyn. Hy heeft niemand gekwetst of doen sterven, hy heeft meenigvuldigen daar van behouden, en 't getal dier geenen, die hy geneezen heeft, is by naer oneindig.

Jesus stelde zich in zyn wonderdaaden geen ander einde voor, als om de menschen tot zaaligheid te brengen, en hen een eenig God te doen aanbidden. Zy hadden reden om daar uit te besluiten, dat hy het werktuig van den Duivel niet was, om dat hy tot zyn verwoesting arbeidde. Inderdaad, daar is geen midden. Jesus Christus was een Bedrieger, of wel, by aldien alles 't geen men ons van hem verhaalt waar is, was hy een Godlyk mensch. Zal men zich inbeelden, dat zo veel wonderdaaden geweest zyn, als zo veel zeegels tot het bedrog.

Wyders is de zedeleering van Jesus Christus zo rein en heilig, dat men daar uit een derde, en mooglyk een der uitmuntenste bewyzen van de waarheid van den Christelyken Godsdienst kan trekken. Judas had een zeer eerlyk man geweest, met J. Christus aan de Jooden over te leeveren, by aldien hy hem voor een Bedrieger erkent had. De hoedaanigheden van Huisgenoot en Meester ontsloegen hem niet van een zo gewichtige plicht, als die is, van een bedrog te ontdekken, 't welk den Godsdienst zyner Vaderen omver wierp. Onderwylen had deze Apostel, zo gierig en trouwloos als hy was, niets in zyns Meesters gedrag ontdekt, waar over hy hem by zyn vyanden een misdaad konde aanvryven, om dat hy beschaamt was *het onnoozel bloed verraaden te hebben.* De Jooden handelden hem verfmaadlyk, na dat zy hem in de misdaad voortgezet hadden; en God liet het toe, dat daar een gevoelig en geduurzaam bewys van dit geval overig bleef, door de koop van een veld, dat daar van den naam voerde, en *den prys van 't bloed* genaamt wierd. Deze getuigende huisgenoot van de oprechtigheid van Jesus Christus, doet ten minsten zien, dat zyn allerwreedste vyanden noch in 't geheim van zyn hert, noch in zyn daaden iets ontdekten, 't welk naer bedrog en misleiding konde rieken.

By aldien de andere Apostelen de eenige getuigen van Jesus Christus wonderdaaden geweest waaren, zou men achterdocht krygen, dat een zo klein getal van eenvoudige menschen, door een vernuftig man hadden kunnen bespot werden, en zich laaten bedriegen; maar daar waaren by naer zo veel getuigen, als daar menschen in Judea waaren. Getuigen welkers belangen was de valscheid der daaden te ontdekken; bovenmaaten yverig tot de ontdekking van dit bedrog, en die de uitterste misdaaden gebruikten, om daar in te gelukken. De Apostelen hebben niet anders gedaan als met veel eenvoudigheid te verhaalen, 't geen zy, en de anderen gezien hadden; hun verhaal is met geen Lofredenen ondermengt, om den roem van hun Meester te verheffen, by aldien daar roem voor Jesus Christus is, spruit zy veel eer uit den grond van zyn daaden, als uit de woorden der Geschiedenisschryvers; zy beteekenen de plaatzen, daar deze uitkomsten verscheenen zyn, gelyk als Galileen, Naïm, en Bethanien. Zy noemen de menschen, die of geneezen, of uit den dooden wederopgewekt geweest zyn, gelyk Lazarus. Men konde in alle deze plaatzen, en by de beteekende menschen naer de waarheid der daaden verneemen. De Heilige Mattheus heeft zyn Evangelium zeven of acht jaaren na de dood van Jesus Christus beschreeven; het geheugen van die wonderdaaden konde zo haastlyk niet uitgedooft zyn. Men reekende gemaklyk, door de beteekende tyd van de Evangelisten, en de Feesten van 't Pascha, het jaar waar in de wonderdaaden geschiet waaren. Het is zeer moeilyk te begrypen, dat menschen de onbeschaamtheid gehad hebben, om een verhaal van daaden gemeen te maaken, waar aan zo veel als aan de vastsstelling van een nieuwen Godsdienst ge-

geleegen is, alzo openbaar als de wonderdaaden zyn, in de plaats zelfs, daar zy geschiet zyn, ten tyde als duizend en duizend menschen 't zelve van leugen hadden kunnen overtuigen, by aldien zy valsch of onderstelt geweest waaren.

De Jooden waaren zodaanig van de waarheid van die wonderdaaden overtuigt, dat niet tegenstaande de vooroordeelen getrokken uit den laagen staat en het Kruis van den Messias, of uit de aloudheid van haar Tempel, hun plechtigheden, ende Wet, zy niet nalieten zich te bekeeren, en den Christelyken Godsdienst te omhelzen. Zy hadden niet als deze twee bewyzen om hun vooroordeelen af te wyzen, welke gemeenlyk op den geest der volkeren een krachtige indruk maaken, en om zich van de waarheid der leeringen, boven hun reden verheeven, te overtuigen. 't Eene was de vervulling der aloude Godsspraaken, en de overeenkomst van het leeven van Jezus Christus, met de voorzeggingen der Propheeten. Het andere, meêr gevoelig en na de neiging der eenvoudigen geschikt, trok zich uit de wonderdaaden, welke zy gezien hadden, of die men in Judea waarachtig geloofde. Dit bewys dan, dat hen bepaalde in weêrwil van de tegenstelling der reden en der vooroordeelen, moet voor klaarblyklyk by hen doorgegaan zyn, en zy moeten gelooft hebben, waaragtig te zyn, 't geen de Evangelisten geschreeven hebben.

By aldien de Jooden de eenige waaren, die zich bekeert hadden, konde men zich inbeelden, dat het verlangen, om den Messias te zien, die zy verwachtten, de schaaduw voor het lichchaam had kunnen doen neemen. Maar, de Heidenen bekeerden zich mede. Het getal van die Afgodisten, die tot het Christendom overgingen, was groot. Het was uit alle volken en alle geslachten zaamengestelt. By aldien zy minder vooroordeelen als de Jooden tegen Jesus Christus bezaten, hadden zy mede minder bewyzen: Moses en de Propheeten ontbraaken hen. Boven de Heiligheid der leeringen, was hen niet, als de kracht der wonderdaaden overig, welke hen konde verplichten om de reden onder onbegrypelyke verborgentheden te doen buigen. De Heidenen bekeerden zich, of ter oorzaak der wonderdaaden, welke de Apostelen onder hen deeden, of ter oorzaak dier geenen, welke Jesus Christus in Judea gedaan had. By aldien de Apostelen volstrekte wonderdaaden deeden, om de afgodische geslachten te overtuigen, blyft het bewys altoos bestendig, en by aldien zy niet als den geenen van J. Christus toelieten, zoude het verhaal van zyn wonderdaaden voor onwederspreeklyk moeten doorgaan, dewyl het uitwerkzel daar van zo leevendig en kragtig was. En hoedaanig zal men tegenwoordig openbaare wonderdaaden wederleggen, welke ten tyde van de uitkomst voor waarachtig, by de Jooden en by de Heidenen doorgingen, alle onverzoenbaare vyanden van den Christelyken Godsdienst, en die dezelve niet omhelsden, als om dat zy van de waarheid overtuigt waaren.

§. 5.

Aanmerkingen over de inblaazing der Evangelisten, en de Godlykheid hunner boeken.

DE Apostelen, die deze wonderdaaden predikten en beschreeven, ten einde op dat het geheugen daar van tot ons zoude overgaan, hebben een merkteeken van een gevoelige oprechtigheid. Men maalt zich meêr af als men denkt in zyn werken. Daar is zodaanig een verbintenis tusschen het hert en den geest, dat d'een niet lang zyn gedachten kan voortbrengen, zonder de beweegingen van den anderen te doen kennen. Men onderscheid ligtlyk de Geschiedenisschryvers, wier zwakke geest, naêr belachlyke verdichtzelen geylt heeft. Maar, men heeft niet meêr moeite om de oprechtigheid en de liefde, van de waarheid, welke de anderen aanmoedigt, te kennen. Men bespeurt, in 't onderzoeken, zonder vooroordeel van het merkteeken der Apostelen, aldaar zonder moeite een eenvoudigheid, die vermaak baart. Zy hebben een oprechtigheid, welke zelfs tot het afmaalen van hun groove onweetenheid, hun eergierigheid, hun zwakheid, en andere gebreeken gaat, welke zy zonder misdaad stilzwygende hadden kunnen voorby gaan. Zy kunnen liegen; maar, zy schynen daar geen lust toe te hebben. Men moet dan haar asschen weder om gaan roeren, en een vooroordeel maaken, tegens 't geen ons van hen voorkomt, om hen over leugenen te beschuldigen, en hen daar van het oogmerk te verwyten.

De leerlingen van Jesus Christus konden de grootheid van het onderneemen, 't welk zy hadden, niet onbewust zyn, predikende het Evangelium, en de gevaaren, aan welke zy zich bloot stelden. Ik onderstel in hen de onweetenheid, verhaasting en een zoorte van blindheid, wegens de stoffe, dat is 't geen gevolglyk kan gezegt worden. Want de menschen zyn niet altyd volkoomentlyk beesten noch blinden, wegens 't geen de behoudenis van hun leeven betreft. De uitkomst moest ten minsten hunne onweetenheid weg neemen. Haar vermeetelheid konde niet lang duuren. Wat moesten zy denken, als zy J. Christus aan een kruis zagen sterven? het kruis van J. Christus moest twee uitwerkzelen op de Apostelen voortbrengen, 't eene dat deze schandelyke dood een vooroordeel, en onverwinlyk beletzel tot het geloof, zoude baaren. Indaad, by aldien J. Christus zich niet voor den Messias had kunnen doen erkennen, aleer hy gestorven was, hoedaanig was het dan te hoopen, dan of te durven onderneemen, om 't zelve na een zo schandelyke straf te doen? men heeft opgehouden naêr de bedriegers ende hunne dood te ylen. Deze is hier een wreede, en schandelyke, door de Overigheid aangedaan; onderwylen zyn de andere Apostelen daar van niet afgeschrikt geweest; zy bidden den geen aan, die men gekruicigt heeft, zy verkondigen hem aan 't gantsch Heelal als een God. Het denkbeeld van 't kruis moest de Apostelen een indruk van schriklykheid geeven; de natuur ontroerde zich op het aanzien van de straf; men stelt zich daar niet lichtlyk voor bloot. Wie dwong de Apostelen om het zelve lot als hun Meester te ondergaan? hy was niet meêr by hen; zyn dood ontsloeg hen, of van de dwinglandy, welke hy over hen geoeffend had, of van de verplichting, waar in zy te vooren waaren, hem te volgen, en zyn leering te prediken. Zy zagen niemand als God alleen, die hen rekening van een zo moeielyke gehoorzaamheid konde eyschen, of hen over hun zwakheid straffen. De Heilige Petrus had alreeds gevoelt, dat men alzo wel de Discipulen als den Meester haatte, hy moest leeren, 't geen hem, met J. Christus te verkondigen, gebeuren zoude, dewyl men hem vervolgde, als wanneer hy nergens om dacht, als zich met de vyanden zyns Meesters te warmen. Jezus Christus verwittigde hem zedert, dat hy een geweldige dood zoude sterven. Hy had aan alle zyn Leerlingen banlingschappen, verdrukkingen, ende den haat van de Waereld voorzegt. Hoedaanig zou men na zo veel waarschouwingen van gevaar, waar aan men zich bloot stelt, kunnen twyffelen. Ondertusschen was het de Heilige Petrus, die de eerste het Evangelium, zo wel aan de Jooden als Heidenen, begon te prediken; hy was 't die aan de bevelhebbers over 't volk, aan de Schryvers, de oudsten, en de vergaaderde grooten raad ging zeggen. *Zo zy u allen kenlyk, en den gantsche volke Israëls, dat door den naame Jesu Christi des Nazareners, dien gy gekruist hebt, welke God van den dooden heeft opgewekt, door hem, zegge ik, deze hier voor u gezont staat. Deze is de Steen, die van u de Bouwlieden veracht is, welke tot een hoofd des hoeks geworden is. Ende de zaligheid is in geen anderen. Want daar is ook onder den Hemel geen ander naam, die onder de menschen gegeeven is, door welke wy moeten zaalig worden.* Handel. 4. vers 10. 11. en 12. welk een moed, van de Jooden de dood van Gods Zoon te verwyten! *gy hebt hem gekruist.* Welk een onbeschaamtheid, zo klaarlyk van de wederopstanding tot den geenen zelfs te spreeken, die hem gekruicigt hadden, by aldien de daad niet baarblyklyk was! maar, welk een vertrouwen, van die zelve Jesus aan een kruis gestorven, te prediken, van hem een wonderdaad toe te schryven, welke hy zo aanstonds gedaan had, en openbaar staande te houden, dat men niet als door zyn naam zaalig kan worden! de Heilige Petrus, die dusdaanig sprak, konde die onbewust zyn, dat hy den haat der Jooden op den hals laadde, en dat hy zich baarblyklyk aan een alzo wreede en zeekere dood, als die van zyn Meester, bloot stelde. *Socrates* voerde voor Areopages gevoeliglyk twyffelachtige redenen, en dorfde de meervuldigheid der Goden niet bestryden, zyn lot verschrikte zyn allerliefste leerlingen, die wysgeerigen, gelyk hy, waaren; en de hooge leerschool stelde zich mooglyk niet in, als ten einde, om de leeringen te kunnen voorstellen, op een wyze, die dezelve voor het onderzoek niet bloot stelde, en niet meêr een diergelyke dood, als die van Socrates, tot zich trok; men is bevreest voor de vervolging en de straf. De Apostelen zien het kwaad, en vreezen 't zelve niet. In tegendeel spreeken zy met meer vertrouwen, als geduurende het leeven van hun Meester, zy verkondigen zyn leering zonder tweezinnigheid, zy verwyten zyn dood den geenen, die dezelve bevordert hebben. Van waar kwam de Visschers een vertrouwen, welke aan de wysgeerigen ontbrak?

Daar was gansch geen menschelyke beweegreeden, welke hen in de verdraagzaamheden bepaalde. Zy waaren in een verschillende Kerk van die van Jesus Christus opgevoed geweest: al hun vooroordeelen waaren ten voordeel van Moses, der Priesters en den Joodschen Raad. Zy hadden het minste vermaak in 't gevolg van hun Meester van plaats tot plaats loopende, altyd te voet gaande, en meenigmaal niets hebbende om van te leeven, niet gesmaakt; zyn dood was geen luister aan hun beroep, zy scheenen zelfs tot daar toe geen groote verbintenis voor hem te hebben; door zyn dood konden zy hem vry verlaaten, en 't Evangelium laaten vervallen, waar van de verkondiging het minste uitwerkzel noch niet gedaan had. Maar, dewyl de vervolging hen onmydelyk was, vestigden zy zich om deze haatelyke, en van de gantsche aarde verworpene leering te prediken, en te schryven. Dat men het hert des menschen, en de omstandigheden van dit onderneemen, pyle zo veel men wil, men zal niet een eenige menschelyke reden ontdekken, welke noch het oogmerk, noch het vertrouwen en de moed, welke noodzaaklyk tot haar uitvoering waaren, daar van heeft kunnen inboezemen.

By aldien men verplicht is een daad op het verhaal van een Geschiedenisschryver te gelooven, kan men zyn geloof, wegens de wonderdaaden van J. Christus, door de Evangelisten verhaalt, niet weigeren; daar word in hun verhaal van gevoelige daaden gehandelt. Zy waaren daar van ooggetuigen. Alle de getuigen koomen in hun verklaaring overeen, zy verhaalen dezelve met een eenvoudigheid en onverschillendheid, over welke men zich niet genoegzaam kan verwonderen in menschen, die gemeenlyk roemzuchtige dieren zyn. De Jooden, vyanden van 't Christendom, hebben nooit hun geschiedenis bestreeden. De Christenen, verre van Meesters te zyn, om de boeken te onderdrukken, die tegens hen waaren, hebben drie honderd jaaren onder de vervolging der Jooden en Grieken gezucht. By aldien de Jooden eenig werk nagelaaten hebben, om de Apostelen van leugens te overtuigen, zoude Tryphon, die tegen Justinus den Martelaar redentwistte, Celsus, Julianus de afgevallene, deze daad niet hebben kunnen onbewust zyn, en zouden duizend en duizendmaal dezelve de Christenen verweeten hebben, ten einde, om den voortgang van 't Evangelium, en de verwoesting van 't Heidendom, of die van den Joodschen Raad te stuiten; waarom ziet men dan niets diergelyks? die nauwkeurige, doorsleepen, en verbitterde vyanden, hebben die een bewys kunnen vergeeten, welk een zo geweldige aandoening aan den Godsdienst gaf, welke zy bestreeden? onderwylen; by aldien de wonderdaaden van J. Christus, welke de Evangelisten verhaalen, waar zyn, moet men hem als een Godlyk mensch aanzien, en zyn leering gelooven.

Laat ons, na de oprechtigheid der Apostelen erkent te hebben, een woord van hun inblaazing des geests zeggen. Daar is geen wysgeerige geweest, die een voorzienigheid erkent heeft, welke ter zelver tyd niet toegestemt heeft, dat God aan den mensch of de toekoomende uitkomsten, of de gedachten en voorneemens, welke de Godheid begreepen had, konde openbaaren. Men kan in de openbaaring geen onmooglykheid vinden, noch van Gods zyde, noch van die der zielen. God oneindig, en de ziel zyn werkstuk zynde, kan hy op dezelve, als op zyn andere

voortbrengingen werken. By aldien de ziel weezendlyk is, hangt zy van haar Schepper alzo wel, als 't lichchaam af, en by aldien 't waar is, dat God de beweeging aan 't lichchaam mededeelt, kan hy aan de ziel gedachten en een kennis geeven, welke zy niet natuurlyker wyze heeft. Wy gelooven veel lichter te begrypen, hoedaanig God een lichchaam doet beweegen, als de wyze, op welke hy zyn denkingen aan de ziel mededeelt. Maar, van waar komt dat? dat is een louter uitwerkzel van onze inbeelding. Om dat wy een lichchaam zien, dat zich beweegt, durven wy een gevoelige waarheid niet tegenspreeken. Begrypt men onderwylen hoedaanig God, die geestlyk en een rein weezen is, zich tot dit lichchaam toevoegt, om 't zelve de beweeging mede te deelen? het valt ligter te begrypen, hoedaanig een oneindigen geest op de ziel, welke geestelyk is, werkt, als te bevatten, hoedaanig dit geestlyk weezen zich tot een lichchaam kan toevoegen, om 't zelve te beweegen; om dat daar veel meer evenredenheid is tusschen een geest en een geest, als tusschen een geest en een lichchaam. Dusdaanig kunnen alle die geenen, welke gelooven, dat daar geesten en een God is, de inblaazing onder voorwendzel, dat men dezelve niet begrypt, niet verwerpen. Dewyl men vraagt, hoedaanig 't mooglyk zy, dat de tong van een Prediker, de naerbuurige lucht voortstootende in 't oor van zyn toehoorders, aldaar zekere denkbeelden van 't Paradys of de hel indrukt, of zeer afgetrokken denkingen, welke zomtyds de stof van zyn reden maaken; men is verplicht te antwoorden, dat men niet begrypt, hoedaanig die denkbeelden zich maaken, of wel, dat het God is, die door zekere wetten, welke hy van de Schepping des menschen vast gestelt heeft, beslooten heeft, dat als wanneer de werktuigen op een zekere wyze zouden geraakt werden, de ziel zulke of dusdaanige gevoelens, en zodaanige denkbeelden zoude hebben. Maar, waarom gelooft men, dat de denkbeelden zich door 't geluid van de stem maaken, alhoewel men 't niet begrypt? en zal men Gods inblaazing verwerpen, om dat men zich niet klaar genoeg uitlegt. By aldien 't waar is, dat God gewilt heeft, dat de ziel zekere denkbeelden had, dewyl het bryn, dat stoflyk is, een zeekere indruk zou ontfangen: waarom kan hy niet mede beslooten hebben, dat dezelve ziel veel edeler en veel hooger denkingen zoude hebben, dewyl zy onmiddelyk eenige voetstappen in het bryn zoude maaken? kan dan God, die geestlyk is, niet zonder stoffelyke voorwerpen werken, gelyk de tong en voortdryving van de lucht zyn? wyders, waarom wil men niet dat God onmiddelyk op de ziel werkt, om dezelve zeekere denkingen te geeven, gelyk de mensch die spreekt op de hersenen werkt, en de kennis van zeekere voorwerpen inblaast? kan God de ziel niet op een zeekere wyze, als op de hersenen werkende, en op dezelve wyze als de mensch doen denken? Dit is 't geen men niet kan zeggen, als men de zaak met eenige aanmerking onderzoekt. Het is dan zeer mooglyk, dat God de Evangelisten bezielt heeft. Maar, waar in bestond deze inblaazing der Apostelen?

Men zegt, dat daar niet als van daaden gehandelt werdende, waar van zy ooggetuigen geweest waaren, en van woorden, welke zy gehoort hadden, de Heiligen Geest niets noodig had, als hun geheugen, wegens deze daaden en leeringen, te herroepen, en 't zelve dusdaanig te versterken, dat het van geen dwaaling bevattelyk was. Het gelykt, dat zulks aldaar zy de moeite Gods, en de moejelykheid der wonderdaaden zeer veel te verkleinen; maar, van het oogenblik, dat men onderstelt, dat de H. geest op de Apostelen gewerkt heeft, verandert het meerdere of mindere de natuur noch de moejelykheid van de werking niet: de wonderdaad is evenmaatig en onbegrypelyk voor de godloozen, het zy dat God op het verstand, 't welk hy opheldert, werkt, of op het geheugen, 't welk hy versterkt. Maar, zoude de wonderdaad van Pinksteren niet geschiet zyn, als om 't geheugen der menschen over zaaken, die hen volstrektlyk bekent waaren, te versterken? Wyders, by aldien men aanmerkt de onweetenheid der Apostelen, voor de openbaaring van J. Christus, zal men zonder moeite begrypen, dat zy nieuwe hulpmiddelen noodig hadden, en nieuwe verlichtingen om de heilzaame waarheden te prediken en te schryven. Inderdaad, hoedaanig zouden zy uit hun dwaaling, wegens het tydelyke Ryk van den Messias, wedergekoomen zyn, waar mede zy ten minsten zo wel, als de overige Jooden ingenoomen waaren, om dat zy daar van de eerste waardigheden afvorderden? hoedaanig zouden zy verborgentheden ontdekt hebben, welke men nieuwe noemen kan, dewyl J. Christus dezelve niet als zeer onvolmaaktlyk ontdekt had; by aldien zy geen nieuwe bystand gekreegen hadden, om te ontdekken, 't geen zy niet gezien hadden, en men hen niet als zeer ligtlyk onderricht had. Hy moest aan den Heiligen Petrus de beroeping der Heidenen, welke voor hem verborgen was, openbaaren; men had niet minder Gods Geest van nooden, om op Jesus Christus zeekere Godsspraaken van 't Oude Testament, die duister waaren, toe te passen. Ik weet dat de Apostelen over 't gevoelen der Jooden, en over de uitlegging dier Godsspraaken, welke in hun tyd aangenoomen was, redeneerden; maar, die onweetende en eenvoudige Visschers, hadden die niet noodig de valsche uitleggingen van de waaren te onderscheiden, en deze Chaos en verwarde klomp van overleevering te ontwikkelen, welke de Phariseers, als een zeekere reegel van 't geloof, volgden? eindelyk, dewyl de Apostelen nieuwe bepaalingen zedert de Hemelvaart van hun Meester gemaakt hebben, zo moeten deze instellingen ophouden, het voorwerp van ons geloof te zyn, of het moet zeeker zyn dat de H. Geest henlieden dezelve voorzegt heeft; want, men zoude met geen vertrouwen op het gezag van twaalf Visschers durven gerust zyn, die zonder God zaaken zouden verkondigen, welke zy nooit uit den mond van hun Meester hadden hooren gaan. Het is waar, dat die instellingen in een vergaadering geschiedden; maar kunnen zeer eenvoudige Leeraars een onfeilbaare vergaadering maaken, immers volstrekt de eenvoudigheid en onweetenheid van menschen over een nieuwe leeringe bepaalende geensints, om te verpligten de reden aan 't geloof te onderwerpen, hoe zoude zulks dan ten opzigte eener vergaadering uit twaalf menschen bestaande, genoeg zyn konnen, zonder vooronderstel dat ze van den Heiligen Geest geleyd en bezielt zyn; men moet dan toestemmen, dat de Apostelen door den Heiligen Geest ingeblaazen geweest zyn, die hun verstand bewrogt en haar bedenking zo zeker geleit heeft, dat zy niet konden dwaalen.

Ten einde om deze wonderdaad gevoelig te maaken, deed God zyn Geest op de Apostelen wonderdaadig nederdaalen, welke op hun hoofden in de gedaante van vuurige Tongen, rustte. Het zoude te verwonderen zyn, dat de gantsche Christen Kerk, zedert 1700. jaaren, het geheugen van deze uitkomst, door een plechtig Feest vierde, by aldien men niet geloofd had van den beginne af, dat het waarachtig was. De menschen, van macht en gezag ontbloot, leggen zo ligtelyk niet op als zy zaaken verhaalen, die voor hen roemruchtig zyn: het uitwerkzel van deze neederdaaling wierd gevoelig door de verandering, welke in de ziel van deze Visschers geschiedde, die van hun Opperhoofd en Leeraar ontbloot waaren; hun geest vond zich met een volkoomen kennis zonder oeffening, ofte arbeid, oftyd, vervult. Haar herten, natuurlyk zwak, wierden krachtig, zelfs om 't gevaar, en de allerwreedste dood te braveeren. Zy deelden aan anderen de gaaven van den Heiligen Geest mede; die geenen, welve zy de handen opleiden, wierden gelyk de Apostelen krachtig in wonderdaaden, en herauten van den Christelyken Godsdienst. Zy onderschraagden hun leering door wonderdaaden, en door een onwrikbaare standvastigheid tot de dood toe: zal men gelooven, dat die wonderdaadige menschen zo veel berugte bedriegers geweest zyn, welke zich verkeerdelyk beroemden op een werking van den Heiligen Geest, welke zy niet gevoelt hadden, en dat zy durfden zeggen, dat de gantsche Schriftuur *Goddelyk ingegeeven is*, by aldien zy volkoomentlyk overtuigt waaren, dat de daad valsch was, en dat zy niet als loutere inbeeldingen hadden voorgedraagen?

De Apostelen hadden een volkoomen bevel van hun Meester ontfangen, om dit Evangelium te schryven, en 't zelve aan 't geheelal te doen weeten. Men muggezift verkeerdelyk over een bepaaling, terwyl men de noodzaaklykheid van de Schriftuur betwist, dat J. Christus alleenlyk zoude bevoolen hebben, van *het Evangelium aan alle schepzelen te prediken*, en dat hy niet bevoolen heeft van 't zelve te schryven. Konden dan de Apostelen niet anders als predikingen doen? liet Jesus Christus hen niet toe in zaamenspraak en redentwist, met de tegenstreevers van hun eeuw, te treeden, of om de eenvoudigen door een meer gemeenzaame wyze, als die der predikingen te onderrechten? moest men alleenlyk prediken? en vorderde J. Christus niet anders van zyn leerlingen, hen de zending opdraagende, als dat? De Taale, waar van de Heilige Marcus zich bedient heeft, is van de beveelen en wetten, welke men door de Herauten afkondigt, en die men aan de kruiswegen der Steden aanslaat, ten einde niemand oorzaak van onweetenheid vermeent te hebben, ontleent. Volgende dan de gestrengheid van de plaats, moet men niet meer van predikingen en redeneeringen spreeken, gelyk de overzettingen luiden; maar, de Apostelen waaren verplicht, den Christelyken Godsdienst, volgens de manier der Herauten door openbaare uitroepingen, te verkondigen; zy waaren mede verplicht dezelve aan te slaan, en is dat geen bevel van te beschryven? Of wel de uitdrukkinge, welke de Heilige Mattheus en de Heilige Marcus gebruikt hebben, zyn algemeen, en beteekenen een bevel door Jesus Christus gegeeven om te onderrechten, en door alle moogelyke en natuurlyke wegen den Godsdienst te doen verstaan, welke hy hen toevertrouwt had. *Ireneus* zegt mede, dat het volgens Gods wil was, dat de Evangelisten schreeven, het zy dat deze wil hen, door een nieuwe ontdekking, geopenbaart was, of door bevel, welk J. Christus hen nagelaaten had, alvoorens hy ten Hemel gevaaren is. Dusdaanig hebben de Apostelen, ten einde om de meening van hun Meester naer te koomen, niet alleen gepredikt; maar, mede geschreeven. Het zyn hun schriften, welke tot ons overgegaan zyn, en dezelve Evangelien, die wy hedendaags leezen. Men betwist yverig de manier, waar door wy deze kennis hebben; d'eenen hebben geen andere stut van hun geloof als de overleevering; maar, hoedaanig haar te ontwikkelen? de anderen merken aan, dat de eerste Christenen, die de minste maatschappy met de Jooden niet hadden, geschriftkaamers ontbraaken, om aldaar hun bescheiden en de oorspronglyke Apostolische Schriften te bewaaren, en dat dezelve dusdaanig wel haast verlooren raakten. *Grotius*, en de vermaarde Heer *Huet* Bisschop van Orange, die zich daar tegenstellen, hebben *Tertullianus* niet verstaan, terwyl zy op de getuigenis van dien Vader gezegt hebben, dat de *oorspronglyke schriften* in zyn tyd noch in weezen waaren, want hy verzeekert alleenlyk, dat men *in de Apostolische Kerken authentike afschriften van de Schriftuuren vond.* Dat is te zeggen, afschriften in 't Grieks beschreeven, door tegenstelling van de Latynsche overzetting, waar van men zich alleenlyk in Africa bediende, en welke het zelve gezag niet hadden. Eeindelyk, dewyl de Ketters, een by naer oneindig getal van Evangelien en handelingen onder de eerbiedelyke naam der Apostelen, gemeen maakten, misleidden zy de eenvoudigheid der eerste Christenen. Hoedaanig zal men dan de waarachtige Evangelien, in een zo afschrikkelyke verwerring van valsche schrifturen, ontwikkelen?

Hoe voordeelig de oude overzetting voorkomt, kan men niet, by aldien ik my niet bedrieg, tegenspreeken, dat zy zeer onzeeker was. By aldien ter eener zyde de oorspronglyke schriftuuren, en de authentyke afschriften der Apostelen, verlooren waaren, en dat men van die andere zyde een groot getal van onderstelde schriften zag verschynen, hoedaanig zoude men de zeekere en de waare van de valsche kunnen ontwikkelen? dat men zodaanig een reegel als men wil van muggeziftery vaststelle, de Ketters en goddeloozen zullen geleegentheid hebben om te zeegenpraalen, om dat zommige Kerken aan verscheide Godlyke schriften getwyffelt hebben; en om dat daar meenigvuldige zyn, welkers gezag niet, als vyf of zes honderd jaaren na de dood van de Apostelen, is erkent geweest. Volgens de bepaalingen en de overleeveringen der Apostoli-

stolische Kerken zou men dikmaals gedwaalt hebben. Ter eener zyde zou men de waarachtige Godlyke Schriftuuren verworpen hebben, en ter andere zyde zou men daar van onderstelde schriften aangenoomen hebben. De ketter, die naer Romen zoude gegaan hebben, om zyn geloof op de overleevering van deze Apostolische Kerk te vesten, zoude den brief van den Heiligen Paulus als valsch onderstelt, en vol dwaalingen, verworpen hebben. Onderwylen is het niet alleen een der schoonste werken van 't Nieuwe Testament; maar, daar waaren andere Apostolische Kerken, die dezelve aannaamen. Hoe veel kerken en geloovigen hebben zich laaten bedriegen in een Eeuw, in welke men een volkoome vryheid over deze stoffe had, en hebben in hun ordening schriften geleezen en gestelt, die in 't gevolg zyn verworpen geweest, en die een zo groote loop niet hadden, als door haar eenvoudigheid, en de dwaaling der Leeraars. Door welk een regel zal men bewyzen, dat de brief van den Heiligen Barnabas niet naer de ordening is? dat zal door de overleevering niet zyn; want de algemeenste overleevering verzeekert, dat het een werk van een Apostel is, en de ouden die in de Apostolische Kerken leefden, hebben dezelve onder zyn naam aangehaalt. Zou ik, wat meer is, durven vraagen, waarom de *Apostolische* Kerken, wegens de ordening der Schriftuuren, veel eer gelooft moeten werden, als de anderen, die een groote oudheid hadden? hebben de Apostelen, dezelve vast stellende, die tegens de onderstelde Schriftuuren versterkt? maar, het meeste gedeelte dezer schriften zyn niet, als zedert de dood der Apostelen voor den dag gekoomen. Maakten zy dan die Kerken onfeilbaar? by aldien zulks zo is, waarom is dat voorrecht opgehouden? hoedaanig waaren zy in de tyd dat den Heiligen Joannes zyn Openbaaring schreef, in dwaaling vervallen? waaren zy niet onfeilbaar, als op de ordening der Schriftuuren? van waar komt het dat deze zo noodzaaklyke onfeilbaarheid aan een deeltje alleen bepaalt was? zy hebben zich nooit vermeeten van dezelve te hebben, en Romen zelfs zondigde tegens dat voorrecht al te vroeg, de brief aan de Hebreën verwerpende.

De Heilige schryvers lieten hun werken, na dat zy dezelve zaamengestelt hadden, aan eenige Kerk te pand, dewyl zy niet schreeven, als om 't geloof der volken vast te maaken, en ten einde om 't geheugen der uitkomsten en leeringen, 't welk ligtelyk zoude uitgewischt werden, voor de nakoomelingschap te bewaaren. De Heilige Mattheus, by voorbeeld, die zyn Evangelium te Jerusalem zaamenstelde, liet daar, zonder twyffel zyn voorschrift of een afschrift uit het oorspronglyk getrokken. De Kerken van Romen, van Corinthen, en van Ephesen, die niet nalieten staande te blyven, niet tegenstaande de vervolgingen, welke zy ondergingen, bewaarden de oorspronglyke schriftuuren, en authentyke afschriften der brieven, welke de Heilige Paulus aan haar geschreeven had. Dit gedrag der Kerken is zo natuurlyk, dat zy het zelve niet kunnen geschonden hebben, zonder tegens den goeden zin, en den geest van alle redelyke menschen, gezondigt te hebben. Het schynt, dat men geen eenig geschrift in de Christelyke Kerk heeft kunnen bewaaren, om dat zy noch bewaarplaatzen der schriften, noch gezag in 't burgerlyk bevel had. Maar, die Kerken maakten yder een zamengestelt lichchaam van verscheide leeden uit, welke te zaamen vergaaderden, om de Schriftuuren te leezen, en dezelve tegens elkanderen over te zien. Zy bewaarden die schriften, welke men tegens die van 't Oude Testament overzag: de Bisschop of de Herder van de Apostolische Kerk, had een geheim vertrek, 't welk in plaats van de Joodsche, de bewaarplaats der schriften was, waar van men zich afgescheiden had. Geen der Apostolische Kerken ging in de eerste vervolgingen te grond. Men konde dan een langen tyd de authentyke afschriften, welke de Apostelen aldaar gelaaten hadden, bewaaren. Die geenen, welke de brieven van *Ignatius* aanneemen, kunnen niet twyffelen, dat de oorspronglyke, zedert zyn tyd, noch in weezen zyn. Men moet dezelve zaak van *Tertullianus* zeggen, die in de derde Eeuw leefde. Ten einde, om de zwaarigheid weg te neemen, welke men, over de bepaaling van *authentyk*, waar van hy zich bedient heeft, maakt, moet men alleenlyk de oorspronglyke schriften van de hand der Apostelen onderscheiden van de afschriften, welke door hun bevel over de oorspronglyke gemaakt zyn, en welke zy aan de Kerken, die zy stichtten, nalieten. Men noemt een authentyk handschrift, zodaanig een, dat zeer aloud is, en 't welk door de aloudheid van zyn merktekenen, en door de wyze, waar op 't zelve geschreeven is, maakt dat men 't voor het gedrukte stelt; 't is in deze zin, dat *Tertullianus* van de authentyke afschriften der Evangelien, welke de Apostolische Kerken bewaarden, spreekt. Zy hadden alle yder een oorspronglyk schrift van de hand der Apostelen. Men bedriegt zich, by aldien men zulks zegt; want, zulks was onmooglyk. Maar, *Eusebius* verzekert, dat de Apostelen en hun onmiddelyke navolgers, die de Kerken stichtten, zorg droegen, om *haar de voorschriften der Evangelien na te laaten.* Dit waaren die voorschriften van de hand der Apostelen, en van den stichter van yder Kerk ontfangen, welke men authentyke afschriften noemde, en deze afschriften waaren tot de derde Eeuw toe bewaart.

Deze uitlegging, welke eenvoudig en natuurlyk is, opvolgende, neemt men een groot gedeelte der zwaarigheden weg, welke wy over deze stoffe aangeroert hebben. Het was niet te verwonderen, dat men de Ketters zo meenigmaal tot de Apostolische Kerken weder wysde, om zich door hun zelven van de waarheid der Schriftuuren te verzeekeren, welke zy tegenspraaken. Dewyl men aldaar de oorspronglyke schriften van de hand der Apostelen vond, of de afschriften, welke zy aldaar gelaaten hadden, als de Richtsnoer van 't geloof der volkeren. De bewysreeden, welke men uit het wederwyzen tot de Apostolische Kerken trekt, is zwak, wanneer men dezelve alleenlyk van haar gezag of overleevering doet afhangen. Maar, dat bewys was boven al uitmuntend op de geboorte van 't Christendom, alwaar het geheugen van de daad meer nieuw was, en daar men de voorschriften zag, welke de Apostelen aan de Kerken, in het stichten der zelve, gegeeven hadden.

Terwyl men van de waarheid, of van de aloudheid van een handschrift, verzeekert was, viel het niet zwaar al de Schriftuuren der Ketters te verwerpen, welke niet volkoomentlyk met het Evangelium, dat men waarachtig geloofde te zyn, overeen kwaamen. Gelyk men in de Joodsche Kerk de schriftuuren der valsche Propheeten oordeelde, dezelve met die van Mozes vergelykende, dusdaanig overzag men, in de eerste Eeuwen van 't Christendom, de schriftuuren der Ketters tegens de authentyke afschriften der Evangelien, en men oordeelde daar van door deze richtsnoer. Men weet genoegzaam, dat de allerverluftigste bedriegers, werken onderstellende, zich zelfs door een valsch merkteeken, 't geen zy neemen, ontdekken, door de verschillendheid van de styl, en door de verdichtzelen, welke zy aan de waarheden, die zy aanneemen, hechten. Ende de aloude Ketters, boven al, beminden de verdichtzelen, en onteerden de zedeleering van 't Evangelium, door onzuivere leeringen, welke hen gevoelig merkteekenden. Men voltrok hen aan dit merkteeken te erkennen.

Men moet hier echter niet ontkennen, dat daar noch altyd eenige zwaarigheid overbleef, om dat al de Waereld in de Apostolische Kerken niet konde overgebragt werden, noch zich zelve van een geloofwaardig bewaard handschrift verzeekeren. Maar, de zwaarigheid verdubbelde naer de evenredenheid, dat men zich van de eerste ouderdom afzonderde, en dat de authentyke afschriften verlooren raakten. Wyders, dewyl de Kerken, in deze eerste tyd by naer geen verbintenis, als met die van heur nabuurschap, hadden, en welke de een van den anderen niet afhingen, volgde yder vry zyn gevoelen; over de ordening der Schriftuuren, zonder met de anderen raad te pleegen, het welk groote verwarring veroorzaakte, en de overleevering al te onzeeker maakte, om het geloof tot een grondslag te dienen.

Men verzaamelde alle middelen en de onderscheidene hulpmiddelen, welke God gegeeven had, om de Schriftuuren te kennen, en dezelve van de valsche en onderstelde Evangelien te onderscheiden; terwyl men deze middelen van een scheid, en wil dat het geloof niet als op een alleen gegrondslaagt zy, waar van men de uitmuntendheid en 't gezag verheft, dus zondigt men, en geeft aan de goddeloozen gelegentheid om te zegepraalen, die geen moeite hebben van door de overleevering te bewyzen, dat de overleevering, welke men bybrengt als algemeen aangenoomen zynde, valsch is, dewyl daar een verdeeltheid van gevoelens in de Kerk was; in plaats dat het van de wedervereeniging dier middelen, en van haar vergaadering is, dat men een volkoome vast steunzel maakt.

Eerstelyk *waaren de 4 Evangelien in de gantsche Waereld bekent.* Dewyl het een Historisch werk was, 't welk veel nauwkeuriger den persoon van J. Christus en zyn leeven, als de andere schriften der Apostelen, deed kennen, maakte men daar van een wonder groot getal van afschriften. En deze meenigvuldigheid der afschriften, in verscheide plaatzen verspreit, was zeer nut om te beletten, dat men dezelve niet verdorf, en dat haar gezag niet wederlegt wierd. Inderdaad daar was geen redentwist over de 4 Evangelien.

2. De waare en algemeene overleevering begreep, dat de Evangelien door de leerlingen van J. Christus geschreeven waaren. Deze overleevering had haar gebruik. De Heiden of de Jood hoorde van de Vrouwen, en de leeken aan de geestelyken zeggen, dat daar boeken waaren, die de geheimenissen van den Christelyken Godsdienst behelsden. Deze leeken weezen de plaats aan daar deze Schriftuuren berustten, dat waaren de Apostolische Kerken, daar men de authentyke afschriften vond; welke de eerste Predikers of de Apostelen aldaar nagelaaten hadden; men hield staande, dat die werken altyd in de Christene Kerken, zedert haar geboorte, bewaart geweest waaren, als Heilige panden en Apostolische voortbrengingen. Het was natuurlyk, dat de Jood en de Heiden deze gemeene overleevering geloofde, gelyk wy die over de boeken; welke men aan Titus Livius toeschryft, gelooven.

Maar, dewyl men, in weerwil van 't vooroordeel, 't geen men uit de overleevering trekt, niet nalaat de werken der ongeestelyke Schryvers, die een doorluchtige naam voeren, te onderzoeken, en by aldien men daar eenig merkteeken bespeurt, welk plaats geeft te gelooven, dat het een bedrieger is, die zich onder een vreemde naam verborgen heeft, dezelve verwerpt. De Christenen, alhoewel door een overleevering voortgekoomen, welkers aloudheid en algemeene toestemming hedendaags het gewicht verdubbelt, onderzochten de schriften, die men hen in handen stelden, en oordeelden van haar waarheid, door de zaaken, welke die boeken behelsden.

Het Evangelium leezende, ontdekt men daar een zuivere en Heilige zedeleering, boven die der nauwkeurigste wysgeerigen, en boven alle Godsdiensten verheeven. Alle mensch, die naer de wetten van het Evangelium zal leeven, en dezelve uitvoerlyk zal willen vervullen, zal volmaakt zyn. Dit denkbeeld van volmaaktheid, 't welk ik in de Schriftuur zie, en 't geen ik nergens anders vind, moet dat zelve alle menschen, die redeneeren en de deugd beminnen, geen indruk geeven, en moet hy niet besluiten, dat dit Evangelium, van te vooren onbekent, Heilig en goed is?

Men vind daar de vervulling der aloude wonderdaaden, en deze overeenkooming van 't Oude en Nieuwe Testament, my van de waarheid van den Messias verzeekerende, overtuigt my ter zelve tyd van de uitmuntendheid van de beroeping der Apostelen, die door zyn beveelen geschreeven hebben, en dewelke 't zelve niet als door een bovennatuurlyke bystand hebben kunnen verrichten. In een woord, alle de bewyzen van de waarheid van den Christelyken Godsdienst, welke wy alreeds aangeroert hebben, trekken zich uit het Evangelium, en ontdekken haar waarheid en Godlykheid veel gewisser, als alle vreemde bewyzen. Het was mede door dit onderzoek, dat de geloovige van Berteen tot het geloof geraakten, of, dat zy in hun ziel, welke waggelde, deze deugd vestigden.

't Is door dit onderzoek, dat het groot getal wyzen, die de Kerk zedert de eerste Eeuwen vervulden, zich van de Godlykheid der Heilige boeken verzeekerden, onder welkers gezag zy hun reeden deeden buigen, om zich Christenen te maaken. Eindelyk, deze kennis alleen is de wettige grondslag van een vast geloof.

De Heilige Mattheus verkondigde zyn Evangelium te Jerusalem; het meeste gedeelte der Oudvaders zyn overeengekoomen, dat hy zulks onder de Regeering van Caligula deed, negen jaaren na de dood van J. Christus.

De Heilige Marcus heeft niet anders gemaakt als een kort begryp van 't Evangelium van den Heiligen Mattheus; de geenen, die gelooft hebben, dat hy 't zelve te Roomen geschreeven heeft, ten einde om het gebeugen der redeneeringen, welke de Heilige Petrus aldaar gedaan had, te bewaaren, hebben geen aandacht genoeg gemaakt, dat de Heilige Petrus, die dit werk moet bestiert, en het gezag aan den Heiligen Marcus gegeeven hebben, niet te Romen was in 't 47ste jaar van Jesus Christus, dewyl hy daar niet kwam, als onder de Regeering van Nero. *Ireneus* zegt mede, dat de Heilige Marcus niet schreef, als na de dood van den Heiligen Petrus en den Heiligen Paulus. De overleevering, welke men in verscheide plaatzen volgt, over het oorspronglyk Latyns geschrift van zyn Evangelium, is valsch. *Hieronimus*, die daar van beeter onderrecht moest zyn, als de heedendaagsen, heeft staande gehouden, dat hy in 't Gricks geschreeven heeft.

De Heilige Lucas was een Griek van oorsprong, in Antiochien gebooren; om welke reden zyn styl veel zuiverder en gladder, als die der anderen Evangelisten is. Onderwylen laat men niet na, daar Hebreeuwsche wyzen vanspreeken in aan te merken, en zelfs Latynsche manieren van spreeken, om dat hy een langen tyd te Romen gewoont had, daar hy zich in de geneeskunst geoeffend had; dewyl deze bedieninge, die der slaaven was, is het waarschynlyk, dat de Heilige Lucas daar van Syrien gebracht was, om een Meester te dienen, welke vervolgens hem van zyn dienstbaarheid ontsloeg. Te Antiochien wedergekeert zynde, alwaar een groot getal van Jooden was, verliet hy zyn Godsdienst, om het Christendom aan te neemen, 't welk de Heilige Paulus daar predikte. Hy verknochtte zich aan dezen Apostel, dien hy in het meeste gedeelte zyner reizen volgde, en die van hem gesprooken heeft. Dewyl hy J. Christus nooit gezien had, noch geen getuige zyner daaden geweest was, moet hy gehoord hebben, 't geen hy ons van de andere leerlingen verhaalt, waar mede hy een langen tyd geleeft heeft. Want, men vermeent, dat hy voor zyn 84ste jaar niet gestorven is.

De Heilige Geest moest den Heiligen Joannes met kennisse, en met noodzaakelyke Talenten van 't Apostelschap vervult hebben, want hy was den Zoon van een Visscher, en zelfs een Visscher; hy konde in zyn kindsheid eenige schets van de Wet gehad hebben, te weeten zodaanige als men in de kleine Joodsche Schoolen leerde. Vorders had hy de minste oeffening niet. Hy liet niet na de welgeliefde Leerling van J. Christus te zyn, welk hem in zyn schoot deed rusten, en die op zyn sterfuur hem aan zyn moeder beval. Hy was in zyn ouderdom verplicht zyn Evangelium zaamen te stellen, ter oorzaak van de voortspruitende ketteryen. Dewyl deze Ketters de Godlykheid van J. Christus aandeeden, was hy verbonden, om dezelve krachtiger en klaarder te bewyzen, als die geenen welke hem voorgegaan waaren. Om welke reden dit Evangelium meer achterdenken aan de tegenstreevers van de Drieëenigheid baart. Onderwylen hebben *Celsus*, noch *Porphirus*, noch *Julianus* de afvallige, die aloude en gevaarlyke vyanden van den Christelyken Godsdienst, niet durven wederleggen, dat dit Evangelium het werk van den Heiligen Joannes niet was.

§. 6.

Gebruik dezer aanmerkingen; noodwendigheid van een Godsdienst te hebben.

MEn moet zich van de genade bedienen, welke God ons gedaan heeft, zo klaarlyk zyn wetten en zyn wil openbaarende. De eer van God te braveeren, of zich van 't gemeen te onderscheiden, trotschlyk alle waarheden van den Godsdienst verwerpende, is niet anders als een rook, die zich na eenige oogenblikken verstrooit. Men juigt zich zelve heimelyk toe; maar, na dat men eenigen tyd zyn geest met verwondering aangezien heeft, welkers geheele kracht in de ongeloovigheid bestaat, is men verplicht haar zwakheid te beklaagen, ziende dat zy tegen de zwaarigheden strand, welke zy niet beslissen kan, en duisterheden ontmoet die zy niet kan uitleggen. De ouderdom komt, de rimpels van 't voorhoofd gaan in den geest, men begint te twyffelen, en men is meenigmaal het aas van zyn twyffelingen, en onzeekerheden. Een onvoorziene dood, die met een slag alles inzwelgt, word het voorwerp van zyn verlangens. Men zoude wel geen tyd willen hebben van noch op het geen voorby was, noch op het toekoomende te letten. De denkingen, welke het denkbeeld van de dood doet voorkoomen, vallen lastig, men verjaagt ze; maar, zy keeren wederom: overmaatig onbeschaamt zynde, veroorzaaken zy een hartzeer, dat men niet overwinnen kan. Men doet onnutte poogingen om zich boven 't geen ongemak baart, te verheffen. Men sterft in die staat; door verschrikkingen, knaagingen en twyffelingen ontroert. Dat is het gemeene lot der godloozen, en wy verzwakken moogelyk de handelingen in plaats van dezelve te versterken. Heeft God niet alles gedaan, 't geen van hem afhanglyk was, om zich te doen kennen? hy heeft zich in de natuur afgemaalt, by aldien men hem daar niet wil zien, vind men veel netter en eigentlyker denkbeelden in zyn woorden. Zo men dezelve las met het oogwit van zich te onderrechten, en daar ernstig de waarheid te zoeken, zoude het onmooglyk zyn, dat men dezelve daar niet aanmerkte.

Men verwondert zich over de schriftuuren der wysgeerigen, in welken men met moeite eenige denkbeelden van de Godheid ontdekt. Men moet veel leezen, alvoorens dezelve aldaar te vinden, men moet dezelve met veel arbeid en moeite ontdekken. De Schriftuur tegens de geschriften der wysgeerigen zo beroemt, gestelt, zult gy toestemmen, dat daar een oneindig waardiger tafereel van de Godheid is, als dat, 't welke zy nagespoort hebben. Ik spreek noch niet van de goedheid Gods voor de menschen, noch van de hulpmiddelen, welke hy besteed heeft om de zondaars te behouden. Onafhanglyk van die groote en heilzaame uitwerkzelen van zyn barmhertigheid, vind men daar een God, ten opperste volmaakt, van alle zwakheden uitgezondert, welke het allerverlichtste Heidendom hem toeschreef. Men vind in hem een vergaadering van alle die volmaaktheden, die de wysgeerigen niet hebben kunnen verzaamelen, en welke zy menigmaal onteert hebben. Zo daar vermaak in steekt, van zyn God, zyn Schepper en Meester te kennen, als dien geenen, van wien men in het tegenwoordige en toekoomende afhangt, moet men de Schriftuur voor alle zaaken beoeffenen.

Men ontdekt daar dat geluk, 't welk de wyzen van alle eeuwen gezocht hebben, zonder 't zelve te vinden, en 't geen hen zo weinig bekent was, dat de verdeeling alleen der meeningen, die zy zich over haar natuur gemaakt hebben, volstrekt om ons van de afwyking en de zwakheid van de menschelyke geest te overtuigen, als God dezelve niet bezielt. Al de goederen van de Aarde hebben geen uitgestrektheid genoeg, noch een billyke evenmaatigheid met onze ziel, zy doen niet anders, als de bovenvlakte van ons hart aanraaken. De beweeging, die zy veroorzaaken, is voorbygaande, en heur verkryging kost meêr moeite en arbeid, als heur genot vermaaken baart. Men is by naêr altyd wegens zyn arbeid beloont, men ziet tusschen beide de goederen, die men verkreegen heeft, en ter zelve tyd maaken zy zich *vleugelen*, en ontvluchten ons, daar onze ziel voor het genot, en op het enkele denkbeeld van vermaaken, welke wy ons belooven, is begeerig naer geweest. God alleen kan al de begeertens van de ziel vervullen, en ons eeuwig, als hy zelven is, gelukkig maaken. Men vind in de Schriftuur dien God, die den zondaar naa zyn opstand en misdaad vergeeft, en de wroegingen en beweegingen van 't geweeten verstrooit, welke de verschrikkingen des doods door een zoete hoop van een eeuwig geluk verzacht. Daar is geen *ydel* in de ziel, dat hy niet vervult, hy helpt ze van al haar onheilen, hy belooft van al zyn verlangens te vergenoegen, hy ontdekt de middelen in zyn woord. Het is onze misslag, by aldien wy geen vertroostingen uit een zo overvloejende bronader, en die voor ons open is, trekken.

Men waagt niets in zyn Gebooden en Wetten op te volgen. God vereischt van ons de reinigheid in onze zeden, zoude men tegens deze Wet zich aanstellen? Zeiden de Heidenen zelfs niet dat de Goden geen behoorlyker verblyfplaats op de aarde hadden, als die van een rein hart? God wil dat wy barmhertig omtrent onze evennaasten zyn, dat wy hen nooit in de ellende laaten, zonder hen de armen toe te reiken. Hy wil, dat men niet alleenlyk de zonde ontvlucht; maar, ook de geleegentheden tot de misdaad, en dat men de deugd oeffend met een liefde tot de zelve; zo hy eenige zaak voor zich van ons vereischt, is het niet rechtmaatig eenige plicht aan dien geen te betoonen, die ons het leeven gegeeven heeft, die alle Schepzelen voor ons gemaakt heeft, die, niet te vreeden met een voorbygaande geluk, onbekwaam om onze verlangens te verzaadigen, ons een meer volmaakt in den Heemel aanwyst en belooft? als of die belooning niet een cyns was, rechtvaardig aan het Opperste volmaakt Weezen verschuldigt, belooft hy de zelve te betaalen, en onze ongeduld kennende, wacht hy niet dezelve in den Hemel te beloonen, en hy zeegent in het tegenwoordige leeven den geenen, welke hem dienen. Als of die belooning niet volstrekt was, belooft hy een oneindige en eeuwige. De mensch waagt dan niets, de Schriftuur opvolgende, als om meer redelyk, meer rechtvaardig, zachter en volmaakter te werden, als hy is. En in 't gevolg van deze volmaaktheid, verwacht hy oneindige goederen. De godlooze waagt een eeuwigheid van straffen, om zich van eenige plichten, welde de Godsdienst hem opleid, te ontslaan. welkers rechtvaardigheid hy niet ontkennen kan.

De Waanwyzen vinden in de Schriftuur volstrekte verborgentheden, om zich veel werks te maaken. De hairkloovers kunnen zich voldoen, met eenige duistere zinnen en plaatzen te onderzoeken, welkers uitlegging van de kennis der taalen, zeden en eenige uitkomsten afhangt. Het is behoorlyk de geschiedenis van een geslacht, waar van God de Koning was, te weeten, en 't welk hy door een lang gevolg van wonderdaaden behouden heeft; men vind in haar geschiedenis een aanmerklyk getal van daaden, welke de aandacht der nieuwsgierigen waardig zyn. Die geenen, dewelke zich aan de zedekunde binden, zien in de ondankbaarheid en de meenigvuldige wederspannigheden van dat volk, een rechtmaatig denkbeeld van den geest, en 't menschelyk hart. Dit was het Taferel van onze zwakheid, het is gemaklyk zich aldaar te kennen, en zich te vernederen, de afzonderingen ontdekkende, waar toe wy bekwaam zyn, want wy zyn noch van een verschillende order, noch natuur der Joodsche volkeren en Aardsvaderen. Eindelyk die geenen, die den voortgang der kennisse des Messiæ willen ontdekken, en zich van de waarheeden des Christelyken Godsdiensts verzeekeren, volgende den loop der openbaaringen, die op hem zien, vinden in 't Oude Verbond, 't geene, waar mede zy zich voldoen kunnen. Het Nieuwe is met vertroostingen vervult, welke de Wet den geenen niet konde verschaffen, die onder haar bestier geleeft hebben. De verborgentheden van den Christelyken Godsdienst zyn oneindig meer verheeven, als die geenen, welke Mozes ingestelt had. De genade en 't leeven zyn door Jesus Christus verklaart geweest. Zyn openbaaring is veel klaarder en baarblykelyker als die der Propheeten. Daar is niemand tot de eenvoudigen toe, die uit deze bronader niet kunnen trekken, en aldaar de heilzaame en springende waateren tot het eeuwig leeven vinden. Men kan dan de leezing en kennisse van alle deze Heilige Boeken niet veronachtzaamen, zonder God, die dezelve voorgezegt heeft, en het eeuwig welzyn, 't welk men door dat middel verkrygt, te verachten.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CV. AFBEELDING.

De Roomsche Tollenaar Mattheus word bekeert,
Beroepen door Gods zoon, geloutert en geleert,
En oog getuigen Gods en 's Heilands wonderdaaden;
Een waardig kruisgezant, die Christus grootsch geslacht,
Van Abrams tyden af, heeft in het licht gebracht;
Gods Engel leid zyn geest in 't schryven zyner bladen.

Twaalf gelykenissen van den heiligen Mattheus uitgelegt.

DUs werd de dorre boom ter aarde neergevelt.
't Licht op den kandelaar, daar 't straalen spreit; gestelt.
En al wat leeft en zweeft bezorgt door Gods genade.
Men zie in 's naastens oog een kleine splinter niet.
En draag geduldig 't kruis in kwelling en verdriet.
Des zaai in 't brandend hert Gods heilzaad vroeg en spade.
Gy zorgloos mensch ontwaak vry voor den dageraad,
Op dat den duivel niet in 't veld zaai zondig zaad.
Ontroof geen kinders 't brood noch werp het voor de honden.
Al wie zyn schuld belyd ontfangt genaa by God.
Wie in Gods Wynberg slaaft verkrygt een zaalig lot.
Boetvaardigheid voldoet. De wysheid waakt voor zonden.

UITLEGGING
VAN DE CV. AFBEELDING.

Twaalf gelykenissen van den Heiligen Mattheus uitgelegt.

De Roomsche Tollenaar Mattheus word bekeert,
Beroepen door Gods zoon, geloutert en geleert,
En oog-getuigen Gods en 's Heilands wonderdaaden,
Een waardig kruisgezant, die Christus grootsch geslacht,
Van Abrams tyden af, heeft in het licht gebracht;
Gods Engel leid zyn geest in 't schryven zyner bladen.

DUs werd de dorre boom ter aarde neergevelt.
't Licht op den kandelaar, daar 't straalen spreit; gestelt,
En al wat leeft en zweeft bezorgt door Gods genade.
Men zie in 's naastens oog een kleine splinter niet,
En draag geduldig 't kruis in kwelling en verdriet.
Des zaai in 't brandend hert Gods heilzaad vroeg en spade.
Gy zorgloos mensch ontwaak vry voor den dageraad,
Op dat den Duivel niet in 't veld zaai zondig zaad.
Ontroof geen kinders 't brood noch werp het voor de honden.
Al wie zyn schuld belyd ontfangt genaa by God.
Wie in Gods Wynberg slaaft verkrygt een zaalig lot.
Boedvaardigheid voldoet. De wysheid waakt voor zonden.

DE Heilige Mattheus is de eerste der Evangelisten. Men verbeeld hem hier onder de gedaante van een mensch of een Engel, volgens de overleevering der Ouden, die Jesus Christus verbeeldden op een waagen gevoert, door een gespan van vier dieren voortgetrokken, en die in deze toerusting de gantsche aarde doorkruiste. Dit denkbeeld is van de vier dieren van Ezechiel of de openbaaring ontleent. Zommigen zeiden, dat Jesus Christus in zyn Geboorte een mensch, een kalf in de Offerhande, die hy geoffert heeft, een Leeuw in zyn opstanding, en een Adelaar, door zyn Heemelvaart was. Anderen hebben deze vier beeldenissen op de Evangelisten, doch op een onderscheidentlyke wyze toegepast. Vader *Augustinus*, die deze geheimenis uit de Openbaaring trok, wilde dat de Heilige Mattheus een Leeuw was, om dat hy Jesus Christus verbeeld heeft als een Koning, door de Wyzen aangebeeden, en dewyl hy zyn geslachtboom zaamengestelt heeft, als zynde de Leeuw uit den Stam van Juda. Vader *Hieronimus*, die zyn denkbeeld van Ezechiel ontleende, hielt staande, dat den Heilige Mattheus door een mensch verbeeld was, om dat hy zich voornaamentlyk verbond om de menschheid van Gods Zoon te bewyzen. Men is verplicht groote mannen eerbied te betoonen, maar, ik weet niet of hun gezag veel volks kan bepaalen om te gelooven, dat de Heilige Joannes in zyn Openbaaringen, en Ezechiel in zyn Heemelsche ontdekkingen, inzicht hebben, om de vier Evangelisten merkteekenen te geeven, of dat men verplicht zy de ordre te volgen, die zy waargenoomen hebben, en den Heiligen Mattheus als een mensch aan te zien, om dat de mensch de eerste der dieren by den Propheet was, en de Heilige Mattheus de eerste der Evangelisten is.

(1.) De eerste gelykenis is die van den Heiligen Joannes den Dooper, die God verbeeldde, houdende een byl, hebbende de armen opgeheeven, om de onvruchtbaare boomen neder te houwen, en dezelve in 't vuur te werpen; zyn oogwit was om het berouw der zondaaren door het denkbeeld van Gods kastyding, waar mede zy gedreigt waaren, te verhaasten. Deze kastyding had drie merkteekenen, bekwaam om de allerhardste ziel te vermurwen. Dezelve moest haastig geschieden; want de byl was alreeds aan den wortel van den boom; hy was daar zonder wederkeering; want, een omgehouwen boom kan het leeven niet weder aanneemen. Eindelyk, dezelve was verschriklyk; want de onvruchtbaare boom moest in 't vuur geworpen werden. Een beeldenis van de Hel, daar de zielen der onboedvaardige zondaaren eeuwig zullen lyden. Het is te verwonderen dat de voorlooper van een genadige huishouding op zo een dreigende wyze sprak, en God met den byl in de hand verbeeldde, om te verwoesten en te vernielen in plaats van te behouden. Kwam Jesus Christus niet om *te behouden 't geen verlooren was?* En de tyd, welke de Heilige Joannes met den vinger aanwees, was dezelve niet *het aangenaame jaar des Heeren?* ja! Maar het verderf der Jooden was zo groot, dat God verplicht wierd dreigementen te gebruiken, ten einde om 't volk door de vreeze te doen gehoorzaamen, om dat zy 't zelve door de hoop niet zouden hebben gedaan. Inderdaad de aanmaaningen van Joannes den Dooper openden de harten tot Jesus Christus, en begonden dezelve veel leerzaamer te maaken.

(2.) Jesus Christus verbeeld de Apostelen gelyk een Stad op een berg geleegen, en als glansryk licht, 't welk men zonder misdaad onder een koorenmaat, niet kan verbergen. Men heeft deze woorden menigmaal misbruikt, om te bewyzen, dat de Kerk altoos in een hooge plaats zichtbaar is, zodaanig dat men dezelve ligtlyk zien en kennen kan; men moet de zichtbaarheid van de Kerk niet ontkennen, want men kentze aan de meenigte dier geenen, welke de waarheid belyden. De Kerk is zichtbaar, men kentze aan de Heiligheid van haar zeden, de zuiverheid van haar leering, en aan de standvastigheid van haar Martelaaren. Deze Stad, op den berg geleegen, is by naer altyd voor den aanloop der Tygers, Leeuwen, wilde dieren, onweeren, en blikzemen, die menigmaal op de verheeven plaatzen nederstorten, blootgestelt. Zomtyds is zy klein, gelyk Soar, welke niemand als Loth en zyn dochters besloot. Daar zyn mede gelukkiger tyden, als wanneer een veelheid der geslachten daar binnen treeden; onderwylen is dit de volstrekte zin der woorden van Jesus Christus niet, die alleen leeren wil, dat het leeven der Herders rein en zonder vlekken moet zyn, om dat, by aldien zy zich verderven, het kwaad als dan byzonder en buiten hulpmiddel is; om welke reeden hy hen leert, *dat zy het zout van de aarde zyn, en dat, wanneer het zout den smaak verliest, het niet meer deugt.* De Harders zyn belast met het volk te onderwyzen. Maar, *het zout* van 't woord, het geen daar de smaak en uitwerking aan geeft, is de onnoozelheid der geenen, die 't zelve verkondigen. By aldien hun leering of hun zeeden verdorven zyn, *waar mede zal het dan gezouten worden, zy verdienen verworpen en vertreeden te worden.* Gelyk de Heilige Mattheus spreekt. Jesus Christus leert vervolgens aan dezelve Herders, dat zy, voor de oogen van 't gemeen bloot gestelt, *gelyk een Stad op een berg geleegen*, welke niet verborgen kan zyn, verplicht zyn acht te slaan op alle hunne gangen, uit vreeze, dat zy het volk eenigzins mochten ergeren. Dat is daar de waarachtige zin dier woorden, gylieden zyt *de Stad op een berg geleegen.* Eindelyk leert hy hen, dat zy *'t licht van de waereld zyn;* ten einde op dat zy hunne goede werken voor de menschen doen lichten, en den naam Gods door hen verheerlykt

Vervolgende alhier in Afbeeldingen

DE WONDERDADEN JESU CHRISTI.

Soo als dezelve door de Evangeliſten en de Apoſtelen ons beſchreven ende naagelaten zyn.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CVI. AFBEELDING.

Godvruchte Joſeph word door Gabriel getrooſt,
En 's Heemels heilſtar ſpreit haar held're glans in 't Ooſt,
Dies ziet men d'Ooſterling voor Jeſus neederknielen,
Door Joſephs zorg beſchermt, die naar Egypten vlucht,
Daar Bethlems kindermoord tot aan den Heemel zucht,
Terwyl Joannes preekt en doopt ontelb're zielen.

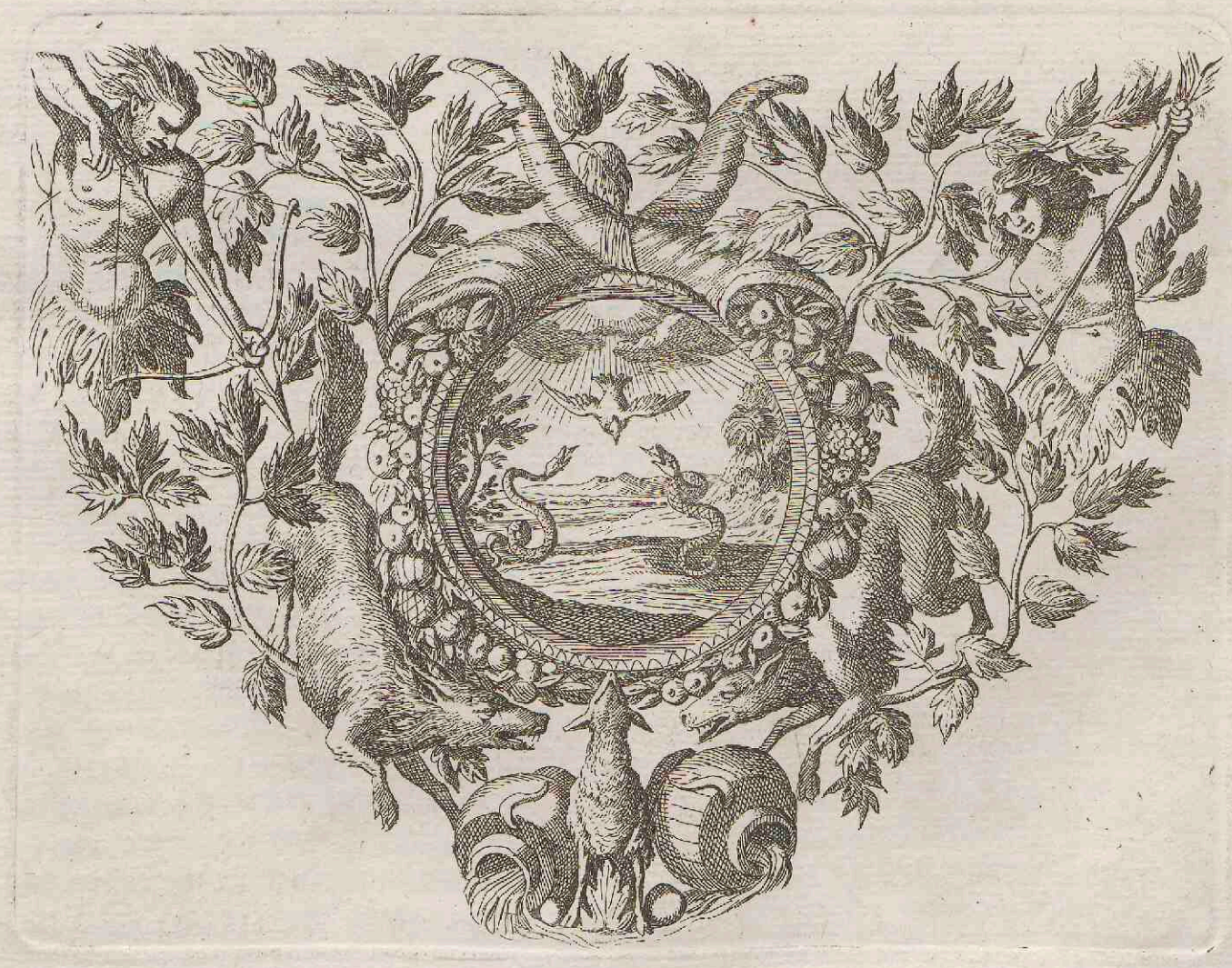

lykt zy. Alle deze gelykeniſſen beſluiten dan twee waarheden, welke in 't hart van alle de dienaars van 't Evangelium moeſten gegraveert zyn. d'Eene, dat de Heiligheid volkoomentlyk noodzaaklyk is, om de voortgangen van 't Chriſtendom gemaklyker te maaken; want de Kerk is nooit talryker, noch het woord krachtiger, als wanneer het leeven der herders en volkeren rein en Heilig is. De redenen beweegen, maar de voorbeelden voeren mede. En het indrukzel, 't welk de goede werken op de ongeloovigen maaken, is krachtiger en veel gevoeliger, als dat der Leeringen. Men moet op deze deugden ſtilzwygen, want zy ſpreeken zelfs genoeg: de daaden, die men voortbrengt, kunnen altyd niet verborgen zyn. De nieren der armen zegenen heur weldoender, en prediken zyn barmhertigheid. Daar ſpruit uit onze goede daaden, in weerwil van ons zelfs, een zeekere ſtraal, dewelke de zelve doet kennen, die het hert van anderen treft, en hen het verlangen inboezemt om ons na te volgen. Men moet niet in de Woeſtynen vluchten, uit vreeze van zich te laaten zien. Zulks is de kaars onder den koorenmaat ſtellen; de groote richtſnoer is goed te doen zonder de minſte onbehoorlyke begeerte, noch verlangen om de waereld te behaagen, ofte wederkeering op zich zelve, en aan God den uitſlag van onze goede werken over te laaten. Dewyl het licht zonder hulp en konſt brand, laaten zich de deugden kennen, zonder dat men van nooden heeft omſtandigheden en menſchelyke behulpmiddelen te gebruiken, om dezelve te doen verſchynen; de tweede les welke Jeſus Chriſtus aan zyn dienaars geeft, is dat het verderf een byzonder groot kwaad is; de leering verlieſt haare kracht, en het licht onder de koorenmaat geſtelt zynde, zonderen zich de volkeren af, en gaan te gronde. De Kerk dekt zich met duiſterniſſen, dwaalingen en bygeloovigheden. God moet wonderdaaden doen, om aldaar de waarheid weder in te leiden, dewyl de dienaars en de gewoonlyke middelen haar ontbreeken.

(3.) Jeſus Chriſtus geeft in 't gevolg een uitmuntende les over de voorzienigheid. Gaat, ſtervelingen, ziet de voogelen des Heemels en de lelien des velds, welke waſſen, en alleenig door de zorge van de Godheid gekleed en gevoed zyn; zy worden gebooren, zy leeven, zy verkrygen de vaſte bepaaling tot het einde van haar leeven, zonder nimmermeer door de zorge van het toekoomende bekommert te zyn. Wat zou den menſch gelukkig zyn, zo hy zich minder bekwaam geloofde te zyn, en God zo goed, als hy is! Men zoude zich zelve mistrouwen, en met meer vertrouwen op hem te ruſten vleyen. Men zoude aflaaten gierig, ongeruſt, en mistrouwende te zyn, het goed van zyn evennaaſten niet rooven, noch verderflyke middelen aanwenden, om zich te verryken, als of de Duivel bekwaamer was, zyn aanbidders door onrechtvaardigheid en geweld het geluk, 't welk zy zoeken, als God door zyn wysheid en voorzienigheid, te geeven.

(4.) De menſch bemint zich zelve met een zo groote verblindheid, dat hy zyn misſlaagen niet ziet; hy heeft geen oogen, als voor die van zyn evennaaſten; zyn oogen zyn altoos open en doordringend, en zyn ongeruſte gezichten verſchaffen hem yeder oogenblik ſtof van kwaadſpreekendheid en ſpoorelooze oordeelen. Hy vergeeft zich de misdaaden, en ziet ze niet, hy verblind zich, en ſpot met de ongereegelde zonden. Gelyk hy gelooft het verderf door kwaade voorbeelden te volmachtigen, of zyn luiſter op de verwoeſting van zyn evennaaſten op te rechten, vergroot hy zyn misſlaagen, hy blaaſt ze aan, en ſchept vermaak in dezelve met liſt en konſt voort te brengen. Een vreemd bedrog! Want de evennaaſte, die ons richt, gelyk wy hem richten, vergeeft ons onze misdaaden niet, om dat wy dezelve aan ons zelve vergeeven. Hy heeft dezelve ſtrengheid voor onze gebreeken, welke wy voor de zyne gebruiken. Het gemeen, 't welk men als een onverſchillend Richter aanziet, laat zich door geen bedriegeryen, welke wy ons zelve aandoen, of welke men poogt hen aan te doen, misleiden; hy oordeelt over de natuur der daaden, in weerwil van de poogingen, welke men doet, om voor hem de leelykheid en het gebrek der zelve te verbergen. Jeſus Chriſtus leert ons het eenigſte middel, om zyn toeſtemming en achting te hebben. 't Welk is om de balk, die in ons oog is, uit te rukken, alvoorens aan den ſplinter, die 't oog van den evennaaſten kwetſt, te raaken. Strem uw beſtraffing, tot dat gy uw eigen hart verbeetert hebt, verbeeter u haaſtelyk, by aldien gy recht wilt hebben om anderen te verbeeteren.

(5.) De voogelen des Heemels zyn alzo wel de voorwerpen van de voorzienigheid, als de menſchen, en men ziet vergeefs de allerkleinſte ſchepzelen als Gods zorge onwaardig aan. Dit denkbeeld veroorzaakt de menſchelyke hoogmoed zich zelven. De menſch zoude wel begeeren, dat God op niemand als hem zag, hy vind, dat de Godheid zich te veel verneedert, met op 't gevoogelte neder te daalen. Maar, in tegendeel is daar in een oorſprong van vertrooſting. Want, by aldien de allergeringſte ſchepzelen niet van lot en ſtaat veranderen, noch de voogelen haar vryheid verliezen, en niet als door bevel van een almachtig God verkocht zyn, zo moet de menſch, zyn beeldenis, veel meer verzeekert zyn, dat God zyn leeven niet zal veronachtzaamen. De Geloovige zal veel grooter hoop hebben, en deze hoop zal hem in 't midden zyner verdrukkingen, welke hy niet ontvluchten kan, onderſchraagen; inderdaad, by aldien de Chriſtelyke Godsdienſt haar onnaſpoorlyke zoetigheden heeft, zy heeft mede haar hardigheden en kruiſen. Men moet deze twee zaaken, welke God zo nauw vereenigt heeft, niet van een ſcheiden. Men hoopt onnut de vertrooſtingen van genade te gevoelen, en de ſchatten van heerlykheid te genieten, zo men niet beſlooten heeft, zich met *het kruys* van Jeſus Chriſtus *te belaaden*, en 't zelve te draagen, dat is te zeggen, van alle de proefſtukken, waar toe het Evangelium hem roept, ſtandvaſtig door te ſtaan.

(6.) Het Evangelium is een zaad, welk den Prediker in de ziel der menſchen werpt, en dat verſchillende uitwerkzelen voortbrengt, volgens de geſteltenis, daar zy zich in bevinden. De een hoort de woorden aan, zonder dezelve te beminnen, met een algemeen geloof en gehoorzaamheid vergenoegt, hy geeft den Duivel, door zyn onachtzaamheid voor een zo Heilige en gewichtige zaak, gelegendheid, om dezelve hem te ontrooven. Het zaad valt by den weg, en de zaajer heeft geen zorg gedraagen, om het zelve te dekken, en de voogelen, die 't vinden, eeten 't zelve. Een ander ontfangt het zelve met vreugde; maar deze uitterlyke vreugde verdwynt zeer haaſt door de zwaarigheden en het verderf, 't welk hy in zyn hart vind, zo dat het geloof en de gehoor-

zaam-

zaamheid als het vermaak ondergaan, de zon verdroogt het. Een gedeelte van 't zaad valt *tusschen de doornen*, die 't zelve verstikken. Deze doornen zyn de waereldsche zorgen; men poogt dezelve te rechtvaardigen en onnoozel en noodzaaklyk te maaken; maar, laat ons door het uitwerkzel, 't welk zy voortbrengen, oordeelen; zy verstikken een groejend geloof, 't welk zonder haar een overvloedigen oogst zou voortgebragt hebben. Gelukkig is die geen, die het woord met heilzaame gesteltenissen aanhoorende, zyn geloof door goede werken staande houd! Hy beantwoord het inzicht van den Zaajer, die het Evangelium niet doet prediken, en het zaad zaajen, als om hondert voor een in te zaamelen.

(7.) Ten einde om dit geloof te bewaaren, moet men waaken en bidden; want de vyand slaapt nooit, hy staat in de nacht op, hy zaait onkruid in het veld des Heeren; hy verspreit de dwaalingen in de Kerk, en doet het verderf en de misslag in het hert der byzonderen beweegen, 't welk menigmaal het goede zaad verdrukt.

(8.) Dit zaad van 't Evangelium, dit brood des leevens, was in den aanvang alleen voor de Jooden geschikt met uitsluiting der Heidenen, die den anderen met verachting aanzagen, en als honden handelden. Jesus Christus maakt een toepassing op dit trots denkbeeld der Jooden, dewyl hy aan de Canaaneesche vrouw zegt, dat *men de honden geen brood der kinderen van 't huis geeft*. Het geloof van deze vrouw, vreemd van 't verbond zynde, verzet. Want, van waar konde zy weeten, dat het Evangelium tot de ongeloovigen zoude overgaan; dewyl de zaaligheid aan de Jooden zoude werden opgedraagen, en dat zy t'eeniger tyd deel aan de genade zouden hebben? Onderwylen is dit het geen zy invoert. Eindelyk Jesus Christus antwoordende, dat by aldien het brood voor de kinderen van 't huis bewaard was, en voor de geenen, die onder 't verbond gebooren waaren, konden de honden, dat is te zeggen, de ongeloovigen, de kruimen, die van de taafel vielen, verzaamelen. Inder daad het heil, voor de Jooden geschikt, is tot de ongeloovige geslachten overgegaan.

(9.) Dit is het merkteeken der ondankbaare en verharde menschen, genade van hun rechter te verzoeken, en dezelve innerlyk aan anderen te weigeren. Een Koning reekening afvorderende van zyn Bediendens, vond daar een, die hem ten uitterste schuldig was; geraakt zynde door zyn ellende en verneedering, vergaf hy hem de schuld. Deze man, by vervolg een zyner schuldenaaren vindende, vorderde met de uitterste wreedheid, al 't geen hy hem schuldig was. Hoe zoude men de onregtmaatigheid van dit gedrag niet gevoelen. Onderwylen is 't zelve de menschen gemeen. Men heeft genade van nooden, men verzoekt, en verkrygtze. Maar, men betoont ze zelden aan anderen. Hoe veel menschen roepen tot God, *vergeef ons onze zonden*, die een oogenblik daar na het overige der menschen onbarmhertig verdoemen.

(10.) Jesus Christus vergelykt het Koningryk der Heemelen by een vader des huisgezins, die werklieden op byzondere uuren van den dag huurt, en niet nalaat hen allen een en dezelve belooning te geeven. Dit is Gods beeldenis, die de zondaaren op byzondere tyden van hun leeven bekeert, en die aan yeder een de heilzaame genade niet als op 't sterfbed geeft, en egter niet nalaat al die geenen, welke zich bekeeren, volkoomen gelukzaalig te maaken, zonder op het onderscheid der tyden en hun dienst acht te slaan.

(11.) Jesus Christus spreekt mede van twee kinderen, waar van de eene zyn vader beloofde in zyn wyngaard te werken, en 't niet deed, de andere weigerde daar te gaan, en echter niet naliet zulks te doen; de een was de beeldenis der Jooden, dewelke aan God een uitvoerlyke gehoorzaamheid beloofden, en dezelve niet naerkwaamen; d'andere verbeeldde de Heidenen, die zo verre afscheenen van in God te gelooven, en niet nalieten 't zelve te doen, als het Evangelium hen verkondigt wierd.

(12.) Eindelyk, hy vergelykt de menschen, die in de Kerk getreeden zyn, by een hoop Maagden, waar van zommigen oly ontbreekende toen de Bruidegom kwam, de vrucht van haar voorgaande werken door haar onvoorzichtigheid verlooren, in plaats, dat die, welke haar lampen ontstooken hadden, in de zaal van 't Feest intraaden. En deze gelykenis leert ons, dat het Geloof en de goede werken zonder volharding, welke alleen de kroone wegdraagt, onnut zyn. God zal ons oordeelen, na de gesteltenis, waar in wy op de uure des doods zullen zyn. Dat is 't geen de Vader *Hieronimus* door die woorden verstond, *God zal de uitterste deelen van de aarde oordeelen*. Dat is te zeggen, het einde van 't leeven, want de aarde is den mensch; maar daar is in deze woorden een andere gewichtige waarheid. De dwaaze maagden vroegen om oly aan den geenen te leen, welke daar van voorzien waaren, en konden dezelve niet verwerven, was zulks niet een gebrek van barmhertigheid, en ontbreekt de Heiligen barmhertigheid? Zyn zy zo jeloersch van de Zaaligheid, welke zy bezitten, dat zy de bystand aan anderen weigeren om daar in te treeden. Deze gelykenis leert ons, dat by aldien wy in de uure des doods geen deugden bezitten, wy onnutlyk vreemden bystand zullen zoeken, laat men vry zo veel men wil de Heiligen aanroepen, haar verdiensten zullen ons niet behouden. De oly van haar lampen volstrekt naauwlyks voor haar zelve, koopt de waarheid en verkoopt ze niet. Vervolgt standvastig den loop, die u voorgestelt is, met u van de zonde te ontlaaden, en in Jesus Christus het Opperhoofd, en Voltrekker van 't Geloof te bespiegelen, gy zult in den Heere sterven, gy zult van uw arbeid rusten, en uw werken zullen u volgen.

UITLEGGING
VAN DE CVI. AFBEELDING.

Joseph door den Engel verwittigt.

Godvruchte Joseph word door Gabriël getroost,
En's Heemels heilstar spreit haar held're glans in't Oost,
Dies ziet men d'Oosterling voor Jesus nederknielen,
Door Josephs zorg beschermt, die naer Egypten vlucht,
Daar Bethlems kindermoord tot aan den Heemel zucht;
Terwyl Joannes preekt en doopt ontelb're zielen.

I. HOOFDDEEL. Vers 13.

(1.) JEsus komt in de Waereld, hy word uit een maagd gebooren, gelyk Esaias voorzegt had. Dit wonderstuk ontstelde Joseph, die deze Maagd moest trouwen; hy stond verzet haar bevrucht te zien, maar God verstrooide al zyn twyffelingen door den dienst van een Engel en een droom.

II. HOOFDDEEL. Vers 2.

De aankomst der Wyzen.

(2.) God verheerlykte deze geboorte door een groot ge-

getal van wonderdaaden. De Engelen boodschapten dezelve aan de Herders, en de Wyzen in een groove Afgodery gestort, kwaamen te Bethlehem, om hem aan te bidden, en hem hun schattingen te brengen. Men is zelfs getreeden in het ontleedigen der kleederen, welke zy droegen. Men verlaat zich op deze woorden Davids; de Koningen van Tarsis, der Eilanden en van Seba zullen hem geschenken aanbieden. Doch deze Godsspraak ziet hier niet heen, maar op de algemeene beroeping der Heidenen. Die Wyzen konden uit Arabien gekoomen zyn, want, daar waaren Wyzen en Starrekykers in Arabien. *Ptolomeus* spreekt van een *Eiland der Wyzen* in de Roode Zee, en dat een geheele Stam van Arabieren uit Wyzen zaamengestelt was. Onderwylen waaren de Wyzen meer onder de Persen, als onder eenig ander geslacht bekent, zy waaren voor de Propheet Jeremias vermaart, dewyl Nebucadnezar dusdaanigen in dat land liet opzoeken. Die titel was aldaar eerlyk, dewyl men dezelve gaf aan de dienaars van den Godsdienst, aan de Wysgeerigen, en aan alle de geenen, die zich in de natuur geoeffend hadden.

Ille penes Persas magus est, qui syderanovit,
Qui sciat herbarum vires, cultumque Deorum.

Wyders die geenen, welke hun huldigingen aan Jesus Christus gingen doen, volgden de gewoonte van 't geslacht, 't welk zich nooit voor haar Prins vertoonde zonder hem aan te bidden, en geschenken te doen. Het Goud, de Myrrhe en Wierook zyn in Arabien gemeen; maar, de Wyzen van Persien konden zulks van daar gekocht hebben.

Men vraagt, waarom en door wat weg de Persiaansche Wyzen van de Geboorte van de Messias verwittigt wierden, en zulks eerder dan de Heiligen, en Leeraars van de Wet of andere geslachten. Hadden zy de overleevering en de Godsspraak van Bileam, die van verre een Star in Jacob zag, bewaard, en die, op den oever van den Euphraat woonende, aldaar zyn voorzeggingen konde gelaaten hebben? Of hadden zy de Godsspraaken van den Propheet Daniel geleezen, die zo naauwkeurig den tyd, wanneer den Messias moest verschynen, gereekent heeft? Eindelyk zagen zy in de sterre, die verscheen, de Beeldenis van een kind en die van een Kruis, welke hen onderrichtte, dat het kind dat gebooren was, gekruist moest werden, gelyk zulks een aloud uitlegger van den Heiligen Mattheus staande houd.

Een naauwkeurig onderzoeker van den luister der aloude Persen houd staande, dat die volkeren den Godsdienst bewaart hebbende, welke Abraham in Chaldea onderweezen had, geen Afgodendienaars waaren, zy baden een eenig God aan, waar van de zon ende het vuur de Zinnebeelden waaren. Men moet dan niet verzet staan, wegens dat God dit geslacht, van Afgodendienst uitgezondert, voor alle andere geslachten verkoor. De Wyzen onderscheidden zich by de Persen, door een afgezondert en gansch ingetooge leeven. Pythagoras was op deze wyze van leeven, welke hun Godvruchtigheid beteekende, verslingert, zy hadden meer kennis, als het overige der menschen. Want, zy oeffenden zich niet alleenlyk in den loop der starren, maar, in de verborgentheden van den Godsdienst. Die geenen, welke Jesus Christus gingen vinden, daalden af door Elam van Sem. Zy hadden de overleevering van dezen Aardsvader bewaart; zy hadden een Godsspraak van Zoroastres, die de geboorte van een wonderdaadig mensch voorzeide, welk den waaren Godsdienst moest herstellen. En zelfs, zo men daar aan *Abulpharages* moet gelooven, hy had belooft, dat een maagd ontfangen, en dat een ster verschynen zoude, waar in men de beeldenis van een kind zoude zien. *Gylieden, myn kinderen, zeide hy, gylieden zult de eersten onder de geslachten zyn, die zyn geboorte zullen aanmerken, gaat hem aanbidden, en hem uwe geschenken opdraagen, want, hy is het Woord, dat de waereld geschaapen heeft.* Dusdaanig is 't, dat *Confucius*, meer als 500 jaaren voor Jesus Christus zaaken gezegt heeft, welke op de Geboorte van den Messias zagen, en welke den Keizer Mengti verplichtte, te zenden om dezen wonderdaadigen mensch, die in 't Westen gebooren was, op te zoeken. Maar, die Afgezanten hielden zich by de Roode Zee op, en brachten hem van daar een Afgod, in plaats dat de Wyzen, door de ster geleid, naer Bethlehem gingen; de Persische Geschiedenisschryvers voegen daar by, dat deze Wyzen perzoonen van aanzien waaren, en dat zy met een talryke nasleep voorttrokken, dusdaanig, *dat Jerusalem daar van verbaast was.* Eindelyk teld hy daar 13. Maar dit zyn enkele giffingen, welkers nieuwigheid moogelyk behaagen zal. En het volstrekt aan te merken, dat de Wyzen by de Persen niet meer kennis van de Geboorte van den Messias kosten hebben als de Jooden, en de Propheeten. Kan men zich inbeelden, of dat de Prophetie van *Bileam* in 't Oosten bewaart geweest is, of dat de Persen belangens genoeg naamen in deze ster, *welke men van verre zag*, of aan de verlosser der Jooden, door Daniel beteekent, om met zyn Godsspraaken raad te pleegen. De voorzegging van Zoroastres, door *Abulpharages* verhaalt, is al te klaar, om niet gelooft te werden. Deze Koning zoude daar van veel netter als Daniel gesprooken hebben. Dit is daar een onderstelling van een Arabische Geschiedenisschryver, of een uitwerkzel van zyn ligtgeloovigheid voor een veel alouder bedrog. Wyders waaren het de Parthen, die elders onder den naam der Persen regeerden. En zouden deze woeste en barbarische volkeren de kennis van den Messias in 't midden van zo veel omkeeringen in den Staat en Godsdienst, zedert Zoroastres en Daniel voorgevallen, bewaart hebben? Men moet die Barbarische volkeren in dezelve onweetenheid als de andere geslachten laaten. God ontstak alleenlyk eenige persoonen, die hy naer Betlehem geleidde. In der daad; hoe voordeelig het denkbeeld zy, 't welk men van de Persen, of de Wyzen, en van de natuurlyke en huislyke bystand maakt, die zy hadden, om den Messias te kennen, zyn al de Uitleggers verplicht tot een inwendige verlichting toevlucht te neemen, en van het oogenblik, dat men een toevlucht van een inwendige genaade toestaat, welke de aandacht der Wyzen tot de aloude Godsspraaken opwekt, of hen onderrigt, dat het nieuw gestarnte, 't welk verschynt hen te Bethlehem, by de Koning der Jooden moet geleiden; is het niet meer noodzaaklyk, stoute giffingen over de Godsdienst der Persen, of over het licht, dat Bileam, Zoroastres, of Daniel verschaffen konden, te maaken. God verlichtte het hert der Wyzen, en blies hen het voorneemen in, om den nieuwen Koning te gaan zoeken, hun geschenken vaardig te maaken, en een ster te volgen, waar van zy zouden vernoegt zyn den loop te beteekenen, by aldien zy niet door een Goddelyke inblaazing waaren geleid geweest. De Persische Geschiedenisschryvers vermeenigvuldigen 't getal tot 13. waar van zy de naa-

DE REYSEN CHRISTI DES HEYLAND
en Pauli met andere syne Bloedgetuygen
S. Lindenberg Excudit cum Privilegio Amstelodami.
Stadia.
Mil. Germ.
Mil. Gall.
Mil. Ital.
Myl. Schaal
DE MIDDELANDSE,
GRIEKSE, SWARTE, ADRIATISE ETC. ZEEN
Met hare omsluytende Ryken
In de welke Christi eerste Sendelingen gepreekt hebben
MARE ADRIATICUM
MARE TYRRHENUM
MARE JONIUM
MARE SICULUM
MARE DI PONENTE
MARE MEDITERRANEUM
MARE AEGAEUM
MARE LYCIUM
MARE DI LEVANTE
MARE NIGRUM
PONTUS EUXINUS hodie
GEORGIA
PERSICI REGNI
SICILIA
CYPRUS
CRETA
SYRIA
CANAAN
ARABIA PETRÆA
ARABIA FŒLIX
AFRICÆ PARS
Adam in t Paradys. de Arke Noe. Zundvloed en Regenboog. Abrahams Offerhande. Besnydenis. Pascha. Wet. Kopere Slang. Jonas. Christi Geboorte. Doop en Boodschap. Avondmaal. Kruyciging. Begraving. en Opstanding. Hemelvaard en Oordeel.

naamen geeven. Phraortes, die alstoen den Throon der Parthen bezat, zond hen heen, of ten minsten vertrokken zy met een prachige toerusting voort, zodaanig, dat *Jerusalem daar voor verbaast stond.* De Christenen reekenen niet meer als drie van dezelve, waar van zy Koningen maaken, aan wie zy mede naamen geeven. Zy zouden niet ongestraft binnen Jerusalem of de landen van Herodes hebben kunnen treeden, by aldien zy Koningen geweest waaren. Men moet den ongerusten aart van dezen Vorst niet kennen om te gelooven, dat hy vreemde Vorsten door Judea zoude laaten kruissen, zonder daar van verwittigt te zyn, of zonder hen te laaten navolgen. Het is zelfs roemwaardiger, dat dezelve wysgeerigen en Wyzen waaren, die Jesus Christus kwaamen aanbidden, als Koningen, die by naer altyd onkundig in de stoffen van 't geloof zyn. Het onderscheid van haar geschenken beteekent haar getal niet, waar over zich uit te leggen, in weerwil van het stilzwygen der heilige Schryvers, verwaand is. Het komt niet te pas met bekommering te onderzoeken, of de star, welke deze Wyzen gezien hadden, den Heiligen Geest, een Engel, een nieuw gestarnte, of een staartstar was, om dat men daar over niet als giffingen kan maaken, waar van men verplicht is de onzeekerheid te kennen, van het oogenblik dat men de zelve met eenigen ernst weegt. 't Volstrekt te zeggen, dat deze star hen geleidde; zy verdween eenigen tyd. Om welke redenen zy recht toe naer Jerusalem gingen, daar zy verhoopten, dat men hen zeekerlyk den Koning, die zy zochten, zoude doen kennen, om dat hy voor de Jooden moest gebooren werden. Zy waaren, zonder twyffel, wel verwondert, aldaar de Geleerden in twyffeling en onweetendheid te vinden; zy verstonden alleen, dat het te Bethlehem was, daar hy moest gebooren werden. Deze straal van kennisse vermeerderde door 't gezicht van de star, welke zich ten tweedemaal liet zien, hen het overige van den weg voorttreedende, en hen de Herberg beteekenende, welke zonder hulp niet had kunnen gevonden worden. De Wyzen betuigden hun geloof, met dit kind, in een kribbe leggende, aan te bidden, en de zelve geschenken, van Goud, Myrrhe en Wierook zaamengestelt, op te offeren. zulks kon niet geschieden zonder kennis van Herodes, die op zyn Throon zidderde, van het oogenblik, dat hy van de Geboorte van een nieuwen Koning hoorde spreeken. Hy geloofde, dat de Wyzen in het land, daar hy 't gezag voerde, gekoomen, zyn beveelen niet zouden durven wederstreeven; en dat hy van de straalen, welke zy van den Heemel ontfangen hadden, zich zoude bedienen, om de snoodste van alle misdaaden te begaan; hy wierd bedroogen, en de Wyzen, Godlyk verwittigt, naamen een anderen weg.

Joseph vlucht in Egypten. Vers 13.

(3.) Joseph wonderdaadig verwittigt van het oogwit en de wreedheid van Herodes, nam de vlucht; hy vond in Egypten en by de Afgodendienaars een schuilplaats, welke men hem in zyn Vaderland weigerde. Men doet dit vlugtend kind een groot getal van wonderdaaden doen; want, de Godsspraaken der Egyptenaaren zweegen stil, en hun Afgoden wierden omvergeworpen. Maar, de heilige Schryvers van deze wonderdaaden niet spreekende, is men niet verplicht, de zelve te gelooven of te verhaalen. Het gezag van de Vader *Athanasius*, die dezelve gemeen gemaakt heeft, volstrekt niet, om zulks te doen aanneemen, alhoewel hy in Egypten woonde, alwaar het geheugen deswegen zich gemaklyker, als elders had kunnen bewaaren. Men steunt op deze woorden van Jesaias, *ziet hier, de HEERE gaat op een ligte wolk klimmen, hy zal in Egypten ingaan, welker Afgoden herwaarts en derwaards van voor zyn aangezicht zullen vlieden.* Maar, deze Godsspraak ziet op de intreede van Sennacherib in Egypten, die God aldaar zoude zenden, om dat geslacht te straffen, dat zich op haar Afgoden vertrouwde. Want, de heilige Schryvers verbeelden God meenigmaal op een Wolk, wanneer hy wil nederdaalen, en de volkeren straffen. Maar, deze toerusting komt met Jesus Christus niet over een, een kind en vluchteling in Egypten zynde. De Afgoden van dat Land vielen om ver; om dat zy zich tegens Sennacherib niet konden verweeren.

Kindermoord van Bethlehem. Vers 16.

(4.) Herodes, ontstooken en nayvrig wegens zyn Kroon, vreesde dat een eerstgebooren kind hem dezelve mocht ontrukken. Hy zag geen vyanden in 't veld, noch noodwendige toerusting om hem 't zelve te betwisten. Maar, hy ontzag de Godsspraaken der Propheeten meer als de Leegers. De komst en 't vertrek der Wyzen deeden hem beeven. Hy slaapt niet meer, hy roept zyn Amptelingen, hy verzaamelt zyn zoldaaten, en beveelt hen zich tegens de zuigelingen te waapenen, en deselve onbarmhertig aan 's moeders borst te vermoorden. Dit wreed bevel wierd uitgevoert. De raazerny bezat de ziel dezer Dragonders; zy vertrekken spoedig naer Bethlehem, zy treeden in de huizen, en zy snyden al de kinderen die zy aldaer vinden, onbarmhertig den hals af. Daar was geen heilige schuilplaats, welke hun ondoordringbaar was, noch welke de onnoozelen voor haare raazerny en de dood konde beschermen. By aldien eenige teedere moeder weent, en den slag, die men haar kind toebrengt, wil ontfangen, is zy doorstooken, en valt needer, en zo haar noch eenige kracht overig is, heeft zy de droefheid te zien, dat haar offerhande onnut is, en dat men haar kind benevens haar den hals afsnyd. Niets wederhoud die dolheid, de slachting laat niet af, tot dat daar geen kinderen meer zyn. Hoe veel traanen zyn daar door de bedrukte moeders gestort! Welk een gedruis van geschreeuw en klachten in alle de steden! *Een geroep is gehoort in Rama, Rachel beweende haar kinderen, en wilde niet vertroost zyn, om dat zy niet meer waaren.* Jeremias heeft deze Godsspraak uitgedrukt, by 't geval van den Stam van Benjamin, aan welke hy den naam van Rachel gaf, die daar van de moeder was, om dat deze Stam haar kinderen door de Chaldeërs had zien vermoorden of wegvoeren. De heilige Mattheus maakt de toepassing op deze uitkomst, of veel eer op de woorden van Jeremias, voor de Benjamiten uitgesprooken, een verborgen zin besluitende, welke op de moord van Bethlehem zag. *Josephus* heeft deze moord niet aangehaalt. Daar is een kwaad geloof in dit stilzwygen; want, hy konde van deze uitkomst niet onkundig zyn. Hy die de bedryven van Herodes beoeffent, en zyn gebreeken niet ontvynst had, na dat hy al't geen in hem deugdzaam was, gepreezen had, moest eindelyk daar van spreeken; schoon zelfs Nicolaas van Damascus, waar van hy de afschryver was, daar van gezweegen had. Men telt 14000 kleine Martelaaren te Bethlehem door 's Vorsten bevel omgebracht, men vermeenigvuldigt zelfs dit tot het getal van 144000, om dat men onderstelt, dat dit de zielen dier kinderen zyn, waar van de heilige Joannes spreekt, die zich op den

berg Zion met het Lam onthielden, en 't overal, waar het ging, navolgden, om dat deze 144000 Martelaaren drie merkteekenen hadden, welke met de kinderen van Bethlehem overeenkoomen, dat waaren *de eerstelingen tot God en 't Lam, zy waaren maagden, en met geen vrouwen bevlekt, eindelyk vond men geen bedrog in heur mond. Openbaaring* 14. Onderwylen is het onmooglyk, dat daar een zo groot getal van kinderen van twee jaaren te Bethlehem was, 't welk niet anders als een zeer kleene Stad van Judea was. Die geenen, welke de Geboorte van Jesus Christus willen vervroegen, of de dood van Herodes laater stellen, bedienen zich van deze moord, om dezelve te bewyzen, en zy besluiten, dat de Messias twee jaaren voor de dood van dezen Prins gebooren was, om dat hy de kinderen van dezen ouderdom liet ombrengen. Maar, men moet daar een geheel tegenstrydig bewys uit trekken, want, de Wyzen naer Jerusalem reizende, hebben de nette tyd van Jesus Christus Geboorte niet kunnen merken. Herodes konde dan niet zeeker zyn om dezelve in de moord te ontdekken, by aldien hy die tyd niet lang na de Geboorte uitrekte. En die wreede Vorst wilde liever te veel kinderen doen sterven, als zyn slag missen, met Jesus te laaten ontkoomen. Ter eener zyde, de onzeekerheid, daar de Wyzen hem in gelaaten hadden, en ter anderen zyde de gewoonlyke ongerustheid der Dwinglanden laaten niet toe te twyffelen, of hy stelde de moord tot een langen tyd, na de Geboorte van Jesus Christus uit, die alstoen niet meer als eenige maanden oud was, dewyl zyn moeder als noch te Bethlehem in een herberg was, en zy als noch den weg van haar gewoonlyke woonplaats, welke Galilea was, niet hernoomen had.

Herodes wierd dat zelve jaar krank; een inwendige hitte verbrandde zyn ingewanden; zyn darmen waaren vol zweeren, de wormen kroopen uit die gedeeltens, die men zorgvuldig verbergt; zyn krachten waaren geweeken, hy konde zyn adem niet als met moeite herhaalen, en leed zo geweldige smerten dat hy zich zelfs wilde dooden, om daar van verlost te zyn. Een zo droevige staat vertoont de vinger Gods, welke het wonderbaar getal van misdaaden, die hy in dit leeven bedreeven had, begon te straffen. Hy stierf op 't Feest van Paaschen.

III. HOOFDDEEL. Vers 7.

Joannes de Dooper predikt.

(5.) Ter zelve tyd was Joannes de Dooper gebooren, die den weg des Heere moest bereiden. Gelyk de Koningen voorloopers hebben, die de wegen en verblyfplaatsen voor de Vorsten bereiden, schikte Joannes de Dooper de gemoederen der Jooden om de leeringen van Jesus Christus te ontfangen; of veel eer, dewyl Jesaias de aloude Jooden beloofde, dat al 't gebergte zoude geeffend worden, en dat men de daalen zoude ophoopen; dat is te zeggen, dat God al de tegenstanden, welke de wederkeering van de gevangenis zouden beletten, zoude wegneemen; alzo mede Joannes de Dooper de zwaarigheden, welke het Ryk van den Messias hadden kunnen vertraagen, kwam wegneemen. Malachias had deze voorlooper onder den naam van een Engel beteekent, of veel eer van een boode, die de waarachtige God voor hem moest afzenden. Zommigen hebben geloofd dat deze Engel Elias moest zyn, die God elders tot dezen dienst verborgen hield. Maar, men weet tegenwoordig genoegzaam, dat Joannes de Dooper den naam van dezen Propheet Elias voerde, ter oorzaak van zyn yver en de wyze van leeven. Hy voedde zich met waarlyke springhaanen, die zeer talryk in de Woestynen van Judea zyn, en waar van de volkeren van Africa en Lybien, een hunner voornaamste voedzels maaken. Hy predikte de boetvaardigheid, en doopte aan den oever van den Jordaan, alle die zich bekeerden. Vyand en streng bestraffer van de huichelaary zynde, bestrafte hy krachtelyk de Phariseën, die hem door waarschynlykheid van een valsche aandacht wilden misleiden; hen onderwyzende, dat de Godvruchtigheid noch in de verkiezing van kleederen, noch in 't getal der pargementen Taafelen der tien Gebooden, die de Phariseërs aan 't hoofd en den arm droegen, noch zelfs in de opentlyke maniere van een nauw bezet leeven, maar, in het doen van goede werken bestond.

UITLEGGING

VAN DE CVII. AFBEELDING.

De Doop van Jesus Christus.

Daar Christus word gedoopt, Gods welgeliefde Zoon,
Die, door den geest beproeft, veracht des waerelds kroon.
En's Hoofdmans knecht geneest van lydelooze kwaalen,
Beroept hy't vischers rot tot leeraars van zyn woord;
Dat, door't geloof gesterkt, aan't Heidendom bekoort;
Terwyl zyn Godheid heelt, en Duivels kan bepaalen.

JOannes de Dooper had alreeds veel achting, als Jesus Christus in den ouderdom van dertig jaaren, of *daar omtrent*, tot hem kwam, om door zyn hand gedoopt te werden. Men is verwondert, Gods Zoon zich tot zyn mindere te zien begeeven, en van hem de Bondzeegels en teekenen der genade te verzoeken, waar van hy de oorsprong en 't begin is. De zaak is zo veel te wonderlyker, dat Jesus Christus, geen zonde hebbende, gantsch geen wasching door den Doop van nooden had, en dat de naerkooming van deze plechtigheit, die Joannes de Dooper in 't byzonder had, niet zoo noodzaaklyk was, gelyk als die van de besnydenis door de wet Gods ingesteld. Te verstaan, dat Jesus Christus in den Jordaan nedergedaalt is, om 't waater te reinigen, en 't zelve de deugd mede te deelen om de zielen te heiligen, zulks is zich zelfs te willen bespotten. Want de gevoelige aanraaking van 't lichchaam van Gods Zoon reinigt de voorwerpen niet; het stoflyk waater is niet bekwaam tot de minste weezendlyke heiligmaaking. Hy zoude deze deugd niet medegedeelt hebben als aan dat van den Jordaan; wyders kan het waater aan de ziel noch rechtvaardigheid, noch heiligheid mededeelen. Jesus Christus liet zich dan door Joannes den Dooper doopen, om door deze plegtigheid een aanvang der bediening en van zyn Ampt te maaken; gelyk Aaron een prachtige zalving deed, en om ons te leeren, dat wy gedoopt moeten werden. Wy moeten, zegt *Augustinus*, met een brandenden yver den Doop des Meesters zoeken, om dat de meester aanhoudingen doet, om die van den dienaar te ontfangen.

Joannes den Dooper kende Jesus Christus, 't zy door een heimelyke inblaazing, gelyk die, welke David aan Samuel kenbaar maakt, en den Propheet verplichtte hem de Koninglyke zalving te doen, 't kan zyn om dat het gerucht zich alreeds in Judea verspreit had, dat hy de Messias was. Hy gehoorzaamde na eenige weigering, en doopte zyn Heer en Meester.

Dewyl de Doop by de Ouden door den weg van induiking geschiede, wierd Jesus verplicht in den

Jordaan

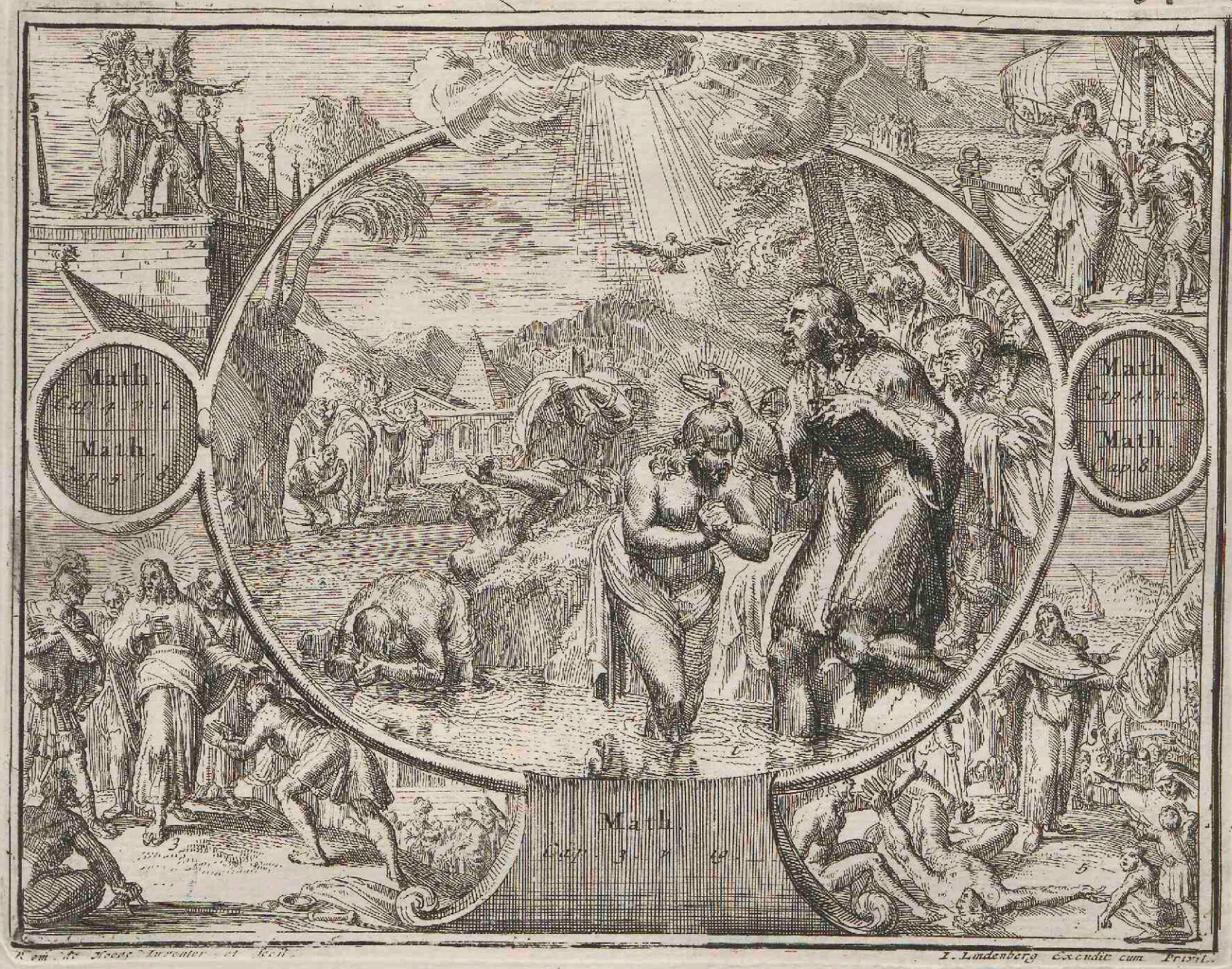

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CVII. AFBEELDING.

Daar Christus word gedoopt, Gods welgeliefde Zoon,
Die, door den geest beproeft, veracht des waerelds kroon.
En 's Hoofdmans knecht geneest van lydelooze kwaalen,
Beroept hy 't vischers rot tot leeraars van zyn woord,
Dat, door 't geloof gesterkt, aan 't Heidendom bekoort;
Terwyl zyn Godheid heelt, en Duivels kan bepaalen.

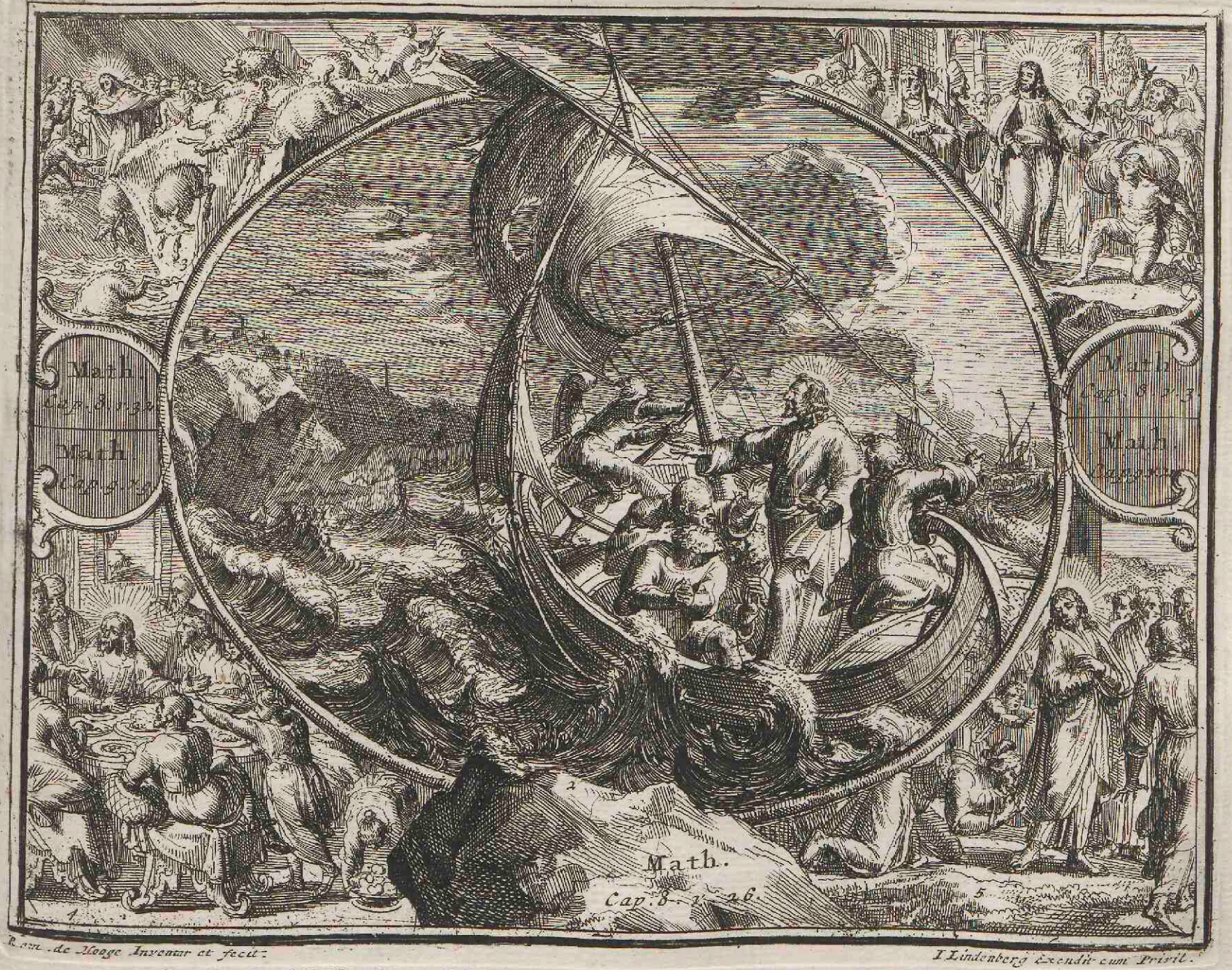

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CVIII. AFBEELDING.

Daar een melaatsche zich voor Jesus voeten vleit,
Toont 's Waerelds Heiland hem aanstonds medoogentheid;
Hy stilt op zyn bevel de baaren, weer en winden;
En dryft den boozen geest in verkens, die, verwoed,
Neer storten in de zee; bekeert het snood gebroed,
En wyst dat door 't geloof heilbalzem is te vinden.

Jordaan neder te daalen, en zich daar te baaden. Men zag aanstonds drie doorstraalende wonderdaaden.

III. HOOFDDEEL. Vers 13.

(1.) De Heemelen openden zich; *Hieronimus* en eenige andere Vaders hebben dit openen als onmooglyk aangezien, om dat zy geloofden, dat de Heemelen dicht en onverzetlyk waaren, om welke reden zy zich inbeeldden, dat de oogen der aanschouwers misleid waaren geweest door eenigen glans en verschyning, welke hen verblind had. De Elementen wierden niet gescheiden, maar het oog van 't geloof in den Heemel geopent. Dusdaanig wierd den heiligen Paulus door het Geloof in den derden Heemel weggevoert, en hy hoorde daar zaaken, welke het oor nooit gehoord had. Onderwylen spreeken de Evangelisten zo krachtig van deze breuk der Heemelen, dat men niet twyffelen kan, of dezelve is weezendlyk geweest. De Heemelen beteekenen hier de lucht, want, dusdaanig zegt de Schriftuur, *dat het Manna uit de Heemelen reegende*, alhoewel het zelve zich in het middelryk van de lucht vormde. Al de Waereld komt over een, dat die vloeibaare deelen zich kunnen dunmaaken, en een leedige plaats, met zich zaamen te drukken, nalaaten, men vermeent dat een doorstraalend licht dat ydel vervult. Maar, men moet niets tot de Schriftuur voegen, die niet beteekent waar in de opening van de wolken en de lucht bestond, daar was alleenlyk een zoort van een doortocht voor de duif, welke nederdaalde.

In der daad, God deed een tweede wonderdaad, toen de Heilige Geest in de gedaante *van een duif* op zyn Zoon nederdaalde. *Tertullianus* en *Augustinus* hebben gelooft, dat het een waarlyke duif was, welke zich aan den Heiligen Joannes en Jesus Christus vertoonde; maar, drie Evangelisten verhaalen, dat het gelyk *een duif was*. En de heilige Lucas voegt daar by, dat zy daar *de gedaante* van had, gelyk als wanneer de Engelen aan de Aardsvaders verscheenen, zy voor eenige uuren zeekere lichchaamen, buiten gewoonte tot deze verschyning gemaakt, aannaamen, maar, die lichchaamen waaren onbezielt, het was de Engel die aan dezelve de beweeging en doening toebracht; het leeven hielt op, en het lichchaam wierd na dit voorbygaande gebruik gesloopt, God maakte mede een duif, of veel eer de gedaante van dezen voogel, die geen leeven had. De Heilige Geest beweegdenze, ten einde om zich gevoelig te maaken, gelyk zy in 't vervolg in de gedaante van vuurige tongen nederdaalde, en deze voogel liet af meer te zyn, en deze gedaante verdween en vernietigde zich, als wanneer 't gebruik, waar toe God dezelve geschikt had, ophielt te zyn.

De Arriaanen beslooten uit deze wonderdaad, dat Jesus Christus in zyn Doop de heiligmaaking, en de gaaven van den Heiligen Geest, welke hy van te vooren niet bezat, ontfangen had, als of dat woord niet *volgenade en waarheid*, zedert de geboorte geweest was. De Macedoniers zeiden in tegendeel, dat de Heilige Geest zoo veel beneden Jesus Christus was, als de duif beneden den mensch is, waar van de Zoon de natuur bekleed heeft, als of de eigenschappen en de waardigheid der Goddelyke persoonen van de trappen van uitmuntendheid afhingen, welke de gelykenissen, die zy neemen, hebben. Eenige Ortodoxen beweezen tegen de Marcioniten, dat Jesus Christus een weezendlyk lichchaam had, om dat een waarlyke duif op hem neergedaalt was; als of het gevolg van de duif tot de menscheid van Jesus Christus goed was. Maar, men bouwde te meer op een valsche grondslag, en de Marcioniet had met meer reden kunnen zeggen, daar was niet *als de gedaante van een duif*, en gelyk een duif; aldus was het lichchaam van Jesus Christus niet anders als in waarschynlykheid aan 't kruis. Eindelyk, men hoorde een noodwendige stem, om den Messias onderscheidentlyk te doen kennen, 't welk God verplicht had den Heiligen Geest uit den Heemel op zyn hoofd te doen nederdaalen. De Oudvaders zenden de vyanden van de Drie-Eenigheid gemeenlyk aan den oever van den Jordaan; gaat, zeiden zy, gaat naer den Jordaan, daar zult gy den Zoon zien, die gedoopt is, de Heilige Geest, die nederdaald, en den Vader die roept: *deze is myn welgeliefde Zoon.*

IV. HOOFDDEEL. Vers 1.

zyn verzoeking van den Duivel.

(2.) Jesus Christus week na zyn Doop af, en de Duivel, die hem in de Woestynen vond, had de spoorloosheid van hem te verzoeken. De zwakgeloovigen zyn over deze verzoeking zodanig geschandvlekt, en beleedigt, een God onder de handen van den Duivel te zien, dat zy het verhaal van de Evangelisten poogen te verzachten, de Duivel in een onrein en goddeloos mensch veranderende, die den Messias als noch niet kende. *Cyprianus* wilde, dat den stryd in de inbeelding van Jesus Christus voorgevallen was, maar, de Evangelisten spreeken op zulk een naakte wyze, dat zy ons verplichten te gelooven, dat de verzoeking zaaklyk en gevoelig was. De Duivel kende Jesus Christus waarlyk niet, want hy spreekt niet anders als twyffelende. *Zo gy Gods Zoon zyt.* En by aldien hy de verlosser van 't menschelyk geslacht gekent had, hadde hy tot zyn dood, welke zyn Ryk moest verwoesten, de behulpzaame hand niet gebooden. Wyders, zyn 't de kinderen Gods, welke de Duivel met meer geweld, als zyn gevaarlykste vyanden, aandoet. Hy poogt de Hoofden ter aarde te vellen om het leeger op de vlucht te dryven. Hy durfde Jesus Christus dan, als een onderscheide persoon, beschuldigen: maar, hy geloofde niet, dat hy God was, om dat hy alsdan van de onnuttigheid van zyn verzoekingen niet onbewust had kunnen zyn. Jesus Christus had veertig dagen in de Woestynen gevast, en begon te hongeren; de Duivel, snood zynde, bediende zich van deze omstandigheid, en bood dezen verhongerden, en van menschelyke hulp ontblooten mensch brood aan. De verzoeking wierd ligtlyk door een antwoord, van Mozes ontleent, afgeweezen. *Dat de mensch niet alleen van brood leeft, maar alle woord, of alle zaak, welke van God komt.* Men beschuldigt Jesus Christus van de Schriftuur niet rechtmaatig aangehaalt te hebben, om dat het oogmerk van Mozes was, om het volk te doen gevoelen, dat zo God hen brood in de Woestynen geweigert had, hy 't zelve genoegzaam door het Manna, 't welk uit den Heemel gevallen was, vertroost had; maar, by aldien God zo wonderdaadig tot het voedzel van zyn volk in de Woestynen in een algemeene ontblooting van leevensmiddelen had verzien; had Jesus Christus reeden te zeggen, dat God hem zonder brood, en door eenig ander uitwerkzel van zyn voorzienigheid konde voeden. Jesus Christus wierd gevolglyk gevoert op de tinnen des Tempels, van waar de Duivel wilde dat hy zich zoude nederstorten, om, zeide hy, van het vermoogen en de goedheid Gods, die zyn uitverkoorenen bewaart, een proef te neemen.

Dit

Dit is een plaats, welke meer moeite baart, om dat men niet ligtlyk begrypt, dat de Duivel het lichchaam van Jesus Christus van de aarde heeft kunnen opneemen, en 't zelve in de lucht, den tyd van twee dagen van de Woestyn op den Tempel doen doorvloeijen. Men kan d'eene Evangelist door de anderen uitleggen. Inderdaad, de heilige Lucas spreekt van geen wegvoering, noch opneeming door den Duivel gedaan. Maar, hy zegt eenvoudiglyk, dat de Duivel Jesus Christus uit de Woestyn leidde; hy had, zonder twyffel de menschelyke gedaante aangenomen, en met Jesus redeneerende, bewoog hy hem naer Jerusalem te gaan, tot den Tempel en op het hoogste van 't gebouw te klimmen. De duivel ging voor, zeide *Origenes*, en Jesus volgde hem gewillig. *Leid my, waar gy wilt, 't verscheelt my niet, want gy zult my in alle plaatzen evenmaatig bekwaam vinden, om uwe handelingen te wederstaan.* Jesus Christus kan naer Jerusalem niet *geleit en overgevoert zyn.* De tweede Euangelist een veel natuurlyker en gemaklyker zin verschaffende, moet men zich met de anderen niet verleegen maaken. Want, men kan geen beeter verklaarder van den heiligen Mattheus, als den heiligen Lucas vinden. Maar, de heilige Mattheus zegt niet, dat de Duivel Jesus Christus *wegvoerde*, gelyk men 't gemeenlyk overzet, hy merkt aan dat hy *hem nam*, gelyk Jesus Christus zyn drie Discipulen Petrus, Jacobus en Joannes met hem nam, om hen op den berg te leiden, alwaar hy in gedaante veranderd wierd. De heilige Schryvers bedienen zich van de zelve bepaaling, om deze twee zaaken uit te drukken. Waarom dan haar dezelve beteekenis niet gegeeven? De Duivel nam Jesus Christus, gelyk Jesus Christus die Discipulen nam, die met hem opklommen, om van de gedaante-verwisseling getuigen te zyn. Gelyk Jesus Christus zyn Apostelen niet in de lucht opvoerde, zo deed de Duivel zulks aan Jesus Christus mede niet, die den weg van de Woestyn tot den Tempel te voet afleide, alwaar hy hem beproefde, vorderende van hem dat hy zich van boven nederwierp, om de Godlyke bescherming te beproeven.

Men beschuldigt den Duivel de woorden van David besnoeit, en deze woorden daaraf gesneden te hebben, *zy zullen u op alle uwe weegen bewaaren.* Om dat hy daar onder het vergif verbergde, en Jesus wilde onkundig laaten, dat God de menschen niet beschermt, als dan, wanneer zy hun beroeping volgen, en dat de nederstorting geen weg is, welke de mensch moet houden; maar, hy raadde alleenlyk aan Jesus Christus van God te verzoeken, in die verzeekering, dat hy door een overmaat van vertrouwen zondigende, hy hem zoude onderbrengen. Zyn hoop wierd misleid, en Jesus Christus verydelde dezelve door dit eenige woord: *Gy zult den Heere uwen God niet verzoeken.* Eindelyk hy droeg hem de Koningryken der aarde en haar luister en roem op, maar, alle de rykdommen van de aarde wierden verachtelyk verworpen, om dat zy een daad van aanbidding aan het schepzel moesten kosten. Men vraagt, welke deze hooge berg was, van waar Jesus Christus alle de Koningryken des Waerelds en haar luister zien konde. Eenigen hebben gelooft, dat het den berg Ararat was, waar op de Ark staan bleef. Anderen doen Jesus Christus tot in Canarien, op de Tenerif, of dicht by Muscovien op 't Ripheesch gebergte gaan, als of hy ooit Judea zedert zyn kindsheid ontruimt had, of, dat zulks noodzaaklyk was tot de verstaanbaarheid der Evangelisten. In der daad, daar waaren zeer veel bergen in Judea, die van Sion, Carmel, en den Libanon, op welke Jesus Christus die derde stryd kon ondergaan. Het was onmooglyk van daar alle de Koningryken des Waerelds te zien. Maar, het was genoeg voor den Duivel, aan Jesus Christus groote vlaktens of steden aan te wyzen, gelyk een staal van 't geen hy hem wilde geeven, gy ziet, zeide hy, deze groote uitgestrektheid van Landen, van andere volkryke Landschappen gevolgt, ik zal u dit alles geeven, op voorwaarde, dat gy my aanbid. Mozes zag het Land Canaän van den berg Nebo, gelyk Jesus Christus de Koningryken des Waerelds van den Libanon zag, en de Wetgeever ontdekte alleenlyk de vlakte van Jericho, en de muuren van deze Stad, het welke volstrekte, om van het overige te kunnen oordeelen. Jesus Christus zag mede niets als de nabuurige plaatzen van den Libanon, alwaar hy een gedeelte van Syrien en Judea ontdekte, en daar uit konde hy van de schoonheid der Koningryken, welke men hem beloofde, oordeelen. Maar, hy weigerde alles, of veel eer hy begreep ligtlyk, dat deze bedrieger hem wilde bedriegen en misleiden.

Beroeping van den H. Petrus en den H. Andreas.
Vers 18.

(3.) Jesus in zyn bediening, als Middelaar ingelyfd, begon te prediken, en Discipulen te maaken. De Heilige Andreas en Petrus hadden de eersten dit voordeel. Zy waaren slegte vischers in de Zee van Galilea. Andreas had het getuigenis verstaan, welke Joannes den Dooper van Jesus Christus den Messias gaf. Hy had zelfs zyn gedachten aan den Heiligen Petrus bekent gemaakt, en hem gezegt, dat hy geloofde, dat deze de Messias was; maar, deze beginzelen van bekeering zouden onnut gebleeven zyn, by aldien Jesus Christus dezelve tot geen Goddelyke beroeping geschikt, en een genade ontvouwt had, die op de wil handelende, deze twee broeders van een leevendige kennis ontbloot zynde, had doen besluiten, hem te volgen. Jesus Christus beloofde hen vischers der menschen te maaken. de Waereld was de Zee, waar op deze menschen zich moesten inscheepen. De Waereld is zo wel als de Zee het tooneel van onstandvastigheid en verandering. De vischen waaren de menschen, die de onrechtvaardigheid, als de vischen het waater, indronken. De prediking van 't Evangelium was het net, waar van de Apostelen zich met zo goeden uitslag bedient hebben, zo dat men niet als met moeite konde beletten, dat het door de menigvuldigheid der vischen niet scheurde. Eindelyk den oever en de plaats waar over deze vischers hun vangst gevoert hebben, is de Kerk en den Heemel.

VIII. HOOFDDEEL, Vers 13.

Geneezing van een geraakten dienaar des Hoofdmans over honderd.

(4.) Jesus, na dat hy de Discipulen verzaamelt had, bevestigde hun geloof en de Godlykheid van zyn beroep door wonderdaaden. Zy waaren ten oppersten noodzaaklyk, om dat hy de huishouding van Mozes kwam vernietigen, en aldaar een nieuwe vast te stellen. Een Hoofdman over honderd van Capernaum beproefde de uitwerkzelen van zyn wonderdaadig vermoogen; want hy genas zyn zoon zonder derwaards te gaan.

Men moet zich over het geloof van dezen Hoofdman verwonderen, die zo een krachtig en hoog denkbeeld van J. Christus had, dat hy hem geloofde meester te zyn om over de ziektens met het zelve gezag

te

te beveelen, gelyk hy zyn bevel aan de zoldaaten van zyn bende gaf, en ter zelve tyd zo neederig was, dat hy zich niet waardig geloofde te zyn, dat Jesus Christus onder zyn dak intrad.

En die met den Duivel bezeeten waaren. Vers 19.

(5.) Dewyl Jesus de sleutelen van de Hel en 't Paradys in handen heeft; deed hy de Duivelen de uitwerkzelen van zyn magt gevoelen, door dezelve uit de lichchaamen, welke zy bezeeten hadden, uit te werpen.

UITLEGGING
VAN DE CVIII. AFBEELDING.

Een Melaatsche word gereinigt. De Zee gestilt. De zwynen storten van de Rotzen in zee. Jesus Christus spyst met de Tollenaars. Een vrouw van de Bloedvloed geneezen.

Daar een melaatsche zich voor Jesus voeten vleit,
Toont's Waerelds Heiland hem aanstonds medoogentheid;
Hy stilt op zyn bevel de baaren, weer en winden;
En dryft den boozen geest in verkens, die verwoed
Neerstorten in de Zee; bekeert het snood gebroed,
En wyst dat door 't geloof heilbalzem is te vinden.

(1.) EEn Melaatsche, door de wonderdaaden van Jesus Christus genoopt, kwam zyn geneezing mede van hem af te vorderen. De melaatschheid was een ziekte, welke van geslacht tot geslacht overging; zy trof mede den geenen, die de zieken aanraakten, en men bevlekte zich door deze aanraaking. Om welke reden de melaatschen van de gemeenschap der menschen, en zelfs buiten de steden, afgezondert leefden, gelyk men zulks ziet in de Geschiedenis van de beleegering van Samaria. Onderwylen stak J. Christus door medelyden tot den melaatschen bewoogen, die gekoomen was om hem aan te doen, zyn hand uit, raakte hem aan, en genas hem door deze aanraaking. Hy deed vervolgens twee zaaken. 1. Hy beval dezen geraakten stil te zwygen, en verbood hem van een zo groote wonderdaad te spreeken. Waarom dat? Want de daaden van de Godlyke macht moeten niet geheim noch verborgen zyn, gelyk de deugden, die de mensch voortbrengt. Men kan dit verbod van J. Christus aan zyn zedigheid niet toeschryven. Dewyl God geen wonderdaaden doet, als ten einde, op dat men hem daar over zal looven, kan men niet zeggen, dat het oogwit van den Zaaligmaaker des Waerelds was het oordeel te verwachten, 't welk de Offerpriesters wegens deze geneezing moesten geven. Dezelve zoude hen verdacht voorgekoomen hebben, by aldien zy verstaan hadden, dat zy van J. Christus kwam, het was verre van Galilea, daar de wonderdaad geschiedde, tot Jerusalem daar het oordeel van de geestelykheid moest gegeeven worden. Hy wilde, dat men zweeg, tot dat men uitgesprooken had, dat de geneezing volkoomentlyk was, en de Offerhande van den zieken aangenoomen geweest was; ten einde op dat men in 't vervolg noch tegenstryden, noch eenige twyffeling over deze doorstraalende wonderdaad hebben konde. J. Christus had reden om aan dezen melaatschen het spreeken te verbieden, en deze melaatsche zondigde niet tegens zyn weldoender, by aldien hy de wonderdaad niet als na het oordeel der Priesters, openbaarde.

J. Christus zond den zieken, die hy geneezen had, tot de Priesters, ten einde om hem te onderzoeken, zyn offerhande te ontfangen, en den zelven tot de burgerlyke gemeenschap toe te laaten. De Jooden zeggen, dat men drie Offerhanden aanbood, hy sneed het Slachtoffer den hals af, een Priester ontfing het bloed, en geleidde vervolgens den melaatschen in een kamer, tot die zieken geschikt. Hy verplichtte hem zyn hoofd uit dit vertrek in het Voorhof te steeken, en vreef hem het oor met het bloed van dit Slachtoffer, hy stak vervolgens een hand en een voet daar uit, waar van hy den duim en groote teen met bloed besproeide, en hy goot oly op de andere deelen van 't menschelyk lichchaam, en zulks ging, voor de reiniging door. Zy geeven voor reden van dit gebruik, dat de melaatsche, noch eenig bevlekt perzoon in het Voorhof niet konde treeden, en dat van d'andere zyde men het bloed niet konde vergieten, en niemand besproejen, als in deze Heilige plaats, en de melaatsche om aan het een en 't ander van deze twee Wetten te voldoen, hield zich aan de kamer, of aan de poort van Nicanor, en stak het hoofd, de hand, den voet enz. de eene na d'anderen in het Voorhof, alwaar men het bloed en de oly uitgoot. Dit was om alle de gewoontens te voldoen, dat Jesus Christus den melaatschen tot de Offerpriesters zond.

Den last was hen gegeeven, om dat aldaar iets plechtelyks en polityks in deze beveeling was. De offerhanden, welke men verplicht was aan te bieden, zagen op de Offerpriesters, en zy herstelden de zieken, met hen tot de Offerhanden, en in de burgerlyke gemeenschap toe te laaten. J. Christus was verplicht om dezen mensch tot de Offerpriesters te zenden, om dat hy als noch de Geestelykheid erkende, en om aan de plechtelykheden van de Wet te voldoen, welke als noch bestond, maar, dewyl het onnut zoude zyn dezen melaatschen geneezen te hebben, by aldien de Offerpriesters hem de vryheid van den burgerlyken handel niet gaaven, hem gezont en zuiver verklaarende, gelyk zulks astloen 't gebruik was, moet men geen andere verborgentheid in deze zending zoeken, dewyl de letterlyke zin volstrekt. Men heeft daar groote voordeelen voor de Priesters, alhoewel ten oppersten verdorven, uitgetrokken. Maar, hen komt daar uit geen andere roem toe, als die van de natuur der melaatschheid beoeffent en gekent te hebben, gelyk de Priesters in Egypten deeden, die dezelve last hadden; want dit was een polityke Richtsnoer, en welke niet meer als op de plechtelykheden van de Wet zag.

(2.) Jesus Christus met zyn Discipulen in een scheepje op Zee vaarende, wierd dit klein gezelschap door een onweer overvallen. De onstuime Zee dreigde hen met een droevige en haastelyke schipbreuk; de wind wierp het vaartuig op zyde, het wand en masten braaken aan stukken, de Apostelen de slaagen van de wind gewoon zynde af te kaatzen, schreeuwden, werkten, en moedigden elkanderen aan; maar, de ongestuimigheid der vloeden was meester van al hun krachten. Onderwylen sliep J. Christus. Men wekte hem niet eer op, voor al eer daar geen meer hoop was, om het gevaar te ontvluchten. *Heere behoed ons, want wy vergaan.* In zyn ontwaaken bestrafte hy de ligtgeloovigheid zyner Discipulen. *Gy kleingeloovigen,* vreest voor 't waater, en gy hebt met ul. den Meester van Heemel en aarde. Onderwylen deed hy de winden zwygen, de ongestuime Zee bedaaren, en gaf ze haar voorige stilte weder.

Het scheepje is de beeldenis van J. Christus, men ziet daar niet den hoovaardigen Phariseer, wiens hoogmoed en denkbeeld van zyn Rechtvaardigheid een beletzel van de genade is. Men ziet daar den Hoogenpriester niet noch de andere Hoofden van den

Joodſchen Godsdienſt, die ſteunende op hun gezag en plaatsvolging in den zeetel van Mozes, zeer verre van daar waaren, om een leek, zonder pracht en luiſter predikende, aan te hooren. Daar was niet meer als een klein getal van zwakke onwetende en domme menſchen, die menigmaal de Kerk uitmaaken. Het ſcheepje is door onweeren geſlingert, die het zelve met een naer byzynde verwoeſting dreigen. Het geloove waggelt op het aanzien van een onſtrembaare vervolging. De zwakken ergeren zich, en dewyl men ziet dat alle menſchelyke poogingen onnut werden, valt men in een misdaadig misvertrouwen. Men moet moedig naer den dood treeden, als God ons roept, ten minſten moet men den tyd van verloſſing met een volkoome onderwerping afwachten. Jeſus is altyd in de Kerk; want dat lichchaam zou vergaan, by aldien 't ophield bezielt te zyn: maar, *hy ſlaapt* daar zomtyds. Men erkent daar niet altoos de uitwerkzelen van zyn tegenwoordigheid, noch de wonderbaare werkingen van zyn Geeſt. Men heeft vergeefs het lichchaam van Jeſus Chriſtus, zyn leering en gebooden, by aldien dat lichchaam onbeweeglyk en zonder doening blyft, by aldien men zyn barmhertigheid, zyn liefde, en zyn wakkerheid niet heeft; en by aldien men zyn Heilige wetten niet werkſtellig maakt. Het geroep en de zuchten der bedrukte zielen laaten niet na van hem op te wekken en hem te verplichten, om ons een beſcherming weder te geven, die hy ingetrokken had. Men moet onophoudlyk bidden. Maar, men is verplicht zulks met een vertrouwen te doen, zich op een oneindige goedheid, en op een onbepaalde magt verlaatende, die meenigmaal het licht uit de duiſterniſſen trekt, en de behulpzaame hand uitſtrekt, als wanneer daar zelfs de minſte hoop niet is, om dezelve te verkrygen.

(3.) Jeſus Chriſtus deed een andere wonderdaad, welke zeer vreemd was. Digt by Gadara, een kleine Stad geleegen aan den oever van het Meir van Tiberias, waar van Gergeſa zeer nabuurig was, verborgen zich twee met den Duivel bezeetenen in de graaven, en kwaamen daar uit, als wanneer zy yemand zagen voorby gaan, en mishandelden hem. Men heeft gelooft, dat zy deze woonplaats verkooren hadden, om dat de Duivelen de meening wilden onderhouden, welke de Jooden noch heedendaags hebben, dat de zielen digt by hun lyken ruſten, en dat de Duivel zich daar van tot verſcheide gebruiken bedient. Maar, waarom zo veel fynigheid? Die bezeetenen vonden een ſchuilplaats in die graven, en zy bedekten haar aldaar voor de ongemakken van de lucht, en kwaamen daar uit, als uit een ſpelonk, om den voorbygaande kwaad te doen. Zy begaaven zich tot J. Chriſtus, zich inbeeldende hem te plaagen, gelyk zy de andere Reizigers deeden. Maar, zy begreepen dat hun macht geſtremt was, en dat zy verplicht waaren, om onder hem te buigen. Dat is het merkteeken der godloozen, te gelooven, dat men hen veel kwaads doet, als wanneer men haar belet zulks aan anderen te doen. De Duivels, moejelyk zynde, beklaagden zich over de tegenſtand, welke zy vonden; dewyl zy niet kunnen onkundig zyn, dat het laatſte oordeel tot de verzwaaring van hun ſtraf, en tot uitroeijing van hun Regeering, welke zy niet als in de Hel zullen kunnen oeffenen, geſchikt is, beſchuldigden zy J. Chriſtus, dat hy hen onrecht deed met hen *voor die tyd* te verdrukken. Hun klachten waaren onnut, zy moeſten de lichchaamen verlaaten, welke zy zedert een langen tyd bezeten hadden, en elders een ſchuilplaats zoeken. Zy vonden daar voor zich geen beeter als die van in een kudde zwynen te gaan. God had de Jooden verbooden het vleeſch van deze onreine en vuile dieren te eeten, om hen te leeren de misdaadige vermaakelykheden, en de vleeſchelyke welluſten te ontvluchten, maar, men kweekte en onderhield de varkens, het zy dezelve aan de Heidenen en Grieken toekwaamen, die alstoen met de Jooden te Gadara, welk Auguſtus aan het Ryk van Syrien toegevoegt had, vermengt waaren. Men konde zich mede daar van bedienen, om de Roomſche inleegeringen te onderhouden, die men in zeer veel ſteden op de been hielt, ten einde om een geſlacht dat zeer jeloerſch van haar vryheid was, te doen buigen; of wel, de gierige Jooden voedden dezelve om daar handel mede te dryven, en dezelve in de nabuurige Steden te verkoopen, welke met Afgodendienaaas vervult waaren. J. Chriſtus ſtond de Duivelen toe, 't geen zy verzochten, de toeſtemming was zo haaſt niet geſchiet, of de Duivels bedienden zich van dezelve, en zich onder deze kudde varkens vermengende, ſtortten zy dezelve in de Zee. J. Chriſtus konde in deze toelaating twee inzichten hebben, d'eene om zyn kracht te laaten zien over de Duivelen, die aflieten de menſchen te plaagen, en die de allergeringſte en ſlegtſte dieren zonder zyn bevel niet konden ontroeren; hy wilde mooglyk mede de beleeftheid der Jooden beſtraffen, die met de Grieken ondermengt, de aloude Wet van Mozes ſchonden, met het aankweeken der varkens, of met het eeten der zelve met hen lieden. Hy ſtrafte hun zonden, met hen deze dieren op een geweldige en buitengewoone wyze te ontneemen. De *Gadareners* gevoelden hun verlies; want zy hadden zulx nauwlyks door het vluchten der varkendryvers verſtaan, of zy trokken met een groot gedrang uit, om Jeſus Chriſtus te bezweeren, dat hy wilde hun land verlaaten. Duſdaanig ſtaan de waereldlingen van God af, op het oogenblik, dat zyn tegenwoordigheid, leering en dienſt zich met hun tydelyke belangens niet ſchikken. *Hieronimus* zegt, dat men in zyn tyd noch digt by de Zee de plaats aanwees, alwaar de varkens afgeſtort waaren; maar, zulks was niet anders als een overleevering der volkeren. Men voegt daar een andere by, die men op de getuigenis van *Strabo* doet ruſten. De aloude Landſchryver verzeekert, dat digt by Gadara een *zeer ſtinkende poel was*, en men heeft beſlooten, dat de oorzaak van deze wonderbaare ſtank voortkwam, wegens dat de Duivels en verkens aldaar van boven nedergeſtort waaren; maar, men bedriegt zich, want het was in de poel van Gadara niet, maar in de Zee van Tiberias, daar de Duivels en varkens zich in wierpen.

(4.) De gemeenſchap der godloozen verongelykt meenigmaal de vroomen. Men kan dezelve niet gelooven onnoozel te zyn: en de barmhertigheid ſchynt een miſdaad van het oogenblik, dat zy het gedoogen der zondaars inblaaſt. Men maakt geen aandagt genoeg tot Gods gedrag, die zyn Zone zo wel over de goeden als kwaaden doet lichten, en die de zondaars tot het berouw en boedvaardigheid verwacht tot in 't oogenblik des doods. De menſch is noch meer verplicht door het gevoelen van zyn eigen zwakheid en zyn plicht om zich met den geenen te ſchikken, die hy bekeeren wil. Onderwylen bemint men veel eer een woeſte en wreede yver, als een zach-

zachte barmhertigheid. Om welke reden J. Christus de Phariseën ergerde, die hem met de pachters zagen eeten. Maar, hy weerstond hun ergernis door een volkoome wys antwoord. Men moet de zieken niet verlaaten, gelyk men den geenen doet, die een volmaakte gezontheid genieten. De geneesmeester moet zyn zorgen en wakkerheid voor den geenen verdubbelen, naer de evenreedenheid, dat zy dezelve noodig hebben. De herder is verplicht de kudde te verlaaten om naer het verstrooide schaap te loopen, en de Leeraar moet meer zucht en barmhertigheid voor de gebreklyke en misdaadigen, die hy verbeeteren wil, hebben, als voor de goeden, aan wie zyn hulp minder noodzaakelyk is.

(5.) Een vrouw zedert een langen tyd ziek geweest zynde aan een bloedvloejing, welke de geneesmeesters niet konden stremmen, van J. Christus voordeelig hoorende spreeken, gevoelde twee zeer verschillende beweegingen, d'eene van vertrouwen, en de andere van vreeze. Zy was verzeekert, dat deze wonderbaare mensch haar zonder moeite konde geneezen. De vrees weerhield haar, zy dorfde aan God geen nieuwe daad van zyn vermoogen in haar voordeel afvergen. In een verlangen om verlost te werden van haar kwaalen, en de vreeze van afgewezen te werden, raakte zy den rok van Gods Zoon aan, en gevoelde zich aanstonds geneezen. Men bedriegt God niet, gelyk het meeste gedeelte der menschen meent. Jesus was niet onkundig van de wonderdaad, welke hy kwam te doen; hy ondervroeg de omstanders, ten einde om 't geloof van de zieke te beproeven. De Heilige Petrus veel stoutmoediger als d'anderen wilde zyn meester verzeekeren, dat hy een onnutte vraag deed, met te vraagen wie hem aangeraakt had, als wanneer een groot getal van menschen hem omringde. De vrouw alleen wist het oogwit van Gods Zoon, en deed in 't openbaar haar erkentenis en geloof doorstraalen, welk roemruchtig door deze Lofreden, welke Jesus Christus haar gaf, beloont wierd. *Gaa in vreede, want uw geloof heeft u behouden.*

Eusebius verzeekert dat deze vrouw ter erkentenis twee Beelden voor de poort van haar huis oprechtte, en dat men dezelve in zyn tyd daar noch zag. Het eene dezer beelden verbeeldde de zieke in manier als de smeekster, welke haar geneezing verzocht, en d'andere was de Beeldenis van Jesus Christus, die zyn hand uitstrekte om haar aan te raaken, en te geneezen. God, zegt men, had dit gedenkteeken met zyn erkentenis door een doorstraalende wonderdaad beloont; want, aan de voeten van Jesus Christus wiesch een kruid, dat goed was om alle zoorten van ziektens te geneezen, als wanneer 't zelve tot de hoogte van den Rok van Jesus Christus opgroeide. Het gezag van *Eusebius* heeft veel menschen ingenoomen, die niet aangemerkt hebben, dat hy de daad niet anders als volgens een overleevering verhaalt, waar voor, gelyk men zegt, hy geen borg wil zyn. En hy heeft reden. Want, dat gewaande gedenkteeken is by de Christenen, die voor hem in Judea geleeft hebben, niet bekent geweest. *Justinus*, de Martelaar, die in dat land was, zoude die 't zelve vergeeten hebben, om het tegens de Heidenen, die geduurig op de wonderdaaden van haar beelden en beeldenissen roemden, te doen dienen? Het volstrekt aan te merken, dat de vrouw, welke geneezen wierd, een Joodin van Galilea was. *Ambrosius* heeft zelfs gelooft, dat het de zuster van Lazarus was. De Jooden hadden een doodelyken afschrik voor de beeldenissen en beelden. Deze afkeer was noch zo veel te grooter in Galilea, als elders; om welke reden men het Paleis van Herodes ter oorzaak van de gedaante van eenige dieren, welke men op de muuren geschildert had, aldaar sloopte. De bloedvloed had al haar goederen vernielt om hulpmiddelen te zoeken. Zy was arm, en gedenkteekenen van *kooper*, *goud en zilver*, gelyk een Bisschop van Antiochien spreekt, op te rechten, al had zy die onkosten al kunnen doen, zo zouden de Jooden die openbaare gedenkteekenen in 't midden van een Stad niet geleeden hebben, om dat zy dezelve tegens de Wet geloofden te zyn. Een zeeker Schryver zegt voor de waarheid, dat zy de toestemming tot zulks van Herodes verkreeg, maar, behalven dat Paneas in het Viervorstendom van Philippus was, ontdekt de titel alleen 't belachlyke in het smeekschrift, om dat het zelve aan *Herodes Augustus* opgedraagen is. Eindelyk, zo wanneer de Jooden deze beeldenissen al geleeden hadden, zouden dezelve in de ongevallen van Judea niet mede vernielt zyn geweest? zouden de Heidenen, vervolgers zynde, deze gedenkteekenen ter eere van Christus opgerecht, wiens Discipulen zy t'onderbrachten, wel bewaart hebben? De Jooden en Heidenen zouden t'zaam gespannen hebben, om deze twee beelden, welke zo gevoelig de Goddelyke macht van J. Christus betoonden, te verwoesten. Eindelyk de Beelden verbeeldden de daad niet; want de zieke aan de bloedgang had haar geneezing niet verzocht, zy had dezelve, om zo te spreeken, gerooft en gestoolen, met het aanraaken der kleederen van J. Christus, zonder te gelooven dat hy 't merkte, in plaats dat de beeldenis haar de gedaante van een smeekster gaf, het is waar, dat daar twee beelden te Paneas waren, gelyk *Eusebius* zegt, en dat men dezelve voor die van J. Christus en de zieke aan den bloedgang nam; maar, zy waaren de Christenen onder de Regeering van Constantinus zeegenpraalende, die zich dit gedenkteeken toeeigenden, onbekent aan den geenen, die hen voorgegaan waaren, aan de Jooden, vyanden van de beelden, aan de vervolgers van J. Christus zyn Discipulen, en zyn boeken, en van alles, 't geen zyn naam droeg Eindelyk men nam deze beelden de Heidenen af, die dezelve volgens haar gewoonte opgerecht hadden, om het gedenkteeken van een zeekere geschiedenis te zyn.

UITLEGGING
VAN DE CIX. AFBEELDING.
De Dochter van Herodias danst.

Herodes schenkt, verrukt door dans en ydelheên,
Joannis dierbaar hoofd, dat van de romp gesneên,
Ter taafel werd gebracht, in 't laauwe bloed gedolven,
De Zaaligmaaker gaat 's nachts wand'len op den vloed,
Daar Petrus uit den boot getreeden, hem ontmoet,
En zinkt door wangeloof; God trekt hem uit de golven.

XIV. HOOFDDEEL. Vers 6.

(1.) HEt gerucht der wonderdaaden van Jesus Christus kwam eindelyk Herodes ter coren. Men moest zo lang aan 't Hof van zo groote wonderen in een Land, zo klein als Galilea, gebeurt, niet onbewust zyn; alwaar Herodes regeerde, en J. Christus het beste gedeelte zyns leevens doorbracht. Was men bevreest van J. Christus te verhinderen, die de Hovelingen belette om van hem te spreeken, of wilden de jeloersche Phariseën zulks niet? Laaten wy

Rom. de Hooge Inventor et fecit. I. Luidenberg Excudit cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CIX. AFBEELDING.

Herodes ſchenkt, verrukt door dans en ydelheên,
Joannis dierbaar hoofd, dat van de romp geſneên,
Ter taafel werd gebracht, in 't laauwe bloed gedolven,
De Zaaligmaaker gaat 's nachts wand'len op den vloed,
Daar Petrus uit den boot getreden, hem ontmoet,
En zinkt door wangeloof; God trekt hem uit de golven.

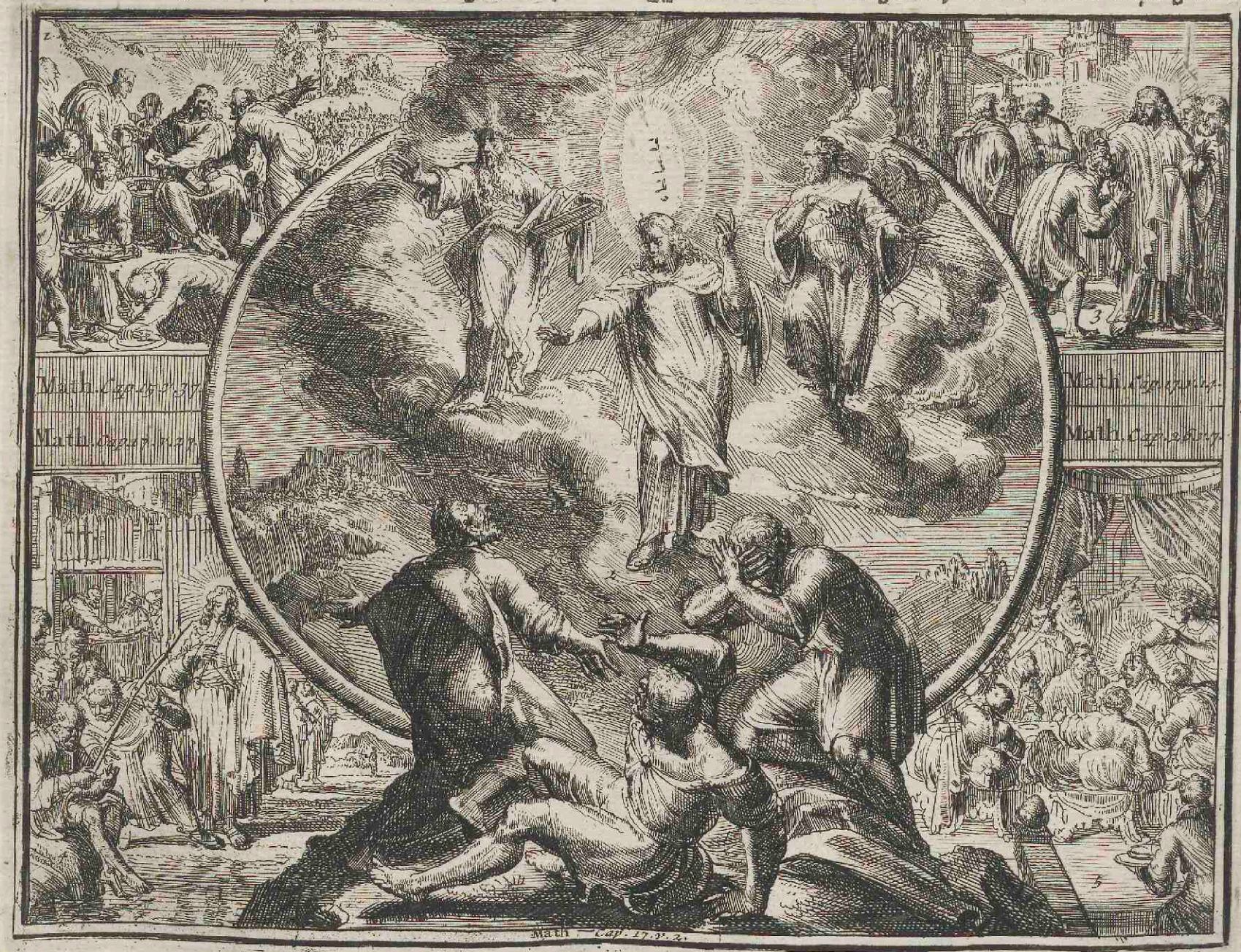

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van dé CX. AFBEELDING.

Na dat het klein gerecht een groote ſchaar verzaad,
Die van den overvloed veel ſpyzen overlaat,
Blinkt Chriſtus door een gloed van Goddelyke ſtraalen.
Geneeſt op 's vaders bee het teeder maanziek kind,
Wyl Petrus in den mond des viſchs een ſtaater vind:
En Chriſtus word gezalft om Koninglyk t'onthaalen.

dit ſtilzwygen noch den haat, noch de liefde toeſchryven; Herodes was niet afweezend, noch aan het hoofd van zyn leeger tegen de Parthen; want, dezen oorlog wierd niet gevoert, als in het laatſte jaar van Tiberius, door de Veldheeren der twee Koningen; maar, men ſpreekt zelden aan de Hooven der Vorſten van Godsdienſt en wonderdaaden, welke dezelve onderſteunen.

Hy ſtond verbaaſt, toen hy van zo veel wonderbaare geneezingen, door een menſch alleen uitgevoert, hoorde ſpreeken. De meening van de verhuizing van de ziel in een anders lichchaam, had zo veel voets by de Jooden gewonnen, dat zy zich verzeekerden, dat het de ziel van Joannes den Dooper was, die onder een anderen naam, en in een ander lichchaam kwam verſchynen. Dusdaanig houd men ſtaande, dat Adam, David, en de Meſſias niet als een en dezelve ziel moeſten gehad hebben, die hen bezielde. Herodes gaf zich zo veel te ligter aan deze gedachten over, denkende dat de beeldenis van Joannes den Dooper, die hy aan zyn hertstocht opgeoffert had, menigmaal voor hem verſcheen, en hem door geweldige wroegingen plaagde. De Evangeliſt verhaalt hier, hoedaanig de zaak gebeurt is, volgens de uitterſte wil van zyn Vader, waar van hy Rechter en Scheidsman was.

Na de dood van den grooten Herodes, had Auguſtus het Ryk onder de drie zoonen van dezen Vorſt verdeelt. Archelaus had alleen de helft; Itrurien met Traconitien viel Philippus te beurt, en Galilea wierd aan Herodes, die men *Tetrarcha* (de Viervorſt) noemt, gegeeven. Men verwart menigmaal die naam met die der Koningen; om dat de Viervorſten het zelve gezag als de Koningen hadden. Herodes de Viervorſt van Galilea, had in zyn eerſte huuwlyk de dochter van Aretas, Koning der Arabieren getrouwt; maar, een afkeer van zyn vrouw hebbende, en op Herodias verlieft zynde, die zyn nicht was, ontroofde hy haar zyn broeder Philippus, en trouwde haar. Men raad niet ligtelyk, wie deze Philippus was.

De zwaarigheid ſpruit daar uit, terwyl *Joſephus* verzeekert, dat zy de vrouw van Herodes was; en het is niet waarſchynlyk dat de Joodſche Geſchiedenisſchryver het geſlacht der Koningen van zyn Land zo weinig gekent heeft, om zich zo groflyk te misleiden. Ten einde om deze zwaarigheid weg te neemen, welke in de Heilige geſchiedenis aanmerkelyk is, moet men aanmerken, dat het Herodes Antipas, Viervorſt van Galilea was, die de vrouw van zyn broeder wegnam, en met haar trouwde. Deze was die trotze en hovaardige Herodias, welke hem niet alleen drong om den Heiligen Joannes te doen dooden; maar, die haar man door ſtaatzucht verloor; want, niet kunnende verdraagen, dat Agrippa, wiens zuſter zy was, in Judea met de Kroon, den titel, en toeruſting van een Koning verſcheen; verplichtte zy Herodes, om naêr Romen te vertrekken, ten einde, om aldaar dezelve titel te verkrygen; maar, Agrippa zyn zwager beſchuldigt hebbende, van met Sejanus tegen Tiberius zaamen gezwooren te hebben, en een waapenmagazyn op te rechten, ten einde om een ontwerp 't welk hy ſmeedde, met den Koning der Arabieren uit te voeren, wierd hy uitgebannen, en verloor zyn Viervorſtendom. Herodes Antipas was dan de tweede man van Herodias, met welke zy leefde, en van welke haar de dood alleen affcheidde. Haar eerſte man, van wie men haar ontnoomen had, was *Philippus*, den zoon van Herodes de Groote, gelyk de Heilige Schryvers zeggen. Maar, Herodes had twee zoonen van die naam, de een had deel in de uitterſte wil van zyn Vader, en was Viervorſt van Itrurien; hy was de eerlykſte van alle de kinderen van Herodes. Varrus had hem naer Romen gezonden, om het Landbeſtier van Archelaus te verkrygen; maar, niets hebbende kunnen verwerven, vergenoegde hy zich met zyn klein Viervorſtendom, alwaar hy geruſt leefde; zyn vrouw was Salome genaamt; dusdaanig is zy de geene niet, welke wy zoeken. Maar, daar was een anderen *Philippus*, de zoon van Mariamne; deze vrouw daalde van den ſtam der Aſmoneërs niet af; want, zy was de dochter van een Burger van Jeruſalem, Simon genaamt, die Herodes de groote Hoogenprieſter maakte, ten einde om zyn dochter te erlangen, welke deze Burger hem weigerde. Zy trad in een zaamenzweering tegen den Koning, haar Gemaal, 't welk hem verplichtte om zich van haar af te ſcheiden; zy week uit het Paleis, en haar geſlacht wierd door haar ongevallen ingezwolgen, en het was zonder twyffel de reden, welke Herodes verplichtte, om zyn zoon Philippus te onterven, alhoewel hy met Herodias zyn nicht getrouwt was; het was deze Philippus, de zoon van een tweede vrouw van Herodes de Groote, Mariamne genaamt, gelyk als de eerſte, dewelke Herodes Antipas Herodias ontnam. De zaak was zo veel te ligter, om dat het niet als een gemeen, en in ongenade vervallen perzoon was, die in Judea van 't goed zyns moeders leefde, en onbekwaam was, om zich van een zo gevoelige hoon te wreeken. Herodias verliet zonder moeite een gemeen man, om met een Koning te trouwen, zulks kwam met haar ſtaatzucht overeen, welke geen paalen had. Men moet zich niet verwonderen wegens dat *Joſephus* van dezen zoon van Herodes niet ſpreekt; want, hy voert in zyn geſchiedenis geen anderen in, als die aan 't beſtier deel gehad hebbende het Ryk gedeelt hebben. Herodes de Groote had onwederleglyk zeer veel andere kinderen, waar van men niet meer als van Philippus geſprooken heeft, en de ſtilzwygentheid, die men voor hem bewaard heeft, was zo veel natuurlyker, om dat hy als een gemeen man leefde, en de minſte invloejing in de zaaken van dien tyd niet had. Eindelyk *Joſephus* en de Heilige Schryvers hebben in deze eenige omſtandigheid van zyn leeven aangeweezen, dat hy verdiende, dat men van hem gewag maakte. Men moet niet verwondert zyn, wegens dat men hem twee naamen geeft, die van Philippus by de Evangeliſten en van Herodes by *Joſephus*, want dit gebruik was by de Jooden gemeen, en zelfs Philippus behield den naam van zyn vader Herodes, welke in 't geſlacht doorluchtig was; maar, hy had een andere, om zich in zyn geſlacht te onderſcheiden. *Dion*, van Archelaus ſpreekende, noemt hem Herodes, om dat hy zyn zoon, en deze naam veel bekender als de andere was. Dusdaanig voerden de Apoſtelen zelfs twee verſcheide naamen, en Agrippa word zomtyds Herodes naer den naam van zyn geſlacht, en zomtyds Agrippa genoemt, om dat hy by dezen laatſten naam, en byzonderlyk te Romen, alwaar hy een langen tyd geleeft had, meer bekent was. Deze aanmerkingen volgende, ziet men de zwaarigheid, welke men tegens het verhaal der Evangeliſten maakt, en de tegenſtrydigheid, welke men tuſſchen hen en den Geſchiedenisſchryver der Jooden vind, verdwynen. De Heilige Joannes den Dooper verdoemde deze onrechtmaatige en bloedſchandige ontrooving, welke Herodes Antipas zyn broeder aangedaan had.

He-

Herodias, wegens deze beſtraffing ontſtooken, en vol vreeze, dat men haar weder naer haar eerſten man zoude zenden, zocht gelegendheid om hem om te brengen, zy vond dezelve op een gaſtmaal, daar haar dochter het geluk had van Herodes te behaagen. Deze Vorſt bekoort, door haar zo wel te zien danſſen, beloofde haar de helft van zyn Ryk te zullen geeven. Dit was een manier van ſpreukwoordelyk ſpreeken, 't welk men naer den letter niet neemen moet, om dat men alleen daar door beteekende, dat men veel zoude geeven. Duſdaanig beloofde Philippus van Macedonien aan een Hofnar, hem alles, wat hy van hem begeerde, toe te ſtaan.

Men ontbhoofd Joannes den Dooper. Vers 10.

(2.) Herodias bediende zich van een belofte en eed onder den wyn gedaan, en deed door haar dochter het hoofd van Joannes den Dooper eiſchen. Herodes wierd door dezen eiſch geraakt, om dat hy de deugd waardeerde, zelfs tot in den man, die hem beſtraft had. Onderwylen geloofde hy onbehoorlyk te zyn, dat hy verplicht was een eed naer te koomen, die hem een onnoozelen ter dood deed doemen. Zommigen geloofden, dat de droefheid van dezen Vorſt gevynſt was, en dat hy zich door geen eed verbonden had, als om verplicht te zyn een man, die hy haatte, om te brengen. Maar, de Heilige Schryvers hebben ons noch van zyn droefheid, noch van zyn ontſteltenis, of dezelve ernſt of niet ernſt was, geſprooken. De Uitvoerder had bevel Joannes den Dooper 't hoofd af te ſlaan: en 't wierd volvoert.

't Zelve werd Herodias aangebooden. Vers 11.

(3.) De wreede Herodias wilde haar oogen met een zo droevig voorwerp verzaadigen, zy vreeſde dat men haar bedroog: Ten einde om de minſte ongeruſtheid niet meer over de dood van dezen Heiligen man te hebben, liet zy zyn hoofd in een ſchootel brengen, terwyl zyn leerlingen het lichchaam wegdroegen, om 't zelve te begraaven. De plaats van zyn begraavenis is onzeeker genoeg, om dat men niet net den naam van de Stad of 't Paleis weet, in welke Herodes zyn geboortendag vierde. De Chriſtenen willen, dat het te *Sebaſten* was, dat is *Samaria* te zeggen. Waar aan men den naam van *Auguſtus* gegeeven heeft, welke hy van de cyns uitgezondert had. Maar, zy merken niet aan dat Herodes, de Viervorſt van Galilea, de minſte Gerichtsdwang te Samaria niet had, en 't is niet waarſchynlyk, dat zyn leerlingen hem zoo ver in een afgeſcheurde Stad gebracht hebben. *Joſephus* verzeekert dat Joannes den Dooper het hoofd te *Macheronte* afgeſlaagen is, daar Herodes alstoen was, en deze Geſchiedenisſchryver, die in die plaats weinig tyds na de uitkomſt geleeft heeft, moet voor anderen gelooft werden.

Jeſus wandelt op de Zee. Vers 25.

(4.) De Heilige Mattheus de geſchiedenis van Joannes den Dooper verhaalt hebbende, welke hem in een omzweeving ingewikkelt had, hervat die van J. Chriſtus en zyn wonderdaaden. Hy verbeeld hem in de nacht op de waateren van de Zee wandelende, en de Apoſtelen door zyn tegenwoordigheid verſchrikkende, die hem voor een ſpookzel naamen. Zy wiſten door natuurlyke verlichtingen, dat een menſchelyk lichchaam, veel zwaarder als 't waater, daar in moet zinken, en daar mede overdekt worden. Onderwylen zagen zy een man wandelende, en hen op de Zee naderende. Zy volgden het vooroordeel van de Phariſeën en 't volk, die zich inbeelden, dat de Onderaardſche Geeſten zich lichchaamen van lucht maaken, ten einde om de menſchen te bedriegen, en hen byzonder in de nacht te plaagen. Een ſpookzel moeſt de leerlingen niet verſchrikken. Maar, het denkbeeld van den Duivel en de onderaardſche Machten, die zich duſdaanig bekleeden, deed hen voor een ſchipbreuk, of een veel droever lot vreezen. J. Chriſtus benam hun vreeze, zich doende kennen, en deed zien dat hy die God was, daar Job van ſpreekt, *die op de Zee zo wel, als op de aarde wandelt.*

Hy trekt den H. Petrus uit het waater. Vers 30.

(5.) De Heilige Petrus had hem zo haaſt niet gekent, of wilde, de beweegingen van zyn gemaatigheid volgende, zich tot hem begeeven. Men geloofd, dat hy zondigde, met Jeſus een onnutte wonderdaad af te vorderen, en die nergens anders toe ſtrekte, als om zyn nieuwsgierigheid of ongeduld te voldoen. Om welke reden Jeſus toeliet, dat hy in 't waater nederzonk, en dat zyn geloof waggelde. Men ontſchuldigt hem onder de begunſtiging van zyn liefde voor J. Chriſtus, een liefde die al te brandend was, om een zo langen tyd afgeſcheiden te zyn. 't Zy, hoe 't zy, hy wandelde op 't waater; maar, hem beving een oogenblik daar na de vreeze, en 't vertrouwen verliezende, 't welk hy zo aanſtonds gehad hadde, bezwoer hy zyn meeſter, met een miſdaadigen yver om hem te behoeden. Hy geeft ons een gevoelige beeldenis van het meeſte gedeelte der menſchen, die moedig in de baaren van de vervolging treeden, en die daar zo haaſt niet ingetreeden zyn, of hun geloof begint te wankelen. Gelukkig dat zy, wanneer zy hun zwakheid kennen, toevlucht tot God hebben, die hen onderſchraagt, en voor 't gevaar beſchermt, gelyk J. Chriſtus den heiligen Petrus behoed heeft.

UITLEGGING
VAN DE CX. AFBEELDING.

Na dat het klein gerecht een groote ſchaar verzaad,
Die van den overvloed veel ſpyzen overlaat,
Blinkt Chriſtus door een gloed van Goddelyke ſtraalen,
Geneeſt op's vaders beê het teeder maanziek kind,
Wyl Petrus in den mond des viſchs een ſtaater vind,
En Chriſtus word gezalft om Koninglyk t'onthaalen.

XV. HOOFDDEEL. Vers 32.
Vermeenigvuldiging van de brooden.

(1.) EEn meenigte van vyf of zes duizend menſchen, die J. Chriſtus gevolgt waaren, zich door den honger aangedaan vindende, verzaadigde Gods Zoon hen alle met zeeven brooden en eenige kleine viſchen. Men verzaamelde zeven manden vol van 't geen na de maaltyd overbleef. Deze wonderdaad van J. Chriſtus ſluit onwederſpreeklyke bewyzen van zyn waarheid in. Dit is geen uitkomſt, die in de duiſterheid van de nacht onder de oogen van een klein getal getuigen, die ligt te bedriegen waaten, voorviel, die menigmaal gelooven te zien, 't geen zy niet zien, en die zulks met het zelve vertrouwen gemeen maaken, als of zy noch misleid, noch door een vreemd voorwerp verblind waaren. Hier waaren vier duizend getuigen, zonder het getal der vrouwen en kinderen te reekenen, dat moogelyk even groot, als dat der mannen was. Zy geloofden niet alleen hun oogen wegens de vermenigvuldiging der brooden, maar zelfs al hun zinnen waaren daar van rechters, de honger, die zy gevoelt hadden, en welke door een voedzel geſtilt was, 't welk zy gehouden en gegeeten hadden, was een andere getuige, waar over zy geen beſpotting konde lyden. De wonderdaad gebeurde in een Woeſtyn, welke

men zedert de taafel van de Apoſtelen genoemt heeft, daar had den Akkerman nooit gezaait, daar had de natuur altoos onvruchtbaar, niets voortgebracht, 't welk tot 's menſchen nooddruft konde dienen, en de verafgeleegentheid der Steden, Burgers en bewoonders lieten de minſte achterdocht van bedrog niet overig.

Jeſus Chriſtus geeft hier bewyzen van zyn vermoogen, vervullende de onvruchtbaarheid van de natuur en de plaatzen daar hy de zelve ontmoette, en hy vind in zich zelve toevluchten van barmhertigheid, welke de Apoſtelen noch eenig menſch konde voorzien. Eindelyk, doet hy zyn goedheid uitblinken door de verzorginge dier geenen, die de moed van hem in zyn ſchuilplaats te volgen, en de aandacht tot zyn Goddelyke leſſen gehad hadden.

Elias had honderd mannen met twintig garſtebrooden geſpyſt; maar, het getal der brooden welke hy omdeelde was veel grooter, en dat der menſchen die aaten oneindig kleinder. Wyders verzaamelde men gantſch geen overſchot van 't gaſtmaal van Elias. Ziet dat zyn hier drie omſtandigheden, welke de wonderdaad van Gods Zoon boven die van den Propheet verheffen.

XVII. HOOFDDEEL. Vers 2.

Chriſtus is hervormt.

(2.) J. Chriſtus, van de ſchaaren afgeſcheiden zynde, zonderde zich mede van een gedeelte van zyn leerlingen af, en nam niemand als Petrus, Jacobus en Joannes met zich, die hy het tederſte beminde, welkers naamen hy verandert had, 't welk God nooit doet, als wanneer hy eenige trap van verheffing, of uitmuntendheid mededeelt. Zy waaren de uitverkoorenen onder de uitverkoorenen, die J. Chriſtus met zich op den berg Thabor geleidde, toen hy daar hervormt wierd. De Schriftuur zegt, dat *Jeſus Chriſtus, in de gedaante van een God zynde, de gedaante van een ſlaaf aannam.* Een gedaante van een God te hebben, was zyn weezentlykheid, natuur en oneindige volmaaktheden bezitten, gelyk als de gedaante van een dienaar aan te neemen, was de menſchelykheid met haar eigenſchappen en zwakheden bekleeden. Maar, toen J. Chriſtus op Thabor wierd hervormt, geſchiedde de verandering niet als in de uitterlyke trekken, en in eenige vreemde toevallen, welke weinig tyds daar na verdweenen. Zyn weezen wierd glansryk als de Zon; een voordeel dat God nooit als aan Engelen en Heiligen van de eerſte rang, gelyk aan Mozes medegedeelt heeft, na dat hy met hem veertig dagen op den berg Sinaï gebleeven was. De kleederen van J. Chriſtus ſcheenen wit. Deze verwe is het Zinnebeeld van eenvoudigheid en reinigheid; daarom liet de Kerk aan de Catechiſmusſcholieren witte kleederen draagen, die van hun zonden door den Doop gereinigt waaren geworden. De Heidenen bekleedden daar mede de geenen, die zy wilden eeren, en zelfs de Goden. *Demetrius* in Aſien, nam een wit kleed, toen hy zich als een God wilde aangebeden hebben, en Herodes droeg een wit kleed in dat noodſchiklyk oogenblik, waar in hy met vermaak het geroep van zyn volk aanhoorde, 't welk riep: *De ſtemme Gods en niet des menſche.* Dat van J. Chriſtus was niet wit, als door de weerſtraaling van dit glansryk licht, 't welk rondom hem ſcheen. Men zag ter zelve tyd Mozes en Elias verſchynen. De laatſte, die tot in den derden Heemel weggerukt was, had zyn waarlyk lichchaam. Maar, Mozes verſcheen met een vreemd lichchaam, ten minſte dat men niet onderſtelt, dat God hem opwekte; want, hy was over een langen tyd in den boezem der aarde begraaven geweeſt. De Jooden beſchuldigden Gods Zoon van de Wet om ver te werpen, onderwylen daalden die geenen uit den Heemel, door welke dezelve gegeeven was, en die deſſelfs onderhouding door haar yver gehandhaaft hadden, om hem hun huldiging te doen, en als den geenen, die de vervulling van de Wet was, aan te bidden. Deze twee verheerlykte Heiligen ſpraaken J. Chriſtus noch van de eere, die zy in den Heemel bezaten, noch van die, welke hy aldaar verwachtte. Alleenlyk opmerkende het geen 't gewichtigſte voor de Kerk was, onderhielden zy hem van zyn dood. In der daad, hy was alleenlyk gebooren, om dezelve te lyden, en zich met alle onze zwakheden te belaaden. De Apoſtelen ſliepen geduurende deze onderhouding; duſdaanig geeven zich de menſchen aan den ſlaap over, en blyven by naer altoos ongevoelig, terwyl God voor hen luiſterryke wonderdaaden doet. De Heilige Petrus ontwaakte niet, als om een ſchuldige begeerte te ſmeeden. Door de heerlykheid verblind, waar mede hy zyn meeſter omvangen zag, vorderde hy hem zyn wooning op 't gebergte te ſtichten, en aldaar tot dat uitwerkzel drie Tabernaculen te bouwen, het eene voor Mozes, het andere voor Elias, en 't derde voor Jeſus Chriſtus en zyn Diſcipulen. Hy ſpeelde op het gebruik der Ooſterſchen, gewent meenigmaal te velde te gaan, en onder Tenten te woonen, gelyk de oude Iſraëlieten in de Woeſtyn gehad hadden. De begeerte van den Heiligen Petrus was dubbeld onvoorzichtig, om dat hy twee mannen, al over een langen tyd in den Hemel overgevoert, wilde verplichtten voor de tweedemaal op de aarde te koomen woonen, als of het leeven van deze waereld in vergelyking met dat van den Heemel geſtelt konde werden. Zyn onweetendheid was zo veel gevoeliger, om dat hy daar van de onmooglykheid moeſt kennen. Wyders liet hy zich door een vreemde ſtraal van heerlykheid verblinden, en beelde zich in, dat men dezelve, voor dat men geleden had, konde genieten, in plaats, dat men niet als door ſmaadheden en verdraagzaamheden tot de heerlykheid opklimt. Om welke reden J. Chriſtus dezen Apoſtel beſtraft.

Hy geneeſt een maanzieken. Vers 15.

(3.) Gods Zoon had een groote trap van gezag en macht aan zyn Apoſtelen medegedeelt; zy bedienden zich daar van om de ziektens te geneezen, en de Duivelen uit te werpen, maar, hun macht ſtrandde in 't geneezen van een bezeeten maanzieken. Zyn vader was verpligt tot den meeſter op het gebrek der bedienden toevlucht te neemen, welke de ongeloovigheid der Diſcipulen beſtrafte, en hen leerde, dat deze zoort van Duivelen niet als door vaſten en bidden verdreeven wierden. Deze woorden ſluiten eenige zwaarigheid in, om dat men moeite heeft te raaden, welke deze byzondere zoort van Duivelen is, die zich door vaſten laaten uitdryven. De zieke was ter zelve tyd maanziek, en met den Duivel bezeeten, om dat den Duivel zich van de zwakke geſteltenis van zyn lichchaam wiſt te bedienen, om het op zeekere tyden, als de maan in 't waſſen of vol was, geweldig te pynigen. Deze aanmerking werpt het gevoelen dier geenen om ver, welke meenen, dat de Duivelen, het moejelykſte om uyt te dryven die geenen zyn, welke men *maanzieken* noemt. Dit vermoogen van zeekere Duivelen is een harſſendroom, om dat het geen groote kunſt is den gemeenen loop van de maan te kennen. Te vermeenen dat daar Duivelen zyn, met het opperſte geweld op de vermaaken

van

Math. Cap. 26. v. 29. I. Lindenberg Excudit cum Priv.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXI. AFBEELDING.

Vervloekte geldzucht woed in Judas gierig hert
Waar door hy tot verraad zyns Gods geprikkelt werd,
En Jesus met een kusch te godloos heeft verraaden.

Hy hangt zich aan een boom door wanhoop aangedaan,
Wyl Petrus God verzaakt, doch 't kraajen van den haan
Verwekt in hem berouw met traanen overlaaden.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXII. AFBEELDING.

De Roomsche geesselsweep slaat wonden slag op slag
In 's Heilands dierbaar lyf, door last van 't Roomsch gezag,
Ten kruisberg opgevoert door Roomsch' en Joodsche schaaren,

Beschouw 't bezeegelt graf geopend, daar de wacht
Des Engels blikzem straal ontvlucht by naare nacht,
En Christus weer verschynt, voor zyn ten Heemel vaaren.

van 't vleesch verliefd, die niet uitgedreeven kunnen werden, als door 't geen hen tegenstrydig is, en door de dooding van 't vasten, zulks is een andere onzeekere gissing aanhaalen. Men moet een van deze twee deelen neemen, of gelooven, dat daar in der daad verscheide zoorten van Duivelen zyn, maar, de Schriftuur zegt het niet, en zy spreekt alleenlyk van een Prins van de lucht, die hun Opperhoofd is. Of wel men moet zeggen, dat de Duivelen alle van dezelve natuur, en by naer van dezelve order zynde, men meer moeite heeft die geenen uit te werpen die God tot het straffen der groote zonden, en tot groote uitwerkzelen uitzend: daarom hadden de Apostelen hier een trap van geloof noodig, die hen ontbrak: men moet het vasten- en 't bidden van 't geloof niet onderscheiden. 't Is het geloove, 't welk onze Godsdienstigheid, de gebeeden en 't vasten bezielt, welke zonder haar onnut zyn. J. Christus verwyt hier zyn Discipulen drie gebreeken. d'Eene, dat zy zich tot het gebed door de onthouding niet schikten, d'andere, dat zy in 't gebed geen brandende yver gehad hebben, of dat zy zo niet gebeeden hebben, als Christus in zyn wonderdaaden deed, en eindelyk, dat zy geen genoegzaam geloof gehad hebben, om dezen Duivel uit te dryven.

Hy betaalt de Cyns. Vers 24.

(4.) *Josephus* merkt aan, dat het *Vespasianus* was, die de Staaters na de gewoonte der Romynen gebruikte, welke de Jooden volgens de Wet voor den Tempel betaalden. Deze tol was dan tot daar toe aan den Tempel geheiligt, om welke reden men J. Christus vraagde, dewyl hy in een tyd leefde, waar in de tucht der Jooden by naer vernietigt was, en men aan de vryheid van byzonderen stelde de zelve te betaalen, dat daar uitzonderingen van voorrechten gevonden wierden. waarom men den Heiligen Petrus vroeg, of zyn Meester dezelve wilde betaalen; de plaats daar J. Christus toen was, maakte deze vryheid noch te grooter, om dat Galilea en de Stad Capernaum met Grieken vervult waaren, aan wie men niets voor den Tempel konde opleggen. Dewyl hy van een Heilige tol, welke men God gaf, handelde, had Jesus Christus, die zyn Zoon was, reden te vraagen, *of de kinderen der Koningen de tol aan hun vader betaalden.* Dit antwoord zoude niet goed geweest zyn, zo daar verschil geweest was over de schatting door de Romynen opgelegt, die nooit van Staaters spraaken, en niemand van het betaalen uitzonderden, in plaats, dat dezelve in den mond van Gods Zoon, voor God zyn Vader rechtvaardig was. Hy deed den Staater, welke men hem afeischte, in een visch, die de Heilige Petrus vong, vinden, en dit was een nieuwe wonderdaad, waar door hy de andere bewyzen, welke men van zyn Godlykheid had, bevestigde.

XXVI. HOOFDDEEL. Vers 6.

Zyn zalving door een vrouw.

(5.) Terwyl de tyd van zyn dood naderde, ging hy by Simon den melaatschen zyn middagmaal houden; aldaar stortte een godvruchtige vrouw een albastre flesch met kostelyke zalve op zyn hoofd uit; 't welk het murmureeren van den gierigen Judas verwekte, die, onder voorwendzel van barmhertigheid voor den armen de milddaadigheid van deze vrouw voor zyn Meester bestrafte. Maar, J. Christus prees haar, en beloofde, dat het geheugen van haar daad, tot de verste afweezende nakomelingschap, en by de allerwoestste geslachten, aan welke het Evangelium moest verkondigt werden, zoude overgaan. Het schynt dat dit reukwerk, 't welk omtrent honderd en dertig gl. waardig was, een teeken van overdaad was, welke men tot by de Heidenen gedoemt heeft. Onderwylen was dat gebruik by de Jooden zeer gemeen. Men brengt gemeenlyk by het voorbeeld van de Weduw van Sarepta, *welke een weinig oly in haar kruik had*, om te beteekenen, dat men iets bewaarde om zich te zalven, tot in de alleruitterste ellende, ik weet niet, of men reden heeft; want dat was een gemeene oly, waar van men zich onder de maaltyd bediende; maar, David spreekt meenigmaal van deze gewoonte, en Jacob zelfs zond speceryen en reukwerken in Egypten. Wyders maakte J. Christus de minste aandacht niet tot de waardy van dit reukwerk, maar wel tot de liefde van de vrouw, die 't zelve uitgoot, 't welk deze uitstorting onschuldig en eenvoudig maakte.

Eindelyk, was dit aldaar de toerusting en pracht *van de begraavenis van Jesus Christus.* Want, het was de gewoonte der Jooden, noch reukwerken op de doode lichchaamen te werpen, alvoorens dezelve wierden begraaven, in plaats dat de Heidenen dezelve op de houtstapel, in 't midden der vlammen, uitstortten. De Heilige Schryvers, de dood der Koningen van Juda verhaalende, merken aan, dat men reukwerken en speceryen by hun lichchaamen gebrand heeft; het was een zoort van schande, daar van berooft te zyn; en de Heidenen verweeten de Jooden en de Christenen, dat, terwyl men wierook en reukwerk voor de lyken verkwistte, men hartnekkiglyk een gryntje van 't zelve ter eere van de Goden weigerde te branden.

UITLEGGING

VAN DE CXI. AFBEELDING.

Vervloekte geldzucht woed in Judas gierig hert
Waar door hy tot verraad zyns Gods geprikkelt werd,
En Jesus met een kusch te godloos heeft verraaden.
Hy hangt zich aan een boom door wanhoop aangedaan,
Wyl Petrus God verzaakt, doch 't kraaijen van den haan
Verwekt in hem berouw met traanen overlaaden.

XXVI. HOOFDDEEL. Vers 15.

Judas verkoopt zyn Meester.

(1.) DE Jooden, hebbende vastgestelt den Heere Jesus te kruisigen, hadden een teeken van nooden om hem te kennen, hy was altyd met zyn Discipulen verzelt, een menigte schaaren volgde hem, men konde zich gemaklyk in deze verwarring en de duisterheid van de nacht misleiden, en een Apostel neemen, in plaats van den geen, die het voornaamste voorwerp van hun haat was. Judas was onderricht, dat zy over deze stoffe raadslaagden, en dewyl hy geldzuchtig was, ging hy over den perzoon van zyn meester met hen handelen. De handeling wierd wel haast geslooten; de Offerpriesters wilden niet veel geeven; de Geestelyken zyn niet milddaadig, zy willen dat de Godsdienst hen verrykt, en niets kost. Men bood Judas dertig zilverlingen aan, en hy hield zich daar mede te vreeden; dewyl daar een groot onderscheid van meeningen wegens de waarde der zilverlingen is, valt het moejelyk de zelve met ons geld overeen te brengen; zo de zilverlingen niet meer als twee-en-twintig stuivers waardig waaren, gaaven de Jooden voor J. Christus den prys van een vrouw, welke men gemeenlyk voor dertig gulden Fransch geld kocht. By aldien de zilverlingen tweeendertig stuivers waardig waaren, betaalde men voor J. Christus de gemeene prys der slaaven, die voor vyftig gulden Fransch geld verkocht worden.

Hy verraad hem door een kusch. Vers 49.

(2.) Het

(2.) Het teeken van 't verraad was een kusch; dit is een verdubbeling van trouwloosheid, die men niet genoeg verdoemen kan. Het is moejelyk te begrypen, hoe dat een man door den Zoon van God beroepen, in zyn leerplaats verheeven, getuigen zyner wonderdaaden, aan zyn taafel toegelaaten, en van zyn lichchaam en bloed gevoed, bekwaam was zyn God voor een geringe prys te verkoopen. De verzoeking was ligt, en de misdaad grouwlyk.

Die geenen, die Judas hebben willen verontschuldigen, om dat hy den uitvoerder der bepaalingen van de voorzienigheid was, welkers onfeilbaarheid des menschen vryheid schynt om ver te werpen, en hem eenige noodzaaklykheid op te leggen, moesten zich daar door overtuigen, dat zy valsche denkbeelden van de vryheid hebben, om dat zy in dezelve na te volgen verplicht zyn een vuile daad te rechtvaardigen. Men moet liever de paalen van de vryheid een weinig zaamentrekken, als die der feilen tot de uitterste overmaate uitrekken.

De kusch by de Jooden, gelyk by andere geslachten, was een teeken van Godsdienst en vriendschap, men gaf dezelve in de Synagoge treedende; en daar van hebben de Christenen hun menigvuldige kuschen in hun Godsdienstige vergaaderingen ontleent, en doen doorgaan, welke plaats tot lasteringen onder de Heidenen hebben gegeeven. De Oosterschen houden noch dit gebruik in hun Tempels treedende, byzonderlyk op hun Hooge Feesten. Het geschiedde door die waarschynlykheden van liefde, dat Judas zyn Meester aan de Jooden overleeverde. Welk een wreedheid! Welk een trouwloosheid.

De val van den Heiligen Petrus. Vers 70.

(3.) De zwakheid der vluchtende Apostelen was een ander onderwerp van verwarring en smert voor J. Christus. *De harder wierd verslaagen, en de bevreesde schaapen verstrooiden;* de Discipulen verlieten hun Meester om zich in zeekerheid te stellen; welk een schande voor de waarheid, dat men zo weinig liefde voor haar heeft! De Heilige Petrus, die belooft had met zyn Meester te sterven, deed een doodelyke val. Deze Apostel, die zelf getuige der hervorming van J. Christus geweest was, konde zyn verdraagzaamheid zonder ergernis en schrik niet aanzien. Hy, aan wien de sleutelen van de Kerk gegeeven zyn, verwerpt dezelve met verhaasting van het oogenblik, dat zy zwaar weegen, en deze steen, die bestendig moest zyn, was niet anders als een riet, 't welk door de wind geslingert word; hy waggelt, en doet, vallende, het gantsche gebouw zidderen. De Martelaaren hebben met meer moed de oneindig krachtiger verzoekingen onderschraagt. De natuur lyd in 't aanzien der raaderen en kruissen, maar de Heilige Petrus zag niets diergelyks; J. Christus was noch onder de handen der Jooden, zyn doodvonnis was noch niet afgekondigt, het volk, de menigte der Offerpriesters, en Caiphas, *die wilden dat daar een mensch voor 't volk stierf*, te vreeden J. Christus te kruissigen, liet zich weinig aan de Apostelen geleegen leggen. De stem van een dienstmaagd deed den Heiligen Petrus beeven, zy vraagt hem alleen, of hy van 't gevolg van Gods Zoon was, hy ontkent het. J. Christus, wiens aanzien zyn geloof weder op moest wekken, was daar tegenwoordig; onderwylen zondigt hy onder zyn oogen. De vervolgster moest zyn geweeten weder opwekken, hem de onnuttigheid van zyn leugen doende gevoelen, en hem onderrichtende, dat zyn Galileesche taal hem deed kennen. Maar, zulks dient niet als om hem in de misdaad te styven, en zyn wederspreekingen verdubbelen. De hervallingen zyn schuldiger, als de eerste zonden, en de Heiligen doen dezelven zelden. Onderwylen viel de Heilige Petrus meenigmaalen.

Zyn berouw. Vers 75.

(4.) De genade liet niet na hem weder op te rechten. J. Christus wierp op hem zodaanige oogenstraalen, welke zyn geloof weder oprechtten. Zyn berouw was haastig, zyn droefheid leevendig, en de traanen vloeiden in overvloed langs zyn wangen. Hy verliet het Hof van Caiphas, alwaar de geleegentheden om te zondigen meenigvuldig waaren. Dewyl men in den val van dezen Apostel handelingen van zwakheid vind, welke den allerheiligsten moeten verneederen; merkt men in zyn berouw merkteekenen van een waarachtige bekeering. De traanen zyn niet weezendlyk tot het berouw; onderwylen, gelyk zy de gewoonlyke teekenen van onze ontsteltenis en droefheid zyn, zouden wy meermaals onze zonden beweenen, by aldien de schaamte, welke zy ons veroorzaaken, en het hartzeer van God vertoornt te hebben, oprecht en leevendig waaren. Ongelukkig is die geen, welke een langen tyd in de zonden blyft volharden; daar is niets als de haastige boetvaardigheid, welke genade vind. Het is zeldzaam, dat God de verstaalde harten doorboort, en dat de zielen, dronken zynde door de zoetigheden van de zonde, van die der genaade gevoelig worden. Het zy, hoe 't zy; men moet zich van de voorwerpen afzonderen, die ons verzocht hebben; den handel, die men met dezelve onderhoud, beteekent een overschot van liefde voor haar, welke niet oprecht noch eenvoudig zyn kan. Men vreest geen gevaar, als men zich daar voor gewillig blootstelt, de verscheide voorwendzelen, van niet volkoomentlyk met haar te breeken, zyn door een zucht en drift ingeblaazen, welke het hoofd niet meer durvende opsteeken, zich verbergt en verschuilt. Gaat moedig en haastig uit het Hof van Caiphas, gelyk den Heiligen Petrus, zo gy wilt dat uw berouw oprecht zy, en Jesus Christus u zyn liefde weder geeft.

XXVII. HOOFDDEEL, Vers 5.

Judas dood.

(5.) Terzelve tyd, als wy een Apostel onder de handen van de barmhertigheid zien, en van zyn val opgerecht, ziet men een andere van dezelve, wien de rechtvaardigheid vervolgt, en in een grouwelyke wanhoop sterft, om dat hy gezondigt heeft; dit is Judas, die berouw krygt, en wiens berouw onnut is. Hy kent zyn misdaad, *ik heb het onschuldig bloed verraaden.* Hy doet daar een openbaare belydenis van, hy geeft het geen hy ontfangen had weder, en werpt de oorzaak van zyn misdaad met verachting weg. Hy heeft de stoutheid van den Offerpriester tot in zyn Richterstoel aan te grypen, en hem zyn onrechtvaardigheid in den Tempel te verwyten. Ondertusschen vertroost hem niets; de knaagingen van zyn geweeten verscheuren hem, en laaten hem de minste rust niet over; hy gelooft dat het geld het gewicht is, dat hem bezwaart, hy ontlast zich daar van, maar ondertusschen weegt zyn last niet minder, noch dezelve is niet verdraaglyker, hy vleid zich dat de Aanleiders van zyn misdaad hem zullen helpen, om dezelve te verkleenen, of met die te ontvynzen; maar, hy vind daar niet als nieuwe voorwerpen van droefheid, door de bespringingen, welke hy daar ontfangt. De dood, de Koning der verschrikkingen, komt hem als de eenigste

ste toevlucht voor, daar hy rust kan vinden. Ach! Wat moogt gy, ongelukkige, uitvoeren! Weet gy niet, dat de Hel op den dood volgt? Hy weet het, maar de Hel komt hem minder verschriklyk voor, als de vreeze, welke hem beroert; een droevige staat der zondaaren. Wie kan de geest weder oprechten, wanneer hy ter neder geslaagen is?

Judas *verhing zich, en borst door midden, dusdaanig dat zyn ingewanden uitgestort wierden.* Dewyl men zich inbeeld, dat daar twee zoorten van dooden zyn, op verscheide wyzen door de Heilige Schryvers verhaalt, heeft men gepoogt hen te vereenigen, met te zeggen, dat Judas zich niet verhing; *maar, dat de droefheid hem verstikte.* Dusdaanig is 't, dat het hert van *Archilochus door droefheid verstikt wierd. Aristoteles*, die deze zoort van sterven verhaalt, gebruikt dezelve bepaaling, als de Heilige Mattheus. Anderen doen hem naer de krengenplaats trekken, maar, dewyl men geen vleeschkuil dicht by Jerusalem, noch dat gebruik by de Jooden vind, kan men, zonder toevlucht tot zo veel fyne hairklooveryen te neemen, zeggen, dat Judas zich in der daad verhing, en dat hy, de koord in zyn dood brekende, voorwaarts over is gevallen en geborsten, waar door zyn ingewanden wierden uitgestort. Daar is niets, als 't geen natuurlyk is, en gebeuren kan.

UITLEGGING
VAN DE CXII. AFBEELDING.

De Roomsche geesselzweep slaat wonden slag op slag
In's Heilands dierbaar lyf, door last van't Roomsch gezag,
Ten kruisberg opgevoert door Roomsch' en Joodsche schaaren;
Beschouw't bezeegelt graf geopend, daar de wacht
Des Engels blikzem straal ontvlucht by naare nacht,
En Christus weer verschynt, voor zyn ten Heemel vaaren.

XXVII. HOOFDDEEL. Vers 26.
Jesus Christus is gegeesselt en gevonnist.

(1.) JEsus Christus aan de verwoedheid zyner vyanden overgelaaten, wierd voor den Richterstoel van Pilatus gesleept, om daar naer de gemeene wyze van Rechtspleeging gevonnist te werden. Daar was 't, dat hy een voorstaandereesse vond, in een vrouw van 't Hof, Heidinne, en Afgodereesse. Wie zoude zulks gelooft hebben? Deze vrouw was door den Geest Gods bezielt, terwyl zy sliep; een ander wonderwerk. De Jood leert de Godsspraaken, en die den Messias als zyn verlosser moest ontfangen, roept, *kruyst hem, kruyst hem.* En deze vrouw verzoekt om zyn leeven, schikt heen om den loop van 't Gerecht te stuiten, en haar man zulks te verwittigen, om den dood van den rechtvaardigen te beletten. *Heb niet te doen*, deed zy zeggen, *heb niet te doen met dezen rechtvaardigen, want ik heb al slaapende veel voor hem geleeden:* de reinigheid der zeden en Godsdienst was een der merkteekenen, aan welke men een waar Propheet kende. Het schynt dat God de wonderdaadige lichten niet als aan Heiligen moet mededeelen. Ziet hier onderwylen een vrouw, die buiten 't verbond is, in Afgoderyen gestort, en die Propheetischer wyze droomt. Deze uitkomst is niet zonder voorbeeld. God heeft zomtyds wonderdaaden onder de Heidenen gedaan, de droomen van *Abimelech*, van *Laban* en *Pharao*, die ten tyde van Joseph leefde, zyn daar van bewyzen. God kan boven gewoonte zeekere trappen van weetenschap geeven, zonder dezelve heilzaam te maaken, en zonder de Heiligheid in 't hart te drukken. Het was noodwendig, dat de onnoozelheid van J. Christus verheeven wierd, en God verrichtte zulks door een vrouw, welke men niet konde achterdenken.

Pilatus wierd door de onderrichtinge, welke men hem gaf, bewoogen; maar 't geroep van een muitend volk verdrukte dat goede zaad, en belette 't zelve op te wassen; hy moest voor dat onweer buigen. De meenigte afvorderende, dat men *Barrabas* zoude loslaaten, stond men hen zulks toe. J. Christus wierd onder de handen der gerechtsdienaars gestelt, om gegeesselt te worden. Pilatus had geen oogwit om te beproeven, of de haat der Jooden door cenige geesselslagen zoude te verzachten zyn, maar, hy volgde de gewoonte der Romeynen, die al de geenen lieten geeselen, die ter doodstraf gedoemt waaren. Men zag in deze geleegendheid niemand aan, en *Antigones* Koning van Judea onderging 't zelve gelyk de anderen door bevel van *Marcus Antonius.* Men moet zich dan niet verwonderen, dat Jesus Christus aan den Pilaar gebonden wierd, en menigvuldige geesselslagen ontfing, welke zyn aderen openden, en zyn bloed deede stroomen. Men leide hem gevolglyk op de strafplaats, daar hy gekruicigt wierd.

Bewaarders rondom 't graf gestelt. Vers 65.

(2.) Hoedaanig was de vreugd van den Hoogenpriester en Priesters, toen zy verzeekert waaren door haar eigen oogen, dat Jesus Christus gestorven was! Zy hadden echter vreeze de vrucht hunner werken door eenig bedrog te verliezen. De Jooden geloofden niet, dat Christus weder op zoude staan; zo zy dat denkbeeld gehad hadden, zouden zy hem als een groot Propheet ontfangen hebben; maar, zy vreesden, dat men 't openbaar zoude maaken, en dat dit gerucht, onderschraagt door de wonderdaaden, die hy alreeds gedaan had, en door een voorzegging een krachtige indruk op de volkeren mocht maaken. Zy poogden het bedrog voor te koomen, en een bewys in handen te hebben, welk hen verzeekerde dat Jesus een bedrieger was, een dood lichchaam aanwyzende, waar van men de wederopstanding zich inbeeldde, en de ongeloovigen naer zyn graf leidende om hen van zyn zwakheid en leugenen te overtuigen; hierom verkreegen zy van Pilatus bewaarders, die zy by het graf van Jesus stelden. Geloovende voor zich te werken, handelden zy voor ons, en willende 't bedrog van Jesus Christus gevoelig maaken, verzeekerden zy ons van de waarheid van zyn wederopstanding. Men vermeerderde de Schildwachten, en verdubbelde hun wakkerheid door beloften en belooningen. Daar was niets van de Afgodische zoldaaten te vreezen, die niet wisten wat de Messias was, die niets van hem verwachtten, en die gantsch geen zyde in de twistredenen der Jooden getrokken hadden.

XXVIII. HOOFDDEEL. Vers 3.
Gezicht van een schrikkelyke Engel.

(3.) Deze wachters, waakende, konden noch het openen van 't graf, noch de wederopstanding van Gods Zoon, noch het nederdaalen van een Engel, die hen verschrikte, beletten. Inderdaad, daar kwam een Engel om de wederopstanding van J. Christus te verkondigen, gelyk daar meenigvuldigen geweest waaren, om zyn geboorte bekent te maaken. Deze Heemelbediende veroorzaakte een geweldige beweeging in de lucht; de aarde wierd verschud, de steen, welke het graf van Gods Zoon sloot, week uit haar plaats, en de wachters wierden verschrikt. J. Christus had zyn wederopstandig aan de vrouwen, welke hem volgden, voorzegt; maar, zy geloofden zulks niet. Het geloof was te dier tyd duister

ster en waggelende. In plaats van J. Christus als een God aan te zien, die van de dood moest zeegenpraalen, kwaamen zy hem in zyn graf balzemen, om hem daar een langer tyd zonder verderving te bewaaren. Zy konden door de aandacht van den Sabbath belet, hem als noch die dienst niet aandoen. Maar, de Zon begon nauwlyks des Zondaags 's morgens te verschynen, of zy brachten aldaar de speceryen, die zy op vrydag 's avonds gekocht hadden, om dezelve tot dat godvruchtig gebruik te besteeden. Zy kwaamen daar niet tyds genoeg om de wonderdaad van den Engel te zien; want, de Heilige Marcus, die hier den uitlegger van den Heiligen Mattheus is, alhoewel zyn verkorter, verzeekert, dat de vrouwen *den steen afgewentelt* vonden. De wonderdaad was dan geschiet, maar de beweeging van de lucht, en de schrik der wachters waaren noch niet opgehouden, en de Engel was zelfs noch op de aarde; 't welk volstrekte, om haar van de waarheid dezer wonderdaad te verzeekeren.

Jesus Christus opgestaan vertoont zich aan de vrouwen. Vers 9.

(4.) Zy waaren volkoomentlyk overtuigt, toen J. Christus zich aan haar vertoonde. Daar geschiedde meer als de Engel belooft had; want in plaats van te wachten, tot dat die vrouwen weder in Galilea gekeert waaren, komt hy weinig tyd daar na voor haar. Welke waaren haare beweegingen, en vervoeringen van dezen dooden, en dien gekruisten, leevende en roemruchtig van alle zyne vyanden zegepraalende, weder te zien! Zy hadden hem als een bovengemeen man, geduurende zyn leeven aangezien, en zy baaden hem als een God aan na zyn dood. De wachters doemden zich zelve van op de drift der Offerpriesters te dienen, en beschuldigden zich geslaapen te hebben, terwyl zy moesten waaken. De Offerpriesters verkondigden alom, dat, by aldien het lichchaam van J. Christus zich niet meer in zyn graf vond, zulks niet als door het bedrog van zyn Discipulen, die 't zelve weggerooft hadden, toekwam: maar, de wederopstanding wierd gevoelig en blyklyk door de tegenwoordigheid en woorden van Gods Zoon. De list was in den grond grof; want konde men een zo groot getal van zoldaaten bedriegen, sliepen zy alle, en was daar geen schildwacht uitgestelt? By aldien zy geslaapen hadden, konde de opening van het graf, de afwenteling van den steen, de ontrooving en wegvoering van een dood lichchaam met een zo genoegzaame gerustheid en stilzwygendheid niet geschieden, om de allervaastslaapende niet te ontwekken. Jerusalem alle de Jooden, die op het Paaschfeest kwaamen, niet kunnende bevatten, was het volk in de voorsteden, en in de nabuurige plaatsen verspreit, en bevolkten het veld, geduurende deze schoone dagen. Dit verspreid en zweevend volk was tot getuigen, 't welke dit bedrog onmooglyk maakte.

Hy geeft de bezending aan zyn Apostelen. Vers 19.

(5.) Jesus Christus weder opgewekt droeg zorg, alvoorens ten Heemel te klimmen, van aan zyn Kerk Harders te geven, die de waarheid van de zaaligheid verkondigden; zonder zulks zoude zyn Vleeschwerding, zyn Geboorte, zyn wonderdaaden, zyn dood, en zelfs zyn wederopstanding onnut werden; want, *hoe zullen zy den geen aanroepen, in welke zy niet gelooft hebben, en hoe zullen zy den geen gelooven, die zy niet hebben hooren spreeken? Het geloof is uit het gehoor, en 't gehoor uit het woord Gods.* Jesus Christus bediende zich dierhalven van de macht, die hy ontfangen had. *Alle macht*, zegt hy, *is my in den Heemel en op aarde gegeeven. Gaat en predikt alle geslachten den Doop, in den naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geests, en wyst hen aan te bewaaren al het geen ik uw lieden bevoolen heb. Ziet, ik ben altyd met uw lieden tot het einde des Waerelds.* Dit is hier de bezending der Apostelen. Die geenen, welke de plechtigheden beminnen, en dezelve wezentlyk aan 't bevel gelooven te zyn, vinden zich verleegen, om dat men niet een eenige in de allerprachtigste bezending, die ooit geschiet is, bespeurt. Inderdaad, J. Christus leide de Apostelen de handen niet op, die de eerste Bisschoppen van de Christelyke Kerk moesten zyn, hy maakte hen tot zyn Bediendens door een enkel woord zonder eenige gevoelige plechtigheid. Gaat, zeide hy tot hen, de geslachten onderwyzen, en haar de Sacramenten opdraagen, doopt haar in den naame des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests.

UITLEGGING
VAN DE CXIII. AFBEELDING.
De Twaalf Zinnebeelden van Marcus.

Dus word ons Christus leer en's leevens loop verhaalt,
Van Marcus, door Gods geest, en's Heemels gunst bestraalt,
Terwyl Joannes preekt en omzwerft in woestynen,
En brult als Judaas Leeuw, wiens donderende stem
Klinkt over berg en dal tot in Jerusalem.
Dus sluit de Schryver't boek met Christus treurgordynen.
Die ziek is vind zyn heul en troost by medicyn;
En d'oude leed're zak barst door den nieuwen wyn.
Wie sterken goed ontrooft moet eerst de sterken binden.
Het zaad op't vruchtbaar veld word rykelyk vermeert,
Men heeft nooit een Propheet in't Vaderland geëert,
Besnoei de snoode lust op dat gy rust moogt vinden.
De schyndeugd word gestraft, die 't weduwhuis verslint,
Men ziet de broederwrok, de Vader moord zyn kind.
De weel'ge vygenboom schiet in de Lent eerst blaaren.
Als God den harder slaat werd al zyn vee verspreit,
De doop schenkt door't geloof des Heemels zaligheid.
Men vreest geen adderbeet, noch haat, noch doods gevaren.

Augustinus verbeeldde den Heiligen Marcus onder de gedaante van een mensch; maar het gevoelen van *Hieronimus* heeft hem overtroffen. De Schilders en de Venetiaanen, die dezen Evangelist voor hun beschermheer hebben aangenoomen, die hebben in den trotschen Tempel, welke zy hem toegeheiligt hebben, de gedaante van een Leeuw geplaatst, gelyk daar niets bestendig en zeeker in alle die inbeeldingen is, heeft zeeker Poëet daar een Arend van gemaakt.

Marcus amat terras inter cælumque volare,
Et vehemens Aquilæ stricto secat omnia lapsu.

Hy verstaat dat deze Evangelist de aarde niet geraakt heeft, om dat hy de geslacht-boom van Jesus Christus aan 't hoofd van zyn Evangelium niet gestelt heeft, gelyk de Heilige Mattheus; dat hy met den Heiligen Joannes niet in den Heemel gevloogen is, om dat hy zeer onbestendig van de Godlykheid van den Messias gesprooken heeft; en dat men hem een Arend kan noemen, ter oorzaak van zyn kortheid, welke hy slegts doorloopt, en niet anders verricht, als over de geheimenissen heen te vliegen. Welk een fynigheid!

(1.) De Heilige Marcus heeft zo wel als de Heilige Mattheus, verscheide spreuken verhaalt, waar van J. Christus zich zelve bediende, om het volk te lee-

Rom. de Hooge Inventor et fecit — I. Lindenberg Excudit cum Priv.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXIII. AFBEELDING.

Dus word ons Christus leer en 's leevens loop verhaalt,
Van Marcus, door Gods geest en 's Heemels gunst bestraalt.
Terwyl Joannes preekt en omswerft in woestynen,
En brult als Judaas Leeuw, wiens donderende stem
Klinkt over berg en dal tot in Jerusalem.
Dus sluit de Schryver 't Boek met Christus treurgordynen.

XII. Sinnebeelden van MARCUS.

Die ziek is vind zyn heul en troost by medicyn;
En d'oude leed're zak barst door den nieuwen wyn,
Wie sterken goed ontrooft moet eerst de sterken binden.
Het zaad op 't vruchtbaar veld word rykelyk vermeert,
Men heeft nooit een Propheet in 't Vaderland ge-eert,
Besnoei de snoode lust op dat gy rust moogt vinden.
De schyndeugd word gestraft, die 't weduwhuis verslint,
Men ziet de broederwrok, de Vader moord zijn kind.
De weel'ge vygenboom schiet in de Lent eerst blaaren.
Als God den harder slaat werd al zyn vee verspreit,
De doop schenkt door 't geloof des Heemels zaaligheid.
Men vreest geen adderbeet, noch haat noch doods gevaaren.

leeren, 't welk aan die taal gewent was, en door welke hy meer indruk verwekte. De Pharisecn zich ergerende, wyl zy hem met de tollenaars, ten opperſten by de Jooden verbooden, zagen eeten, ontfingen van hem dit antwoord, *die gezond zyn, hebben de Medicynmeeſter niet van nooden, maar die ziek zyn.* Deze les aan trotſche mannen gegeeven, hoovaardig op hun verdienſten, was uitmuntend, zy leert ons dat de genade, het eenigſte geneesmiddel der zonde, niet voor die geen, die by 't Gericht zit, geſchikt is, welke op zyn deugden verwaant is, en geloofd zich door zyn werken te behouden, maar, voor een nederige ziel, welke haar ellende gevoelt, en zucht wegens haar onvermoogen.

(2.) Die zelve Phariſeën waaren zeer geſtelt op 't vaſten, zy maakten daar van een hunner voornaamſte oeffeningen van aandacht, en herhaalden dezelve menigmaal. Dit is het merkteeken der gewillige Godsdienſt-pleegingen, de geenen op te blaazen, die dezelve oeffenen; men hegt daar een zekere verdienſte aan, die ons boven anderen verheft. Men ziet of in Godvruchtigheid of met verachting de geenen aan, welke ons niet navolgen. J. Chriſtus noch zyn Apoſtelen waaren geen menſchen van vaſten en vermaageren. Zy aaten met de overige menſchen zonder onderſcheid. *Die de Bruidegom by haar hebben kunnen niet vaſten. Ende niemant naait een lap ongevult laken op een oud kleed, anders ſcheurt des zelven nieuwen aangenaaide lap af van het oude. Ende niemand doet nieuwe wyn in oude ledere zakken, anders de nieuwe wyn doet de ledere zakken berſten, en de wyn word uitgeſtort, en de zakken verderven.* Jeſus Chriſtus, die dusdaanig ſprak, had dat oogwit om ons te leeren, dat daar tyden in 't leven zyn, dat de vreugde niet alleen toegelaaten is, maar zelfs noodzaaklyk, en in welke de droefheid of de onthouding misdaadig is, en hy wilde mede zeggen, dat hy de leering der Phariſeën noch zelfs de plechtigheden van de Wet, met de nieuwe onderwyzing, die hy ging vaſt ſtellen, niet moeſt te zaamen voegen.

(3.) De wonderdaaden, welke tot de bekeering der volkeren moeſten dienen, maakten een nieuwe beweegreden van ongeloovigheid; men laſterde J. Chriſtus, hem beſchuldigende, de Duivelen door middel van Beelſebub uit te werpen. De beſchuldiging was ſmadelyk, en de onrechtvaardigheid baarblyklyk. J. Chriſtus deed hen 't zelve gevoelen, door een voorbeeld van een man, die in een wel verſterkt en weerbaar huis wil ingaan, en dewyl hy zich daar van geen meeſter kan maaken, voor en al eer hy den ſterken man, die 't bewoond, binde, J. Chriſtus aldus mede den Duivel overweldigde, om dat hy kwam om zyn Ryk te verwoeſten, en hem de zielen, die hem alreeds onderworpen waaren, te ontrooven. Dusdaanig is 't, dat men zyn heerſchende misſlagen en driften moet dempen, by aldien men wil dat de genade zal werken.

(4.) Het zaad, dat op verſcheide plaatſen valt, en door de vogelen opgegeten, door de doornen verſtikt, of door de ſtraalen van de Zon verdroogt werd, of wel eindelyk, 't geen, in een goede aarde vallende, een overvloedigen oogſt voortbrengt, is de beeldenis der verſcheide uytwerkſelen, welke 't Evangelium heeft, volgens de geſteltenis dier geenen, die 't zelve aanhooren. Daar zyn zommigen, die zich laaten aanraken, maar, al te zeer aan den Duivel toegedaan, treeden zy weder onder zyn gebied, na dat zy een oogenblik daar uit gegaan waaren; daar zyn tydyveraars, wier geloof in de tyden van de vervolging verdroogt en vernietigt. Daar zyn Wareldsgezinden, die de aardſche zorgen en 't gerucht der zaaken beletten tot hun gelukzaligheid te werken. Gelukkig is die geen, dewelke, na de wil des Meeſters gekent te hebben, zich van die kennis bedient, en dezelve door de oeffening der Chriſtelyke deugden werkſtellig maakt.

(5.) Men beriſpte J. Chriſtus zyn geboorte; als of God uit de ſteenen zelfs Abraham geen kinderen konde verwekken. Het waaren zyn medevaderlanders, de inwoonders van Nazareth, die hem deze beriſping deeden. Zy zeiden klaarlyk, dat zy hem den arbeid van een ambagtsman hadden zien doen, en dat zyn broeders en zuſters, die in het gebuurſchap woonden, hen bekent waaren. Ondertuſſchen, dewyl hier van zyn geſlacht gehandelt word, en het aan den afſchryver zeer gemaklyk valt, op deze plaats, door de beſnoeijing van twee letteren, een misſlag begaan te hebben, is het waarſchynlyk, dat men Jeſus Chriſtus niet verwyt dat hy zelfs gewerkt heeft, maar, dat hy *den Zoon van een Ambagtsman is.* Men weet, dat de broeders van J. Chriſtus zyn volle neven waaren. Maar, wie waaren *zyn zuſters*, dewyl *Alpheus*, anderzints *Cleophas*, geen dochters had? Men moeſt noodzaaklyk een groote uitgeſtrektheid aan deze bepaling gegeven hebben. Dusdaanig is 't dat by zeekere geſlachten het hoofdſchrift van *Nicht* zich tot de trappen der verafgeleegenſte bloedverwanten uitſtrekt. J. Chriſtus vertrooſtte zich, wegens het verwyt der inwoonders van Nazareth, *om dat geen Propheet in zyn land geeert is.* En ſtrafte hen daar mede, dat hy weinig wonderdaaden in 't midden van hen deed. Den Evangeliſt zegt, dat hy daar geen konde doen. Hoe dat? Het is, dat hy 't niet gewilt heeft, en hy wilde 't niet, ter oorzaak van de grouwlyke ongeloovigheid, welke in die plaats regeerde. Dusdaanig zegt Jeſus Chriſtus, *dat de Waereld die genen niet kan haaten, die haar gelyken.* En dat de Apoſtelen de Rechters, die hun belaſten ſtil te zwygen, antwoordden. *Wy kunnen niet ſtil zwygen, maar moeten zeggen, 't geen wy verſtaan en gezien hebben.* Dat is te zeggen, wy willen niet, en 't is ons niet geoorlooft.

(6.) Jeſus Chriſtus wyſt aan tot hoe ver de haat tegens de zonde moet gaan, en de behulpmiddelen, welke men aldaar moet toebrengen. Men moet alles, 't welk een gelegendheid of werktuig van de misdaad wezen kan, afſnyden. *Zo uw hand u doet zondigen, ſnyd haar af.* By aldien men niet ſpaaren moet, 't geen ons de natuur gegeven heeft, moet men met krachtiger reden offeren, 't geen 't verderf tot de natuur gevoegt heeft.

(7.) Hy doemt ter zelve tyd de huiggelaary, die haar ſchuldige driften onder de waarſchynlykheden van een Heilige aandacht verbergt. De gierige Geeſtelykheid heeft over een langen tyd de konſt van het berooven der weduwen huizen verſtaan; zy openen den ingang daar van door nederige en kruipende gebaarden. De Prieſters zyn daar als Engelen van den Heere ontfangen, om dat zy het merkteeken en de uitterlykheid van zyn Bedienden hebben, zy hechten de Godsdienſt en Godvruchtigheid aan hun perzoonen, zy boezemen boven al in een uitgedeelde aandacht, die zich overvloedig over hen uitſpreit. Zy eten, zy roven, en doen 't geen men hen geeft, als Offerhanden aan God gedaan, aanzien. J. Chriſtus wilde, dat men dat zoort van gevaarlyke men-

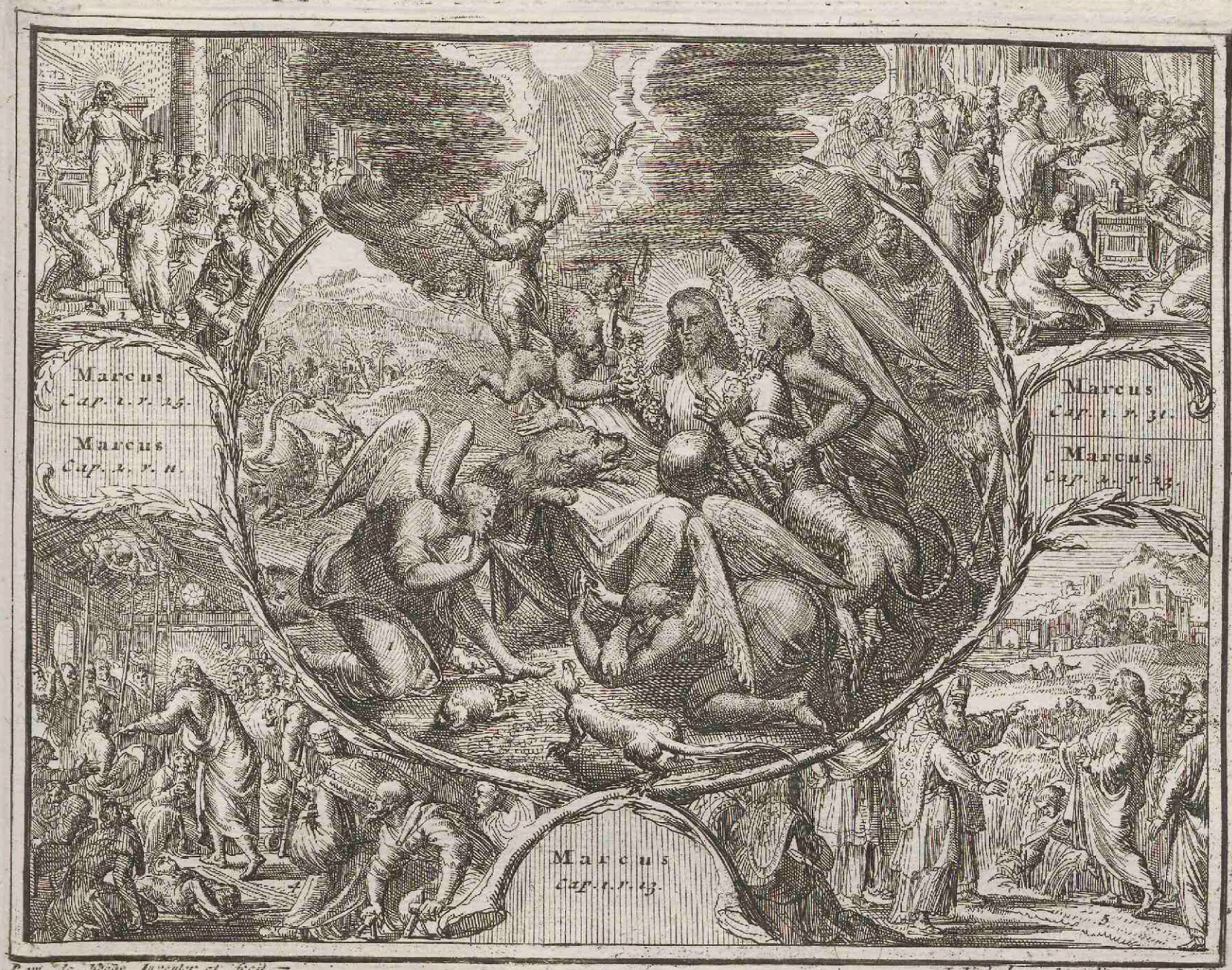

P. van de Wege Inventor et Fecit. — I. Lindenberg Excudit cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXIV. AFBEELDING.

De Zaaligmaaker word door d'Eng'len rey geviert,
Geliefkoost en gestreelt van 't wild en woest gediert
Hy werpt den Duivel uit, die yslyk schreeuwt in 't scheiden,
Herstelt op Simons bee 's wys's moeder, droef van zin;
Geneest een jichtig mensch gedaalt ter kaamer in,
En sluit de lasteraars, die voor hem netten spreiden.

schen uit de vergaadering uitzonderde. *Wacht u voor de Schriftgeleerden, die graag in lange tabbaarden wandelen, en de huizen der weduwen opeeten, vynzende veel te bidden.*

(8.) Een zo leevendige bestraffing van den huiggelaar konde niet als den haat der valsche aandachtigen tot Jesus Christus en zyn Discipulen verwekken. Hy voorzag zulks, en verwittigde zyn Discipulen, dat hun haat zo wreed zyn zoude, dat, *d'eene broeder den anderen aan den dood zoude overleeveren.* Deze Godsspraak is niet als te dikmaals in de oorloogen, en de tegenstrydingen, welke de Godsdienst gebaart heeft, vervult.

(9.) Jesus Christus zal het bloed zyner martelaaren en kinderen koomen wreeken; in den Heemel ingeslooten, zoekt men hem te vergeefs op de aarde; maar hy zal op zeekeren dag nederdaalen, in al zyn heerlykheid, om de leevendigen en de dooden te oordeelen. Niemand weet dien dag van zyn oordeel; maar zy zal van schrikkelyke teekenen voorgegaan zyn, die de bewoonders van d'aarde zullen opwekken, *gelyk men oordeelt dat de zoomer nadert, terwyl de vygeboom begint te botten.* Men zal ervaaren, dat 't oordeel door de beweeging der Engelen en wonderen, die voorvallen zullen, zal geschieden.

(10.) Deze verschyning zal heerlyk zyn, in plaats dat de eerste, door de oneere en ellende, welke dezelve verzelden, ergerde. *Als dan zal men den Harder slaan, en de bevreesde en vluchtende schaapen zullen zich in 't veld verstroojen,* en zich in't bosch verbergen. Jesus Christus is gekruisigt, en de Discipulen verlieten hem op het oogenblik des doods.

(11.) Hy had zelfs moeite hen de opstanding te doen gelooven; hy verscheen voor hen, zy zagen hem, en zy hadden moeite hun eigen oogen te gelooven. Hy was verplicht hen haare ongeloovigheid ter zelve tyd te verwyten, als hy hen de macht gaf van 't Evangelium aan alle schepzelen te prediken. Een klaar bewys, dat hun krachtig geloof in 't midden der straffen, en den uitslag hunner Predikatien niet van hen kwam, die ongeloovig waaren, maar van den Heiligen Geest, die hen onoverwinlyk versterkte.

(12.) Zulks bleek noch meer door 't gezag, 't welk hy hen overdroeg, van de Duivelen en slangen uit te werpen, en door een oplegging der handen de allerverouderste ziektens te geneezen.

UITLEGGING
VAN DE CXIV. AFBEELDING.

De Zaaligmaaker word door d'Eng'len rey geviert,
Verzocht van't helsch serpent, begrimt van't wild gediert;
Hy werpt den Duivel uit, die yslyk schreeuwt in 't scheiden,
Herstelt op Simons bêe's wyfs moeder, droef van zin;
Geneest een jichtig mensch gedaalt ter kaamer in,
En stuit de lasteraars, die voor hem netten spreiden.

I. HOOFDDEEL. Vers 12.
Jesus in de Woestyn van den Duivel verzocht, en door de Engelen gedient.

(1.) DE staat, waar in Jesus Christus zich in de Woestyn bevond, was schriklyk en vertroostende. De Leeuwen, Tigers en Serpenten, gemeene bewoonders van die plaatzen, omringden hem. De Duivel, die hem aldaar ontdekte, ging hem verzoeken. Maar, ter zelve tyd daalden de Engelen uit den Hemel, om hem als zyn dienaars te dienen; hy zag ter zelve tyd, al 't geen de aarde en de Hel het schriklykste hebben, en 't heerlyke 't geen den Hemel besluit. Was J. Christus niet machtig genoeg, om de wilde beesten te verdryven, en den Duivel te bestryden? Waaren de Engelen aan dezen God en mensch noodig? De zelve Heilige Geest, die hem tot in de Woestyn gevoert had, was meer eigen als de Engelen om hem te beschermen. Jesus gebood de natuur, *de Duivel had niets aan hem.* Hy moest zyn verderf en dood zyn. Maar, God wilde dezen stryd met de tegenwoordigheid der Engelen vereeren, en ons van het beginzel van zyn bediening leeren, dat die geene, wien de Engelen zigtbaarlyk koomen dienen op de aarde, de God des Hemels en der Engelen is.

Hy werpt een Duivel uit. Vers 24.

(2.) De Duivel kende wel haast zyn vermoogen, hy konde zyn tegenwoordigheid zonder ontroering in de vergaderinge niet verdraagen. Hy schreeuwde overluit, 't welk zyn schrik beteekende. Zeggende door den mond van een bezeetenen: *Laat af, wat hebben wy met u te doen, zyt gy gekoomen om ons te verderven? ik kenne u wie gy zyt, namentlyk de Heilige Gods.* Daar zyn vier aanmerklyke zaaken in deze uitkomst. 1. De aanspraak van den Duivel. *Laat af, wat hebben wy met u te doen?* Hy verbeeld, dat hy zich tegens den perzoon van Jesus Christus, en den voortgang van den Godsdienst niet gestelt heeft. 2. Men ziet het merkteeken der Duivelen en zondaars, die zich gelooven verlooren te zyn, zy klaagen over de onrechtvaardigheid, welke men hen aandoet, als men hen belet kwaad te doen, en de menschen te plaagen. 3. Hy beleid dat J. Christus *de Heilige Gods* is. Van waar kwam hem deze kennisse? Zo hy Jesus Christus voor den Messias kende, hoe zoude hy zulks openbaar maaken? Het blykt niet dat de Duivelen den Messias kenden, om dat zy een langen tyd daar na aan zyn dood gearbeid hebben, welke het menschelyk geslacht moest behouden. Zy zien hem hier niet anders aan, als een Heilige Gods, en een buitengemeen mensch, en hun getuigenis konde gedwongen zyn. De Duivelen zyn zo wel als de menschen niet volkoomen bevryd voor 't kwaad, zy doen zomtyds het goede, 't geen zy niet willen, en begaan niet al het kwaad, 't geen zy begeeren. Dit is't geen hen menigmaal ontrust. Eindelyk dryft Jesus Christus, in weerwil van de loftuitingen, welke hy ontfangen had, den Duivel uit, hy bestraft hem zelfs, om dat hy van hem zo onbedachtzaame getuigenis gegeeven had, of hy betuigde veel eer de verachting, die hy voor een lofreden had, welke uit zo een onreine mond kwam. De Atheners wilden geen goeden raad, die door een snood mensch gegeeven wierd, en hun loftuitingen zyn als noch minder aanneemelyk.

Geneest de schoonmoeder van den H. Petrus. Vers 30.

(3.) Treedende uit de vergaadering, daar deze wonderdaad de verbaastheid en verwondering van alle de byweezenden tot zich getrokken had, trad Jesus in 't huis van Petrus, daar hy een andere deede; vindende de schoonmoeder van zyn Discipel door een heevige koorts aangetast, deed hy haar uit het bedde opstaan, en haar by de hand neemende, maakte hy haar weder gezond. Daar door ziet men, dat de Heilige Petrus een vrouw en schoonmoeder had. Avetius een Bisschop van Weenen hield staande dat de Heilige Petrus zyn vrouw in 't gevolg van Jesus Christus leidde. *Hieronimus* zegt in tegendeel, dat hy ze verlaaten had. De verdedigers van 't huuwlyk leggen zulks uit wegens de maatigheid, welke

welke hy met zyn vrouw waarnam, tot dat zy de martelkroon wegdroeg. Eindelyk geeft men hem een dochter, welke zyn naam voerde, en God met jicht sloeg, en de vader wonderdaadig genas. Yeder veilt 't geen hem behaagt, en dewyl men bewyzen van alle de daaden zoekt, vind men daar van niet een die waar is. Laaten wy veel eer aanmerken, dat de Heilige Petrus getrouwt zynde, by aldien de maatigheid en ingetoogentheid aan de Bediendens noodzaaklyk was, hy daar van een Wet zoude gemaakt hebben, en zich niet vergenoegt zoude hebben, met een twyffelachtig en wederspreeklyk voorbeeld te geeven. Maar, men moet daar niets op vaststellen, dewyl de Heilige geschiedenis daar niet van spreekt.

II. HOOFDDEEL. Vers 5.

Vergeeft de zonden aan een geraakten.

(4.) Een derde wonderdaad beteekende de Godheid van J. Christus noch gevoeliger. De toeloop van zyn toehoorders was zo groot, dat een jichtige daar niet door kon dringen, noch zyn bedde by hem laaten draagen: men wierd verplicht het dak te openen, om hem in de plaats, daar Jesus Christus predikte, neder te laaten. Dit vertoog maakte hem verbaast; hy verwonderde zich over 't geloof van den zieken en dier geenen, die hem droegen, en deed drie wonderdaaden op een en dezelve tyd. Een wonderdaad *van gezag*, vergeevende de zonden aan dezen zieken, alvoorens hem te geneezen. *Uw zonden zyn u vergeeven*, zeide hy tot hem. Men beschuldigt zyn vyanden van een valsche uitlegging zyner woorden gedaan te hebben, hem berispende, dat hy zich heeft willen toeeigenen het gezag, om gelyk God te vergeeven. Men vermeent, dat het oogmerk van den Zaligmaaker alleen was de vergeeving, welke God aan de jichtigen toegestaan had, te openbaaren; maar, de Jooden zyn niet schuldig. Jesus Christus wilde dezen mensch de zonde vergeeven. Hy had daar macht toe, om dat hy God was, en hy wilde deze Goddelyke macht gebruiken. Zyn woorden konden geen andere zin hebben in een Eeuw, in welke men de vergeeving der zonden in volkoomen bepaaling niet behandelde, gelyk men zedert gedaan heeft. J. Christus verklaart aan den jichtigen, dat hy hem vergeeft, hy spreekt niet van zyn vader, hy deed zulks uit zyn eigen gezag. Eindelyk, hy wederstreeft het besluit niet, 't geen men uit zyn woorden trok, dat hy God gelastert had, dat is te zeggen, dat hy zich tot een God gemaakt had. Jesus deed een wonderdaad van kennisse, zo men dusdaanig spreeken kan: want hy ontdekte de inwendige en heimelyke murmureering zyner vyanden. Hy kende hen door *zyn Geest*. Dat is te zeggen, door zyn Godlykheid. Eindelyk, hy verspreidde zyn macht, doende den jichtigen wandelen, en zeegenpraalde door deze laatste wonderdaad, veel gevoeliger als de anderen, van de twyffelingen en ongeloovigheid zyner vyanden.

Word bestraft om dat hy op den Sabbathdag koorenairen plukt. Vers 24.

(5.) De Jooden overdachten zyn gedrag, en hem op zeekeren dag met zyn Discipulen in 't veld vindende wandelen, die tusschen hun handen eenige airen vreeven, waar mede zy hun honger verzaadden, geloofde men een rechtmaatig voorwerp gevonden te hebben, om hem als een schender der Wet van Mozes te doemen. Niemand is onbekent, met welk een bygeloovigheid de Jooden den rustdag waargenoomen hebben, zy maakten noch meer gerucht van hun aandacht, als daar wel weezendlykheid in zat. Want Jesus Christus berispt hen elders, dat zy niet nalieten na een verstrooid schaap te loopen, om 't zelve weder te rug te brengen. Hoedaanig dan hier den Zoon Gods te bestraffen? Hy stond over deze bestraffing op, en berispte de bygeloovige viering van den Sabbath. 1. Hy vergelykt dezelve by de andere plechtigheden van de Wet, welke men zonder misdaad kan schenden, als de noodzaaklykheid zulks vereischt. 2. Hy doorwandelde de landen; om de zwaarigheid dier genen weg te neemen, die op dien dag niet anders als een klein getal van treeden wilden doen, 't welk men noemde, *de weg van den Sabbath*. 3. Hy liet zyn Discipulen koorenairen vryven, om de dwaaling dier genen voor te koomen, en te verbeeteren, die niet begeeren, dat men op dien dag spyze bereid. Hy geneest de zieken, en verklaart dat hy barmhertigheid begeert, om ons te leeren, dat men de oeffening van barmhertigheid, met moeite en werkzaamheid verzelt, onder voorwendzel van een leedige en traage aandacht, niet moet veronachtzaamen. Eindelyk verzeekert hy, dat *den Sabbath voor den mensch gemaakt is*, om hem daar door te verplichten een gedeelte van den tyd tot zyn dienst te heiligen, zonder hem te overweldigen, of in dezen dag alle zoorten van vryheid te beneemen.

UITLEGGING

VAN DE CXV. AFBEELDING.

Bethphages Ezelin, voor Christus afgehaalt,
Verstrekt het brieschend paard, waar op hy zeegepraalt,
Langs wegen dicht bestrooit met kleeden, palm en blaaren.
d'Onvruchtb're vygeboom verdort op Christus woord,
Wiens zweep den Tempelmarkt en beestenhandel stoort.
Men hoort hem's Keizers tol door's Keizers munt verklaaren.

XI. HOOFDDEEL. Vers 7.

Men leid een Ezelin met haar veulen tot J. Christus.

(1.) JEsus Christus, zyn Koninglyke intreede binnen Jerusalem willende doen, zond om een jongen Ezel te haalen; deze toerusting scheen een Koning der Koningen onwaardig; men haalt te vergeefs aan de voorbeelden van Abraham, Bileam, Mephiboseth de Zoon van Jonathan, en Salomon, die zich daar van bedient hebben; want ten tyde van J. Christus deeden de Koningen niet meer hun intreeden, als op waagenen geklommen, door paarden of wilde beesten voortgetrokken; dit gebruik was zeer afgeslaagen. Jesus Christus bediende zich daar van, om de Godsspraak van den Propheet te vervullen, die langen tyd te vooren geroepen had, *verheugt u, dochter Sions, ziet hier, uw Koning komt op het veulen van een Ezelin gezeeten.* Men heeft groote geheimenissen in deze twee dieren gezogt. De Ezelin verbeeldde het Joodsche volk, gewoon het juk van de Wet te draagen; en het veulen was de gedaante der Heidenen, die tot daar toe zonder eenige heerschdwang geleeft hadden. Men ontdekt daar de zondaaren gebonden, gekneevelt en belast met hun misdaaden. *Athanasius* doet de meesters daar tusschenkoomen, dat is te zeggen, de Duivels, die bitterlyk klaagen, dat de Discipulen hen het weinige koomen ontrooven 't geen hun overig is. De grootste aller geheimenissen bestaat in de manier, op welke Jesus Christus beveelt, dat men hem zyn toerusting zal brengen, en de ligtvaardigheid van de meesters, die dezelve aan onbekenden toestaan, van 't oogenblik, dat men hen zegt, dat *de Heere haar van nooden heeft.*

Hy treed zeegenpraalend in Jerusalem. Vers 8.

(2.) Zacharias verhaalt, dat Jesus Christus op de Ezelin en haar veulen reed; maar hy nam niet als eene dezer twee dieren, en ging daar op gezeeten den tienden Maart naer Jerusalem; een beruchte dag door de wonderdaad van Josua, die de waateren van den Jordaan scheidde, en waar in men de Lammeren en de Slachtoffers scheidde, welke men op Pascha moest opofferen. De intreede geschiedde onder 't gedruis der toeroepingen van 't volk, dat den weg met bloemen en palmtakken bestrooide. Men kroonde de Helden en Koningen met palmen. En de volkeren in Phenicien, alwaar men een groote meenigte van deze boomen vond, droegen dezelve in hun prachtige Feesten, gelyk de Jooden deeden. *Hilarius* heeft zich ingebeeld, dat deze meenigte Jesus Christus niet alleenlyk als heur Koning, maar als een God, aanzagen, om dat zy van voor hem heen riepen. *Hosanna, gezeegend zy hy, die komt in den naam des Heere, gezeegend zy het Ryke Davids, onzen Vader. Theophilactus* zegt zelfs, dat zy het Ryk van den Messias, *het Ryk Davids* noemden, om dat hy afdaalde, en in rechte linie van deze Vorst moest afdaalen. Zulks is aan dit volk meer kennis toeschryven, als zy bezaten. Zoude 't zelve wyzer als de Apostelen geweest zyn, die wandelende in 't gevolg aan dezen Goddelyken Meester, en ooggetuigen van zyn wonderdaaden zynde, echter deze waarheid niet zouden kennen. De toeroepingen, den 118den Psalm ontleent, zyn gedaan tot navolging van die der volkeren des Waerelds, die gezangen van overwinningen op den intreede hunner Vorsten voorzingen, 't zy dat zy bezit hunner Kroonen neemen, of zeegenpraalende wederkeeren. De bepaaling van Hosanna, welke beteekend, *behoed, ik bidu*, is een zoort van wenschen, of veel eer van een gebed, 't geen men tot God uitstortte, om zyn bescherming te erlangen. Men riep *Hosanna in de hoogste plaatsen*, als of men de Engelen wilde aanwyzen, dat het hun plicht was van zich te verheugen, en met het volk te bidden. Men zag dan Jesus als een Afgezand Gods aan, die bystand noodig had. Maar, men maakte hem ter zelve tyd een Koning. *Gezeegend zy het Ryke Davids onzen Vader.* Deze zeegenpraal van Jesus Christus ontdekt ons de onstandvastigheid der volkeren, en de ydelheid van al de heerlykheid, welke men in de Waereld vergaadert; want, deze zelve meenigte, die haar Koning met *Hosannaas* verzelt, zal eerlang roepen, *kruist hem, kruist hem.*

Hy vervloekt de onvrugtbaare Vygeboom. Vers 14.

(3.) Jesus, des anderndaags uit Bethanien trekkende, geloofde zyn honger aan een Vygeboom te verzaaden, welkers groene bladeren hem hoop gaaven van aldaar vruchten te vinden. De Heilige Marcus verhaalt, *dat hy, dezelve onvruchtbaar vindende, haar vervloekte, om dat het den tyd der vygen niet was.* Deze reden is bezwaarlyk. Daarom heeft men geloofd, dat de Evangelist gezegt had, *dat aldaar den tyd der vygen was*, om dat daar plaatzen zyn, daar de boomen meer gevordert zyn, ende de vruchten veel eer ryp, als elders; en deze verbeetering hangt niet als van een accent af, welke dezelve zeer gemaklyk, en ter zelve tyd bewyslyk maakt. Die geenen, welke niet verstaan dat de allerkleinste *stip van 't Evangelium overgestaagen word*, merken aan, dat by de Jooden tweederley zoorten van vygen waaren; de eenen, welke men by de Propheeten Ouden noemde, om dat zy in de lente voortkwaamen, in plaats dat de anderen niet als in de druiven tyd ryp wierden. De boomen, welke deze vroegtydige vygen droegen, verlooren nooit heur bladeren. Dusdaanig moest Jesus Christus dezen boom in de maand van Maart zeer groen vinden; maar, zulks neemt de zwaarigheid niet weg, die de woorden van den Heiligen Marcus veroorzaaken, die vaststellig verzeekert, *dat het den tyd van de vygen niet was.* Men poogt dezelve weg te neemen, met te zeggen, dat *de tyd niet eigen was*, om vygen te hebben; maar, deze Uitlegging komt met de schikking van den Heiligen Marcus niet overeen. Deze Evangelist heeft een oogwit om een daad van J. Christus te verhaalen, die verzet en verwondering aan zyn Discipulen veroorzaakt. Ten einde, op dat dezelve verwondering overgaa tot de nakoomelingschap, merkt hy aan, dat het in 't *zaizoen van de vygen* niet was. Dit is dan al het geen in de doening van J. Christus, en in 't verhaal van den Evangelist wonderbaar is, weggenoomen, met daar verzachtingen te zoeken. Wyders stierf J. Christus op den derden van April, en hy vervloekte den vygeboom in de maand van Maart. Het was in dat jaar zo koud, dat men zich in 't Hof van Cajaphas in den nacht van het lyden van J. Christus warmde; het was dan waar, dat het alstoen het *zaizoen van de vygen* niet was. Eindelyk, terwyl de menschen zich een volkoomen gezag over de boomen geeven, die zy snoejen, en nedervellen volgens hun zinlykheid, en zelfs over de dieren, welke zy den hals affnyden, hoedaanig durven zy met den meester des Heemels en aarde, en zyn macht over een onvruchtbaaren boom twisten in een plaats, alwaar het getal van dezelzo groot was, dat de Burgt daar van den naam voerde, want, Bethphage was het *huis der vygen*, boven al, dewyl hy zich daar van bedient, om ons lessen te geeven. Dat zyn mooglyk die lessen, welke zommige Uitleggers aanstootelyk geweest zyn: zy vreezen, dat men daar uit eenige verdrietige gevolgen voor den mensch en voordeeligen voor de Godheid mocht trekken: om welke reden zy zich aan alle zyde keeren, om te beletten dat men geen aandacht tot het Goddelyk vermoogen, en tot zyn waarheid tegen de zondaars maakt.

De Vygeboom met deze bladeren zonder vruchten verciert, is de beeldenis van den huiggelaar, die de waarschynlykheid van Goddelyke aandacht heeft, maar, als God hem komt onderzoeken, vind hy hem van goede werken ontbloot, en vervloekt hem. Jesus Christus heeft ons willen aanwyzen, ten kosten van een onvruchtbaaren boom van gevoelen ontbloot, dat daar geen tyden zyn, in welke men niet verplicht is vruchten van rechtvaardigheid te draagen. Een ongeluk voor die, wiens lamp uitgeblusch is, zonder licht en warmte, als de Bruidegom op een onvoorziene wyze komt, en voor den boom, die in alle zaizoenen geen vruchten draagt. De boom had alleenlyk geen rype vruchten, maar dezelve ontbrak het aan vygeknoppen, en zy liet de minste hoop voor het toekoomende niet overig. Men is aan de vervloeking van God dubbeld bloot gestelt, als wanneer men niet alleenlyk van goede werken ontbloot is, maar als men zelfs het zaad van 't geloof of van boedvaardigheid niet heeft, noch het minste beginzel van bekeering niet laat zien.

Hy verdryft de verkoopers uit den Tempel. Vers 15.

(4.) Jesus Christus keerde weder van Bethanien naer Jerusalem, en ging, volgens de gewoonte, in

den

Rom. de Hooge Inventor et fecit. Marcus. Cap. 11. v. 8. I. Sandenberg Excudit cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXV. AFBEELDING.

Bethphages Ezelin, voor Christus afgehaalt,
Verstrekt het brieschend paard, waar op hy zeegepraalt,
Langs wegen dicht bestrooit met kleeden palm en blaaren.
d'Onvruchtb're Vygeboom verdort op Christus woord,
Wiens zweep den Tempelmarkt en beestenhandel stoort.
Men hoort hem 's Keizers tol door 's Keizers munt verklaaren.

Rom. de Hooge Inventor et fecit. Marcus. Cap. 14. v. 17. I. Sandenberg Excudit cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXVI. AFBEELDING.

Dus werd het snood verraad op 't avondmaal verrast,
Daar Judas met zyn God in eenen schotel tast,
Wiens ziel den vader bid in doods benauwde tyden.
De rechter scheurt zyn kleed, die recht noch reeden hoort,
En Jesus word bespot, bespuuwt aan 't kruis vermoort,
En in het graf gelegt, doch leeft na 't overlyden.

den Tempel, die hy ontheiligt vond, om dat men daar Slachtoffers verkogt, en, om de koophandel te bevorderen, een zoort van een wisselbank hielt. Men maakte ook van den Tempel een doortocht. De werklieden die naer heur werk gingen, en zich met een pak belaaden vonden, verkortten haar weg dwars door dit Heilig Huis gaande, gelyk men tegenwoordig in de Kerken doet. Jesus Christus, die deze ontheiliging niet kon verdraagen, bestrafte den eenen, en de touwen verzaamelende, daar men de duiven en andere Slachtoffers mede gebonden had, maakte hy daar een zweep van, waar van hy zich bediende om de verkoopers te verdryven. Deze koophandel geschiedde eigentlyk niet in den Tempel, maar in het Voorhof der Heidenen. Onderwylen liet Jesus Christus niet na daar door geergert te zyn. Hy had alreeds een diergelyke zaak twee jaaren te vooren, op het Feest van de eerste Pascha, gedaan, welk hy onmiddelyk na zyn Doop vierde, Maar, dewyl deze neering den geenen gemaklyk was, die van het uitterste van Judea, of zelfs van Chaldea en Egypten kwaamen, het zy om Slachtoffers te vinden, die zy van zo verre niet mede konden brengen, het zy om geld te hebben, dat gangbaar was in plaats van 't geen zy medebrachten, overwoog dit gemak het gezag en de bestraffing van J. Christus, en de Eerbied, welke men het huis van den leevendigen God schuldig was. De Offerpriesters hadden daar, zonder twyffel, belangen by, om dat men van hen de toelaating, en mooglyk de plaats van dat voorhof kocht. Daarom is 't, dat zy, in plaats van zich van deze betooging te bedienen, Jesus Christus vroegen, uit wiens gezag hy deze onderneeming deede. Dusdaanig is 't, dat de Geestelykheid verdorven zynde, zich over de gebreeken en dwaalingen, welke men haar verwyt, niet kunnende rechtvaardigen, altyd het zelve beleid heeft. Zy doet het gezag van de kerk en de noodzaaklykheid van een zending gelden, zy vordert daar bewyzen van, en verwachtende, dat men haar dezelve betoogt, volhart zy in haar onboetvaardigheid en ongeloovigheid. Zy moest, voor alle zaaken, heur verstroojingen verdoemen, hulpmiddel zoeken, en zich van den dood bevryden, alvoorens op het geneesmeesterschap of de zegelen aan de brieven der Artsen gehegt, te muggeziften. Het gelykt dat de Jooden zich van den raad van Jesus Christus bedienen; want zy laaten noch koophandel noch doortocht in de Synagogen toe.

Hy beveelt dat men de schatting den Keizer zal betaalen. Vers 17.

(5.) De Pharisseën beslooten zich van zo veel beleedigingen, als de Zoon Gods hun aandeed, te wreeken; den strik, die zy voor hem spanden, zich met de Herodianen verbindende, was fijn. Herodes, die als toen regeerde, was zonder twyffel het Opperhoofd van deze gezintheid, het is waar dat Herodes de Groote veel meer achting had, en hy zoude by zyn leeven in de ziel van 't volk genoegzaame verschrikking ingedrukt hebben, om zich als haar Messias te doen aanzien: maar deze meening zoude ten minsten na zyn dood vervallen zyn geweest, want het volk zond als toen om tegens hem voor Augustus te pleiten, belastte hem met haatelyke misdaaden, en verzocht van zyn geslacht ontlast te zyn, beeter oordeelende van Afgodendienaars bestiert te zyn. Zyn dood zoude de allergeloovigste beeter bericht hebben. Maar Herodes, tot wie Jesus Christus door Pilatus gezonden was, *was een slimme vos*, die ter eener zyde de Roomsche Keizers vleide, en ter andere zyde Judea deed inboezemen, dat hy de Verlosser en de Koning, door de Godsspraaken belooft was. Die geenen, welke hem in dit oogmerk begunstigden, noemden zich Herodianen. Hun vereeniging met de Pharisseen en de vraag, welke zy Jesus Christus deeden, scheen een zeeker middel om hem onder te brengen. Want de Pharisseen, gelyk het overige van 't geslacht, zich een hoog denkbeeld maakende van zyn vryheid onder de regeering van den Messias, hield staande, dat men als dan gantsch geen schatting moest betaalen; om dat zulks een teeken van slaaverny zoude zyn. Herodes en zyn navolgers verdeedigden het recht der Keizers. Zo J. Christus geantwoord had, dat men geen schatting aan den Keizer betaalen moest, zouden de Herodianen hem gegreepen, en als een vyand van den Keizer gevangen gezet hebben, en by aldien hy goedkeurde dat men hem betaalde, zouden de Pharisseen hem uitroepen voor een bedrieger, aan wie het weezendlyke merkteeken van den waarachtigen Messias ontbrak. Jesus Christus verkoor dierhalven de laatste zyde, neemende een stuk gelds waar op de beeldenis van den Vorst stond. Hy heeft ons twee uitmuntende manieren geleert, om aan de Keizer te geeven, dat des Keizers is, en aan God, 't geen men hem schuldig is.

UITLEGGING
VAN DE CXVI. AFBEELDING.

Dus werd het snood verraad op 't Avondmaal verrast,
Daar Judas met zyn God in eenen schotel tast,
Wiens ziel den vader bid in doodsbenauwde tyden.
De Rechter scheurt zyn kleed, die recht noch reden hoort,
En Jesus word bespot, bespuuwt, aan 't kruis vermoort,
En in het graf gelegt, doch leeft na 't overlyden.

XIV. HOOFDDEEL. Vers 18.

Jesus Christus voorzegt Judas zyn verraad.

(1) JEsus Christus het Paaschlam met zyn Discipulen eetende, verwittigde hen van zyn dood, die niet verre af was. Hy wees hen met den vinger het werktuig, waar van de Duivel zich bedienen moest om dezelve te vorderen. Het was Judas die aan zyn tafel at, ende hem tot daar toe gevolgt had. Deze voorzegging ontstelde de gantsche vergaadering. Daar was niet een, die zich niet beschaamt en ontroert vond; yder onderzocht haastelyk zyn gewisse. Men zag elkanderen aan, om te zien, of de schaamte op 't aangezicht gemaalt, de misdaad en den schuldigen niet zoude ontdekken. Alleen Judas, meer gerust als de anderen, volhardde in 't eeten, en zyn beete gemeenzaamer wyze in de schootel met zyn Meester doopende. Wat is daar een verhardheid in de ziel der zondaaren! noch Gods tegenwoordigheid, noch de schaamte van de misdaad, noch het openbaar bericht dat men de schuldigen doet, zyn bekwaam hem te treffen. Alhoewel het getal der Apostelen klein was, waaren zy alle niet heilig. Want van twaalf uitverkooren mannen, was daar eene volkoome goddelooze onder. Hy handelt niet van een gemeene misdaad, maar van een lafhertige trouwloosheid en kerkroovery. Een Apostel begaat de zelve. Keerde de ergernis niet weder te rug op Jesus Christus die een zo onwaardige keur gedaan, en die dezen mensch voor anderen gestelt had, om hem de beurs te vertrouwen, en die hy noch door zyn wonderdaaden, noch door zyn goddelyke leeringen niet had kunnen bekeeren, maar zich gewillig aan zyn vyanden opdroeg, om hem te verraaden

den? die geenen, aan wie God zyn schatten vertrouwt, zyn voor 't meest geen lieden van goed. De voorspoed, de misdaaden en de verdoemenis der ryken moeten ons niet ergeren. Daar is tusschen alle deze zaaken een aaneenschaakeling, welke zelden verbreekt. De Heidenen hadden zo weinig schrik voor 't niet, en zo veel verachting voor 't leeven, dat zy zeiden, *dat de gelukzaaligste aller menschen die geen was, die nooit geleeft had, en dat de eerste trap van geluk na deze was, in het oogenblik te sterven, als men 't leeven ontfing.* Deze gedachte was natuurlyk voor de menschen, die gantsch geen denkbeeld van de eeuwige gelukzaaligheid hadden. Salomon naderde veel dichter tot het Christendom, om dat hy meer *de dooden als de leevendige* achtte, en die geenen, die nooit als d'een en d'anderen in weezen geweest waaren, om dat zy nooit kwaad hadden zien doen. Volgens deze gewoonte, had Jesus een dubbelde reden om aan Judas te zeggen, *dat het beeter voor hem geweest was, nooit gebooren te zyn.* Want, hy zag niet alleen een verfoejelyke misdaad begaan, maar hy had daar deel aan, en moest de straffe daar voor lyden.

XV. HOOFDDEEL. Vers 34.

Hy bid in zyn sterfuur.

(2.) Jesus, na dat hy de smert, welke hem 't verraad van een Apostel aandeed, verdraagen had, gevoelde de verschrikkingen des doods, welke naderde. Zyn ziel wierd ontroert, en zyn lichchaam sweette bloeddroppelen. Hy verzocht aan zyn Vader, *dat deze drinkbeeker voor hy hem heen mocht gaan.* De drinkbeeker beteekent den dood en de smerten, die daar voorgingen. Jesus Christus, als een God, wilde dat zyn menschelykheid opgeoffert wierd, de menschelykheid veel zwakker, verschrikte zich, en verzocht verlossing. Maar, deze zuivere en Heilige wil zich ter zelver tyd 't eenemaal den wil van zyn Vader onderwerpende, riep uit: *Vader, niet zo als ik wil, maar als gy zult willen.* Daar was niets misdaadig in deeze verschillendheid der twee willen. Het is geoorloft te verlangen van 't kwaad bevryd te zyn, ten opzichte, dat de wil zich ter zelver tyd voor God buigt, en het hoofd zich nedervleid, om den slag te ontfangen, die hy slaan wil.

De Hoogenpriester verscheurd zyn kleederen. Vers 39.

(3.) Men trok J. Christus uit den Hof van Getsemane, daar hy alreede leed. Alstoen onderschraagde hy zyn recht in zyn tegenwoordigheid, in plaats van te verbleeken en zich te verschrikken op het gezicht van een Richterstoel, die hy verdenken moest, ofte poogen den dood te ontvluchten, door een blinde onderwerping aan den Hoogenpriester. De Hoogenpriester ondervraagde hem om te weeten, *of hy de Christus de Zoon van den Gezeegenden was.* Eenige handschriften voegen daar de bepaaling tusschen van den leevendigen God. Maar, deze byvoeging is onnoodig, om dat de Jooden zich meenigmaal van deze wydluftige beschryving bedienen, om de Godheid uit te drukken, en die geen, welke deze twee woorden daar toevoegde, heeft dezelve niet noodig gevonden, als om dat hy zich naer onze styl wilde schikken. J. Christus beleed niet alleen dat hy Gods Zoon was, maar, hy verzeekerde den Hoogenpriester, dat hy ging zitten ter rechterhand zyns Vaders, van waar hy hem t'eeniger tyd zoude zien koomen met heerlykheid en macht omvangen. Zulks scheen hem een Godslastering, welke den dood verdiende, en 't geen hem verplichtte zyn tabbaard te verscheuren. Dit verhaal bewyst onwrikbaar de Godlykheid van J. Christus 1. Het was geen misdaad zich den Zoon van God te noemen, het Joodsche volk verheerlykte zich *zyn eerstgebooren Zoon te zyn*, en dit hoofdschrift was hem van God gegeeven geweest. Het moest dan zyn, dat de Hoogenpriester, die J. Christus ondervroeg, aan zyn woorden een byzondere zin gaf, en hem als een mensch aanzag die zich zelve een God maakte. 2. J. Christus had belangen om de dubbelzinnigheid te ontdekken, uit vreeze dat zyn heerlykheid mocht gekwetst worden, zo men hem als een Godslasteraar strafte, en zyn dood zoude rechtvaardig geweest zyn, by aldien hy zich God gemaakt had, zonder God te zyn: onderwylen in plaats van den Hoogenpriester beeter te onderrichten, versterkt hy hem in zyn gedachten. De zitting ter rechterhand Gods, welke hy zich vermeet, in een zo teedere omstandigheid, en hem boven de Engelen verheft, want aan wie der Engelen heeft God ooit gezegt van aan zyn rechterhand te zitten? is een nieuw bewys van 't geen wy aanhaalen. 4. De Hoogenpriester maakt een verklaaring die geen twyffeling nalaat. Om dat hy over deze eenige daad oordeelt, dat Jesus de dood verdient had. Men strafte dusdaanig niet, als de Godslasteraars, die een anderen als den waaren God wilden aanbidden. Jesus stelde geen aanbidding van eenig andere schepzel vast; hy was het zelfs, die zich aan de menschen als de waare God voorstelde, en 't is op deze reden, dat men hem als een Godslasteraar handelde, en de Hoogenpriester zyn tabbaard verscheurde, om zo veel te krachtiger zyn verontwaarding te beteekenen. Deze tabbaard was den Priesterlyken tabbaard niet, welke men in 't Kasteel bewaarde, en die men niet als op Hoogtyden droeg, maar, een gemeen kleed. Daarom zyn de Oudvaders, die daar uyt beslooten hebben, dat het Joodsche Priesterdom verscheurt was, misleid geweest.

Joseph van Arimathea verzoekt het lichchaam van Jesus Christus. Vers 43.

(4.) Jesus gekruicigt geweest zynde, had Joseph van Arimathea moeds genoeg, om dit dood lichchaam van Pilatus te verzoeken. Deze Roomsche Rechter, die zich geweld aangedaan had om hem te doemen, stond hem zulks gemaklyk toe: by aldien hy schuld gehad hadde, zo was het Recht voldaan, de haat der Jooden zelfs scheen door zyn dood ter neêr gezet, en hun Godsdienst liet niet toe, dat de lichchaamen aan 't kruis ten toon gestelt bleeven geduurende den zaturdag van Pascha, welke de groote Sabbath was.

XVI. HOOFDDEEL, Vers 14.

Hy verschynt aan elf vergaaderde Discipulen.

(5.) Hy wilde zoo veel getuigen van zyn wederopstanding hebben, als hy Discipulen had, op dat zy alle, na hem gezien te hebben, zouden gelooven, en daar geen onzeekerheid meer overbleef, gelyk gebeurt, als men de zaaken niet als door overdracht van anderen weet; om welke reden hy, voor de elf Discipulen, die vergaadert waaren, zich vertoonde.

UITLEGGING
VAN DE CXVII. AFBEELDING.

Woorden en gelykenissen van Jesus Christus, welke de Heilige Lucas verhaalt heeft.

Wyl Lucas door Gods Geest en vinger word geleid,
Schryft hy Theophilus dit Boek ter zaaligheid,
Van's Heilands Waereldkomst zyn leeven, leer en lyden,
Die als een Os ter dood en Joodsche Slachtbank gaat,
En boet aan 't kruis den val van 't zondig Adams zaad,
Terwyl zyn Heemelvaart belooft de gulde tyden.

Be-

BEreid des Heeren weg en maakt zyn paden recht.
Daar blindheid blinden leid wort nooit iets goeds voorzegt.
't Huis op een Rots gebouwt weerstaat de waaterslaagen.
De droeve wond beweegt 't Samaritaansch gemoed,
De dood ontrooft den vrek, zyn leeven staat en goed.
d'Onvruchtb're boom blyft staan op hoop van vrucht te draagen.
Een Bouwheer maakt zyn staat eer hy den grondslag legt;
En den Verlooren Zoon word verkens draf ontzegt.
Wie ontrouw is in 't klein, wat staat in't groot te duchten.
Men weiger Lazarus geen weeldens overschot.
't Gebed des Tollenaars rechtvaardigt hem by God.
De Landman moord den Zoon zyns Heers, en houd de vruchten.

DAar is weinig aan geleegen, om welke reden men aan den Heiligen Lucas een kalf geeft. Dit dier komt zo weinig met zyn Evangelium, en 't geen men van zyn perzoon weet, overeen, dat men daar over niet als ydele spitsvinnigheden kan uitvinden. Het is noch een andere wel ydele giffing van *Salvianus*, die zich inbeeldde, dat de Heilige Lucas zyn Evangelium aan de *liefde Gods* opgedraagen had, om dat hy de naam van *Theophilus* aan 't hoofd van zyn werken geplaatst heeft. Die naam is Grieks; dusdaanig misleid men zich niet, met te gelooven, dat het een man van Antiochien, zyn medevaderlander was, aan wie hy dit boek zond, om hem in 't geloove te versterken, met hem veel naeuwkeuriger van de byzonderheeden van 't leven des Zoons Gods te onderrechten; deze man moet mede van aanzien geweest zyn, om dat men hem het hoofdschrift van *uitmuntend*, of *zeer goed* geeft, 't welk de Heilige Paulus aan Felix in de Handelingen der Apostelen geeft. Trajanus zelfs stelde hem voor alle anderen, om dat, by aldien eenigen zyn waarde en macht beteekenden, dit een lofreeden van zyn goedheid is, waar van hy meer jeloersch was. Laat ons zien wat dit Evangelium behelst; en door de gelykenissen beginnen, waar van men hier een verzaameling vind.

(1.) Men merkt aanstonds den Heiligen Joannes den Dooper aan, die uitroept, *dat de byl aan den wortel van alle boomen gelegt is, die geen vruchten draagen, en dat de Heere de Tarwe gaat verzaamelen, en het stroo in 't vuur werpen, om verteert te worden.* De menschen zyn die boomen, welke verplicht zyn haar vruchten in het zaizoen te draagen; men ziet ze haare kruinen tot aan de wolken verheffen, een groot en schoon lommer verspreijen, en in de aarde diepe wortelen schieten, maar, men leest daar geen vruchten van. Het is vergeefs zich in de aarde te wortelen, zich met al 't geen de waereld het prachtigste heeft op te cieren, zich met vermoogen te bekleeden, en zich met heerlykheid te overlaaden; de boom valt eindelyk; de rechtvaardige voorkomt haar val, en houwt ze meenigmaal af, als wanneer de overvloed van de sappen haar een lange geduurzaamheid schynt te belooven. De zondaar sterft in 't midden van zyn voorspoed, en God verkort meenigmaal zyn dagen om zyn straffe te verhaasten, hy is in de eeuwige afgronden geworpen, daar hy zich zwart maakt gelyk het stroo door 't vuur verteert. Men kan deze heerlyke zinspreuk op het Joodsch geslacht toepassen, dat ongeloovig en onvruchtbaar is, om goede werken voort te brengen, het welke door den Messias moest verworpen worden.

(2.) Het is het uitterste ongeluk van een Kerk, als wanneer de Herder niet weet, waar de weiden zyn, en zyn kudde aldaar niet geleiden kan, dat de leidsman niet meer den weg weet, en dat, die van Gods wegen spreekt, de wil zyns Meesters niet kent; *Bernardus* beklaagde zich daar over in zyn tyd. Maar, de Joodsche Kerk beproefde dat ongeluk ten opperstten, wanneer Jesus Christus in de Waereld kwam. Deze Kerk, aan Gods Orakelen verpand, was alleen in 't verbond, zy had de belofte van een eeuwige geduurzaamheid, zy had in haar boezem zo veel Prophecten en Heiligen opgekweekt. Aan haar hoofd was een eeuwigduurende verzaameling, en een Hoogenpriester, het voorbeeld van den Messias, die van vooren een goude plaat droeg, met deze woorden, welke hem zyn plicht vertoonden. De *Heiligheid des HEEREN.* Onderwylen waaren die Priesters en Opperhoofden, zonder den Hoogenpriester daar van uit te zonderen, blinde geleiders van andere blinden geworden. Het was dan onmooglyk, dat zy in geen dwaaling verviel, en van daar in den Afgrond van de Hel nederstortte. *Want, by aldien de eene blinde den anderen leid, vallen zy alle beede in de graft.* De Opperhoofden van de Kerk kunnen alle blinden zyn, ondertusschen laaten zy niet na van de volkeren een blinde gehoorzaamheid voor hun beveelen af te vorderen.

(3.) Jesus Christus is als een Rots der Eeuwen verbeeld, om zyn vastigheid en geduurzaamheid te beteekenen. Men kan niemand als God deze lofreden geven. Inderdaad, men kan zyn hoop op de Engelen niet vesten, zy zyn niet eeuwig, de val der eenen leert ons, 't geen men van d'anderen konde vreezen, by aldien de genaade hen niet bevestigt had. De Waereld, onstantvastig en veranderlyk zynde, verblind ons door bedrieglyke beloften; ongelukkig zyn die geenen, welke zich daar aan vertrouwen. Jesus leert ons zulks hier gevoelig: het is verkeerdelyk een huis aan den oever van de zee te bouwen; want het is nauwlyks met veel arbeid en moeite voltrokken, of 't valt in verwoesting; de baaren verschudden de grondslaagen, en, geen vaste stand in 't beweegende zand kunnende hebben, moet het zelve nederstorten. Dusdaanig is 't, dat men nauwlyks groote voorneemens gesmeed, tot haar uitvoeringen gebragt, en eenige hoop van een gelukkigen uitslag begreepen heeft, of men ziet de zelve verydelen, als wanneer men zich op menschen of eigen krachten verlaat. Gelukkig is hy, die op God vertrouwt, die met hem in zyn voorneemens raadpleegt, om zyn wil te kennen, en altyd volgens zyn Wetten leeft, van zyn zegening den uitslag zyner werken verwachtende. Zyn huis op een rots gesticht, verschud nooit; dat de winden vry waajen, en de zee onstuimig zy, zy kan de rots door haar schuimende golven wel geesselen, maar, zy zullen niets uitvoeren, als dezelve wit te maaken, zy zullen zich zelve verbryzelen, en 't gebouw zal staande blyven; de Waereld dreigt, bespringt, vervolgt de Heiligen, en oeffent meenigmaal haar geweld tegens hen. Maar, hun geloof groeit in de verzoekingen, zeegenpraalt in de stryden, en hun gelukzaaligheid is nimmermeer verzet.

(4.) De barmhertigheid ontbreekt meenigmaal in de Kerk, in plaats dat de Godsdienst dezelve beveelt; men maakt tot een plicht van den Godsdienst, zonder dezelve te oeffenen. De bygeloovigheid en den yver van den tegenstander verblinden de Geestelyken genoeg om hen hard en wreed te maaken. Jesus Christus leert ons zulks door de gelykenis van een reiziger, die van Jerusalem naer Jericho gaande, op den weg doorstooten en met wonden bedekt

R. om. de Hooge Inventor et fecit.

F. Lindenberg Excudit cum Priv.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXVII. AFBEELDING.

Wyl Lucas door Gods Geest en vinger word geleid,
Schryft hy Theophilus dit Boek ter zaaligheid,
Van 's Heilands Waereldkomst zyn leeven, leer en lyden,

BEreid des Heeren weg en maak zyn paden recht.
Daar blindheid blinden leid wort nooit iets goets voorzegt.
't Huis op een Rotz gebouwt, weerstaat de waaterslaagen.
De droeve wond beweegt 't Samaritaansch gemoed,
De dood ontrooft den vrek zyn leeven staat en goed.
d'Onvruchtb're boom blyft staan op hoop van vrucht te draagen.

Die als een Os ter dood en Joodsche Slachtbank gaat,
En boet aan 't kruis den val van 't zondig Adams zaad,
Terwyl zyn Heemelvaart belooft de gulde tyden.

Een Bouwheer maakt sijn staat eer hy den grondslag legt;
En den Verlooren Zoon word verkens draf ontzegt.
Wie ontrouw is in 't klein, wat staat in 't groot te duchten?
Men weiger Lazarus geen weeldens overschot.
't Gebed des Tollenaars rechtvaardigt hem by God.
De Landman moord den Zoon zyns Heers, en houd de vrugten.

gelaaten wierd. De Offerprieſter en de Leviet door hun bediening verbonden, om dezen ongelukkigen te hulp te koomen, gaan voor by, en wenden hun aangezichten van een zo droevig voorwerp af, uit vreeze van daar door geraakt te werden. Een afgeſcheurde Samaritaan, de Jooden van Jeruſalem en Jericho haatende, blyft ſtaan, belaad zich met dezen gekwetſten man, betaalt de onkoſten, en beveelt hem barmhertiglyk aan den waard, by wie hy hem huisveſt. Dusdaanig is 't, dat men meenigmaal meer barmhertigheid by den geenen vind, die men ſcheuringzuchtigen en gedoemden noemt, als by de Geeſtelykheid, die op haar Tempel en 't gezag van haar Kerk roemt.

(5.) Men denkt niet genoegzaam om de dood. De ryke telt zyn ſchatten, en hy telt zyne jaaren niet. De dood komt zelfs als men daar zyn gedachten 't verſte van afzondert, om zyn ſchatten te overrekenen, en zich daar over te verheugen. Een ryke, zegt Jeſus Chriſtus, had een zo overvloedigen oogſt en wyntyd, dat hy zyne ſchuuren en kelders moeſt vergrooten. Dit was een gierigaart, die nergens anders om dacht, als om op te ſtaapelen; neen: hy beminde de vermaaken, en dacht niet anders, als om zich daar in te baaden, *Myn ziel, verblyd u, gy hebt goederen voor veele jaaren.* De dood kwam al die ontwerpen van vreugde omwerpen. God vorderde hem zyn ziel dien zelven nacht wederom af, en riep hem tot de eeuwige ſtraffen en rampzaaligheden. Welk een omkeering! Men ontvlucht dezelve niet, als met meenigmaal om den dood en d'eeuwigheid te denken.

(6.) God, die dusdaanig den ryken ſtraft, die aan zyn vermaaken en goederen verknocht is, verwacht meenigmaal het berouw van den allerverhardſten zondaar. Hy is de meeſter van den onvruchtbaaren boom, drie jaaren zyn daar verloopen, al eer hy aldaar vruchten aan vind, hy dreigt dezelve om te houwen, en in 't vuur te werpen. Maar, een beweeging van barmhertigheid weerhoud hem; in plaats van zonder wederkeering te ſtraffen, geeft hy nieuwe trappen van genaade, en brengt eindelyk een heilzaame bekeering voort.

(7.) Ten einde, om zyn genaade te verkrygen, moet men alles afſtaan; men koopt dezelve niet, als tot dien prys; het is aan hem, dat hy zich op den weg der zaaligheid verbind, om te zien, of hy zich aan deze Wet wil onderwerpen, alvoorens daar in te treeden. *Gelyk, die een tooren wil bouwen, zich tot dat onderneemen niet verbind, alvoorens zyn inkomſten nagereekent te hebben; en, gelyk een wyze Koning niet tot den oorlog treed, alvoorens de middelen gezocht te hebben, van dezelve tot zyn voordeel te bepaalen.*

(8.) Men ziet hier een vader, die een verkwiſtend kind, dat berouw heeft, weder aanneemt. Dit kind is de beeldenis dier geenen, die na de kenniſſe en eenige trappen van Godsdienſt gehad te hebben, dezelve laaten verlooren gaan, en zich in de vermaaken ſtorten. God kaſtyd dit misbruik van zyn genaade, de voorbygaande vermaaken verdwynen, en daar blyft niet anders als een droevig herdenken over, deze kaſtydingen brengen het berouw voort. Na het draf met de varkens gegeeten te hebben, herroept men de zoetigheden, welke men in den Godsdienſt en handelingen van de Godvruchtigheid vond, in zyn geheugen. Men keert weder tot God, by aldien men 't zelve met yver en nederigheid doet, uitroepende: *Ik ben niet meer waardig uw kind genaamt te worden, noch myn oogen ten Hemel te ſlaan*, zo vind men genaade. Hoedaanig de vreugde in den Heemel voor een boetvaardige zondaar zy, laat een kind, dat altyd in huis blyft, niet na, de allergelukkigſte, en het tederſte van den Heemelſchen Vader bemint te zyn.

(9.) De barmhertigheid maakt ons vrienden in den Heemel. Onze aalmoeſſen klimmen daar op, als 't geroep der kraajen; de nieren der armen zegenen ons, en die zeegeningen veranderen in genaade. Men moet dan de Rentmeeſter navolgen, die zich verplicht vindende aan zyn meeſter reekening te doen, groote ſommen aan de geenen, die ſchuldig waaren, kwytſchold, ten einde om vrienden voor zich te maaken. Wy zullen over duizend gedeeltens aan God van geen een reekening doen. Maar, vergeef aan uw vrienden, geef den geen, die niets heeft, en gy zult van uw Meeſter en Rechter gepreezen worden.

(10.) In tegendeel de godlooze ryke, die Lazarus aan zyn poort onbarmhertig van honger en koude laat ſterven, terwyl hy in 't purper gekleed is, en groote maaltyden aanrecht, beproeft al de ſtrengheden van de Godlyke rechtvaardigheid, hy ſterft, en zyn vermaaken eindigen met hem. Hy vind in de Hel alleenlyk geen eenige drop waaters om zyn tong te verfriſſen. Hy heeft daar noch ruſt, noch vertrooſting. Men roept alsdan te vergeefs of God, of zyn Heiligen te hulp, men moet zonder verpoozing eeuwig lyden, en weten dat de anderen gelukzaalig zyn. Men benyd het geluk van den armen Lazarus, die in den ſchoot van Abraham ruſt; ſlaat toch gaade op 't bezit van uw goederen, geduurende dit leeven, uit vreeze van eindelooze rampzaaligheden te ondergaan. Ter anderen zyde, dat de ongelukken van Lazarus, en van den tegenwoordigen tyd uw niet affchrikken, want zy zyn tegen de heerlykheid, welke toekomſtig is, niet op te wegen.

(11.) De Phariſeër, die voor God op zyn vaſten roemt, is verdoemt; terwyl God den Tollenaar, met misdaaden belaaden, rechtvaardigt. De neederigheid is de allereigenſte van alle deugden, om de zaaligheid en 't leeven te verkrygen. De hoovaardigheid is het allermachtigſte beletzel van de genaade, en den kortſten weg tot de verdoemenis.

(12.) God laat zich nooit zonder getuigeniſſe; maar, men moet zich daar van bedienen. De Jooden, die den Zoon van God veronachtzaamt en verworpen hebben, met hem te kruicigen, zyn in de verwerping gebleeven: zy verſtonden wel, dat Jeſus Chriſtus deze waarheid indrukte in de gelykenis der Wyngaardeniers, die na dat zy hun meeſter de vruchten, die hy verwachtte, geweigert hadden, zyn Zoon en d'Erfgenaam van zyn goederen ombrachten.

U I T L E G G I N G
VAN DE CXVIII. AFBEELDING.

Dus bloeit d'onvruchtb're boom door God in d'ouderdom.
Elizabeth werd zwaar, en Zacharias ſtom,
De Maagd Maria zal des waerelds Heiland baaren.
Zy groet Elizabeth, wiens vrucht van vreugde ſpringt,
Die blyde Moeder werd, terwyl Auguſtus dwingt,
De Roomſche moogentheid verloſt van krygsgevaaren.

I. HOOFDDEEL. Vers 11.
Een Engel verſchynt aan Zacharias.

(1.) DE Heilige Lucas klimt weder tot de geboorte van Joannes den Dooper op, en verhaalt daar de wonderdaadige omſtandigheden van dezelve, welke hy alleen ons heeft te kennen gegeeven. Dewyl het Prieſterlyk huis van Aaron al te talryk was, om op een en dezelve tyd den Tempeldienſt waar te nemen, had David het zelve in 24. dag-ordeningen verdeelt. Abia was het opperhoofd van een de-

dezer deelen; Zacharias, de vader van Joannes den Dooper, was een dier geenen, die 't zelve zaamenstelde, om welke reden de Heilige Lucas zegt, dat hy *Offerpriester van den rei van Abia was.* Als wanneer yeder deel in dienst trad, trok zy by looting de bediening van haar ampt; om welke reden dezelve Evangelist zegt, dat hy *door 't lot belast was, met het offeren van 't reukwerk in den Tempel.* Dat is te zeggen, in de Heilige plaats, alwaar het Reukaltaar, en taafel der Toonbrooden waaren. In deze plaats was 't, daar Zacharias zyn bediening waarnam, dat een Engel hem verscheen, en hem de geboorte van een Zoon voorzeide. Dit gezicht verschrikte hem; dit was echter de ontroering niet, maar, de ongeloovigheid, welke zyn tong bond. De Evangelist zegt, dat Elisabeth en haar Man *onstrafbaar* waaren; maar deze daad van ongeloovigheid, en haar zo haastige straffe zyn een verklaaring, welke ons onderregt, dat men deze bepaaling niet naer de strengheid moet opneemen. Het is niet als in den Hemel, daar de Godvruchtigheid zonder gebrek zal weezen. Zacharias had geen groote misdaaden, maar hy had geen geloofs genoeg. By aldien de ouderdom van zyn Vrouw een beweegreden van ongeloovigheid veroorzaakte, moest de verschyning van een Engel dezelve verstroojen.

De boodschap aan de Heilige Maagd. Vers 26.

(2.) Dezelve Engel ging by vervolg naar Nazareth, een Stad in Galilea, aan Maria een oneindige veel grooter wonderdaad aandienen, deze Dochter uit de stam van David, maar zeer arm, ging een ambagtsman trouwen, aan wie zy verlooft geweest was; by aldien 't gezicht van den Engel haar verschrikte, moest zyn groetenis haar weder moed geven. *Gezeegent zyt gy, zeide Gabriël tot haar, gy hebt genaade gevonden, en de Heere is met u.* Hy verwittigde haar ter zelver tyd, dat zy de Moeder eens Konings zyn moest, die op den throon Davids klimmen, en eeuwig regeeren zoude. De hoedaanigheden, en de waardigheid, aan dit Kind beloofd, verbaasden haar minder als zyn geboorte. *Ik ken geen Man*, riep zy uit. Hoedaanig dat? dewyl zy alreeds met Joseph ondertrouwt was. *Epiphanes* verzeekert, dat Joseph oud zynde, Maria hem niet anders als om welstaans halven nam, beslooten hebbende haar maagdelyken staat te bewaaren. Men voegt daar by, dat de gewillige Maagden meer gemeen by de Jooden waaren, als men wel denkt, dewyl *Philon* daar van spreekt. Deze gissing neemt de zwaarigheid niet weg. Waar uit weet men dat Joseph oud was, en dat zy hem niet trouwde als om tot een dekmantel en schaduwe te verstrekken? de maagdelyke staat, welke zich niet anders als by een man onder een zelve dak bewaart, baart achterdocht. Vind men by *Philon* voorbeelden van dat gebruik? Hy heeft niet als van zekere dochters gesprooken, welke de Secte der *Essenieres* in Egypten navolgden, en van de Griekze Priesterinnen de beloften van een maagdelyke staat ontleent hadden. Men moest liever zeggen, dat de Maagd zich verzeekerd, dat de ontfangenis van dat Kind aanstonds aanving voor haar huuwelyk met Joseph, gelyk zulks in der daad de meening van den Engel Gabriël was. *Ik ken geen Man*, beteekent, ik ben noch niet getrouwt. De Engel neemt de zwaarigheid weg, haar onderrichtende, dat *de kragt des Hoogsten haar zoude overschaaduwen.* Dit uitdrukzel is duister; te willen dat de ontfangenis, als het werk van de schepping, toegegaan is, alwaar de Heilige Geest was zweevende op de waateren, om dezelve vruchtbaar te maaken, zulks is een denkbeeld gegeeven, daar de zwakken zich aan zouden kunnen stooten. De wolk en heerlykheid Gods dekte het Tabernakel van aanwyzing; de Engel kan op deze wonderdaad een toepassing gemaakt, en aan Maria een diergelyke zaak belooft hebben, maar dewyl men niet onderrigt word, dat een wonderwolk haar overdekt heeft, kan men dan niet zeggen, dat God daar eenvoudig een wonderdaadige en bovennatuurlyke werking belooft, dewyl David aan God dankzeggingen doet, wegens dat hy *zyn hoofd van alle deelen in den dag van den stryd overdekt had.* De 70. Overzetters hebben zich van het zelve woord van *overschaaduwen*, welk de Engel hier gebruikt, bedient. Dat is daar de wonderdaad, welke men niet moet naspooren. *Gregorius* zegt, dat gelyk de schaaduwe zich door middel van het licht en een donker lichchaam maakt, men hier iets diergelyks ziet, dewyl J. Christus uit een Vrouw en een God gebooren word, die het eeuwige licht is. *Augustinus* vind daar een voorbeeld van de Kerk, de Dochter en Maagd van Sion, welke door middel van den Heiligen Geest ontfangt, en in haar schoot voed, en aan God een groot getal van kinderen baard, zonder haar maagdom te verliezen. Men vraagt waarom J. Christus zich nimmermeer de Zoon van den Heiligen Geest noemt, maar wel de Zoon van David en Abraham, alhoewel de Heilige Geest het voornaamste deel aan zyn geboorte hadde. Men ontdekt de reden daar van zeer ligtelyk. Jesus Christus is Gods Zoon genoemt, om dat hy dezelve natuur als zyn Vader heeft; *hy is God van God, en licht van 't licht.* Maar ten opzichte van zyn Menschelykheid, welke de Heilige Geest in den schoot van de Maagd gemaakt heeft, is dezelve van een gantsch verschillende natuur, als die van dezen Geest, en by gevolge kan men niet zeggen, dat hy zyn Vader is, gelyk de mensch, de Vader niet genaamt is van een aarde vat, dat hy gemaakt heeft. Onder de menschen klimt men veel eer tot Abraham en David op, als tot andere voorzaaten van J. Christus, om dat het geloove van deze twee doorluchtige Mannen hen als twee stammen van 't geslacht deed aanzien. Het was aan Abraham, de Vader der Geloovigen, dat God deze nakoomelingschap beloofde, welke zo talryk als de sterren aan den Hemel, en als het zand aan de Zee zoude zyn, en 't was David, aan wie hy een eeuwig Ryk belooft had, en de vervulling van deze twee beloften word niet als in den Messias gevonden. *Zoon Davids ontfermt u onzer*, riepen de blinden, die geneezen zyn wilden.

Het Kind van Elisabeth springt op in haar buik, vers 41.

(3.) Maria verwittigt dat Elisabeth haar bloedverwante mede ontfangen had, en dat een wonderdadig kind uit haar schoot moest voortkoomen, besloot haar desweegen geluk te gaan wenschen; zy vertrok naer de Stad van *Gebat*, daar Zacharias mooglyk zyn verblyfplaats hield, om dat dit een Priesterlyke stad was, in het gebergte van Judea geleegen; men toont noch heedendaags in haar geboorte de puinhoopen of grondslaagen van zyn huis; de onderlinge ontmoeting was met buitengewoone teekenen verzelt, het kind, dat Elisabeth in haar schoot droeg, sprong op, zo als de maagd naderde. De beweeging was niet natuurlyk, gelyk die is, welke de warmte aan de kinderen veroorzaakt. Had het zelve deze vreugde zonder kennis? *Augustinus* houd zulks staande, en hy heeft reden, want, alhoewel de gedachte aan de ziel wezendlyk zy, ge-

lyk de uitgestrektheid aan de lichchaamen is, begrypt men echter niet, dat de kinderen in 's moeders schoot denken, en noch minder, dat zy door een voorwerp, 't welk zy niet zien, kunnen getroffen worden. De beweeging van den Heiligen Joannes was dan buitengemeen. Hy geloofde niet, gelyk men heedendaags doet, dat de denking de weezendlykheid van de ziel was, en dat men dezelve voor de geboorte maaken kan. Elisabeth had ter zelver tyd een inblaazing; zy konde niet raaden, dat haar Nicht zwanger was; de eer van haar geslacht, de kuisheid en 't gedrag van de Maagd moest haar een geheel andere gedachte inboezemen, en de geweldige beweeging van haar kind volstrekte niet, om dit gevolg uit te trekken. Het was dan God, die haar verlichtte, en haar bezielende, na voorgaande omhelzingen, deed uitroepen. *Gy zyt gezeegent, dat de vrucht uw's buiks gezeegent zy; van waar komt my, dat de moeder van myn Heere my komt zien?*

Men noemt het zelve Joannes, Vers 60.

(4.) De tyd van Elisabeth kwam aan, en haar kind gebooren zynde, overwoog 't geslacht wegens den naam, welke men hem geeven moest. De moeder, aan welke Zacharias door een geschrift een verhaal van zyn gezicht gedaan had, wilde dat men 't kind Joannes noemde; de vrienden stelden zich daar tegen, om dat het de gewoonte van die tyd was, aan de kinderen den naam van hun vader, moeder, of van doorluchtige en aangenaame perzoonen van het geslacht te geeven. Maar Zacharias, gevraagt zynde, bevestigde het oordeel van zyn vrouw, op de schryftafel schryvende, *zyn naam zal Joannes weezen*, en hy kreeg aanstonds het gebruik van 't gehoor en de tong weder, welk hy in den Tempel verlooren had; hy wierd zelfs een Propheet; want, aan God zyn dankzeggingen doende, zong hy de wonderdaaden, welke God door den Messias zoude uitwerken. Men spreekt van Joannes niet meer tot den tyd van zyn bediening, en het is waarschynlyk, dat hy in 't huis van zyn ouders opgevoed is; ik weet niet waarom men hem zo vroeg in de Woestynen doet zwerven, als of die wilde en woeste opvoeding hem volkoomentlyk noodig was.

II. HOOFDDEEL. Vers 1.

De beschryving van Judea door Cyrenius gemaakt.

(5.) Alles bereidde zich tot de geboorte van den Messias. De Heidenen, en Augustus zelfs door de voorzienigheid geleid, hielpen daar toe, zonder zulks te weten. Deze Vorst door zyn grootsheid opgeblaazen, wilde daar van een veel nauwkeuriger kennis hebben, een beschryvinge des getals van alle de onderdaanen des Roomschen Ryks maakende. Zulks was noodzaaklyk, om de Maagd en Joseph naer Bethlehem te geleiden, daar den Messias moest gebooren werden. 't Bevel wierd gegeeven, en de optelling geschiedde door *Quirinius*, want dusdaanig spreeken de Latynen dezen naam uit; de Grieken verplicht zynde, aldaar eenige verandering te maaken, en hem Cyrenius te noemen. Deze naam in de geschiedenis van den Heiligen Lucas geplaatst, maakt een zwaarigheid, om dat *Quirinius* geen Bevelhebber over Syrien was, als wanneer J. Christus in de waereld kwam; dat was *Saturninus*, of veel eer *Quintilius Varrus*. Deze twee naamen te veranderen, gelyk de muggezifters doen, en te verstaan, dat men *Quintilius* of *Varrus*, in de plaats van *Quirinius* moet leezen, zulks is vermeetelheid en gissing. Wyders stelt *Josephus*, die van deze optelling niet gesprooken heeft, een andere onder *Quirinius*, of twee jaaren na de geboorte Christi: het schynt dan dat de Heilige Lucas zich misleid heeft, en dat men hem niet kan rechtvaardigen, als met te zeggen, dat de beschryving, waar van hy spreekt, *voor die van Quirinius* geschiet is. Maar, *Suetonius* verzekert, dat, na de dood van Augustus, Tiberius twee boeken van deezen Vorst aan den Raad overleeverde, waar van het eene zyn Dagregister was, en 't andere het *Breviarium* van het Ryk. Dit was de beschryving ofte optelling welke hy in de gantsche Waereld had laaten doen, om de krachten van 't Ryk beter te kennen. Dewyl hy zulks niet anders als tot zyn eigen en byzonder nuttigheid deed, zond hy een buitengewoone Afgezonden in Syrien, en deze Afgezonden was *Quirinius*. In der daad, de beschryvingen of optellingen geschiedden niet altyd door den Bevelhebber over het Landschap. *Germanicus* had bevel om dezelve in Gaulen te doen, en hy leide die last op twee aanbevoolenen, die hy daar naer toe zond. Het is dan niet te verwonderen, dat *Quirinius* over die van Judea voorzitter geweest is, alhoewel hy geen Bevelhebber over Syrien was. De Heilige Lucas leert ons, dat daar twee beschryvingen waaren, en dewyl hy van *de eerste* spreekt, ziet men wel, dat hy van *de tweede*, waar van *Josephus* spreekt, en die elf jaaren daar na geschiedde, niet onbewust geweest is.

UITLEGGING

VAN DE CXIX. AFBEELDING.

Gods Eng'len neergedaalt by nacht van's Hemels trans,
Geopend en verlicht door Godlykheid en glans,
Verhaalen 't Harderdom waar Christus is gebooren,
't Geen in de ziel geraakt, verlaat het vee en 't dal,
En vliegt op's Hemels stem naer Bethlems beesten stal,
Daar's Waerelds Heiland rust, Gods Zoon en uitverkooren.

II. HOOFDDEEL. Vers 10.

De Engelen boodschappen de geboorte van Jesus aan de Harders.

(1.) DE geboorte van Jesus Christus verdiende door de Engelen geboodschapt te werden; zy waaren de Herauten en eerste Predikers van 't Evangelium. 't Geheel-al, in een diepen slaap gevallen, dacht nergens minder om als de geboorte van haar Verlosser; de duisternissen op 't wezen van de Waereld verspreit zynde, waaren die der harten noch veel zwaarder, als die, welke de aarde overdekten. Daar waaren niet meer als eenige Harders, die, geduurende de nacht, waakten; dit was de zorg van hun zaaligheid niet, maar, die van hun kudde, welke hen ongerust maakte. Onderwylen alles in een diepe stilzwygentheid begraaven leggende, zo dat den eenen nergens om denkt, en de anderen alleenlyk de vreeze kwelt van door de wilde beesten aangedaan te worden, opend zich het Paradys, de Engelen treeden daar uit, en koomen verwittigen, dat de Zoon Gods in de Waereld treed, en dat hy te Bethlehem in een kribbe legt gebooren. De Heilige Lucas verzeekert, dat het een leeger was, om dat hy daar door heeft willen beteekenen, dat hun getal groot was. De Heilige Paulus boezemt zelfs in, dat, *wanneer God zyn Zoon in de Waereld bragt*, al de Engelen hem loofden. Het is muggeziftery, staande te houden, dat het veld van Bethlehem niet groot genoeg was, om de gantsche meenigte der Hemelsche Engelen te bevatten, en dat daar niet meer als een hoop van afgezondenen van alle de Heirschaaren was; want, weet men wel, welk een uitgestrektheid van land of lucht een Geest moet beslaan.

't Zy

Luca: Cap 1 V. 28.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CVIII. AFBEELDING.

Dus bloeit d'onvruchtb're boom door God in d'ouderdom,
Elizabeth werd zwaar, en Zacharias ſtom,
De Maagd Maria zal des waerelds Heiland baaren.

Zy groet Elizabeth, wiens vrucht van vreugde ſpringt,
Die blyde Moeder werd, terwijl Auguſtus dwingt,
De Roomſche moogentheid verloſt van krijgsgevaaren.

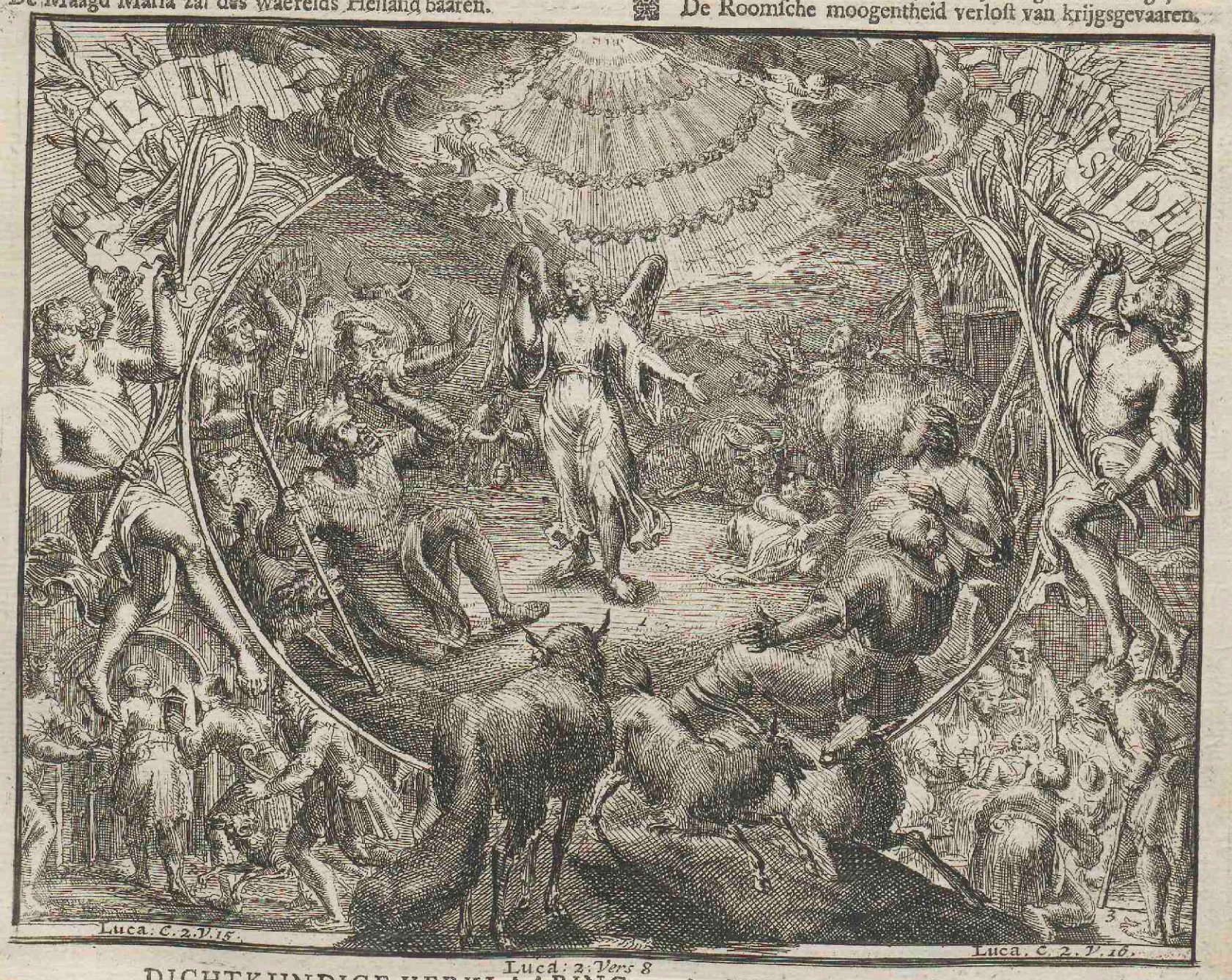

Luca: 2: Vers 8

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXIX. AFBEELDING.

Gods Eng'len neer-gedaalt by nacht van 's Heemels trans,
Geopend en verlichtdoor Godlykheid en glans,
Verhaalen 't Harderdom waar Chriſtus is gebooren,

't Geen in de ziel geraakt, verlaat het vee en 't dal,
En vliegt op 's Heemels ſtem naar Bethlems beeſten ſtal,
Daar 's Waerels Heiland ruſt, Gods Zoon en uitverkooren.

't Zy hoe 't zy, de meenigte van deze Herauten van de vleeschwerdinge des Zoons Gods ende het Evangelium was zeer groot, en by aldien God aldaar is, *waar twee of drie in zyn naam vergaadert zyn*, moest hy dan niet in 't midden van zo veel geesten zyn, die zich nergens anders mede bezig hielden, als met zyn lof, en die van zyn Zoon te verkondigen? De Engelen hadden de poort van 't aardze Paradys voor den zondigen mensch geslooten, en ziet zy komen hier nu wederom aan menschen verkondigen, dat den Heemel voor haar geopent is. Zy hadden de vervloeking van God, op Sinaï afgekondigt bygewoond, en zy koomen tegenwoordig hem van een waarachtige eeuwige vreede verzeekeren. Men viert deze geboorte gewoonlyk op den 25 van December, maar, J. Christus kwam in 't einde van den maand van September in de Waereld, dewyl de Herders als noch hun kudden by der nacht in de velden lieten weiden. Wyders hadden de 24 verdeelingen der Offerpriesters, door David vastgestelt, yeder hun gezette tyd om den Tempel te bedienen, want, zy bewaarden hun rey tot aan den tyd van Josephus, die van de eerste verdeeling was, en tot aan de verwoesting van den Tempel. Reekenende zedert de hernieuwing van dezen Tempel door Judas Machabeus, zal men vinden, dat die van Abia, waar van Zacharias was, de vader van Joannes de Dooper, in den maand van July dienden, zoo moest zyn zoon dan in 't einde van Maart gebooren worden, en J. Christus, die meer als zes maanden jonger was, wierd in 't einde van de maand September, of wel in 't begin van October gebooren. Daar is niets dat minder overeenkomt als de nederigheid van Jesus, en de glans en luister, met welke de Engelen verschynen, de ellende van een Koning, die gebooren word, en de heerlykheid van zyn bedienden. Een Christen moet zich wegens deze laagheid niet beleedigt vinden, het is voor hem dat God zich daar ten toon stelt, en ter zelver tyd, dat die geen, welke God gelyk is, zich op 't stroo met de beesten in een stal vind geleegen; men ziet Engelen in de lucht, die uit den Heemel nederdaalen, om zyn geboorte te verkondigen. Het glansryk licht, 't welk deze Engelen omringde, deed de Herders hun oogen opwaards heffen, die in 't veld bezig waaren, met hun kudden te bewaaken, en dezelve voor de raazerny der wilde beesten te beschermen. Dit waaren die eenvoudige zielen, welke God boven de Wyzen van Griekenland, Offerpriesters en Priesters van zyn Tempel stelde. Herodes was een Jood in Godsdienst; maar, de verheffing der Koningen op der Aarde, geeft hen in den Heemel de minste onderscheidenheid niet; de Engelen laaten den Tempel en 't Paleis de Offerpriester en den Joodschen Koning aan en zyde, om de arme Harders te verwittigen, *dat voor hen in die zelve nacht de Zaaligmaaker gebooren was*. Zy verwekten de aandacht, de vreugde en de erkentenis hunner toehoorders, uitroepende. *Eere zy God in de hoogste plaatzen, vreede op der Aarde, en de menschen een welbehaagen.* Zy geeven eerstelyk God *de Eere*, die men hem door een werk, dat hy alleen door een beweeging van medelyden en liefde voor de menschen uitgevoert heeft, schuldig is. Zy verwekken de erkentenis van deze meenigte der Engelen, die in den Heemel by den Throon Gods gebleeven waaren. Zy willen, dat zy hun toejuigingen in dit gelukkig oogenblik verdubbelen. *Eere zy God in de hoogste plaatzen*, want de hoogste plaatzen zyn de Heemelen, alwaar de Engelen en gelukzaalige zielen God looven. Hy stelt de roem tegen de vreede, en de Heemel of de hooge plaatzen tegen de Aarde. De roem moet ten Heemel klimmen, en de zoetigheden van de genaade zich op de Aarde en de menschen verspreyen. In der daad de Engelen, na de eere, welke men God schuldig is ter oorzaak van de Menschwording zyns Zoons, gegeeven te hebben, verkondigen den vreede aan de menschen, om dat hy door J. Christus zich met hen ging verzoenen. *Laat uw knecht in vreede gaan, want myn oogen hebben uwe zaaligheid gezien*, zeide Simeon, van het oogenblik, als hy het kind Jesus in zyn armen had. Eindelyk ontdekken de Engelen de oorsprong van een zo groot goed. *Het is de goede wille Gods voor de menschen.* De schryver van de uitbreiding heeft overgezet, *vreede wegens de menschen van een goede wille*, en 't gezag van deze Uitlegger heeft het meeste gedeelte der Latynsche Oudvaders, en al de hedendaagse leeraars, die de menschelyke wil voor de genaade van God stellen, mede gesleept. Ondertusschen verscheelen de Griekische handschriften niet, en alhoewel daar een machtig zaad van het *Semipelagiaansch* in de Griekische Kerk is, laat zy echter niet na de aloude leering te bewaaren, welke met de onze overeenkomt. De Heiligen Joannes, ende *Chrisosthomus*, die zyn groote Uitlegger is, doet de Engelen zeggen, dat daar een verzoening met de menschen is. *Leon*, die de overlevering, in zyn Kerk ontfangen, gevolgt heeft, verzeekert dat de vreede de menschen van een goede wil maakt, zich niet kunnende inbeelden, dat de menschen de geboorne Messias door goede gesteltenissen, en door een reine en krachtige wille om hem te volgen, voorkoomen. Hy heeft gezegt, dat Gods genaade hun natuurlyke beweegingen verbeetert had, en in der daad, volgens de Latynsche overzetting, schynt dat God zyn vreede niet geeft, en dat de Engelen dezelve niet belooven, als aan den geenen, die de genaade door verlangen en beweegingen van hun welbehaagen, en door een voordeelige gesteltenis, voorkoomen. Men maakt de Engelen daar door de eerste Predikers van 't *Semipelagiaansch* zo wel als van 't Evangelium, en de dwaaling alzo aloud als de waarheid. Maar, de Engel legt de wyze niet uit op welke God de genaade opdraagt, noch hoedaanig de mensch dezelve ontfangt. Hy verkondigt alleen aan de Herders de begunstiging en alle de zeegeningen Gods, onder den naam van *vreede en welbehaagen van God in de menschen beslooten.*

Zy gaan naer Bethlehem. Vers 15.

(2.) De Harders door zo veel wonderdaaden ontstelt, en door de troostelyke woorden verheugt, verlieten de kudden, welke hen zo lief waaren, om ter zelver tyd hun aandacht en nieuwsgierigheid te voldoen. Zy liepen naer Bethlehem, om dit kind te zien, wiens geboorte met zo veel wonderen verzelt was, en wiens leeven met noch veel grooter wonderdaaden verzelt moest zyn.

En bidden het kind in de kribbe aan. Vers 16.

(3.) Zy vonden het kind met zyn moeder in een stal. Hun geloof door de openbaaring der Engelen verlicht, wankelde niet. Zy erkenden in dit kind, in doeken gewonden, den Koning, waar van men hen verwittigt had, en verre van daar van zich aan het gezicht van een zo diepe ellende te stooten, wierden zy op hun beurt de Herauten en Predikers van den gebooren Jesus, in alle plaatzen verkondigende, wat hen gebeurt was, en verwekkende door hun een-

eenvoudige en boersche redeneeringen, maar, welke de indrukking, die zy gevoelt hadden, en de verwondering en uitmuntendheid van 't voorwerp welspreekend maakte, gevoelens van verwondering in den geenen, die hen aanhoorden.

UITLEGGING

VAN DE CXX. AFBEELDING.

Dus needrig legt Gods Zoon, de Heerscher van't heelal,
In een verachte krib, en slechte Beesten stal,
En word op d'achtsten dag naêr Isrels wet besneeden.
Daar Simeon het kind omhelst en hoog waardeert,
Verheugt om Isrels heil, dat in den Tempel leert,
En keert naer Nazareth vervult met Godlykheden.

II. HOOFDDEEL. Vers 19.

De Maagd overlegt in haar hert het geen de harders zeggen.

(1.) DE gelukzaalige Maagd wierd door verbaastheid en verwondering getroffen, verstaande, 't geen de harders aan haar verhaalden. Inderdaad, hoedaanig moest haar ontsteltenis zyn, vergelykende den geringen staat van dit kind, zyn doeken, zyn ellende, en zyn schaamte, met de wonderdaaden, welke op zyn geboorte geschiedden. Zommigen zeggen, dat men de Maagd rechtmaatig moet handelen, en gelooven, dat zy de Godsspraaken van de Propheeten zo wel als de offerpriesters verstaande, geweeten heeft, dat den Messias te dier tyd binnen Bethlehem moest gebooren worden, dat zy voor hem doeken bereid had, en dat men hem in geen krib gelegt had, als om dat hy aldaar meer veilig zoude zyn, dan onder de ongeloovige en ondankbaare menschen, die hem, gelyk Herodes deed, naer 't leeven zouden gestaan hebben, en dat deze kribbe helder zyn moest, dewyl de Engelen die in de nabuurschap zongen, over dit huis een groote glans hebben moeten verspreyen.

Dusdaanig is 't, dat de menschen aan J. Christus grootsheid en glans geeven, om dat zy wegens zyn laagen staat beschaamt zyn; waarom doet men hem niet in 't purper gebooren werden, gelyk de Constantynen, dewyl hy van een Koninglyk geslacht was. De Heilige geschiedenis uitleggende, moet men dezelve van tree tot tree navolgen, maar, zy werpt al die inbeeldingen om verre. De Maagd konde niet onkundig zyn, dat die geen, dien zy in haar schoot droeg, een wonderbaar mensch moest zyn; maar, zy zette haar kennis tot aan den Messias niet voort, en zy wist niet dat de Messias een God moest zyn, haar kraamlegging te Bethlehem scheen veel eer een uitwerkzel van 't geval, als een leiding van haar wysheid. De staat, waar in zy zich met haar kind in een Herberg vond, moest een gedeelte van de voordeelige denkbeelden, welke zy voor zich gemaakt hadde, verduisteren. Men doet deze Heilige vrouw het minste ongelyk niet aan, wanneer men haar in den zelven staat der Apostelen stelt, die deze openbaaringen wisten, die boven dien ooggetuigen der wonderdaaden van hun meester geweest waaren, en onderwylen zo groote en valsche denkbeelden van Gods Zoon en zyn Ryk voedden, laaten wy de cierlykheid der windzelen en doeken, alzo wel als het licht dat nergens als het nabuurig veld van Bethlehem moest bescheenen hebben, daar laaten, en zeggen, dat de Maagd zeer verleegen moest geweest zyn, wegens 't geen haar oogen zagen, want zy konde zo tegenstrydige zaaken, zonder een byzondere openbaaring, niet ontwinden, en men moet zich daar eene van inbeelden, by aldien men haar een nette kennis van alles, 't geen in Bethlehem en rondom voorviel, wil toeschryven.

Het kind is op den achtsten dag besneeden. Vers 21.

(2.) De eerste zorg van deze Heilige Vrouw was om aan de wet te voldoen, en dit kind te laaten besnyden. Jesus, alhoewel hy naer de gemeene reegels niet gebooren was, wilde de plechtige wet vervullen, alvoorens dezelve te vernietigen, ten einde, op dat men zich niet konde beklaagen, dat hy dit juk verbrooken had, om dat hy 't zelve niet konde draagen. Dit Sacrament was een teeken van het Joodsch verbond; de Christenen beleedigen de beteekenis daar van, dewyl zy zeggen, dat de besnydenis van de voorhuid de geheele vernietiging van de zonde beteekent, welke door den dood moet geschieden, en dat het uitgestorte bloed de noodzaaklykheid van de voldoening bewyst. De Jooden gaan noch veel verder, staande houdende, dat dit was het bloed van de besnydenis met dat van een lam vermengt, waar mede de posten der huizen in Egypten bestreeken waaren, en 't welk hen van de slaande hand van den Verderf-Engel bevrydde. God beteekende daar door alleenlyk, dat men zyn natuurlyke begeertens en verderf moest afsnyden. Daar waaren besnyders onder 't hoofdschrift van een bediening onder de Jooden, en 't is noch een bediening van Eer by hen lieden; maar, de Vader heeft altoos het recht gehad van dit Sacrament aan zyn kinderen op te draagen, en 't was waarschynlyk Joseph, die dit aan zyn gewaande Zoon deed, aan wie men acht dagen na zyn geboorte, den naam van Jesus gaf.

Door Simeon gezeegent. Vers 34.

(3.) Men wilde aan een andere wet voldoen, die in 't byzonder op de Maagd zag; zy moest haar veertig dagen na dat zy geleegen was, reinigen, men zegt, dat deze plechtigheid op den zoon zo wel als de moeder zag, om dat hy in haar onreinigheid mede deelde, dewyl hy by haar bleef. Daar zyn zelfs handschriften, daar de Heilige Lucas, zich in 't veelvuldige uitleggende, aan Jesus zo wel als aan Maria de noodzaaklykheid van de reiniging oplegt; en men kan daar uit niet besluiten, dat Jesus eenig zaad van zonden gehad heeft; want, men zoude 't zelve gevolg van de besnydenis kunnen trekken, dat was daar een loutere wettige plechtigheid. Het reinigend waater, 't welk de vuilen reinigde, en 't offer, dat de Nazareërs offerden, als zy een dood lichchaam aangeraakt hadden, was een offerhande voor de zonden genaamt: ondertusschen was dit niet anders als een verplichtige bezoedeling. De maagd zelfs was naer de gestrengheid niet verplicht de wet te volgen, om dat zy van den Heiligen Geest, zonder man te kennen, bezwangert was, onderwylen offerde zy twee tortelduiven voor haar reiniging. Dit offer bewyst, dat zy arm was, en dat de geschenken der wyzen niet zeer dierbaar zyn geweest, om dat men niet nagelaaten zoude hebben, van een lam te offeren, by aldien zy ryk geweest was. Want, de tortelduiven waaren de offerhanden der armen. Men kocht ter zelver tyd Jesus, die de eerstgebooren was, af. Want, de oudsten van 't geslacht naamen gemeenlyk den dienst waar. Maar, God de Stam van Levi genoomen hebbende, om deze bediening te vervullen, moest men zyn kinderen door vyf *Sikkelen* afkoopen. Men deed zulks voor den Messias, gelyk men voor de andere oudste zoonen der Jooden gewent was te doen.

Deze twee plechtigheden verplichtten Maria om in den Tempel te gaan, en aldaar haar kind te brengen. Zy vond daar Simeon een rechtvaardig en Godvreezend

zend man, die met ongeduld het oogenblik verwachtte, als wanneer de Messias moest verschynen. De Prophetie was by de Jooden opgehouden. Maar, alle zoorten van inblaazing was aldaar niet vernietigt. Daar waaren noch Heiligen, die de inwendige beweegingen van den Heiligen Geest hadden, die hen bezielde, en hen onmiddelyk zeekere waarheeden indrukte. Of men moet veel eer drie zoorten van Propheeten onderscheiden. De eene openbaarde de voorby zynde uitkomsten, welke aan alle menschen onbekent waaren, gelyk Mozes, die de Geschiedenis van de Schepping, aan de allergrootste Wysgeerigen onbekent, verhaalt heeft, en waar van het geheugen niet nauwkeurig genoeg heeft kunnen door den weg van overleevering tot hen overgaan. De anderen voorzien de toekomende toevallen, en verkondigen dezelve, gelyk Jesaias. De laatsten hebben een heimelyke inblaazing, die nergens als op het tegenwoordige ziet, en die in zeekere en byzondere ontroeringen van den Heiligen Geest bestaat. Dusdaanig eene was *Anna*, aan welke de Heilige Lucas het Hoofdschrift van *Prophetesse* geeft. Zoodaanig een was *Joannes den dooper*, de grootste aller Propheeten, die niet anders als zedelessen en opwekkingen tot boetvaardigheid inboezemde; dusdaanig een was *Simeon*, die Jesus Christus in zyn armen nam; den Evangelist zegt niet, dat hy door de *dochter van de stem* van de geboorte van den Messias verwittigt was. Dat is niet anders als een harssendroom, welke de Jooden zich ingebeelt hebben, om het gebrek van de Prophetie te herstellen, waar van zy onder de geduurzaamheid van den tweeden Tempel berooft waaren geweest. Dit was den Geest, die *Simeon* bezielde, en die hem eenigen tyd van te vooren verzeekert had, dat hy niet sterven zoude, voor dat hy den Verlosser Israëls zoude gezien hebben. Hoedaanig was zyn vreugde, als wanneer hy hem met zyn armen omving. Zommigen beelden zich in dat Simeon de bediening van Priester waarnam, en dat hem belast was, om de kinderen, welke men aan God opdroeg, en die men de ouders niet wedergaf, als na dat men dezelve door eenige Sikkelen weder gekocht had, te ontfangen, en deze meening is door de aloude Beeldenissen bevestigt, alwaar Simeon met zyn Priesterlyke kleederen verbeeld is Deze Beeldenissen hebben *Baronius* getroffen, als of zy aloud genoeg waaren, om een Historische daad te bewyzen, en als of hy verzeekert was met de eigenzinnigheid en de inbeelding der Schilders te volgen. Maar de Heilige Lucas had belangens daar by, dat hy den staat van Simeon verhefte, en niet vergat, dat hy Priester was, om dat zulks een Heerlykheid aan zyn belijdenis gaf. Onderwylen noemt hy hem eenvoudig, *een Man God vreezende*. Hy zag hem dan niet aan als een man, die aan het Priesterdom gehegt was, en als een der eerste Bediendens van den Tempel. Het zien van den Messias moest hem aan de waereld verbinden, hy moest verlangen, om noch te leeven, om het Ryk van dit Wonderkind aan te schouwen. Daar zyn veel menschen, die zeggen, dat gy niet verlangde te leeven, als om de verlossing van de Kerk te zien. *Simeon*, die in geen diergelyke bedrog trad, zucht naer de dood, en vordert zyn God de belofte die hy hem gedaan had, van hem in vreede te laaten sterven, dewyl hy de *Zaaligheid Israëls* gezien had. In 't midden van de allerdoorstraalenste voorspoed, en zegenpraalingen van de Kerk, smaakt men geen zo volmaakt welzyn op der aarde als dat, 't welk men in den Heemel bezit. Het is een zwakheid elders zyn geluk te zoeken. De waarachtige liefde Gods en zyn Heerlykheid wekt ons tot hem op. *Simeon* zag zyn dood aan, als een eenvoudige ontbinding der banden, die de ziel aan 't lichchaam hechten. Dezelve moest zacht en van een eeuwig welweezen gevolgt zyn. *Laat my in vreede gaan, volgens uw belofte*, zeide hy tot God. Hy voorzeide vervolgens aan de welgelukzaalige Maagd, wat haar overkoomen zoude; een zwaard moest haar ziel doorbooren, om dat de schandelyke dood van haar zoon een zeer bitter voorwerp van droefheid voor haar zyn zoude. Hy noemt dit kint, *de Zaaligheid, het licht der geslachten, en de heerlykheid Israëls*. Maar, hy leert ter zelve tyd, dat daar veelen zouden verlooren gaan, om dat zy in hem niet wilden gelooven. *Theophilactes* houd staande, dat Simeon nauwlyks in zyn huis getreeden was, of hy stierf aldaar. Maar, het is een wensch, en gebed 't welk hy aan God deed, waar van men de vervulling niet weet. Dewyl hy alreeds oud was, als wanneer hy J. Christus in zyn armen hield, is het waarschynlyk, dat hy geen langen tyd, na dat hy deze genade ontfangen had, geleeft heeft. Maar, het is vermeetelheid den tyd van zyn dood te bepaalen, en dezelve zo schielyk te maaken. De Jooden zeggen, dat Simeon alstoen de Vorst van hun geslacht was, en dat men zodaanig ontstooken was, wegens dat getuigenis, welke hy aan den gebooren Messias in den Tempel gaf, dat men hem de begraavenis weigerde. Maar, zy zyn in hun eigen geschiedenis onkundig, als wanneer zy zeggen, dat Simeon het Opperhoofd van 't Geslacht was, want, daar was geen Opperhoofd, en 't geen zy wegens de weigering van de begraavenis daar by voegen, is niet minder verdicht.

Hy onderwyst in den Tempel. Vers 46.

(4.) Joseph en Maria brachten dit kind in haar huis op. Men weet niet wat hy tot de ouderdom van twaalf jaaren gedaan heeft, en 't Evangelium van de kindsheid van Jesus is een louter verdichtzel; maar, zy leidden hem alstoen naer Jerusalem en in den Tempel, alwaar hy begon te leeren, en de zwaarigheden, die men hem *over de Wet en de propheeten* maakte, uit te leggen. J. Christus had noch geen beroep om te spreeken, zulks was niet, als na zyn doop, en achtien jaaren na deze uitkomst, dat hy in de oeffeningen van zyn bediening trad, maar, zulks was de gewoonte onder de Jooden, dat de leerlingen, in de Hooge School of in den Tempel aan de voeten van hun Meesters, gezeeten, zwaarigheden voorstelden, welke men poogde op te lossen. J. Christus twaalf jaaren oud zynde, sprak niet als een Leeraar, maar, gelyk de leerlingen, die alle zyn medemakkers overtreffende, de byweezenden door zyn wysheid ontzette. Hy stelde zyn Meester zwaarigheden voor, hy onderzocht hun antwoorden, gaf daar betere op. Het is waarschynlyk, dat hy daar in 't byzonder de Godsspraaken ontvouwde, die op den Messias zagen, en waar van de Leeraars weinig verlichting hadden.

Zyn moeder leid hem weder naer huis. Vers 51.

(5.) Onderwylen dat Jesus dusdaanig onderwees, keerde Joseph en Maria weder gerustlyk naer huis, zonder aan te merken dat zy hun eenig kind verlooren hadden; een kind door zo veel wonderdaaden beteekent, en dat de liefde en de aandacht zyner ouderen moest opgewekt hebben. De vergeetelheid van de Maagd baard verwondering, uit den Tempel te gaan, de Herberg en de Stad te verlaaten, zonder

der aan te merken of het kind volgt, een lange tocht te doen, zonder te bemerken, dat de eenige Zoon daar ontbreekt, zo weinig zorg voor hem te draagen, en zich door een valsche inbeelding te vertroosten, dat hy met zyn vrienden in gezelschap is. In der waarheid, deze onachtzaamheid komt met zo veel bedrieglyke lofredenen, welke men aan de Maagd wegens haar kennis geeft, en het vermoogen in 't bewerken van de zaaligheid niet overeen. Zy ontdekt zelfs haar onweetenheid, want, als wanneer haar Zoon haar onderrecht, dat hy *in de dingen zyns Vaders moest bezig zyn*, verstaat zy dit raadzel al zo weinig, als of zy dit kind niet op een wonderdaadige wyze ontfangen had, dat zy noch de Engelen, noch de Harders, noch de Wyzen, noch de Propheeten en Prophecteſſen, die haar zo groote verwachtingen van haar Zoon inboezemden, niet gezien noch verstaan had. Het blykt daar door, dat Maria haar Zoon in haar huis opbracht, zonder daar van zo hooge denkbeelden te maaken, als zy desweegen moest hebben.

UITLEGGING
VAN DE CXXI. AFBEELDING.

't Weerspannig Nazareth besluit des Heilands dood,
Doch zyne Godlykheid verlost hem uit dien nood.
Hy leert en onderwyst Joannis lievelingen,
En pryst Mariaas deel, daar Martha word veracht,
Zacheus in den boom den Zaaligmaaker wacht,
En zyn Apostelen op 't Nachtmaal hem omringen.

IV. HOOFDDEEL. Vers 28.

De inwoonders van Nazareth willen Jesus van boven neder storten.

(1.) JEsus Christus zyn bediening vervullende, stond een gewaldige vervolging in zyn Vaderland uit, om dat hy aan de ongeloovige inwoonders van Nazareth, deed verstaan, dat hy hen zoude verlaaten, om zyn licht en kennis tot andere over te draagen. Hy onderwees hen deze waarheid met een voorbeeldelyke zachtzinnigheid en gemaatigheid. Want, in plaats van hun verhardheid te blikzemen, en aan hen de oordeelen Gods zo rechtvaardig verdient aan te zeggen, vergenoegde hy zich met de voorbeelden van *Elias* en *Elisa* aan te haalen, waar van d'een Samaria verlaatende, by eene Weduwe van Sarepta ingeweeken was, en de andere Naaman, een Afgodist en vyand van zyn geslacht, voor het groot getal Melaatschen, die in Israël waaren, gestelt had. De Weduwe van Sarepta woonde in een Stad, daar men *Venus* onder den naam van *Astaroth* aanbad; zy was dan aan die verfoejelyke dienst verbonden. Daar was een doodelyken haat tusschen de Jooden en de inwoonders van deze Stad, niet alleen door de verschillentheid der Godsdiensten veroorzaakt, maar, door een onuitvluchtbaare jeloersheid tusschen de nabuurige volkeren, aan wie de Israëliten zo veel te ontzachlyker waaren, om dat zy de geenen, die in hun handen vielen, met de scherpte des zwaards doodden. Onderwylen zond God Elias tot deze weduwe, welke boven anderen, die beeter en waardiger scheenen, gestelt wierd. Naaman had zich in den oorlog tegens de Jooden dapper gekweeten; onderwylen genas hem Elisa. Deze voorbeelden sluiten in zich vier zedelessen. De eerste dat de Propheeten niet altoos in die plaatzen, daar zy 't meest gekent zyn, geacht worden, want Elias wierd verplicht Samaria te ontruimen; de tweede, dat God niet altyd zyn Bediendens *aan een groot getal zend*, want daar waaren zeer veel weduwen; maar, hy verkoor daar niet meer dan eene alleen uit. De derde, dat hy meenigmaal de allergeringste perzoonen boven die stelt, die iets van God gelooven te verdienen, het zy door hun geboorte, het zy door de kennis, die zy van de waarheid hebben. Eindelyk God leert ons, dat, wanneer men zyn genaade veronachtzaamd, hy de volkeren daar van volkoomentlyk berooft, en dezelve tot anderen doet overgaan. Deze laatste waarheid ontstak de inwoonders van Nazareth dusdaanig tegen Jesus, dat zy hem uit de vergaadering wierpen; men voerde hem buiten de Stad, men dwong hem op den berg te klimmen, en aldaar bereidde zich het vergrimde volk, om hun oogen met zyn val te verlustigen; zommigen wilden hem steenigen, en de anderen hem van den top des bergs afwerpen. Hoedaanig ontkwam hy de oogen en kwaadaardigheid van een meenigte, die niet anders dacht als om hem te verderven? Geschiedde de wonderdaad in de oogen der bewoonders van Nazareth, of in den perzoon van J. Christus, die onzichtbaar wierd. Sloeg hy die muitelingen met blindheid, gelyk de Engelen de inwoonders van Sodoma deeden, die de deur van Loth niet konden vinden, die voor hen stond; of wel, omringde hy zich met een wolk, welke belette, dat men hem niet zag. De wonderdaad geschiedde tot driemaalen geduurende het leeven van Jesus; want, hy vertrok uit den Tempel op de zelve wyze als van den berg van Nazareth; maar, men kan de wyze niet naspooren, op welke hy voor zyn vyanden onzichtbaar wierd. Eenige Landbeschryvers houden staande, dat J. Christus aan de andere zyde van den berg gevonden wierd, en dat men die plaats zedert genoemt heeft *de Sprong des Heeren*. Als of J. Christus niet anders als een sprong van d'eene berg tot den anderen gedaan had; maar, dat zyn loutere verhaalingen van 't gemeene volk. De Evangelisten van beeter oordeel, doen Jesus Christus van uit het midden van het gedrang doortrekken, en langzaam in een verzeekerde plaats afwyken.

VI. HOOFDDEEL. Vers 22.

Hy onderwyst de leerlingen van Joannes, gezonden om hem te ondervraagen.

(2.) Eenige tyd daar na, zond Joannes den Dooper zyn leerlingen tot Jesus, om hem af te vraagen of hy den Messias was. Hy bekrachtigde hen in deze gedachten, en bewees zyn bediening door wonderdaaden. Het is te verwonderen, dat Joannes den Dooper, die op het aannaaderen van Jesus Christus, in zyns moeders buik opgesprongen had, en die de wonderdaad van de Duif, die op het hoofd van Gods Zoon aan den oever van den Jordaan nederdaalde, gezien had, niet wist, dat hy dat Lam was, *dat de zonde des Waerelds zoude wegneemen*, na dat hy 't zelfs beleeden had.

X. HOOFDDEEL, Vers 41.

Hy bestraft Martha.

(3.) Jesus, by Martha ingetreeden zynde, deed deze dochter, ontzet zynde van twaalf of dertien perzoonen te zien, welke zy niet verwachtte, al wat zy doen konde, om zyn gezelschap te onthaalen. Zulks baarde haar zo veel te meer moeite, als haar zuster, welke zeer gerust aan de voeten van Jesus Christus zat, als of zy niets te doen gehad hadde. Zy beklaagde zich over deze leedigheid; maar, zy stont wel verwondert, wegens 't geen Jesus, in plaats van haar yver en vermoejende zorge te pryzen, haar werkzaamheid berispte, en de gerustheid van haar zuster prees. *Martha, Martha, gy bekommert en ontrust u over veele dingen. Maar, een ding is noodig*, dat is dat van de zaaligheid. *Maria heeft het goede deel verkooren, het welke van haar niet*

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXX. AFBEELDING.

Dus needrig legt Gods Zoon, de Heerſcher van 't heelal,
In een verachte krib, en ſlechte Beeſten ſtal,
En word op d'achſten dag naêr Iſrels wet beſneden.
Daar Simeon het Kind omhelſt en hoog waardeert,
Verheugt om Iſrels heil, dat in den Tempel leert,
En keert naêr Nazareth vervult met Godlykheden.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXI. AFBEELDING.

't Weerſpannig Nazareth beſluit des heilands dood,
Doch zyne Godlykheid verloſt hem uit dien nood.
Hy leert en onderwyſt Joannis lievelingen,
En pryſt Mariaas deel, daar Martha word veracht,
Zacheus in den boom den Zaaligmaaker wacht,
En zyn Apoſtelen op 't Nachtmaal hem omringen.

niet zal weggenoomen worden. Men vind in deze twee zusters een beeldenis van het werkzaam en 't bespiegelend leven; maar daar word hier niet van gehandelt. Maria was de beeldenis der onweetende perzoonen, die zich in den Godsdienst willen laaten onderrichten, en daar toe al haar aandacht besteeden, wanneer zy een bekwaam meester vinden. Jesus veroordeelt niet volkoomentlyk de huisselyke zorgen van Martha, maar, een overmaate ten uitterste misdaadig, dewyl dezelve ons van de godsdienstige en Heilige bezigheden aftrekt. Men ziet een groot getal van aandachtigen, die zich gelooven te onderscheiden, met Altaaren te versieren, en Kerken op te toojen; zy onthaalen hun Harders, zy hebben beleeftheden en een geduurige yver voor hen, welke zy met een waarschynlykheid van godvruchtigheid bekleeden, zy vleijen zich, als Martha, dat zy daar door God een groote dienst doen. Zy beknorren en bestraffen den geenen, die in plaats van hen na te volgen, en eeten voor te zetten, in een afzondering en overdenking leven. Maar, zy verdienen op haar beurt de bestraffingen van Jesus Christus, die ons leert, dat het voornaamste is, naar zyn woord te luisteren, en zich in de verborgentheden van den Godsdienst en Godvruchtigheid te laaten onderrechten, ten einde om dezelve werkstellig te maaken. Dat is de weg, die ten Hemel leid, en het goede deel, dat niet zal weggenoomen worden. Besteed uw eerste zorgen aan 't geloof, en aan de zaaligheid, by aldien gy dezelve wilt verkrygen.

XI. HOOFDDEEL. Vers 5.

Hy roept Zacheus.

(4.) Zacheus was een Tollenaar en ryk; zulks maakte twee krachtige beletzelen tot zyn bekeering. De Tollenaars waaren by de Jooden ten opperste berucht en veracht, zy zouden by de Christenen niet minder zyn, by aldien men hen recht deede; of veel eer, by aldien hun rykdommen, de schoonheid van hun toerustingen, en die grootheid, welke uit het bloed en de traanen van 't volk spruit, hen in geen ontzachlyke menschen hervormde, en de gebreeken niet bedekte, welke onafscheidbaar van hun bedieningschynen. Zacheus had mooglyk niet anders als een beweeging van nieusgierigheid, hy wilde een man zien, die door zyn wonderdaaden vermaart en mooglyk nooit te Jericho geweest was. Hy verloor zyn deftigheid, hy deed gelyk de kinderen, en klom op een boom, om zich boven 't gedrang, waar door hy niet dringen konde, te verheffen. Jesus Christus zag deze drift; zal men zeggen dat hy daar door het aanschouwen van zyn verlosser waardig was? Gantsch niet. Een waereldsche nieuwsgierigheid en een verlangen van een beroemd man te zien, is geen verdienste in 't stuk van Godsdienst. De genaade werkt daar in, als 't hem behaagt. Het aanzien van Jesus Christus was niet alleenlyk lichchaamlyk, anders zoude hy Zacheus niet meer als het overige der voorbygaande geraakt hebben, hy drong door tot in zyn hart, en trof hem. Jesus voltrok zyn werkdaad, met hem te beveelen van af te klimmen, en zich by hem te ontfangen. Laat ons verwondert staan over de vryheid, en uitwerking van de genaade, zyn vryheid in de verkiezing van een ryk en bloedzuigend Tollenaar, en zyn inwendige uitwerking in de bekeering van een man, waar op Jesus Christus alleenlyk zyn oogen geslaagen had. Het geloof was noch niet gebooren, want het zelve is *uit het gehoor van Gods woord.* Maar, het is onwederleglyk, dat Jesus Christus zaligmaakende verlangens in 't hart van Zacheus voortbracht, met hem aan te zien.

XXII. HOOFDDEEL. Vers 19.

Hy deelt het Nachtmaal om aan zyn Discipulen.

(5.) Hy stelde het Heilig Avondmaal, de wedergedagtenis van zyn dood in, en den beeker aan zyn Discipulen, die een gedeelte van dat Sacrament uitmaakte, omdeelende, zeide hy tot hen. *Deze beeker is het nieuwe Verbond in myn bloed, voor ul. uitgestort.* Daar zyn zeer veel gedaantens, den eenen op den anderen gehoopt. Maar men wil liever wonderheden gelooven, welke de zinnen en de reden leugenstraffen, als een gelykenis in de woorden van Jesus Christus toe te staan. Deze woorden de beeker, of kelk is het nieuwe Verbond in myn bloed, kunnen in haar letterlyken zin niet genoomen werden. *Men moet noodwendig verstaan, dat de beeker verbeeldde het bloed van Jesus Christus, door welks uitstorting het Verbond, 't welk hy met ons stond aan te gaan, zoude bevestigt zyn.* Want de Kelk is geen *Verbond*, gelyk J. Christus zegt. *Het Verbond is in 't bloed niet.* Dit bloed was noch niet vergooten, alhoewel Jesus Christus zulks schynt te verzeekeren; het moest niet als eenige uuren daar na aan het kruis geschieden. Men moet dan noodzaaklyk tot de verbloemende zin zyn toevlucht neemen. En van 't oogenblik, dat men daar toe zyn toevlucht neemt, komt al de Waereld over een met het geen wy zo aanstonds beteekent hebben.

UITLEGGING

VAN DE CXXII. AFBEELDING.

De waterhaalder wyst onweetend's Heeren Zaal,
Daar Christus houden zal zyn laatste middagmaal,
En Judas dient om geld bloeddorstig' onderdaanen.
God heelt des dienaars oor, en word van 't volk bespot,
Wyl Simon draagt zyn kruis naar 't heilloos moordschavot,
Daar 't vrouwelyk geslacht om Jesus smelt in traanen.

XXII. HOOFDDEEL. Vers 8.

Jesus laat het Paaschlam toebereiden.

(1.) GElyk Jesus Christus alle de plechtigheden onderhielt, alvoorens hy dezelve vernietigde, wilde hy voor de vierde maal het Paaschlam eeten. Men bevat niet als met moeite, hoedaanig hy 't konde doen, dewyl de Jooden het Feest niet voor 's anderendaags vierden. Men heeft gelooft de zwaarigheid weg te neemen, met te zeggen, dat Mozes het Pascha in Egypten in 't begin van de 14de van de Maan deed vieren. Maar, dat men zedert den uittocht het lam op het einde van dezelve dag at, als wanneer de Zon onderging. Want God beval, dat men 't Feest *in den tyd* zoude vieren, als men uit Egypten getrokken was, en de Jooden waaren uit de slaaverny niet eer getrokken, als 24 uuren na dat zy 't lam gegeeten hadden. Dat is 't geen de Schriftuur noemt, *het lam tusschen de twee avonden eeten.* J. Christus die de verlossing van het geestelyk Egypten kwam verzorgen, moest Mozes navolgen, en het Paaschen op den avond in het begin van de 14de van de Maan eeten, om welke reden hy zeide, *myn tyd naderd.* Dat is te zeggen, de tyd in welke ik verplicht ben het Feest te vieren. De Jooden volgden hun gewoonelyke manier, en aaten het lam niet als 24 uuren daar na, om welke reden zy in 't Rechthuis niet wilden treeden *ter oorzaake van 't Feest.* Zulks is fyn; en de zwaarigheid zoude vernietigt zyn, by aldien 't waar was, dat men door *de twee avonden*, een tyd van 24 uuren verstaan konde. Maar, volgens de Rabbynen, die een grooter uitgestrektheid aan deze woorden geeven, verstaat men daar door den tyd, welke van den middag tot den

nacht verloopt, en de Caraïten, die nauwkeuriger zyn, bepaalden dezelve, tot dat de Zon ondergegaan was, om dat Mozes zegt, *gy lieden zult het Paaschen opofferen, als wanneer de Zon ondergaat.* Wyders legt J. Christus zich geen byzondere tyd toe, om het Paaschen te eeten, zyn uur was die van zyn dood, welke naderde, hy vierde het Feest met het overige der Jooden op den avond, als wanneer de 14de van de Maan aanving, en 't Feest, welk de Jooden belette om in 't Rechthuis te treeden, was den tyd van den grooten Sabbath, welke onmiddelyk volgde. Wy zullen dezelve in de Jaarboeken van de Kerk en de Waereld bewyzen.

Jesus verheerlykte de viering van 't Feest door een wonderdaad, want zyn discipulen heen zendende om het Lam te bereiden, verzeekerde hy hen, dat zy in het intreeden van de Stad een man zouden vinden, draagende een waaterkruik, die hen in een huis zoude geleiden, daar zy gezaamentlyk het Feest zouden vieren. Hy konde deze omstandigheid niet giffen, noch van dezelve verzeekert zyn. De wonderdaad is groot naer de redenmaatigheid dat zy onzeker is. God alleen kan die zoorten van toevallige en onverschillende uitkomsten, en die volstrektelyk van de wil der menschen afhangen, alleenig weeten. Onderwylen gebeurde de zaak, gelyk men voorzien had. J. Christus at met zyn Apostelen het Pascha, en verwittigde hen ter zelver tyd, dat hy 't zelve niet meer eeten zoude, tot dat het *in 't Koningryk Gods* zoude vervult zyn. Hy verstond mooglyk daar door de huishouding van 't Evangelium, waar aan men menigmaal dien naam geeft. En alstoen voorzeide Jesus Christus aan zyn Apostelen, dat aldaar de laatste maaltyd was, welke hy met hen doen zoude, en dat in plaats van in het toekoomende het gedeugen van de verlossing uit Egypten te vieren, hy na zyn wederopstanding de verlossing uit het Ryk des Duivels zoude vieren, welke hy door zyn bloed ging bewerken; maar, hy konde mede de plaats van zyn Heerlykheid verstaan, het Paradys, waar in zyn Apostelen en de Heiligen zaamen een nieuw Pascha zullen eeten, God verheerlykende, en eeuwig uitroepende, *Eere zy het Lam, dat ons vry gekocht heeft.*

Hy geneest Malchus, wiens oor afgehouwen was. Vers 51.

(2.) Het lyden van Jesus Christus volgde kort op dit gastmaal. Men hield hem vast: en zyn discipulen over dit geweld verzet, dachten om hun Meester te beschermen. De Heilige Petrus de stoutmoedigste van allen trok zyn zwaard uit, en sloeg Malchus het oor af. Jesus stremde deze ongestuimigheid, die daar niet te stade kwam, hy herstelde het kwaad, dat de Heilige Petrus zo aanstonds begaan had, en hechtte wederom Malchus het oor aan, met het zelve aan te raaken. Deze wonderdaad moest deze menigte, die 't zelve zag, treffen; het bloed dat daar uit gevloeit was, het afgeslaagen oor, en de geneezing aanstonds in de tegenwoordigheid van een zo groot getal van getuigen moesten achting door vreeze en verwondering ingeboezemt hebben; maar niets wederhoud de driften, als zy geweldig gedreeven werden. Men sluit zelfs de oogen voor de wonderdaaden, om dezelve te verzaadigen.

De Krygsknechten slaan hem. Vers 64.

(3.) Dit was noch niet anders als een begin van verdraagzaamheden en onheilen. Men ondervroeg Jesus Christus, men vroeg hem, *of hy de Zoone Gods was*; zyn antwoord diende nergens anders toe, als om de geesten te ontsteeken, en zyn veroordeeling te verhaasten. Men stelde hem onder de handen der Krygsknechten, die van hem hun speeltuig maakten. Zy sloegen hem, en riepen hem vervolgens toe. *Raad wie uw geslaagen heeft.* Zy maakten een toepassing op 't geen hy gezegt had, dat hy *Gods Zoon was*, daar uit besluitende, dat hy de beweegingen en de doeningen der menschen kennen moest. Konde men de Godheid op een ongerymder wyze wel beleedigen, als dusdaanig met dezelve te spotten?

XXIII. HOOFDDEEL. Vers 26.

Simon van Cyrenen draagt zyn kruis.

(4.) Men handelde hem zo wreedelyk, en zyn krachten waaren zodaanig uitgeput, dat hy zyn kruis tot aan Calvarien niet draagen konde, die geenen, welke dit werktuig van het lyden zeer hoog maaken, ter oorzaak van dat, daar 't koopere serpent aan gehegt was, en ter oorzaak van den galg van Haman, welke zeer hoog verheeven was, hebben geen moeite om zich in te beelden, dat J. Christus onder een zo zwaare last bezweek. Maar, de uitvoerders van 't Roomsche Recht, dachten zelden om die ingebeelde of waarachtige voorbeeldzelen te vervullen. Men moet de voorzienigheid, om zo geringe omstandigheden, niet wonderdaadig doen werken. De kruissen waaren van een redenmaatige hoogte, om dat de misdaadiger boven 't volk moest verheeven zyn. Het was dan onmooglyk, dat zy niet zwaarwichtig waaren. By aldien de lichchaamelyke droefheden en de ontroering in den Hof van Getsemane J. Christus niet verzwakt hadden, volstrekte de wreede droefheid, waar mede zyn ziel doorboort was, om een groote vermindering van krachten te veroorzaaken. Hy ontfing, zonder twyffel, zeer veel slaagen, alvoorens men om zyn verlichting dacht. Dit is het merkteeken der Krygsknechten en beulen de misdaadigers te mishandelen. Zy overtuigen zich niet als zo laat het mooglyk is van een onmacht, die hen hunne wreedheid berispt. Maar, men wierd eindelyk verplicht J. Christus te verligten, en een gedeelte van den last door Simon van Cyrenen te doen draagen, het zy men deze vreemdeling, zich daar by geval vindende, minder als een Jood ontzag, het zy hy meer medelyden als de anderen met een onnoozele, die men na de straf sleepte, hadde.

De Vrouwen weenen. Vers 27.

(5.) Deze onnoozelheid was zodaanig bekent, dat dezelve de traanen uit de oogen der aanschouwers perste, en byzonderlyk der vrouwen, welkers verzuchtingen en bloedige traanen de oogen van Gods Zoon tot zich getrokken hebbende, riep hy tot haar, *gy dochteren van Jerusalem weent over uw zelven, en niet over my.* Deze vrouwen verheften zich boven 't gezag der Pharizeërs en den Hoogenpriester, en verdoemden hun vonnis door heur traanen. Geloofden zy zich dan veel bekwaamer als de Kerk te zyn, om de deugd van de dwaaling en 't bedrog te onderscheiden? die vrouwen, zonder te onderzoeken waar op het vermoogen der Schriftgeleerden zich konde uitstrekken, heur verlichtingen volgende, zagen Jesus als onschuldig aan, in weerwil van de vooroordeelen van 't volk en de Kerk, welke hem kruizigden. Een uitmuntende leering! men moet altoos volgen, 't geen men waarachtig geloofd te zyn, zonder te onderzoeken, wat anderen geloofd hebben. Men moet een opentlyke belydenis doen, van 't geen men geloofd, in 't midden van 't volk en de Kerk, welke vervolgt. Men moet de deugd onderschraagen, zelfs schoonze onderdrukt is, en J. Christus stervende alle onze hoopen wegneemt. Waarom berispt J. Christus dan zo rechtmaatige en teedere traanen? hy was daar het voorwerp en de oor-

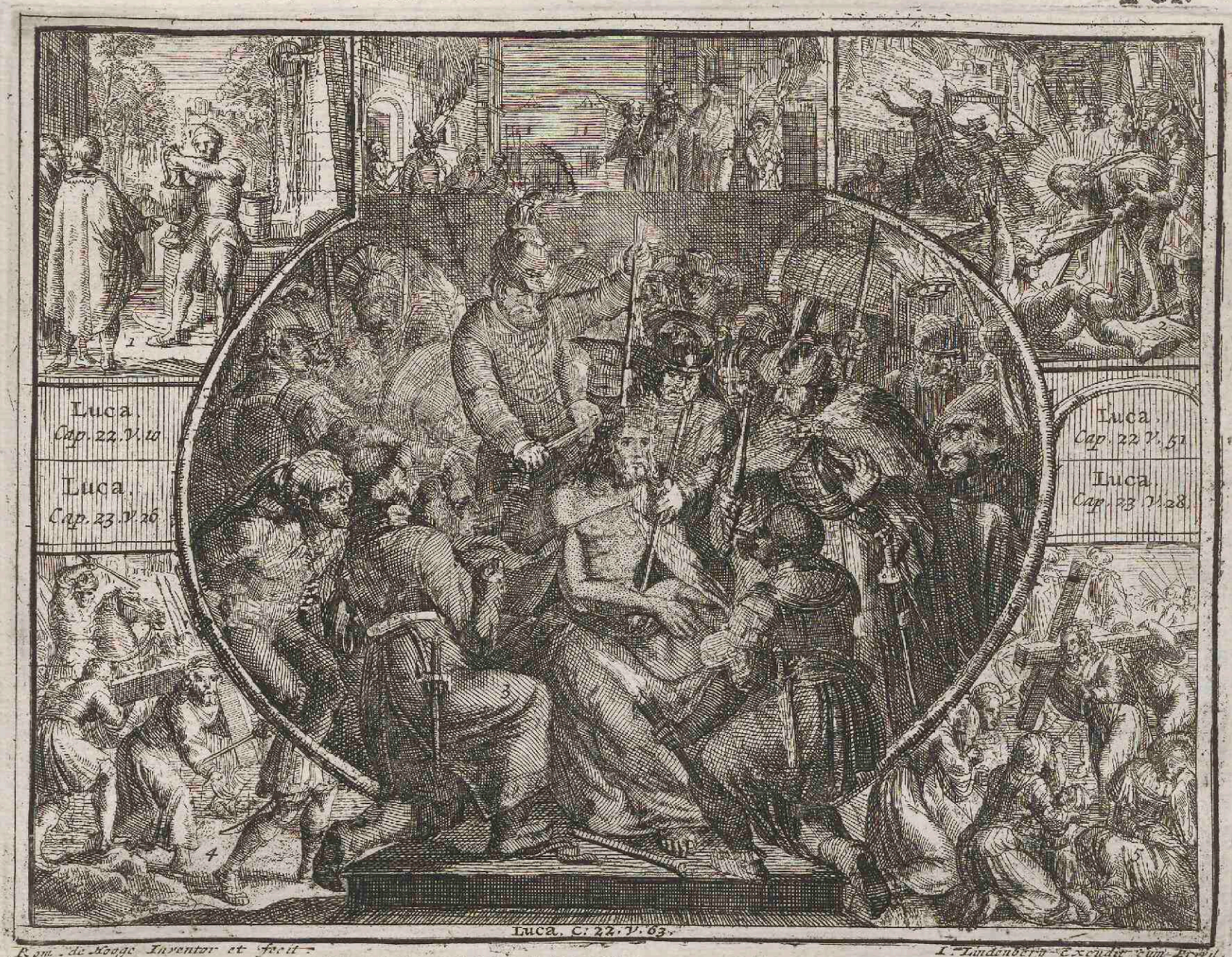

Rom. de Hooge Inventor et fecit. I. Lindenberg Excudit Cum Priv.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXII. AFBEELDING.

De waaterhaalder wyst onweetend 's Heeren Zaal,
Daar Christus houden zal zyn laatste middagmaal,
En Judas dient om geld bloeddorstig' onderdaanen.
God heelt des dienaars oor en word van 't volk bespot,
Wyl Simon draagt zyn kruis naar 't heilloos moord schavot;
Daar 't vrouwelyk geslacht om Jesus smelt in traanen.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXIII. AFBEELDING.

Daar 's Waerelds Heiland sterft beweegt het aards gesticht,
De lucht schiet donders uit, en blikzemt schicht op schicht.
En Petrus heeft in 't graf den zweetdoek slegt gevonden
Wyl Christus op den weg van Emaus weer verschynt,
En zich aan 't volk vertoont, dat om zyn afzyn kwynt;
Doch vaart ten Heemel in gekruist om 's menschen zonden.

oorzaak van. Hy ſtaat toe de ongevallen van de Kerk te beweenen; maar, hy wil dat onze zonden het eerſte voorwerp van onze traanen zyn, om dat die zonden de oorſprong der onheilen zyn, welke J. Chriſtus geleeden heeft, en der vervolgingen, welke de Kerk ondergaat. Van alle zaaken des waerelds, is daar niets als de zonde, welke onze traanen verdient, om dat dezelve de eenigſte is, welke de ziel doet lyden, en die haar voor eeuwig van haar God afzondert. Wy geeven haar, door vreemde voorwerpen meenigmal al te veel belet zynde, onze zorgen en verzuchtingen over, terwyl wy ons zelven vergeeten. Met om anderen te weenen, gelooft men ontſlaagen te zyn van zyn gewiſſe te ondertaſten, welke een nieuwe bronader van traanen zoude openen. J. Chriſtus beſtraft dit misbruik, daar deze medelydende vrouwen in vielen, zonder daar om te denken, en welk zich niet als te dikmaals hernieuwt.

UITLEGGING

VAN DE CXXIII. AFBEELDING.

Daar's Waerelds Heiland ſterft beweegt het aards geſticht,
De lucht ſchiet donders uit, en blikzemt ſchicht op ſchicht.
En Petrus heeft in't graf den zweetdoek ſlegts gevonden
Wyl Chriſtus op den weg van Emaus weer verſchynt,
En zich aan't volk vertoont, dat om zyn afzyn kwynt,
Doch vaart ten Hemel in gekruiſt om 's menſchen zonden.

XXIII. HOOFDDEEL. Vers 47.

De Hoofdman verheerlykt God.

(1.) JEſus Chriſtus wierd aan't kruis gehecht, en 't was in dezen byzonder, dat hy zo doorſtraalende blyken van zyn macht en onſchuld gaf, dat zyn vyanden hem begonden recht te doen. Een Heiden, die voor een gedeelte over de inleegering bevel had, door de wonderen, welke hy gezien had, beweegt, riep uit, dat deze menſch onſchuldig was. De Heilige *Mattheus* drukt zyn getuigenis veel klaarder uit, hem doende zeggen, dat hy *Gods Zoon was.* En het volk dat zo luide uitgeroepen had, *kruiſt hem, kruiſt hem*, keerde weder, ſlaande op hunne borſten, om haar ſmert en droefheid te beteekenen.

XXIV. HOOFDDEEL, Vers 6.

De Engelen verkondigen aan de vrouwen de wederopſtanding van Jeſus.

(2.) De wederopſtanding volgde kort na de dood. Zy wierd door de Engelen aan de vrouwen aangedient, welke verzet waaren den ſteen van het graf afgewentelt te zien, en 't lichchaam van heur Meeſter weggenoomen. Laat men zich over een wonderbaar gebrek van geheugenis in deze godvruchtige vrouwen niet verwonderen. Zy geloofden in Jeſus Chriſtus, dewyl zy hem tot aan den voet van zyn kruis gevolgt waaren. Zyn wederopſtanding, zo meenigmaalen belooft, was een genoegzaam gewichtige uitkomſt, om haar te verplichten daar aandacht toe te maaken. Onderwylen hadden zy vergeeten, dat Jeſus Chriſtus weder op moeſt ſtaan. Noch de afwenteling van den ſteen, noch het afweezen van Jeſus, alreeds uit zyn graf gegaan, herroepen een zo trooſtelyke belofte niet; de Engelen moeſten heur op een zachte wyze beſtraffen. *Erinner vw lieden*, zeiden zy tot heur, *de wyze, op welke hy tot ul: in Galilea ſprak, als wanneer hy ul: zeide, dat de Zoon des menſche moeſt gekruiſigt werden, en dat hy ten derden dage weder op moeſt ſtaan.* Men bedriegt zich dan meenigmaal, als wanneer men een zeer wyd uitgeſtrekte kennis aan de menſchen toeſchryft, die alstoen J. Chriſtus volgden, en in hem geloofden. De ſtaat van deze vrouwen leert ons, dat daar veel twyffelingen met een klein geloove ondermengt waaren.

Hy ſpyſt met de geenen die naer Emaus gingen. Vers 30.

(3.) de vrouwen waaren niet alleen ſchuldig aan deze twyffelingen, zy waaren noch veel geweldiger in de ziel der Apoſtelen, die of veel ſtandvaſtiger, of beter onderrecht moeſten zyn. Daar waaren twee dierzelve op den weg van Emaus, die alreeds alle hoop verlooren: mooglyk zelfs, dat zy, om de vervolging te ontgaan, zich naer deze Stad, welke in 't gebergte van Judea geleegen was, begaaven; zy beklaagden zich wegens dat zy bedroogen waaren, of zy konden ten minſten de beloften van Jeſus Chriſtus met het uitſtellen van zyn wederopſtanding niet overeenbrengen. Een onbekent Reiziger, die zich by hen voegde, hen het voorwerp van hun onderhouding afvraagende, beriſpten zy zyn onweetendheid, om dat hem onbewuſt was, dat Jeſus Chriſtus gekruiſigt geweeſt was. *Zyt gy alleen in Iſraël, die niet weet, wat daar gebeurt is?* Onderwylen wiſten zy zelfs niet, het geen daar het grootſte en wonderbaarlykſte in Jeruſalem geſchiet was. Hy beſtrafte op zyn beurt hun dommigheid, en leide hun de Godſpraaken, die op den Meſſias zagen, uit. Een uitmuntend verklaarder was de Heere Jeſus, die de Prophetien voorzegt heeft, en die den zin daar van ontdekt! Een zo rechtmaatige uitlegging moeſt de Apoſtelen uit hun dwaaling getrokken hebben; zy gevoelden een leevendige en krachtige ontroering, als wanneer hy ſprak, maar, zy wiſten niet, wat zulks zeggen wilde. Zy hadden alleenlyk de beleeftheid van dezen onbekende te verzoeken van by hen te blyven. De redenkaavelingen, welke hy was verplicht geweeſt te voeren, om hen te verlichten, had hen opgehouden, en belet by tyds in een ſtad, welke niet verder als twee uuren van Jeruſalem geleegen was, te koomen; duſdaanig naaderde de nacht. De Godloozen zoeken daar te vergeefs een leugen in 't antwoord van Gods Zoon. Hy wandelde alleenlyk eenige ſchreeden voort, ten einde om het verlangen en den brandenden yver van zyn Diſcipulen te beproeven. Maar, hy verzeekerde hen niet, dat hy veel verder gaan wilde. En deze voortgang was niet bedrieglyk, om dat hy zyn weg zoude vervolgt hebben, by aldien men hem niet verzocht had, van zich te ruſten. Beproeft God zelfs niet meenigmaal het geloove van zyn kinderen, veinzende te weigeren, 't geen hy beſlooten heeft aan hun begeertens toe te ſtaan? Onderwylen is God geen leugenaar. Jeſus met zyn Diſcipulen ingegaan zynde, en 't brood met hen breekende, ligte hy het dekzel, 't welk op hun oogen was, af; of wel, hy deed de verandering, welke de wederopſtanding in zyn weezen veroorzaakt had, en belette dat hy gekent wierd, ophouden. Dewyl hy zich niet opgehouden had, als om hen van de waarheid van zyn wederopſtanding en tegenwoordigheid te verzeekeren. Van het oogenblik, dat de dwaaling der Diſcipulen verſtrooit was, ſtond hy op en trad uit de kaamer. Men moet hem niet op de wyze der ſpookzels, en volgens de meening, welke het volk van de geeſten heeft, doen verdwynen. Want als dan zoude daar plaats zyn geweeſt te vreezen dat daar eenig bedrog onder mocht geſchuilt hebben. Maar, den Evangeliſt wil ons leeren, dat hy haaſtig wegging, en zyn Diſcipulen in de eerſte beweegingen van hun verwondering liet.

Hy verſchynt aan zyn Diſcipulen. Vers 36.

(4.) Hy verſcheen noch een maal aan hen; maar, hun verbaaſtheid was alstoen zo groot, dat haare zin-

nen ontroert wierden; zy beeldden zich in, dat zy *een geest* in plaats van een lichchaam zagen. Om welke reden hy alle zoorten van twyffeling, over een gedeelte aan den Christelyken Godsdienst grondslagtig, volkoomentlyk willende verstrooijen, hen zyn zyde en handen toonde, waar in de wonden, welke de spykers geslaagen hadden, noch overgebleeven waaren. Hoe kan men na een zo gevoelig bewys twyffelen? De ongeloovigheid der Apostelen was echter noch niet overwonnen. De Heilige Lucas verontschuldigt hen door de overmaate van de vreugde, welke zy gevoelden. Hun twyffelingen doen ons zien, dat zy zeer verre af waaren van zich te laaten bedriegen, en by vervolg de anderen door een bygeloovige ligtgeloovigheid weder te misleiden. Verre van daar om een valsche wonderdaad aan hun Meester toe te schryven, twyffelen zy aan die geene welke baarblyklyk en waarachtig is; verre van daar aan onzeekere vertellingen geloof geslaagen te hebben, willen zy zich door de getuigenis van alle de zinnen verzeekeren. Jesus Christus moet zyn wonden toonen; zulks is noch niet genoeg, hy moet met hen eeten om hen te overtuigen, dat hy een mensch gelyk zy is, uitgezondert de zonden, en de onbestendigheden, waar van de dood hem bevryd had.

Hy klimt ten Heemel. Vers. 51.

(5.) Hy voleind hun geloove te versterken, met ten Heemel te vaaren, om aldaar met zyn Vader te regeeren, en op zyn eerste geboorene Kerk geheele vloeden van genaade neder te storten. Het was in hun tegenwoordigheid, dat de wolk hem opnam, en dat hy dwars door het Ryk des Duivels, en der machtigen van de lucht heenvaarende, in zyn plaats van heerlykheid intrad.

U I T L E G G I N G
VAN DE CXXIV. AFBEELDING.
Twaalf Zinspreuken en gelykenissen, in 't Evangelium van den H. Joannes.

Joannes schryft volleert de kracht van 't Nieuw Verbond,
En sticht in Asien Gods Kerken op dien grond,
Daar zyn verheeven ziel, door Heemelsche gedachten,
Gelyk een Adelaar haar vlugge wieken spreit,
En zweeft in 't Heilig Licht van Gods Drie-eenigheid.
Dus kan de sterveling een zaalig lot verwachten.

De zondaar vlucht verbaast voor 't lieve waerelds licht.
Des Bruigoms vriend verkwikt door 's Bruigoms bly gezicht.
Men stel geen Oogsttyd uit voor rype kooren vruchten.
Wie in den schaapstal breekt is dief of moordenaar:
De waare Herder red zyn schaapen uit gevaar.
Men wandel in den dag om tegenspoed t'ontvluchten.
Het tarwengraan versterft eer 't milde vruchten baart.
De vrucht b're wyngaard word door 's landmans zorg bewaart.
De Geest des waarheids leid ons op de rechte weegen.
Na 't baaren van het kind vergeet de vrouw haar smert.
Gods volk gelyk Gods Zoon op aard gezonden werd.
Wie zich tot Koning maakt, die spreekt den Keizer teegen.

DE Heilige Joannes is als een Adelaar verbeeld, om dat hy zich boven de andere Evangelisten verheeven heeft, handelende van de Godheid van Jesus Christus, welke hy tegens eenige ketters, die dezelve in die tyd ontkenden, beweezen heeft.

(1.) Hy maalt ons 't merkteeken der Godloozen, *zy ontvluchten 't licht.* Men zoekt de stilte en duisterheid van de nacht, om groove misdaaden te begaan; men onttrekt zich zyn vrienden, men vordert het geheim van zyn medestanders af; men zou zyn eigen daaden voor zich zelve verbergen, by aldien 't mooglyk was: hun overblyfzelen van schaamte, waar van de indrukzelen veel gevoeliger zyn in de welgebooren zielen, ontdekken ons de leelykheid van de zonde, die niet te voorschyn durft komen. Een eerlyk man vreest voor geen getuigen, *en de getuigenis van een goed geweeten, is zyn eere.* Hy wil, gelyk die Romyn, dat zyn hart niet als met een doorluchtig glas bedekt zy, ten einde, op dat men tot zyn allergeheimste gedachten konde kennen. *Hy bemint het licht, en wandelt in 't licht.*

(2.) Joannes de Dooper predikte zo krachtig de boetvaardigheid, en zyn leven was met zyn redenvoeringen zo overeenkoomende, dat men hem voor den Messias aanzag. Die Lofredenen deeden hem zidderen, hy riep zyn leerlingen tot getuigen, dat hy nimmermeer gezegt had, dat hy *de Christus* was. Hy verbeeldde zich alleenlyk als *een vriend van den Bruidegom, die zich in zyn voorspoed verheugde.* Daar is een groot onderscheid tusschen den Bruidegom en zyn speelnood; dusdaanig en noch veel grooter was het onderscheid tusschen Joannes den Dooper en Jesus Christus, den Bruidegom van de Kerk, die hy door zyn bloed wedergekogt had. Maar, dewyl de Speelnood opstond, en zyn vreugde betuigde, als wanneer men hem de komst van den Bruidegom verkondigde, gaf Joannes den Dooper geen bepaalingen aan zyn vreugd, leerende, dat de Messias onmiddelyk na hem koomen zoude, en dat hy alreeds zich openbaarde.

(3.) Jesus Christus eenigen tyd na 't Pascha de velden doorwandelende, en ziende, dat den Oogst naaderde, bediende zich daar van, om de leerlingen de natuur en de uitwerkzelen van hun bediening te ontdekken. Deze gelykenis uit den Oogst die wit maakt, getrokken, komt aanstonds duister voor, om dat J. Christus daar twee spreekwyzen in doet komen, welke men ontdekken moet. De Jooden tellen gemeenlyk vier Maanden tusschen het zaaijen van de garst en heur inzaameling: maar, J. Christus verwittigde zyn Apostelen, dat zy niet na zouden laaten van eerlang te oogsten, alhoewel zy noch niet gezaait hadden. Hy laat hen den Oogst alreeds geheel ryp geworden zien, om hen te leeren, dat daar een voordeeliger gesteltenis is, om zich van hun Ampt te bedienen. Want, de maaijers zyn de Apostelen, en den Oogst was de bekeering der volkeren, die zich vaardig maakten. Gelyk de maaijer de vruchten, welke de aarde voortbrengt, inzaamelt, moesten de Apostelen daar van veele tot het eeuwige leven inleiden. Gelyk de maaijer van zyn arbeid beloont werd, dewyl hem de Meester gebruikt, moesten de Apostelen van God in 't veld van de Heere Jesus afgezonden, hun werken gekroont zien. De Jooden zeiden in een spreekwoord, *de een zaait en d'ander maait,* om dat meenigmaal de een de belooning wegdraagt, die aan den arbeider toebehoorde, en de vrucht zyner werken geniet. Maar J. Christus onderwyst, dat het tegendeel in de prediking van 't Evangelium zoude voorvallen. Daar die geen, die 't woord zaait, en die 't maait, eveneens beloont zullen werden.

(4.) Het is van aangeleegentheid van God tot dezen dienst geroepen te zyn; en de waare Harder heeft twee merkteekenen van zyn beroeping. Hy pleegt geen geweldenaary aan de Kerk; hy treed door de deur in, en de schaapen zyn zachte stemme gewent, kennen dezelve, en ontfangenze met vreugde; maar de dagloonder mest zich in de kudden, 't kost wat het kost; 't zy 't geld, 't bedrog, of 't geweld hem het oppergezag bewerken, of ampten van een groot in-

koo-

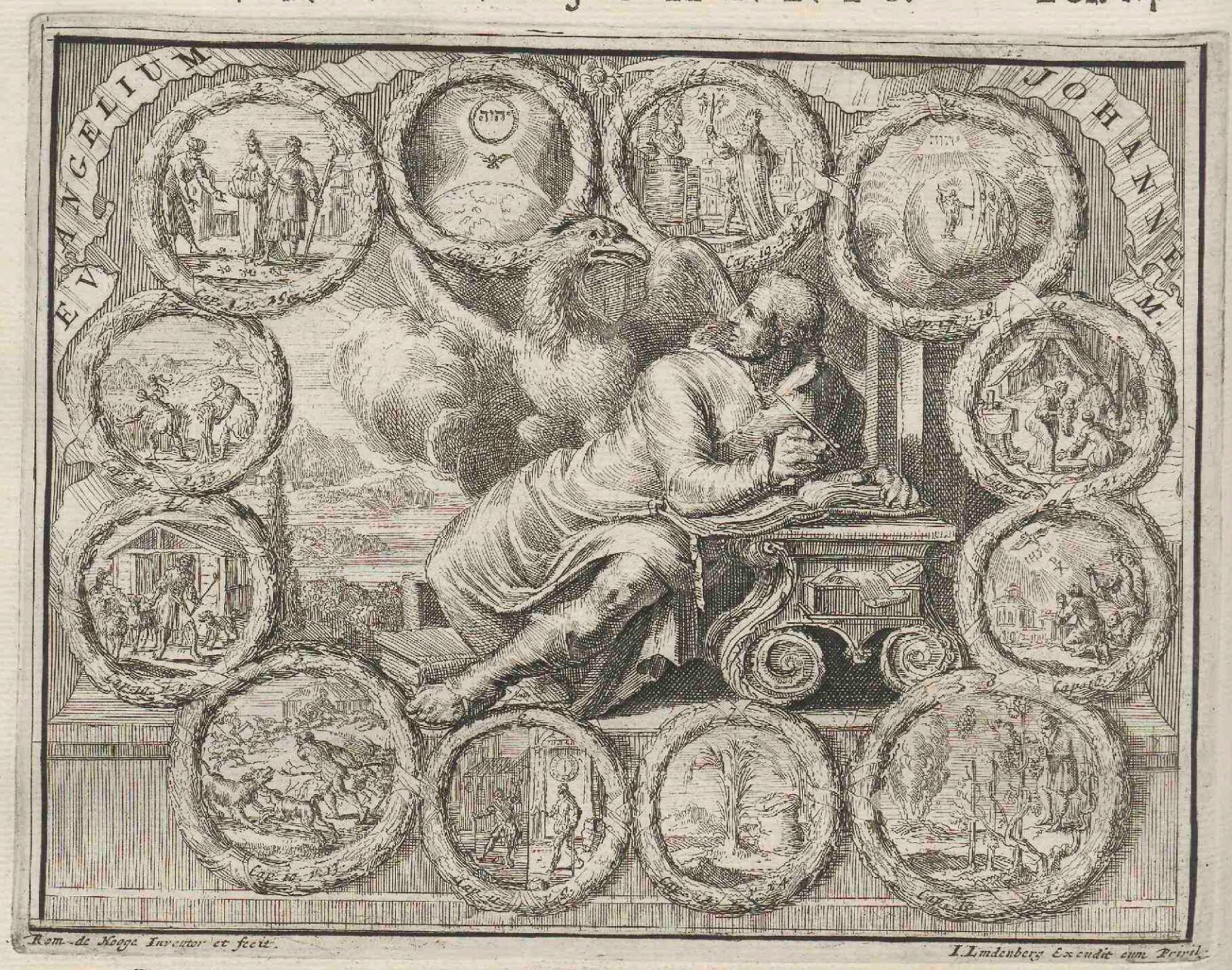

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXIV. AFBEELDING.

Joannes ſchryft volleert de kracht van 't Nieuw Verbond,
En ſticht in Aſien Gods kerken op dien grond,
Daar zyn verheeven ziel, door Hemelſche gedachten,
Gelyk een Adelaar haar vlugge wieken ſpreit,
En zweeſt in 't Heilig Licht van Gods Drie-eenigheid,
Dus kan de ſterveling een Zaalig lot verwachten.

De XII. Sinnebeelden van JOANNIS.

DE zondaar vlucht verbaaſt voor 't lieve waarelds licht.
Des Bruigoms vriend verkwikt door 's Bruigoms bly gezigt.
Men ſtel geen Oogſttyd uit voor rype Kooren vrucht en.
Wie in den ſchaapſtal breekt is dief of moordenaar.
De waare Herder red zyn ſchaapen uit gevaar.
Men wandel in den dag om tegenſpoed t'ontvluchten.
Het tarwengraan verſterft eer 't milde vruchten baart.
De vruchtb're wyngaard word door 's landmans zorg bewaart.
De Geeſt des waarheids leid ons op de rechte weegen.
Na 't baaren van het kind vergeet de vrouw haar ſmert.
Gods volk gelyk Gods Zoon op aard geſonden werd.
Wie zich tot Koning maakt, die ſpreekt den Keizer teegen.

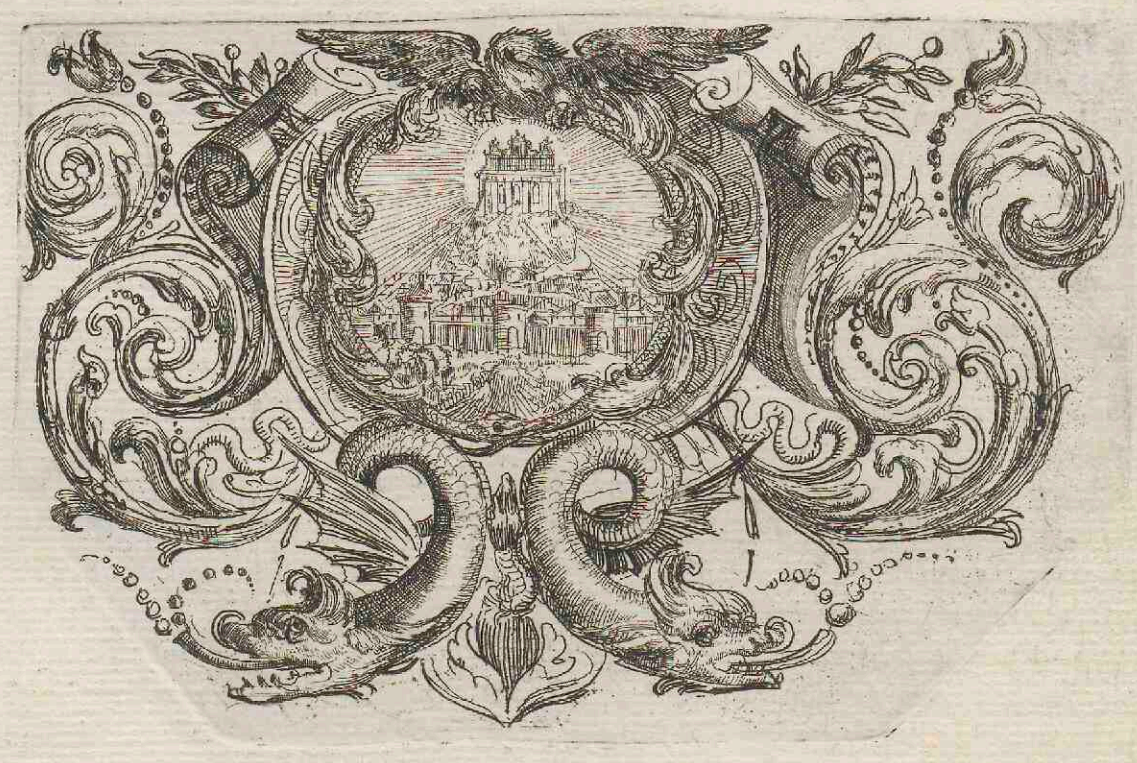

koomen, hy bekommert zich desweegen niet, als hy daar door slegts geniet. Dewyl hy daar zelden by is, kennen hem de schaapen niet, zyn straffe en harde stem doet heur vluchten; in plaats van dezelve in klaaveryke streeken te leiden, denkt hy niet anders als om ze te verscheuren, en zich met die roof te bedekken.

(5.) By aldien de wolf de kudde aandoet, laat hyze aan 't geweld van die bloedzuchtige beesten ten buit, en zoekt niet anders, als zyn gerustheid door een schandelyke vlucht te verzeekeren; onderwylen dat de waare Harder aan 't hoofd van zyn schaapen trekt, voor dezelve arbeid, en veel eer zyn leeven laat, als haar ten prooi van den vyand over te geeven.

(6.) De Discipulen vreesden dat Jesus, de *Opperste Harder der zielen*, zich loschlyk aan zyn vyanden mocht overleeveren, die zonder moeite de geheele kudde zouden verslonden hebben; om welke reden zy niet wilden, dat hy naer Judea ging. Maar, hy antwoord hen, *dat daar twaalf uuren in den dag zyn, en dat die geen, die by den dag wandelt, niet vreest zich te stooten.* Daar zyn twee antwoorden in plaats van een. In het eerste, 't welk zeer kort is, leert hy aan zyn discipulen, dat God in een oogenblik het hart der allerbuitenspoorigste menschen kan veranderen, en dat men niet moet besluiten, dat die geen, welken men op het eerste uur van den dag goddeloos gezien heeft, zulks des avonds zyn zal. En in de andere drukt hy hen in, dat hem geen kwaad kan overkoomen, tot dat de beteekende tyd van de voorzienigheid nadert; dat is 't geen hy noemt, *by den dag wandelen.* Maar, als wanneer het raadsbesluit gebooren word, is het alzo onmooglyk het geschikte ongeluk te ontvluchten, als het onmooglyk voor den geen is, die by den nacht reist, van zich voor een val of stoot te bewaaren.

(7.) *Men moet de zonde dooden, om rechtvaardig te leeven.* Eerst het kwaad doen laaten, alvoorens het goede te kunnen doen. Dit is 't geen Jesus Christus indrukt, door de gelykenis van 't kooren, *dat geen vruchten draagt, by aldien 't zelve in den boezem van de aarde niet sterft.*

(8.) Hy vergelykt zich by een wynstok, waar van hy de Stam is, de geloovigen zyn de ranken, en de Vader is de wyngaardenier, Hy snoeit de ranken af, welke geen vruchten draagen; de godlooze gaat niet tegenstaande zyn Christendom voor eeuwig verlooren; en de Geloovige laat niet na menigmaal doorsneeden en gekastyd te zyn; om dat de kastydingen het geloove bekrachtigen, van de waereld aftrekken, en de Heiligheid vermeerderen.

(9.) Jesus spaarde zyn Discipulen, hy staamelde met hen, hy leide niet als gevoelige of baarblykelyke waarheden uit. Hy bediende zich van gelykenissen en zinnebeelden, om des te beter de waarheid te doen begrypen. Maar, hy verwachtte de nederdaaling van den Heiligen Geest, om hen de groote verborgentheden van den Godsdienst te openbaaren. *Zy zyn*, zeide hy tot hen, *boven uw verstand, maar, als den Geest der waarheid zal gekoomen zyn, zal hy ul. in alle de waarheid doen intreeden.* De tegenwoordigheid en redeneeringen van Gods Zoon volstrekken dan niet om de ziel te verlichten, en dezelve te onderrechten; de werking van den Heiligen Geest is noodwendig, om die duisternissen te verstroojen, en hun onweetenheid te overwinnen.

(10.) Dewyl de Meester hen alleenlyk van zyn vertrek en lyden sprak, verstonden zy hem niet meer. Het denkbeeld van een afscheiding bedroefde hen. Maar, J. Christus leert hen, dat, by aldien zy droefheid over zyn dood gevoelen, dezelve zich wel haast door de wederopstanding in vreugde zal verwisselen. Gelyk een moeder, die wreede smarten in 't baaren lyd, alwaar zy geloofd te sterven, en zich een oogenblik daar na verheugt, als zy haar kind ziet gebooren werden, en zy 't zelve aan haar boezem legt.

(11.) Hy bid zyn Vader voor deze discipulen, ten einde hy dezelve Heilig maakt, en hen in 't midden van de waereld onderschraagt, daar hy ze gezonden heeft, gelyk de Vader hem gezonden had.

12. De Jooden beschuldigden J. Christus, wegens dat hy zich tot een Koning verhefte; daar door deeden zy de standvastigheid van Pilatus waggelen, die beslooten had hem uit hun handen te verlossen. De beschuldiging was teeder, want, zeiden zy, *al wie zich tot een Koning maakt, kant tegens den Keizer aan. By aldien gy dezen mensch ontslaat, zyt gy geen vriend van Tiberius.* En inderdaad Pilatus verzwakte, uit vreeze van zyn Vorst te beleedigen, waar van hy in 't vervolg kwaalyk beloont is geworden. Van alle de beschuldigingen, is daar geen gevaarlyker, als deze, welke 't gezag der Koningen raakt; de Duivel die haar teederheid in dit gedeelte kent, bedient zich menigmaal van dezelve.

UITLEGGING
VAN DE CXXV. AFBEELDING.

't Lam Gods door's Doopers hand in Christus aangetoont
Verheft Nathanaël in wie geen valschheid woont.
En maakt van waater wyn door Goddelyk vermoogen,
Wyl Nicodemus hem by nacht bezoekt, beducht
Voor's Priesters bitt're wrok en hoord Gods Woord met vrucht.
Men doopt het Heidendom tot waar geloof geboogen.

I. HOOFDDEEL. Vers 29.
Jesus is het Lam Gods.

(1.) JOannes de Dooper had Jesus Christus als noch niet gekent; maar, in het oogenblik, dat hy hem aan den Jordaan doopte, gevoelde hy een heimelyke inblaazing, welke hem onderrichtte, dat hy den geen was, die den Heiligen Geest op een overvloedige wyze moest overdraagen; om welke reden hy zegt, *dat hy met den Heiligen Geest zoude doopen*, en zedert vergat hy niets om hem te doen kennen. *Ziet daar het Lam Gods, dat de zonde des Waerelds wegneemt*, riep hy eens uit, om ons twee zaaken te leeren; de eene, dat, gelyk men een Lam ten offer brengt, alzo ook J. Christus voor ons moest geoffert werden. De andere, dat, dewyl men geloofde, dat de zonden door de Offerhanden vernietigt waaren, alzo mede Jesus Christus, het waarachtige Lam, voor ons opgeoffert, de verzoening van onze zonden moest bewerken. Aldus erkende de Heilige Joannes de waarheid van de voldoening voor de zonden van 't menschelyk geslacht betaalt.

Nathanaël erkent hem voor Gods Zoon. Vers 49.

(2.) Nathanaël erkende hem mede voor Gods Zoon. Van waar kwam hem een zo haastige en klaare kennis? Hy had verstaan, 't geen Joannes den Dooper van hem geopenbaart had. J. Christus had moogelyk alreeds eenige wonderdaad in 't byzonder gedaan, 't welk Philippus hem verhaalt had. Zulks schynt noch zo veel te meer waarschynlyk, om dat wy de Maagd J. Christus een wonderdaad omtrent den wyn zien afvorderen, het welk zy noch zoude moogen noch durven gedaan hebben, by aldien zy alreeds geen diergelyke zaak gezien had. Eindelyk de Evangelisten, wiens verhaal zeer verkort is, verhaalen niet alles, wat daar geschied is. Philippus was niet vergenoegt aan Nathanaël te zeggen,

dat deze den Messias was, hy had zonder twyffel zyn redeneering met eenige bewyzen, die den Geest van dezen *Israeliet zonder bedrog* voorbereidden, ondersteunt; weder tot zyn gesteltenis herkoomen zynde, van het oogenblik, dat hy aanmerkte, dat Jesus Christus zyn gedachten, leeven en bedryven kende, waar van hy geen getuigen konde geweest zyn, besloot hy dat hy de doorgronder der herten, en Gods Zoon was. J. Christus zegt tot hem, dat hy hem *onder den vygenboom gezien had.* Zulks scheen van geen aangeleegentheid. Onderwylen Nathanael, die wel verzeekert was, dat J. Christus hem met geen lichchaamlyke oogen gezien had, het zy door de verafweezendheid der plaatzen, 't zy door de tusschenstand der huizen of muuren, welke hen van een scheidden, had reden te zeggen, dat hy van God moest ingeblaazen zyn, om deze kennisse te hebben.

II. HOOFDDEEL. Vers 9.

Hy verandert het waater in Wyn te Cana.

(3.) J. Christus deed kort daar na de eerste zyner openbaare wonderdaaden in Cana, een kleine Stad van Galilea. Men had hem ter bruiloft genoodigt, en hy maakte geen zwaarigheid dezelve by te woonen. De Geestelyke vergaaderingen, die in 't vervolg der tyden de Geestelykheid verbooden hebben ter bruiloft te gaan, hebben die de zedelessen van J. Christus willen veroordeelen, of de Priesters op een veel hooger trap van volmaaktheid als de Apostelen en God stellen?

De Wyn ontbrak daar al vroeg, en de welgelukkige Maagd verwittigde haar Zoon daar van op een wyze, die zyn bestrafling tot haar trok. *Vrouwe wat is daar tusschen u en My? Myn uur is noch niet gekoomen.* Hy geeft haar de zucht en teedere naam van *moeder* niet, maar die van *vrouwe*, welke tot de ondervraaging gevoegt zynde, eenige zoort van smaadheid en verachting mededraagt. Hy weert haar af, en weigert haar. *Wat is daar tusschen u en My?* Eindelyk zegt hy tot haar, *Myn uur is noch niet gekoomen.* Hy zag dan haar vraag als een beleediging en hoovaardy aan. Inderdaad, dewyl de Evangelist elders aanmerkt, dat men hem niet dorfde vasthouden, om dat *zyn uur noch niet gekoomen was*, verstaat hy, dat hy noch niet moest gevangen gehouden worden, noch sterven. Hy spreekt hier dan van dat doodlyke uur, in welk de menschen de Eerbied, die men hem schuldig was, krenken moesten, en hem beleedigen, gelyk Herodes en de krygsknechten deeden, wonderdaaden afvorderende. Deze bestraffing scheen krachtig. Onderwylen is het moejelyk anderzints de woorden van J. Christus uit te leggen, dewyl zulks de gemeene zin van deze uitdrukking is. Ik verwyt de Maagd de gedachten niet, van aan 't gezelschap haar vermoogen by haar Zoon te hebben willen doen blyken; eenige Oudvaders hebben zulks gedaan. Maar, deze gedachten was geheim, en hoedaanig dezelve haar toe te schryven? Zy had veel eer een vermeetelheid van zich met wonderdaaden en den dienst van haar Zoon te vermengen, die oneindig boven haar verheeven was. Daar was mede een bovenmaatige zorge voor een zaak van geen belang. Waarom was zy beducht over het ontbreeken van den Wyn? By aldien hy daar eenige beweeging van barmhertigheid hadde, moest zy geen wonderdaad afvorderen, om dezelve te vervullen. J. Christus liet niet na te volvoeren, 't geen zy wenschte, hy bestrafte het gebrek van zyn moeder, en beloonde 't geen in haar verzoek goed was. Het is onnoodig God uit den Hemel te doen nederdaalen, om haar te openbaaren, dat J. Christus haar ging verhooren. Zy beval aan de huisgenooten om stiptelyk de beveelen van J. Christus uit te voeren, om dat de verandering van zyn weezen, of eenige woorden, welke men in een verkort verhaal verzweegen heeft, haar de wille van haar Zoon onderrecht hadden. Men vulde zes groote vaaten met waater, en aanstonds veranderde het waater in wyn. De wyn maakte zich in een oogenblik uit waater. De overvloed daar van was groot. Want yeder vat hield twee of drie *maaten*, en yeder maat hield vyf-en-twintig pond waaters. Eindelyk, de wyn was uitmuntend en beter, als die men alreeds gedronken had. Men moet zich daar over niet verwonderen, dewyl dezelve wonderdaadig was.

III. HOOFDDEEL, Vers 3.

Hy onderwyst Nicodemus.

(4.) Nicodemus was een zwak en vreesachtig Schriftgeleerde van de Wet, die de waarheid kende, zonder dezelve te durven belyden. Zyn lafhertigheid heeft zyn naam tot het einde der eeuwen haatelyk gemaakt; zich by J. Christus begeeven hebbende, deed hem de Zoon Gods zyn onweetenheid over een der voornaamste punten van de Godsdienst gevoelen. Inderdaad, de Jooden van die tyd hadden een zeer zwak denkbeeld van de oorspronglyke zonde en het natuurlyk verderf. Zy geloofden niet, dat men een andere voldoening van nooden had, om de zonden te verzoenen, als die der offerhanden; en terwyl heedendaags de offerhanden ontbreeken, beelden zy zich in, dat de dood van hun kinderen, en de rampen, die zy lyden, volstrektlyk hun misdaaden verzoenen. Volgende deze beginzelen, beelden zy zich in, door hun eigen krachten, een genoegzaam groot getal van deugden en goede werken voort te brengen, om zich te behoeden, zonder genaade noch wedergeboorte, of een nieuwe geboorte noodig te hebben. Dit was 't geen aan Nicodemus, tot wie Jesus daar over sprak, zo groote zwaarigheden veroorzaakte. Hy, aan de Godgeleertheid van zyn eeuw gewent, konde de nieuwe beginzelen van Gods Zoon niet begrypen. Hy had menigmaal van de *wedergeboorte* hooren spreeken. Maar, deze bepaaling paste hy niet als op de Proselyten, en al de verborgentheid vervulde zich door wasschen en doopen; onder welkers begunstiging de Heidenen, die zich bekeerden, nieuwe schepzelen wierden. Hy wist niet dat de wedergeboorte in een inwendige verandering van de ziel bestond, die van haar aloude hebbelykheden afstond, om in dezelve nieuwe te smeeden. Hy kende noch de noodzaaklykheid van deze verandering, noch de wyze, op welke de Heilige Geest die maakt; om welke reden hy vroeg, *of een mensch in de schoot zyns moeders wederkeeren konde, om ten tweedenmaal gebooren te werden.* Men heeft met hem wegens deze vraag gespot, en de Christenen, die zulks deeden, hebben geen acht geslaagen, dat zy mede een groove dwaaling begaan hebben. Nicodemus zondigde, de woorden van J. Christus naar den letter nemende, die een verbloemde zin moesten hebben. Hy begreep niet, dat daar *een Geestelyke geboorte* was, en nam zyn toevlucht tot de natuurlyke geboorte. Hoort de Oudvaders, en het meeste gedeelte van de Aloude en hedendaagsche, deze woorden, welke volgen, uitleggen. *By aldien iemand niet uit waater en geest gebooren is, hy zal in 't Koningryk Gods niet ingaan*, en gy zult zien, dat zy door het zelve beginzel van Nicodemus zondigen, aan den Doop des waaters een *volkoome noodzaaklykheid*

heid geevende, en de kinderen, die daar van berooft zyn, in de Helverre van God en zyn heerlykheid verdoemende en opsluitende. Gelyk Nicodemus over de geboorte verwonderd, zich bedroog, dusdaanig bedriegt men zich heedendaags over 't *waater*, waar van Jesus Christus spreekt. De eene en de andere zyn geestelyk, de geboorte ziet op de ziel, en 't waater beteekent de genaade, die dezelve voortbrengt. Die geen genaade ontfangen heeft, zal nooit in 't Koningryk Gods ingaan. Het dreigement is zeeker, het heeft zyn uitwerking, en de straf is rechtvaardig. Maar, waarom aan het stoffelyk waater een evengelyke trap van noodzaaklykheid met de genaade gegeeven, en voor eeuwig de kinderen te doen verlooren gaan, die de dood al te haastig wegrukt, om gedoopt te zyn, of die de onachtzaamheid van hun vaders van 't Sacrament berooft? dat men aflaat met Nicodemus te spotten, of wel, dat men de meening van J. Christus volgt, met aan zyn woorden een gedaantelyke zin te geeven, dewyl zy zulks baarblyklyk afvorderen.

Hy doopt een groot getal van perzoonen. Vers 22.

(5.) Jesus Christus begon te doopen, en 't getal dier geenen, die tot hem kwaamen, om dit Sacrament van intreeding te ontfangen, was groot; maar, De Evangelist merkt aan, dat hy 't niet was, die zulks uitvoerde, en dat hy zulks zyn discipulen in bevel overliet.

De Heilige Paulus verdeedigt hem mede, dat hy niemand gedoopt heeft, uitgezondert het geslacht van Stephanus. Was de bediening der Sacramenten van minder aangeleegentheid, als de Prediking van 't woord aangezien?

UITLEGGING
VAN DE CXXVI. AFBEELDING.

't Samaritaansche wyf naer Jacobs bron gegaan,
Hoort met verwondering des Heilands reden aan,
Die op des Vaders beê de zoon geneest van kwaalen,
Den kranken mensch herstelt door 't heilzaam woord alleen,
En spyst een groote schaar door kracht van Godlykheen.
Men ziet hem op den grond des Tempels 't vonnis maalen.

IV. HOOFDDEEL. Vers 7.

Onderhoud van Jesus met de Samaritaansche vrouw.

(1.) DAar was een doodelyke haat tusschen de Samaritaanen en de Jooden, om dat de eersten niet anders als de nakoomelingschap van een vermengeling der Barbarische en Afgodische geslachten was, die men aldaar overgevoert had, om het Land wederom te bevolken, en die zich in 't vervolg bekeert hadden. Al hadden zy alle kinderen van Jacob geweest, konde men niet vergeeten dat zy scheurzuchtigen waaren, zy hadden hun Tempels, hun Altaaren, hun Offerhanden, en baden op de Gerizim aan, in plaats van naer Jerusalem te verreizen. Eindelyk, hun Godsdienst was met dwaalingen en valsche diensten vermengt. Deze aanmerking is noodzaakelyk om te verstaan, 't geen de Samaritaansche vrouw zegt; *gy die een Jood zyt, eischt my drinken af, die een Samaritaansche vrouwe ben?* Want daar was tusschen deze twee partyen weinig handel, welkers geslachten ten uitterlsten jeloersch van den anderen waaren.

De haat was zo groot, dat de Jooden aan J. Christus zeiden, *dat hy den Duivel had, en dat hy een Samaritaan was.* Het gelykt dat het dezelve zaak was, van den Duivel bezeeten te zyn, of in Samaria gebooren te zyn. *Gregorius* de Groote heeft gelooft, dat Jesus Christus niet anders als de eerste dezer beleedigingen wederleide, en den tytel van een Samaritaan aannam, om dat hy de wachter van Israël was, die nimmer slaapt; en *Hieronymus* heeft dezelve zaak gezegt, hy wenscht aan een zyner Vriendinnen, dat de Samaritaan haar bewaare, die altyd waakt, dat is te zeggen, J. Christus zy by haar. Zulks is niet meerder waarachtig, als 't geen de Grieken zeggen, dat de Samaritaanen hun naam getrokken hadden van de grafstede, welke *Mars* aldaar voor zyn zoon opgerecht had.

De Samaritaansche vrouw maakt een inleiding van haar Godsdienst en Kerk, gegrondvest op 't gezag van haar Voorvaders, en op de aloudheid van haar Godsdienst, want, *onze Voorvaders hebben op dezen berg aangebeeden.* Zy verstond daar door den Gerizim, nabuurig by Sichem, welke de Samaritaanen den Heiligen berg noemen, en op welken zy hedendaags noch hun Tempel, Altaaren en Offerhanden hebben. Abraham had daar aangebeeden, en men vermeend dat Josua aldaar een Altaar oprechtte, alvoorens Jerusalem gewonnen geweest is. Saneballat, verkreeg vervolgens de vryheid van aldaar een Tempel te bouwen, om dezelve tegens die van Jerusalem te stellen. En deze Tempel wierd in 't vervolg het voornaamste voorwerp van strydigheid en jeloersch heid, tusschen de Samaritaanen en Jooden, om welke reden deze vrouw ondernam den Godsdienst, welke men aldaar omtrent God oeffende, te verdeedigen.

Jesus Christus liet niet na van haar te bestraffen, *gy bid aan 't geen gy niet kent, de zaaligheid is uit de Jooden*, deze woorden zyn duister, om dat men niet raad waar in deze onweetenheid der Samaritaanen bestond. Men beschuldigt hen, dat zy gelooven, dat God *stoffelyk is.* Maar, de beschuldiging is niet wel gegrond; en dewyl de bestraffing op den dienst ziet, heeft men reden te gelooven, dat Samaria met alle zoorten van geslachten vervult zynde, en *Herodes de Groote* aldaar een volkplanting van Afgodendienaars gezonden hebbende, men daar eenige vermenging van 't Heidendom in den Godsdienst, welke de Samaritaanen buiten de Zaaligheid sloot, had laaten invloejen. Onderwylen sloot Jesus Christus hen alle niet uit den Hemel, en hun scheuring volstrekte niet om hen te verdoemen, dewyl God zo veel Propheeten in 't midden van hen had laaten gebooren worden; maar, de zaaligheid, waar van hy spreekt, is de Messias, die by de Jooden in den Stam van Juda te Bethlehem moest gebooren worden. *Myn oogen hebben uw zaaligheid gezien*, zeide Simeon, J. Christus in zyn armen houdende, deze Verlosser voegt daar by, dat men wel haast zoude ophouden met op dien berg en binnen Jerusalem aan te bidden, om dat het Christendom den dienst van den waaren God onder alle geslachten moest gemeen maaken. Want, in plaats van dezelve aan een zeekere plaats te hegten, en ze in plechtigheden, offerhanden en oogschynlyke aandachten, gelyk als toen de gewoonte was, te doen bestaan, moest men God aan alle plaatsen op een geestelyke en oprechte wyze dienen.

Men kan in dit beleid, waar van Jesus zich in 't onderwyzen bediende, nader aanmerken. (1.) Om dat hy digt by de put van Jacob was, offert hy zyn genade onder het denkbeeld *van een leevendig springend waater in 't Eeuwige leeven, en van 't welke al wie drinkt, nooit dorsten zal.* Om dat de genaade alle waereldsche begeertens uitdooft, een vreede van God doet gebooren worden, welke alle verstand te boven gaat, en die in den Heemel overvoert, die dezelve ontfan-

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXV. AFBEELDING.

't Lam Gods door 's Doopers hand in Christus aangetoont
Verheft Nathanaël in wie geen valscheid woont.
En maakt van waater wyn door Goddelijk vermoogen,
Wyl Nicodemus hem by nacht bezoekt, beducht
Voor 's Priesters bittre wrok en hoord Gods woord met vrugt
Men doopt het Heidendom tot waar geloof geboogen.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXVI. AFBEELDING.

't Samaritaansche wyf naar Jacobs bron gegaan,
Hoort met verwondering des Heilands reeden aan,
Die op des Vaders beê de zoon geneest van kwaalen,
Den kranken mensch herstelt door 't heilzaam woord alleen,
En spyst een groote schaar door kracht van Godlykheen.
Men ziet hem op den grond des Tempels 't vonnis maalen.

fangen hebben. Die J. Christus zyn figuuren en verbloemingen wegneemen, en voor hem zeekere regelen van taal vaststellen, welke hy heeft moeten volgen, kunnen zien, of de Samaritaansche vrouw wel tot de figuur voorbereid was, waar van wy zo gesprooken hebben, en welke noch heedendaags zo verstaanbaar niet is, dat zommige Uitleggers dezelve op de Christelyke Schriftgeleertheid, voorstellig aan de genaade niet toepassen. (2.) De Samaritaansche vrouw was zo weinig tot de verbloeming voorbereid, dat zy zelfs tegens Christus valschelyk getuigt. Zy kende niet anders als het stoffelyk waater, om welke reden zy hem vraagt, of hy meer bekwaam is, *en veel grooter* als Jacob, die niet meer als een sprong alleen in 't geheele Landschap van Sichar ontdekt had. (3.) De onweetenheid van de vrouw moest den Zoon Gods een oogenblik ophouden; maar hy, in plaats van haar twyffeling weg te neemen, voer met zyn verbloemde reden voort. Hy ontdekte haar veel dieper geheimenissen, die verre van haar aanstootelyk te vallen, haar doen gelooven, dat Jesus een Propheet is. De kennis van den Godsdienst en de verborgentheden zien zo wel op de eenvoudigste vrouwen, als op de verlichtste mannen; deze hier verliet haar kruik, en ging haar verwondering in de Stad overdraagen. De bewoonders trokken daar uit, en waaren niet minder als zy door de redeneering van Gods Zoon getroffen, *wy gelooven niet meer ter oorzaak van uw woord*, zeiden zy tot de vrouwe, *wy hebben 't zelfs gehoort, en wy weeten, dat hy de Christus, de Zaaligmaaker des waerelds is.* Daar is meer geloof in deze scheuringzuchtige Samaritaanen, als te Jerusalem, welke de Kerk was. Men vergelykt hedendaags de Kerk by de Samaritaansche vrouw, welke ons komt zeggen, dat het God is, die in zyn Schriftuuren spreekt. *Ik zoude 't Evangelium niet gelooven, by aldien de Kerk 't my niet gezegt had.* Dat is daar het eerste beginzel van 't geloove. Maar, wanneer men dit woord geleezen, en die verborgentheden en Goddelyke lessen overwoogen heeft, geloofd men door zich zelve, zo ter oorzaak der merkteekenen van de Godheid, die men daar in ontdekt, als om dat men 't zelfs geleezen heeft, en weet, dat het God, de Christus en Zaaligmaaker des waerelds is, die gesprooken, en zyne woorden en daaden heeft laaten beschryven.

Een Hooveling verzoekt van hem de geneezing voor zyn zoon. Vers 47.

(2.) Jesus bleef niet langer als twee dagen in 't Land van Samaria, en hy was nauwlyks van daar in Galilea overgegaan, of een man van den Koning, een Bediende van 't Hof, kwam hem bidden, om in Capernaum over te trekken, ende zyn stervenden zoon te geneezen. Deze Koning was Herodes, aan wie men dit Hoofdschrift gaf, en die de wonderdaad door het verhaal van zyn Bediende kon verstaan; om welke reden hy een zo groote zucht had, *om hem eenig teeken te zien doen*, als wanneer Pilatus hem denzelven ten tyde van zyn lyden weder te rug zond. Gods Zoon nam de moeite niet om tot aan Capernaum te gaan; een woord was hem genoeg, en de zaak had haar uitwerking. Het kind wierd geneezen, in plaats dat Eliza verplicht was, zich over 't kind uit te spreyen, om 't zelve weder te bezielen, en het leven weder te geven; het welk wegens de zwaarigheid en de moeite beteekende, dat Jesus Christus veel grooter, als de Propheeten was. God, Eeuwig met zyn Vader gezeegent, *spreekt*, en aanstonds word zyn Woord vervult.

V. HOOFDDEEL. Vers 8.

Hy geeft de gezondheid weder aan een, die zedert acht-en-dartig jaaren ziek geweest is.

(3.) Hy kwam weder van Galilea te Jerusalem, alwaar hy een arm man genas, die zedert acht-en-dartig jaaren jichtzuchtig geweest was. Deze zwakke wist, dat hy niet als door een wonderdaad konde geneezen worden. Hy verwagte zulks door middel van het Badwaater Bethesda, 't welk eigentlyk een bewaarplaats van waater was, waar in men de slachtoffers waschte, alvoorens men dezelve aan het Altaar geleidde. Een Engel kwam 't waater beroeren, en de eerste zieke, die zich daar in wierp, was geneezen. Den jichtzuchtigen had zich aldaar laaten draagen. Maar, zyn hoopen waaren altoos verydelt geworden, om dat een andere hem voorkwam; de ellende tot de ziekte gevoegt belette zyn geneezing. Want niemand wierp hem in 't waater; of veel eer God bewaarde hem, om 't vermoogen van zyn Zoon te doen doorstraalen, die zyn krachten herstelde, tot hem zeggende; *recht u overende, neem uw beddeken op en wandel.* Daar is weinig aangeleegen dat de Jooden de wonderdaad van Bethesda verzweegen hebben, die zommige ongeestelyken aan de vettigheid, welke uit de wol der schaapen voortkwam, toegeschreeven hebben, en welke door de straalen van een brandende Zon verwarmt, zich verdikkende, een wonderbaar behulpmiddel voortbracht. Immers de geneezing van dezen jichtzuchtigen door Jesus is zeeker, ende de murmureering der Pharisseen om dat hy die geneezen was op den Sabbathdag, zyn bedde droeg, is daar een nieuw bewys van. J. Christus vond dezen mensch zedert in den Tempel, en gaf hem deze uitmuntende leering, *zondigt niet meer, uit vreeze dat u niet erger overkoome.* De wedervervallingen in de zonde zyn gevaarlyker als de zonde zelfs.

VI. HOOFDDEEL. Vers 9.

Hy spyzigt de meenigte met vyf brooden.

(4.) Jesus deed een andere wonderdaad, spyzigende vyf duizend menschen met vyf brooden, en herzaamelde veel korven met brokken, die daar overig bleeven.

VIII. HOOFDDEEL. Vers 11.

Hy zend de vrouw, welke wegens overspel beschuldigt word, weder te rug.

(5.) De Pharizeën wilden hem beproeven, tot hem een vrouw leidende, welke aan overspel schuldig was, ten einde, om te weeten, of hy haar zoude veroordeelen. De Oudvaders hebben geloofd, dat deze gantsche Geschiedenis door den Heiligen Joannes niet geschreeven is geweest; om welke reden *Chrysostomus* dezelve niet uitgelegt heeft. *Eusebius* onderrecht, dat zy niet als in 't Evangelium der Nazareërs geleezen wierd, en men achterdenkt, dat zy daar uit in de voorschriften van den Heiligen Joannes overgeschreeven is. Het is ten minsten onwederleglyk, dat zy zich in die tyd in een groot getal van Latynsche en Griekze voorschriften vond, en ik twyffel niet, of dat zyn nieuwelingen geweest, die het in anderen hebben doen uitwischen, maar om in 't gedrag van Jesus Christus, omtrent deze vrouw, een voorbeeld van zachtmoedigheid, dan of een misdaadige vryheid te vinden, welke hem veroordeelde, zo vraagen de Pharizeen aan Jesus, welk een straffe deze vrouw, op heeter daad betrapt, verdiende, daar by voegende, dat zy wel wilden, dat zy gesteenigt wierd. Deze wreede straf is in den Wet voor de overspeelders niet beteekent. Maar, dewyl Mozes dezelve de dochters opgelegt had, die ondertrouwt geweest waaren, en 't gegeeven woord schonden, heeft men dezelve tot de overspeelders kunnen uitrekken, en den Wet ondersteunen. Daar was in deze handel een zo fyne strik, dat men dezelve niet, als met moeite, ontdekt. Men had een dubbelde

belde inzicht. De barmhertigheid van J. Christus voor de zondaaren deed hoopen, dat hy tegens deze vrouwe zoude zeggen, even eens als hy tegens de onkuische vrouwe gezegt had. *Uw zonden zyn u vergeeven*, en alsdan zou het volk hem als een schender van de Wet veroordeelt hebben. By aldien hy de misdaadige vrouw veroordeelde, zoude men hem by Pilatus verdacht gemaakt hebben, met hem te vertoonen, dat een byzonder mensch zonder Priesterlyk of waereldlyk gezag vonnissen des doods velde, het welk teeder in een tyd was, in welke men den Joodschen Raad het recht over 't leeven en de dood kwam ontneemen. Jesus bespotte deze argliftigheden, de beschuldigers van deze vrouw afvraagende, of zy niet *aan dezelve misdaad* schuldig waaren? Jesus vroeg niet of zy volkoomen Heilig waaren; want by aldien die trap van Heiligheid in de getuigen, die steenigden, vereischt geweest was, men zoude nooit een uitvoering ter dood gezien hebben. Maar, hy zend hen weder tot hun gewisse, wegens de misdaad van overspel, waar van zy deze ongelukkige ontuchtige de straf wilden doen draagen; in 't verwachten van hun antwoord, schreef hy met zyn vinger op den vloer van het Voorhof, als of hy met zich te bukken hen de vryheid liet van rood te werden, en zich zelfs verward te maaken; zulks gebeurde. Yeder een week af; en alstoen zeide J. Christus tot de vrouwe, dat hy haar mede niet wilde veroordeelen: dus moest den afschrik voor haare misdaad, haar altoos byblyven, maar, hy beval geen straffe tegens een misdaad, waar van de uitspraak voor de Roomsche Overigheid bewaard wierd, tegens welks gezach hy niets uitvoerde, om dat hy daar vreeze voor 't sterven had.

UITLEGGING
VAN DE CXXVII. AFBEELDING.

't Verharde Joodendom dreigt Jesus met de dood,
Die voor haar oog verdwynt in 't nypen van den nood;
En heelt met aard' en spog de blindheid voor elks oogen,
Wekt Lazarus uit 't graf na 't heilig smeekgebed.
Maria zalft Gods Zoon, des Judas staat verzet,
Terwyl een donderstem Gods luister komt vertoogen.

VIII. HOOFDDEEL. Vers 59.

Jesus ontkomt de Jooden, die hem wilden steenigen.

(1.) JEsus verwekte een geweldige ergernis met tegens de Jooden te zeggen, *dat Abraham verlangt had om hem te zien, maar, dat hy hem gezien had, om dat hy voor deze Aardsvader was.* Men vond in deze woorden twee ongerymtheden, d'eene, dat Abraham, zedert een groot getal van Eeuwen gesturven zynde, een man gezien had, die nauwlyks *vyftig jaaren* oud was. Het gelykt dat de niet wel gezinde Jooden de woorden van J. Christus verkeerdelyk uitleiden, die niet zeide dat Abraham zyn perzoon gezien had, maar, den dag in welke hy onderwees. Maar, 't is onmooglyk dat Abraham *den dag* des Heeren gezien heeft, God kan niet maaken, dat een dag, welke niet als een lange tyd daar na koomen moet, tegenwoordig zy. En by aldien Abraham hem niet als in een gezicht en Openbaaring gezien had, zulks zoude hem niet boven de andere Propheeten verheeven hebben, die het zelve voordeel gehad hebben. De Jooden drongen gewisselyk in de meening van J. Christus, die zeggen wilde dat Abraham den Messias gezien had. Inder daad hy was hem zeer dikmaals, van zyn Engelen verzelt, verscheenen, en het was waarlyk *de HEERE, die aan Abraham in de vlakten van Mamre verscheen*, en hem een zoon beloofde, het was *de HEERE*, die zeide, *zal ik voor Abraham verzwygen, het geen ik ga doen?* By aldien 't de Messias was, die tot den Aardsvader sprak, zo blyft daar gantsch geen zwaarigheid over, want, het is waar, dat Abraham J. Christus gezien heeft, en het is niet minder baarblyklyk, dat deze zelve Jesus voor Abraham was, om dat hy God van alle eeuwigheid is. Staande te houden dat de menscheid van Jesus van die tyd af was, om dat God beslooten had dezelve voort te brengen, zulks is aan J. Christus een armoede doen zeggen. Want, hy had alsdan niets, 't welk hem niet gemeen met het overige der menschen was, *die in het raadsbesluit Gods eeuwig zyn.* Hoedaanig zoude dan J. Christus zyn weezentlykheid voor Abraham als een merkteken van onderscheiding bygebracht hebben? De Jooden twyffelden niet, dat hy geen oogwit had, zich by God te vergelyken, en zich God te maaken, om welke reden zy steenen naamen, om hem als een Godslasteraar, naer de bepaalingen van de Mosaische Wet, te steenigen. Maar, Jesus maakte zich weg uit hun oogen, en week af zonder dat men 't bemerkte. Wat het overige belangt, hy was geen vyftig jaaren oud, als dit voorviel. *Hieronimus*, die Jesus Christus tot dezen ouderdom doet koomen, heeft zich door deze woorden laaten misleiden, maar, de Jooden rekenden hem niet zo oud te zyn, als door een onderstelling, welke de uitterste en buitenspoorigste was, die zy maaken konden. By aldien hy al *vyftig jaaren* was, het zoude voor 't meeste zyn; onderwylen was Abraham veel alouder. J. Christus had alstoen niet meer als drie-en-dartig jaaren.

IX. HOOFDDEEL. Vers 2.

Zyn Discipulen ondervraagen hem wegens, een, die blind gebooren is.

(2.) Hy vond een weinig tyds daar na een blindgebooren, die langs de straaten beedelde, en die aan de Apostelen een stof tot een zeer fyne vraag, wegens de oorzaak van 't kwaad, verschafte. God moet de menschen niet anders als ter oorzaak hunner zonden straffen. Deze blinde, nimmermeer 't licht gezien hebbende, was gestraft geweest, achten de Apostelen, alvoorens hy gezondigt had. Zy vonden geen middel om de voorzienigheid te rechtvaardigen, als met de meening van de verhuizing der zielen te volgen, welke genoegzaam gemeen onder de Jooden was; of wel met de zonden van de vaders in de kinderen te doen straffen. J. Christus nam deze zwaarigheid weg, staande houdende, dat daar noch in de ouders, noch in de blindgebooren eenige zonden waaren, 't welk men niet naer den letter moet verstaan; want de blinde had de oorspronglyke zonde, en de ouders waaren aan eenig misdryf schuldig. J. Christus verstaat alleenlyk die ongerymde zonden, die Gods voorbeeldelyke kastydingen tot zich trekken; hy rechtvaardigt ten dien opzichte de ouders van de blindgebooren, en leert, dat God, die altoos een volstrekte stoffe tot zyn kastydingen in het verderf der menschen heeft, dezelve zomtyds op een gevoelige wyze, als wanneer zyn heerlykheid het afvordert, ontwind. Inderdaad, Jesus deed het zelve hier doorstraalen, met de oogen van dezen blindgebooren te openen.

XI. HOOFDDEEL. Vers 43.

Hy wekt Lazarus uit den doode.

(3.) Hy deed veel meer voor Lazarus; want hy wekte hem wederom op, wanneer hy alreeds begraaven en stinkende was. Het schynt, dat deze wonderdaad veel moejelyker als de anderen was. Jesus bad, en, na gebeeden te hebben, riep hy door een beweeging van erkentenis en vreugden uit. *Vader, ik dank u, wegens dat*

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXVII. AFBEELDING.

't Verharde Joodendom dreigt Jesus met de dood,
Die voor haar oog verdwynt in 't nypen van den nood;
En heeld met aard' en spog de blindheid van elks oogen,
Wekt Lazarus uit 't graf na 't heilig smeekgebed.
Maria zalft Gods Zoon, des Judas staat verzet,
Terwyl een donderstem Gods luister komt vertoogen.

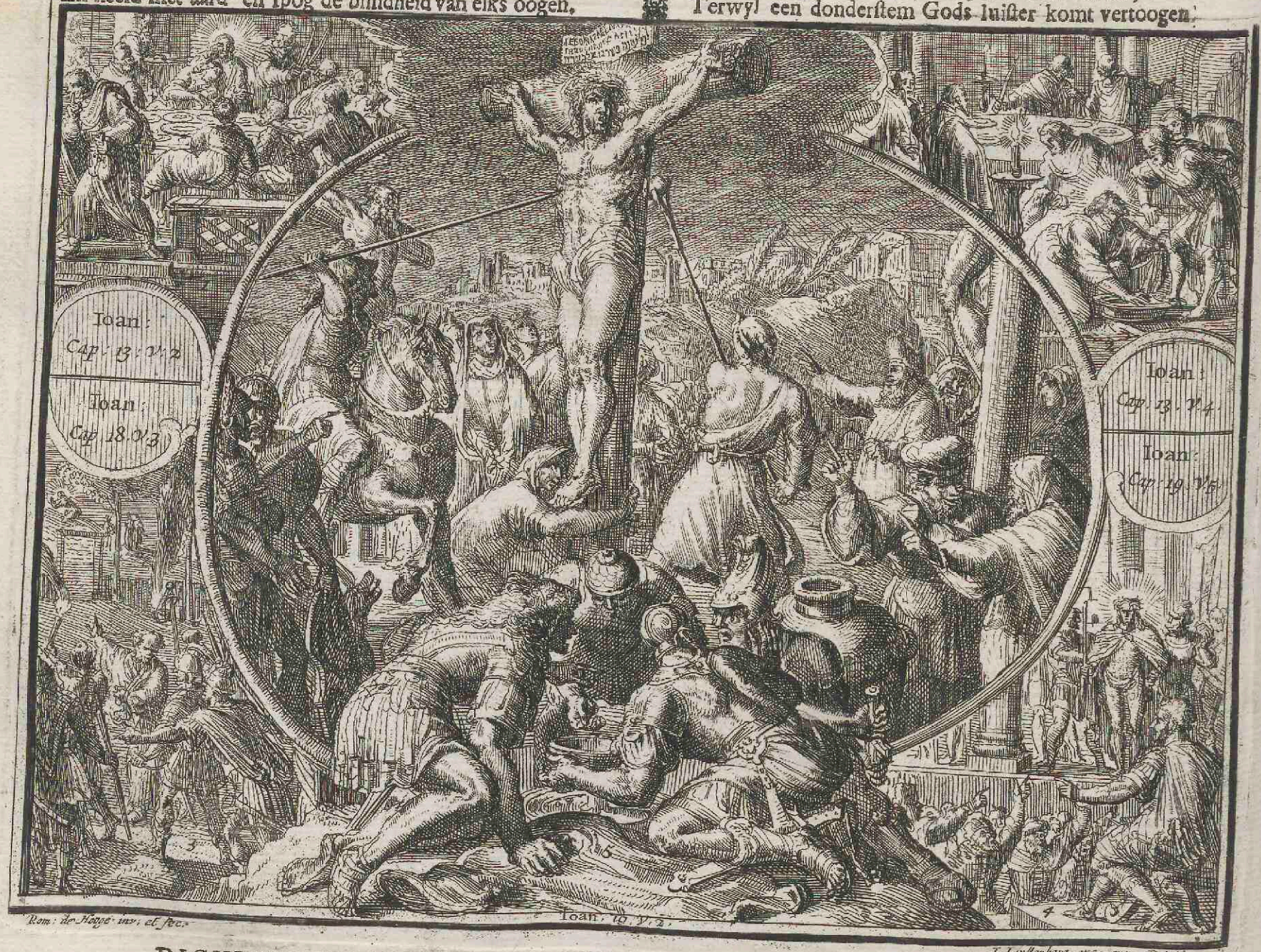

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXVIII. AFBEELDING.

De snoode booswicht sluipt van Christus Avondmaal,
Die 's leerlings voeten wascht en afdroogt in de Zaal,
En word by Kedrons beek door Judas zelf verraaden,
Geboejent, weggesleept, geslagen en bespot;
Versmaat, ten toon gestelt voor 't Joods versteenigt rot,
Gekruisigt en vermoord na zoo veel wonderdaaden.

gy my verhoort hebt. Hy deed mede aanstonds het graf openen, en hy riep, *Lazarus, treed uit.* De doode, met windzels omwonden, rechtte zich op, en hernam by vervolg alle de betooglyke werkingen van 't leeven. *Epiphanes* verzeekert, dat Lazarus alstoen 30 jaaren oud was, en dat hy na zyn wederopstanding noch even zo veel tyds geleeft heeft. Men voegt daar by, dat hy in het eiland Cyprus stierf, en dat de Keizer Leon zyn beenderen van daar liet overvoeren. Maar, de ouderdom van Lazarus, zyn dood, en de plaats waar zy voorviel, zyn eeven onbekent; het is zelfs niet waarschynlyk, dat hy Bethanien, alwaar zyn huis en de grafstede van zyn geslacht was, verlaaten heeft. Inderdaad, men zag daar ten tyde van *Hieronimus* een Tempel, welke de Christenen aldaar op dat graf gebouwt hadden, ten einde, om het geheugen van deze wederopstanding te vereeuwigen.

XII. HOOFDDEEL. Vers 3.

Maria stort een bus met reukwerken over Jesus.

(4.) Daar zyn drie vrouwen, aan welke men de zalving van J. Christus toeschryft, en die men ondereenmengt, alhoewel 't niet moeijelyk is dezelve door haar byzondere merkteekenen te onderscheiden; de eene was de *zondaaresse*, welke men met Maria, de zuster van Lazarus niet moet ondermengen, aan welke de Schriftuur nimmermeer haar ongereegelt leeven verwyt: te zeggen, dat deze bepaaling alleenlyk een vrouw beteekent, welke haar kost won met hulzels te maaken, die zy zaturdaags krulde, zulks is fynigheden zoeken, om met de kracht van een woord te spotten, welk men niet, als aan menschen geeft die met bekende misdaaden belaaden zyn. Deze zondaaresse is in de Schriftuur niet genoemt; waarom noemt men haar dan Maria Magdalena? Eindelyk, zy was van Galilea. De tweede dezer vrouwen was waarlyk Maria Magdalena genoemt, zy was mede van Galilea, en zy was die, welke J. Christus van zeven Duivelen verlofte, waar mede zy bezeeten was. Men kan haar met de zondaaresse niet ondermengen, als met te zeggen, dat zeven duivelen beteekenen *zeven gebreeken*; want eene, welke met den Duivel bezeeten was, zoude niet bekwaam geweest zyn, om liefde in te boezemen. Maar, deze overdraagende uitlegging, door *Gregorius* de Groote ingebeeld, stoot de wonderdaad van J. Christus, die zeven Duivelen uitwierp, ter neder. Eindelyk, de laatste dezer vrouwen is Maria. Zy is van alle de anderen door haar naam onderscheiden; want, men noemt haar nooit Maria Magdalena door haar woonplaats; want zy was niet van Galilea, maar, zy woonde te Bethanien naer by Jerusalem; zy had daar haar geslacht, 't welk bekent is, want zy was uit den stam van Juda, een broeder Lazarus genaamt, die Jesus Christus uit den doode opwekte, en een zuster Martha genaamt. Dit was deze vrouw, waar van de Heilige Joannes spreekt, welke een bus met welriekende balzem op J. Christus nederstortte. Dat gebruik was zo gemeen by de Jooden in de gastmaalen, dat men zich niet verwonderen moet, dat zulks twee of driemaalen aan J. Christus geschiet is. En by aldien deze Goddelyke Verlosser, die de minste afzonderlykheid in zyn leeven niet begeerde, een uitstorting gedoogde, wierd die door een beginzel van liefde voor hem gedaan. Dit reukwerk was kostelyk; want het bedroeg omtrent honderd en vier-en-dartig guldens; 't zelve was in een albaste Bus beslooten; het welk eenige moeite aan de Uitleggers baart, om dat het albast niet verbryzelt; maar, men spreekt ons heedendaags van een Tempel in Italien, waar van de vensters van een genoegzaam dun albast zyn, om de straalen van 't licht daar door te laaten gaan. Dezelve konst, welke dit glans-werk voortgebracht heeft, konde van de alouden gekent geweest zyn, en deze gissing vast stellende, kan deze albastre vlesche door de kunst behandelt, dun genoeg geweest zyn, om zonder moeite te verbryzelen. De overvloed van dit reukwerk vervulde 't huis met een lieflyke reuk, die de genoodigden verlustigde, en Judas deed murmureeren. Een beeldenis der deugden en goede werken, welke den geenen ten voorbeeld strekt, die smaak en gevoelen daar in hebben, onderwylen dat de aandacht den godloozen stoot en ergert.

Men hoort een stem uit den Hemel. Vers 28.

(5.) Jesus, uit Bethanien vertrekkende, ging om 't Feest naer Jerusalem. Hy vond daar een groot getal van Grieken, die gekoomen waaren om aan te bidden, en de nieuwsgierigheid hadden van hem te zien. Zy voegden zich tot zyn Discipulen, die daar van hun Meester verwittigden. Ik weet niet of zulks, of wel het naerbyzyn van de dood in J. Christus droevige en smeekelyke gedachten verwekten; maar, hy riep uit. *Vader, verlost my van dit uur.* Deze beweeging belette niet, dat hy om de zaaligheid dier geenen niet dacht, die hem kwaamen zien. Hy verzocht zelfs een wonderdaad van zyn Vader voor hen. *Vader, verheerlyk uw Naam.* Dat is te zeggen, doe een wonderdaad, waar door uw heerlykheid mag doorstraalen, en welke aan deze verafgezonderde Grieken, die gantsch geen gevoelig bewys van myn beroeping hebben, doet kennen, dat gy 't zyt, die my zend. God deed het geen zyn Zoon verzocht; men hoorde een stem uit den Hemel, welke uitriep. *Ik heb hem verheerlykt, en ik zal hem noch verheerlyken.* De gevoelens waaren op deze stem, welke niet onderscheiden genoeg geweest was, om van allen verstaan te werden, verdeelt; eenige naamen deze beweegingen van de lucht voor een donderslag, anderen kwaamen overeen, dat men woorden gehoort had, en schreeven dezelve aan een Engel toe. Jesus voltrok de uitmuntendheid van zyn bediening te bewyzen, met aan de meenigte te leeren, dat hy wel haast ten Hemel moest klimmen; 't welk hun bekeering moest verhaasten. Maar, in tegendeel, maakte deze leering een nieuw voorwerp van twyffeling; want, de meenigte geloofde, dat de Messias *eeuwig op der aarde moest blyven*, in plaats dat de geduurzaamheid van zyn Ryk in den Hemel is.

UITLEGGING

VAN DE CXXVIII. AFBEELDING.

De snoode booswicht sluipt van Christus Avondmaal,
Die's leerlings voeten wascht en afdroogt in de Zaal,
En word by Kedrons beek door Judas zelfs verraaden,
Geboejent, weggesleept, geslaagen en bespot,
Versmaad, ten toon gestelt voor 't Joods versteenigt rot,
Gekruisigt en vermoord na zo veel wonderdaaden.

XIII. HOOFDDEEL. Vers 7.

Judas word verzogt.

(1.) IN het oogenblik dat Jesus aan zyn Discipulen een laatste bewys van zyn liefde gaf, met hen het Avondmaal houdende, om het Heilig Avondmaal in te stellen, dacht Judas niet anders, als om hem te verraaden, en smeede een voorneemen van hem aan zyn vyanden voor geld over te leeveren.

Jesus wascht de voeten. Vers 5.

(2.) Jesus stond op van de taafel, om de voeten der Discipulen te waschen, en een voorbeeld aan de Harders te geeven, van hun vermaaken of onnood-

wen-

wendige beezigheden na te laaten, ten einde, om tot de bekeering der zielen te arbeiden. Hy gaf mede een groot voorbeeld van needrigheid, zich tot een zo slechte bediening, en welke oneindig onder een Meester van 't heelal was, verlaagende. God en de Engelen leeren ons deze deugd; want, de Engelen zyn alle dienstbaare geesten voor den geenen, die de zaaligheid moeten verkrygen. En Jesus wascht, gelyk een slaaf, de voeten van zyn Apostelen. De Heilige Petrus kan een zo diepe needrigheid van Gods Zoon niet begrypen. Hy stelt zich daar tegen, en roept uit, *Heere, gy zult my nooit de voeten waschen.* Hy beging twee misslaagen, de eene van veel wyzer als God te willen zyn; de andere van zich alleenlyk te verbinden aan 't geen aldaar gevoelig en stoffelyk in die wasching was, in plaats van 't oogmerk des Heeren te doorgronden, die zich zo meenigmaal van waater bediende, om zyn genaade te verbeelden. Men zegt, dat de Heilige Petrus de eerste was, tot wie zich J. Christus voegde, en dit is eene der twaalf voorrechten, waar op men zyn voorzitting in de vergaadering der Apostelen en in de Kerk grondvest. *Chrysosthomus* heeft in tegendeel gezegt, dat Judas, veel stoutmoediger, zich den eersten aanbood om gewaschen te worden, en dat J. Christus, in plaats van deze onbeschaamtheid te straffen, hem voor alle de anderen stelde, om te zien of dit teeken van onderscheiding hem niet treffen zoude. Ik stem toe, dat ik geen groot voorrecht by 't eerste of het tweede waschen bespeur. De hertnekkigheid en wederstand van den Heiligen Petrus kwetst de heerlykheid, welke hem de voorstelling van zyn Meester gaf; maar, volgende het verhaal van Joannes, blykt het in tegendeel, dat den Heiligen Petrus van den laatsten gewaschen is. De woorden van den Evangelist, *dewyl hy tot Simon Petrus gekoomen was*, onderstellen, dat hy by anderen aangevangen had, en dat deze hier niet komt, als na dat men alreeds veele gewaschen had; by aldien hy alleen genoemt is, geschiet zulks, om dat hy alleen door zyn tegenstand zondigde. J. Christus nam zyn twyffeling weg, met te zeggen, *dat by aldien hy hem de voeten niet waschte, hy geen deel met hem zoude hebben.* Dat dreigement was als een blikzemslag, die den Heiligen Petrus ter nedersloeg, dewelke Jesus al te zeer beminde, om van hem afgescheiden te zyn, maar zyn geest herstelde zich ter zelver tyd; hy begreep lichtelyk, dat daar *van de Heiligmaaking, zonder welke niemand God zien zal*, gehandelt wierd. De Heilige Petrus wilde, dat men hem zo wel het hoofd als de voeten waschte; maar J. Christus stelde zich daar tegen. Het was niet, om dat daar onkunde en dwaaling in het verstand der Apostelen was, welke de Heilige Geest noch niet verlicht had, al zo wel als de gebreeken in hun neigingen, welke de laage deelen van de ziel zyn. Maar, Jesus Christus geloofde, dat het zoude volstrekken, door deze zinnebeeldelyke daad de noodzaaklykheid te beteekenen van zyn hertstochten te verbeeteren, en dezelve onder zyn gehoorzaamheid te buigen. Wanneer hy aan zyn Discipulen verzeekert, dat zy rein zyn, uitgezondert een alleen, verstaat hy niet, dat deze wasching hen zodaanig gereinigt heeft, dat daar by hen niet meer de minste schaduwe van verderf en zonde overig is. Hy stelt hen tegen Judas, en geeft hen deze getuigenis, dat zy niet de minste dier groove en ten oppersten zondige hertstochten bezaaten, daar den verrader door bewoogen wierd. Men heeft niet nagelaaten deze daad van J. Christus naer te volgen, en dezelve een uitwerkzel toe te schryven, 't geen zy niet meer heeft. Men heeft daar zelfs een Sacrament van gemaakt, welk de Kerk van Milaanen, geduurende den loop van veele eeuwen, gevierd heeft. Men zoude eenige reden hebben van zulks te doen, by aldien het van den mensch afhanglyk was, de genaade aan zeekere plechtigheden te hechten; want hier is ten minsten een Goddelyke instelling: dat is het voorbeeld van Jesus, een gevoelig teeken, dat de genaade verbeeld, een genaade die het uitwerkzel van de wasching schynt te zyn, dewyl men gereinigt was, en eindelyk een uitdruklyk bevel, *wascht gylieden malkanderen de voeten.* Maar, J. Christus wil alleen leeren, dat de Herders verplicht zyn, hun onderlinge Heiligmaaking te bevorderen, en de Heilige Petrus heeft hier geen uitzondering, om dat hy geen zo groote verheffing heeft, die ons voor de bestraffing dekt.

XVIII. HOOFDDEEL, Vers 12.

Jesus door Krygsknechten gegreepen.

(3.) Jesus door zyn Discipel verraaden, wierd in de handen der Krygsknechten en aan de meenigte overgeleevert, die op hem in den Hof van Getzemane aanvielen, met stokken en zwaarden gewaapend, fakkels hebbende om hun schreeden in de duisterheid van de nacht te verlichten, en beter te kennen die zy zochten.

XIX. HOOFDDEEL, Vers 2.

De doorne kroon opgezet.

(4.) Dewyl hy zich den Koning der Jooden noemde, kroonde men hem, maar ten einde, om hem wegens dit Ryk, welk het volk als ingebeeld aanzag, te bespotten, stelde men een doorne kroon op zyn hoofd; de bespotting was groot van een man met de kroon op 't hoofd naer de straf te sleepen, maar, Jesus moest gekroont zyn, om dat hy ons slachtoffer, en de waarachtige Koning van de Kerk was, en dat daar dien dag van zyn Zeegenpraal al zo wel als van onze was.

Men kruisigt hem. Vers 16.

(5.) Wy hebben alreeds veel omstandigheden, welke zyn dood van die der overige menschen onderscheid, aangemerkt. Men ziet hier twee daar van, die niet stilzwygend voorby gegaan kunnen werden. Eerstelyk, had Gods Zoon op 't punt van de laatste snik te geeven dorst, en verzocht te drinken. David had een langen tyd te vooren, van den Messias spreekende, gezegt. *De hoon heeft my't hart verbrooken, ik heb niemand gevonden, die my vertroostte, zy hebben my gal te eeten gegeeven, en met edik gelaaft.* En dat is die Godsspraak, welke J. Christus vervulde. Het gelykt, dat de Propheet van de voorleede tyd spreekt, in plaats van het toekoomende te voorzeggen, en dat hy verhaalt, 't geen hem gebeurt is, in plaats van te beteekenen 't geen men aan J. Christus doen moest. Maar, daar zyn in die Psalm zo veel zaaken, die met niemand als den Messias overeenkoomen, dat het niet te verwonderen is, dat men dezelve op hem toepast. Dat was moogelyk de zin der Jooden van die tyd, en dusdaanig is 't, dat J. Christus en zyn Apostelen zeer veel Godsspraaken uitgelegt hebben, overeenkoomende met de toepassing, welke men daar van in hun tyd maakte, en welke in de Synagoge bekent was. Dusdaanig was het geen voor ons duister kan schynen, voor hen niet duister. Jesus, die deze Godsspraak door zyn Geest voorzegt had, kende daar de zin van; om welke reden hy niet nalaaten wilde dezelve te vervullen.

Het was edik, welke men hem gaf, om dat de edik met waater vermengt, den drank der krygsknechten

ten en armen was. Zy vonden mooglyk geen andere op die plaats, en men geloofde dezelve bekwaam te zyn om de zinnen al zo wel op te wekken, als de dorst te lesschen, men stak dezelve op een stok van ysop, om dat deze plant, welke laag en broos in andere plaatzen is, in Judea een genoegzaam langen en vasten Stam schiet. En het is niet noodzaaklyk, om deze plaats uit te leggen, van een nieuwe zoort van wapenen zich in te beelden, en dezelve aan de Roomsche krygsknechten te geeven.

Een dezer krygsknechten doorstak de zyde van J. Christus, en daar vloeide bloed en water uit. Men heeft aan deze krygsknecht den naam van *Longinus* gegeeven, en zyn graffschrift word digt by Lyons geleezen, alwaar men zegt dat hy begraaven is. *Qui Salvatoris latus in cruce cuspide fixit, Longinus hic jacet.* Men vermeent, dat hy het huis van 't hart en zelfs 't hart van Jesus doorboorde, dat het bloed uit het hart en het water uit het hartevlies vloeide; by aldien men desweegen de allerberoemste ontleeders, die 't Noorden gebaart heeft, geloof geeft, volstrekt het dat men de borst doorstooken heeft, alwaar zich meenigmaal een rood en bloedig water vind; zulks is veel waarschynlyker, want Jesus zoude niet vergeeten hebben van aan Thomas zyn doorstooken hart te vertoonen, by aldien men 't zelve door de opening van zyn zyde had kunnen zien. En dit bewys zoude veel gevoeliger, als alle de anderen geweest zyn. Deze krygsknecht had een voorneemen van zich veel gewisser van den dood van Gods Zoon te verzeekeren. Men mocht vry zeggen, dat hy den geest gegeeven had, hy wilde een laatste slag geeven, waar door men de waarheid van 't zelve konde begrypen. En mooglyk was hy door eenige Jooden aangevoert, die bevreest waaren van als noch bedroogen te zyn, en dat hy hun geweldenaary door een gevynsde of waarachtige verbleeking mocht ontvluchten. Het water en 't bloed, welke uit deze wond vloeiden, hebben onze twee Sacramenten verbeeld, namentlyk den Doop en 't Heilige Nachtmaal.

UITLEGGING
VAN DE CXXIX. AFBEELDING.

Pilatus leent het oor aan's Priesters smeekgebed,
Men neemt de lyken af naer 't voorschrift van de Wet.
En bryzelt het gebeent der snoode moordenaaren,
Wyl Joseph 't Roomsch gezag om Jesus lichchaam vraagt
En 't welgebalzemd lyk naer 't nieuwe steengraf draagt,
Waar in 't drie dagen rust om Hemelwaards te vaaren.

XIX. HOOFDDEEL, Vers 31.

De Jooden verzoeken, dat men den gekruisten van het kruis weg zal neemen.

(1.) DE Jooden hadden wel een klein gezag, maar, de Romynen hadden veel beleeftheid voor hen over. Als wanneer Jesus Christus stierf, was hun achtbaarheid zodaanig vermindert, dat zy alleenlyk de doode lichchaamen zonder uitdrukkelyke toestemming van Pilatus niet durfden wegneemen, alhoewel hun Godsdienst 't zelve afvorderde. Inder daad, de Wet behelsde, dat de lichchaamen der geenen, die men aan 't hout gehecht had, den zelven dag zouden begraaven werden, en verbood die daar den nacht over te laaten blyven, *om dat dezelve de aarde zouden bevlekt hebben, welke God hen gegeeven had.* Wyders begon de Sabbath van Pascha, de allerplechtigste van alle Feesten, aan te vangen. En men zoude gelooft hebben den dag zo wel, als de aarde te ontheiligen, by aldien men doode lichchaamen voor de oogen van 't gemeen aan 't kruis bloot gestelt had gelaaten. Pilatus, die van deze Wetten niet vreemd was, liet niet na de beleeftheid voor de Jooden te hebben van hen toe te staan, 't geen zy verzochten, ten einde, op dat hun aandacht, geduurende het Feest, niet gestoort mocht werden. Het is waar dat de Romynen in deze zoort van zaaken zeer ligt te beweegen waaren. Zy stonden altyd toe de gestraften te begraaven, en *Cicero* verwyt *Verres* van die vryheid verkocht te hebben, en de lyken, die men niet weder wilde koopen, ten prooije van de wilde beesten gelaaten te hebben. Maar, daar waaren hier twee byzondere omstandigheden, de eene, dat Jesus wegens schuld van gekwetste Majesteit beschuldigt was, en de Wet maakte voor deze zoort van misdaadigers een uitzondering; de andere, dat men hem al te haastig verzocht, dewyl zy noch niet geheel dood waaren. Onderwylen stond Pilatus de Jooden hun verzoek toe; en de voorzienigheid voorbereidde, door het verzoek van d'eene en de beleeftheid der anderen de wederopstanding van Jesus Christus op den derden dag na zyn begraavenis.

Men vind Jesus Christus gestorven. Vers 33.

(2.) Men bediende zich van de vryheid, welke men verkreegen had; maar, op dat men het Vonnis tegens den gekruisten uitgesprooken, niet zoude bespotten, moest men zich alvoorens van hun dood verzeekeren. Men twyffelde niet of J. Christus was alreeds gestorven. Maar men was voor de struikroovers, die met hem aan 't hout gehecht waaren geweest, verplicht hen de beenen te breeken, ten einde om hun straf te voltrekken. Men liet de gekruisten gemeenlyk aan 't hout sterven, en die straf was ter zelver tyd lang en smertlyk, maar, ter oorzaak van de omstandigheid van de tyd, verkortte men hun lyden, en men gaf hen den slag van genaade. Het is niet onnut, dat de Evangelist alle die omstandigheden in een geschiedenis, welke vry kort is, ingeslooten heeft. Het schynt dat een Christen niet meer belangen by het lot der struikroovers heeft, als by dat van een oneindig getal andere gestraften, die onze aandacht niet waardig zyn; maar, het omstandig verhaal van den Heiligen Joannes doet ons zien, dat men niet vergat, om zich van de dood van deze drie gekruisten te verzeekeren. In plaats van zich te bedriegen, onderzocht men alles strenglyk, men onderzocht niet alleen Jesus Christus, maar zyn medegenooten van de straf.

Men breekt de beenen der struikroovers. Vers 36.

(3.) Het onderscheid van J. Christus en de struikroovers, wie men de beenen brak, beteekent de vervulling van 't geen de Koninglyke Propheet voorzegt had. *Hy bewaart zyn beenderen, dusdaanig, dat men daar niet een van breeken zal.* Zulks was zelfs door 't Paaschlam gedaantelyker wyze verbeeld geweest, welkers beenderen niet verbryzelt wierden.

Joseph balzemt het lichchaam van Jesus. Vers 39.

(4.) Joseph van Arimathea, de dood van Gods Zoon vernoomen hebbende, ging zyn lichchaam van Pilatus verzoeken, om 't zelve eerlyk te begraaven. Deze Joseph was van Arimathea; maar, daar waaren zeer veel steden van die naam, welke alleenlyk een *Hoogte* beteekent. Daar was een van die naam, in den stam van Ephraim, en men zag een diergelyke in den stam van Benjamin, welke moogelyk deze is, waar van de Heilige Joannes hier spreekt. Deze man, die ryk was, had de plaats van zyn geboorte verlaaten, om zich in Jerusalem neder te zetten; men verzeekert dat hy een der Raadsheeren was, waar van Pilatus zich zomtyds, gelyk van de byzitters, bediende, om over zaaken

R. de Hooge inv: et fec: Ioan: Cap. 19. V. 32. I. Lindenberg. exc: cum Privil:

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXVIII. AFBEELDING.

Pilatus leent het oor aan 's Priesters smeekgebed,
Men neemt de lyken af naar 't voorschrift van de Wet.
En bryselt het gebeent der snoode moordenaaren,
Wyl Joseph 't Roomsch gezag om Jesus lichchaam vraagt
En 't Welgebalzemd lyk naar 't nieuwe steengraf draagt,
Waar in 't drie dagen rust om Heemelwaards te vaaren.

Ioan: Cap. 21. V. 1.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXIX. AFBEELDING.

Wat ylt gy sterveling naêr Jesus leedig graf;
Die reeds is opgestaan; wisch vry uw traanen af,
Uw Troester spreekt u aan verschynend' voor uw oogen,
Daar gy vergaadert zyt en Thomas hem betast,
Wyl d'overvloed van visch het visschers rot verrast,
En Jesus spyse neemt om 't leeven te vertoogen.

ken te oordeelen: maar, de Roomsche Wetten lieten niet toe, dat men aan vreemdelingen die bedieningen gaf, welke men zelfs aan den geenen niet toestond, die het Roomsche Burgerrecht gekocht of verkreegen hadden, ten minsten in hun Landschap. Joseph was veel eer een Raadsheer in den Grooten Raad der Jooden; dewyl de Schriftuur zegt, dat hy niet toestemde het geen men in die Raad tegens J. Christus deed, hy moest daar achting in gehad hebben. 't Geloof van dezen ryken man, die bevreest geweest was, van zyn bediening te verliezen, belydenis van 't Christendom doende moest door den dood van J. Christus zich uitdooven en verliezen. Hoedaanig kon een zwak en beschroomt man de schande van het kruis tegenhouden? Onderwylen was dat 't geen zyn geloof weder aanmoedigde; hy moedig en yverig geworden zynde, terwyl de Apostelen bevreest en vluchtig waaren, stelde zich voor Pilatus en vroeg hem om 't lichchaam van den Zaligmaaker des waerelds.

Men begraaft hem in een nieuw graf. Vers 41.

(5.) Hy balzemde het, na dat hy het verkreegen had. Zulks was de gewoonte der Oosterschen, die een veel langer tyd de doode lichchaamen wilden bewaaren. De Egyptenaaren veel vernuftiger naamen de ingewanden daar uit, en vulden de lichchaamen weder met speceryen. Maar, de Jooden vergenoegden zich dezelve met balzemachtige kruiden te omringen: men deed zulks op 't spoedigste: men had zelfs geen tyd van dit doode lichchaam zeer verre te vervoeren. De zon was aan 't ondergaan. De groote Sabbath ving in eenige oogenblikken aan; de Jooden zouden niet geleeden hebben, dat men dezelve, om een doodstacy te doen, en den Zoon Gods verre te voeren, zoude geschonden hebben. Men plaatste het zelve in een nabuurige rots, daar een nieuw graf was. Een omstandigheid, welke de voorzienigheid gespaart heeft, ten einde, om het tegenwerpzel der ongeloovigen voor te koomen, die gezegt zouden hebben, dat men de wederopstanding van den Messias aan niemand als aan de deugd, welke aan de beenderen van een Propheet gehecht was, dewyl men daar alreeds een voorbeeld van gezien had, verschuldigt was.

UITLEGGING
VAN DE CXXX. AFBEELDING.

Wat ylt gy sterveling naer Jesus leedig graf,
Die reeds is opgestaan; wisch vry u traanen af,
Uw Troester spreekt u aan verschynend voor uw oogen,
Daar gy vergaadert zyt en Thomas hem betast,
Wyl d'overvloed van visch het vischers rot verrast,
En Jesus spyze neemt om 't leeven te vertoogen.

XX. HOOFDDEEL. Vers 14.

Maria Magdalena vind J. Christus in den Hof.

(1.) DE Discipulen noch de godvruchtige Vrouwen, welke J. Christus gevolgt waaren, wachtten de wederopstanding niet af, zy dachten niet, als om hem haar laatste plicht te betoonen, en om die reden ging Maria voor 't aanbreeken van den dag naer 't graf. Verwondert zynde van daar het lichchaam, 't welk zy zocht, niet meer te vinden, en in plaats van in 't binnenste verheugt te zyn, gaat zy deze droevige tyding de Apostelen aandienen. Die ongerust, en ongeloovig tot het graf naaderen; zy zien daar in, zy onderzoeken, en niet als een linne doek gevonden hebbende, beving hen de verbaastheid en vreeze; zy keerden verschrikt wederom naer huis, als wanneer Maria, welke by het graf gebleeven was, in traanen baadende, en noch eens zien willende, of de Discipulen zich niet misleid hadden door een gewoonlyke haastigheid dier geenen, die vreezen, zich voor over in 't graf nederboog, en twee Engelen zag, zy zag een oogenblik daar na J. Christus. Zy konde hem niet eer kennen, voor dat hy haar hert door 't geluid van zyn stem, of veel eer door een heimelyke werking van geest, getroffen had.

Hy toont zyn wonden aan zyn Apostelen. Vers 27.

(2.) Deze nieuwe tyding vloog schichtig tot de Apostelen. Welk een vreugde! Ondertusschen was dezelve door duizend twyffelingen, welke de onweetenheid en ongeloovigheid deeden voortkoomen, gestoort. Eindelyk verscheen J. Christus in 't midden van hen, en om hen volkoomentlyk van de waarheid van zyn wederopstanding te verzeekeren, wees hy hen zyn zyde, zyn handen en zyn wonden aan, die noch geheel versch waaren, hoedaanig konde men na dit alles twyffelen?

Hy overtuigt den ongeloovigen Thomas. Vers 28.

(3.) De ongeloovigheid van Thomas konde door de getuigenis van al zyn medegenooten niet overwonnen worden, waar van het eenpaarig verhaal, op 't gezicht gegrondvest, hem moest beweegen; welk een ongeloovigheid! welk een onweetenheid in de ziel der Apostelen! J. Christus wierd verplicht om deze ziel van den Duivel af te scheuren, en te beletten van verlooren te gaan, niet alleenlyk met hem zyn wonden te vertoonen, maar, daar zyn vingers in te doen steeken, ten einde op dat hem, dezelve gezien en aangeraakt hebbende, de minste schaduwe van misvertrouwen niet overig bleef. *Welgelukkig zyn die geenen, die gelooven zonder gezien te hebben.*

XXI. HOOFDDEEL. Vers 9.

Hy eet visch.

(4.) Hy verscheen voor de derdemaal aan zes zyner Discipulen, die vischten; na dat zy den gantschen nacht onnut gearbeid hadden, kwaamen zy 's morgens wederom, en waaren niet verder als tweehonderd elleboogen van 't land, als wanneer zy Jesus op den oever bespeurden. De Heilige Joannes kende hem, en zeide 't zelve aan den Heiligen Petrus; die zich liever wilde natmaaken als af te wachten, dat het scheepje den oever konde bereiken. Hy wierp zich in de zee, daar 't water niet zeer diep was, en haastiglyk den oever winnende, vond hy zyn Meester. Dewyl men zo naer by gekoomen was, dat men zich onderling verstaan konde, vroeg hen Christus reekening van hun vangst af, en ziende, dat zy niets gevangen hadden, deed hy 't net aan de rechter zyde van 't scheepje werpen; het vervulde zich aanstonds met vischen, die, als zo veel onderdaanen, tot in de nave van de Zee 't bevel van hun Meester verstaan hadden, en zich kwaamen vervoegen, daar hy hen riep. Het net moest natuurlyker wyze door het getal en de groote der vischen, waar mede 't zelve vervult was, aan stukken scheuren. Dewyl de wonderdaad door de kracht zoude onnut geworden zyn, gaf Jesus aan dit net een sterkte, welke 't zelve niet had; men trok het op den oever. Men braadde daar vischen, en J. Christus at zonder honger en zonder noodzaaklykheid, alleenlyk, om te bewyzen dat zyn lichchaam na de wederopstanding noch van de zelve natuur, als der anderen was, alhoewel de trekken daar van verandert waaren, dewyl de Apostelen meenigmaal moeite hadden om hem te kennen.

Hy bevestigt den Heiligen Petrus weder in het bedienen van zyn ampt, en vertrouwt hem zyn schaapen. Vers 15.

(5.) Na den eeten vroeg J. Christus aan den Heili-

gen Petrus tot driemaalen toe of hy hem lief had. *Petrus bemint gy my?* En op zyn antwoord vertrouwt hy hem de zorg zyner kudden. *Weid myn schaapen.* De Oudvaders hebben in deze vraag een zoort van schande voor den Apostel gevonden, om dat zyn Meester hem de droevige vallen, welke hy gedaan had, tot driemaalen toe, op zyn sterfuur hem verloogenende verweet; en wilde hem zyn misdaad doen errinneren, en zulks in tegenwoordigheid van zyn medegenooten, ten einde om hem in 't vervolg wederom in 't Apostelschap te herstellen, waar uit hy gevallen was. Dit is 't geen hy deede, met tot hem te zeggen, *weid myn schaapen.* Het schynt voor 't minste dat de Heilige Petrus ongeduldig en moejelyk was, wegens dat zyn Meester hem dezelve vraag tot driemaalen toe deede. Het moest zyn, dat hy in de toon en 't weezen van J. Christus een misvertrouwen vond, dat hem beleedigde, om welke reden hy, als een man, die door deze lastige ondervraagingen vermast was, het oordeel daar van weder in handen van Jesus stelt. *Heere, gy weet alles, gy weet dan, dat ik u bemin.* Waarom ondervraagt gy my dan? Men heeft zedert groote verborgentheden in alle de redeneeringen van J. Christus gevonden. Want, de Heilige Petrus scheen daar zyn Meester te beminnen, *zelfs meer als de andere Discipulen.* Om de deugd van deze liefde, laat Jesus hem *zyn schaapen weiden.* En deze weiding besluit een opperste gezag over de kudde des Heeren; want *Homerus* noemt een Koning, *de Herder zyns volks.* Eindelyk merkt men aan, dat Jesus zich uitdrukt op een wyze, welke ons leert, dat alles het gezag van dezen Oppersten Herder onderworpen is; want hy spreekt tweemaalen van lammeren. De lammeren tweemaalen genoemd, beteekenen de Jooden en Heidenen, de twee volkeren, die alstoen 't geheel al verdeelden, en de schaapen zyn de Apostelen en Bisschoppen, die men als de moeders van de kinderen Gods kan aanzien, om dat zy die geenen zyn, die haar voortbrengen. *Ambrosius*, anders als wy leezende, heeft de lammeren onderscheiden, welke de leeken zyn; de *kleine schaapjes*, dat is te zeggen, de Priesters, en de schaapen, die de Bisschoppen verbeelden, of wel die drie ordren, beteekenen de zielen die beginnen, welke naar de volmaaktheid trachten, en die geenen, die alreeds daar toe gekoomen zyn. Welk een fynigheid! Men zoude daar een veel nutter verborgentheid kunnen vinden, waarom niet gezegt, dat de lammeren de Geestelyken zyn, de schaapen de volkeren, en leeken, die aan hun hoofd Rammen hebben, dat is gezegt Koningen, en door deze uitlegging zoude men aan den Heiligen Petrus een volkoomen macht geeven over het tydelyke en Geestelyke, en over de Koningen zo wel als over de Bisschoppen. By ongeluk voert het denkbeeld van een Herder, die zyn vee geleid, gelyk Jacob dat van Laban deed, nooit een opperste achtbaarheid. De wol noch het leeven der schaapen behoort den Herder, die de kudde geleid, niet toe, maar, wel aan God, die daar de Meester van is. *Homerus* is de verklaarder van 't Evangelium niet, en een vaars, waar in hy verbloemder wyze een Koning onder den naam van een Herder verbeeld, om dat zy eenige overeenkooming hebben, volstrekt niet, om hen in alle zaaken evengelyk te maaken. Men moet den Text van de Schriftuur veranderen, om daar lammeren, schaapjes en schaapen in te vinden. *Ambrosius* doet zulks niet, als om daar, ik weet niet welk een trap, die hem verblindde, te vinden. Maar, men ziet niet diergelyks, noch in de Priesters van zyn eeuw, noch in eenige der aloude voorschriften. Men is dan verplicht in 't Evangelium te stellen, 't geen men daar in vinden wil, en onder het begunstigen van een zo stoutmoedige verandering bouwt men fyne gissingen. Jesus had geen ander oogwit, als om den Heiligen Petrus op een plechtige wyze in het Apostelschap weder te herstellen, hem als een Herder aanziende, die, in weerwil van zyn val en lafhertigheid, zorge voor de schaapen konde draagen, om dat hy zyn Meester zo teder beminde. Men moet van zyn liefde tot God verzeekert zyn, en men is verplicht zyn hert op dit deel te onderzoeken, alvoorens in de Heilige bediening te treeden. De misslaagen, welke men begaan heeft, beletten niet, dat men daar niet intreed, als wanneer men dezelve door een ernstig berouw en door een brandende en teedere liefde tot God herstelt heeft. Dit is daar het oogwit van de woorden des Heere Jesu, doch men verduistert meenigmaal daar den waarachtigen zin van, om een ingebeelde opperhoofdigheid te verzieren.

UITLEGGING
VAN DE CXXXI. AFBEELDING.

Jesus Christus vaart zeegenpraalende ten Hemel.

Gods Zoon vliegt Hemelwaarts door Godlyklicht bestraalt,
Terwyl Gods Geest op 't volk in vuur weer nederdaalt,
En Ananias sterft om snood bedrog en loogen,
De Heilige Stephanus verkrygt het martellot,
Philippus doopt een Moor door het geloof in God,
En werd door 's Heeren Geest gevoert uit 's Moormans oogen.

HEt zoude te wenschen zyn, dat men een nauwkeurige Geschiedenis van 't leeven der Apostelen had, hun handelingen zouden tot een verklaaring voor zeer veel plaatsen van 't Evangelium, die duister scheenen, dienen; en het gedrag van deze Heilige mannen zoude een groot getal van twyffelachtige zaaken wegneemen. De Heilige Lucas is by ongeluk de eenigste, die dit werk ondernoomen heeft. En alhoewel hy de Hemelvaart van J. Christus verhaalt, en eenige doorstraalende wonderdaaden, die de Apostelen, na dat zy haar Meester verlooren hadden, uitgevoert hebben; merkt men onderwylen ligtlyk, dat hy de Geschiedenisschryver van den Heiligen Paulus is, dien hy in 't meeste gedeelte van zyn reis gevolgt heeft; hy besluit zelfs niet meer als den tyd van vierendartig jaaren, of daar omtrent, want hy eindigd ten tyde, als den Heiligen Paulus te Romen onder de Regeering van Nero gevangen was. Men geloofd dat de Heilige Lucas aldaar zelfs met die doorluchtige gevangens was, en dat hy aldaar zyn Handelingen der Apostelen schreef. Dit is een uitvoerlyk en getrouw Geschiedenisschryver, die daaden verhaalt, waar van hy by naer altyd een ooggetuige geweest was. Zyn styl is zuiver en hoogdraavend, men heeft hem zelfs verweeten, dat hy de plaatsen van 't Oude Testament niet van woord tot woord wilde overzetten, dewyl zulks met de zuiverheid van de Griekze taal niet overeen kwam. Het is zeeker, dat hy veel meer Grieks als Hebreeuws verstond, om welke reden hy zich altoos van de overzetting der Zeventigen bedient.

I. HOOFDDEEL. Vers 9.
Hemelvaart van Jesus Christus.

(1.) De Hel is de verblyfplaats der verdoemden, de aarde die der menschen, welke stryden, en de Hemel de wooning dier geenen, die zeegenpraalen. J. Christus had den Duivel, de dood en de zonde overwonnen, het was rechtmaatig, dat hy zyn vyanden in Zeegenpraal geleidde, en de eere genoot, welke hy verdient had. Wyders was de verlossing der menschen niet vervult,

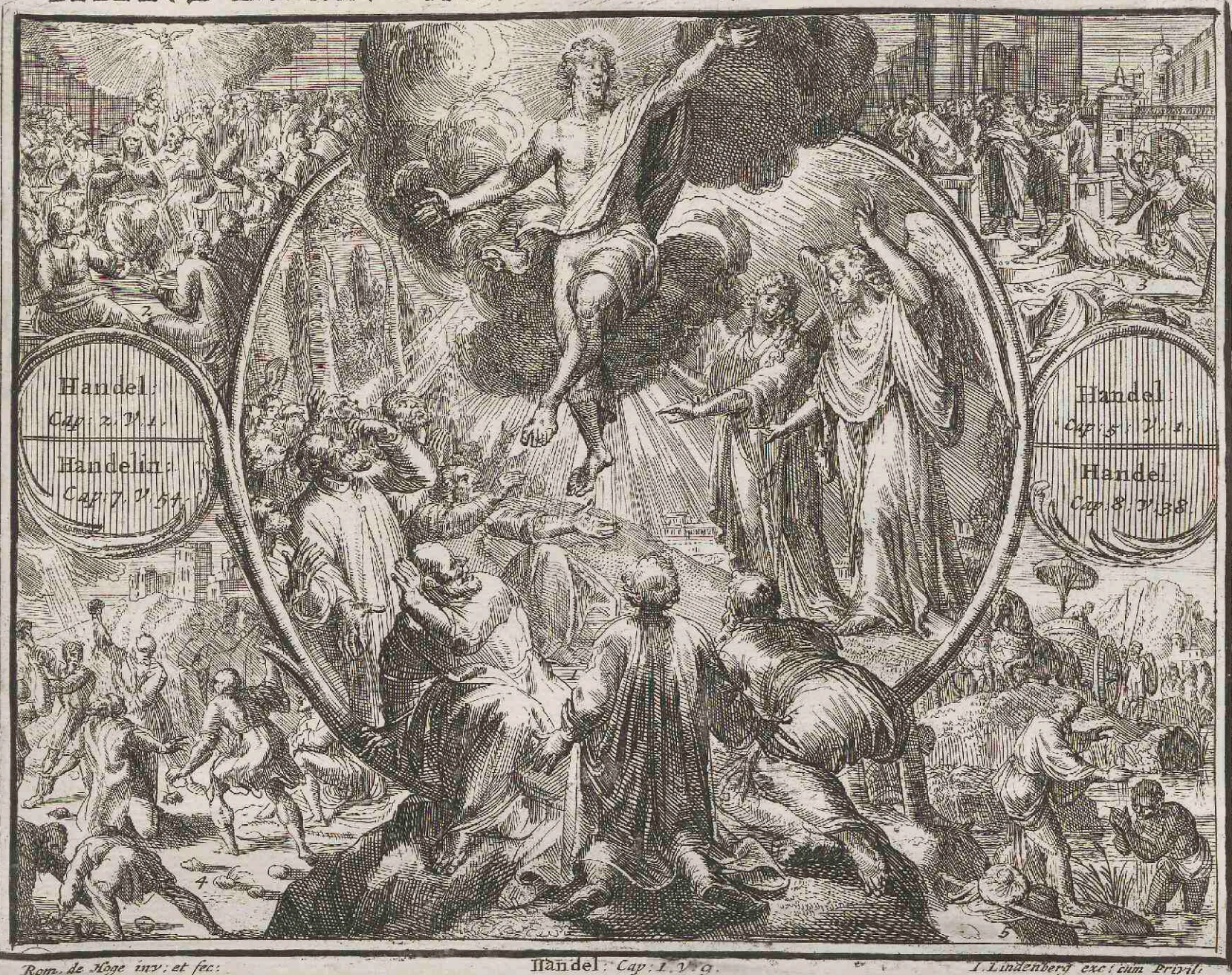

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXX. AFBEELDING.

Gods Zoon vliegt Heemelwaards door Godlyk Licht beſtraalt,
Terwyl Gods Geeſt op 't volk in vuur weer nederdaalt,
En Ananias ſterft om ſnood bedrog en loogen,
De Heilige Stéphanus verkrygt het martellot,
Philippus doopt een Moor door het geloof in God,
En werd door 's Heeren Geeſt gevoert uit 's Moormans oogen.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXI. AFBEELDING.

Daar Sauls moorddaadig hert in 't Chriſtenbloed zich baad
Verſchynt een dondergalm die hem ter needer ſlaat,
Hy werd een Paulus en ter Stads muur afgelaaten,
Wyl Petrus door Gods Geeſt, Tabitha weeder wekt,
Het Heemelſche gezicht op Simons dak ontdekt,
En treed ten Kerker uit door 't midden der Soldaaten.

vult, het volstrekte niet te sterven, en de zonde te verzoenen, hy moest ten Hemel der Hemelen ingaan, om bezitting van zyn verworven regt te nemen, en daar van God de noodzaaklyke bystand aan de geloovigen verzoeken, door zyn voorbiddinge. Deze tusschenkomst zoude zwak en onvolmaakt op de aarde geweest zyn. Het is den Hemel daar J. Christus de gebeden der Heiligen aanbied, en uitvoerlyk voor hen bid. Het welk zyn opheffing noodzaaklyk maakte, hy klom op een *wonderbaarlyke* wolk; want, by aldien de natuurlyke wolken de dampen, als zy zich verswaaren en verdikken, niet konnen ophouden, hoedaanig zoude zy het lichchaam van J. Christus, die, zelfs na de wederopstanding niet nalief eenige zwaarte te hebben, dewyl 't zelve van een stoffelyk lichchaam onafscheidbaar is, konnen onderschraagt hebben? God had dezelve wolk gemaakt om den Zoon tot een zeegewaagen te dienen, en de Discipulen zagen met droefheid den geen, die Israël herstellen moest, opvoeren. Hoedaanig was dierhalven hun verwondering en verbaastheid, op't aanzien van een zo verblindend schouwspel! zy konden aan de waarheid van dit geval niet twyffelen. Daar was een groot getal van ooggetuigen die dezelve zaak aanzaagen, en bespiegelden, hun zinnen konden noch verblind noch bedroogen worden, om dat daar niets gevoeliger is, als het overvoeren van een menschelyk lichchaam, dat zich langzaam in de lucht op een wolk opheft, en verdwynt. De getuigenis der Engelen bevestigde die der menschen, dewyl die gelukzaalige geesten de verblyfplaats van de Heerlykheid verlaaten, om hun Meester in zyn zeegenpraal te volgen; zy spreeken en vertroosten de Discipulen, hen onderrechtende, dat die zelve Jesus, dien zy hebben zien opvoeren, op een zekeren tyd de *leevendigen en de dooden zoude koomen oordeelen.*

II. HOOFDDEEL. Vers 2.

Nederdaaling van den Heiligen Geest.

(2.) Deze eerste wonderdaad wierd door een andere mede zo gevoelig en niet minder doorstraalende gevolgt. De onweetenheid der Apostelen was groot, zy wisten, in weerwil der lessen, welke J. Christus hen gegeeven had, de natuur van zyn Ryk noch niet, noch de wyze, op welke hy Israël zoude herstellen; de beroeping der Heidenen, en andere gewichtige verborgentheden waaren voor hen verborgen, zy hadden geen Meester meer om hen daar in te onderwyzen. J. Christus was in den Hemel, hy zond tot hen *den Vertroester, den Heiligen Geest.* Inderdaad dewyl zy alle in een hooge kamer vergaadert waaren, daalde de Heilige Geest op hen. Men hoorde een geluid, niet alleen om dat God zich meenigmaal van den wind bedient, als hy zich aan de menschen wil openbaaren, maar, om dat het eigen is den Heiligen Geest te verbeelden, *die blaast, daar hy wil, en niemand weet van waar deze wind komt.* Daar waaren *vuurige tongen.* God, die wel eer de taalen verward had, ten einde om te beletten dat de tooren van Babel niet zoude voltrokken werden, moest dezelve alstoen weder vereenigen, op dat zyn Apostelen het bouwen van zyn Kerk konden voltrekken, waar van J. Christus de grondslagen gelegt had. God, die aan den eersten mensch een ziel gegeeven had, den adem des leevens in zyn neusgaten blaazende, deelde aan zyn Discipulen een Heilige ziel, en vol der kennisse, door de inblaazing van zyn Geest, mede. De Heilige Geest moest hen met een Heiligen yver bezielen, en hoe koel en kwynend zy waaren, hen heet en kookend voor 't werk des Heeren maaken. Inderdaad, hun natuur wierd verandert, en hun onweetenheid verstrooit, de schandelyke vreesachtigheid, die hen had doen vluchten, en J. Christus stervende, verlaaten, wierd vernietigt. Zy kenden baarblyklyk de waarheden, die zy niet als duister zagen, zy beschaamden de gevaaren, en braveerden den aller afgryzelyksten dood, en onderteekenden by naer alle de waarheid met hun bloed.

V. HOOFDDEEL. Vers 5.

De dood van Ananias.

(3). Men zag onder hen een voorbeeldelyke barmhertigheid, en die gelukkige dagen, alwaar men zegt, dat de goederen gemeen waaren, weder voortspruiten. Yder een verkocht zyn Landen, zyn wyngaarden, en zyn huizen, ten einde om de Apostelen en armen te voeden, die alstoen het talrykste en aanmerklykste gedeelte van de Kerk uitmaakten. Het zoude voordeelig zyn, dat deze gemeenschap van goederen altoos geoeffent geweest was. Maar, men begrypt niet, dat het geen tot de geboorte van de Kerk, en in een klein getal der geloovigen gemaklyk viel, onmooglyk geworden is, als wanneer zy vermeenigvuldigt zyn. *Ananias* en *Saphira* verkochten heur goederen, gelyk als d'anderen, maar, door een misdaadig wanvertrouwen, welk de Heilige Lucas den Duivel toeschryft, weggevoert, behielden zy voor zich een gedeelte, en gaven het andere over. De misdaad scheen niet groot, onderwylen gaf men hen den tyd van berouw niet. Hoe recht de huishouding van 't Evangelium zy, liet God echter niet na van hen met de dood te straffen. De man en de vrouw vielen voor de voeten der Apostelen dood ter aarde. Hun misdaad was diergelyk als die van *Achan*, die een gedeelte van 't geen men aan God toegeheiligt had, achterhield, en de straffe daar over was noch veel haastiger. Een schrikkelyke les voor de huiggelaars, die niet begrypen, dat hun bedrog en arglistigheden zo veel leugens zyn, die zy voor God liegen, zelfs wanneer zy niet anders denken, als om de menschen, die met hun geest ingenoomen, of door hun bediening geeert geweest zyn, te misleiden.

VII. HOOFDDEEL. Vers 58.

Martelaarschap van den Heiligen Stephanus.

(4.) De waarheid is haatlyk. De Apostelen konden dezelve niet verkondigen, zonder een geweldige vervolging tot zich te trekken. De Heilige Stephanus onderging een dezer geweldigste handelingen; men beschuldigde hem, om dat hy onderwees, dat de wet door J. Christus vernietigt was, het welk de Jooden, die de uiterste eerbied dezelve toedroegen, niet konden verdraagen. Zy hadden het recht van leeven en dood niet over de schuldigen. Maar, zy sleepten, door een beweeging van yver, zomtyds een mensch zonder rechtspleeging naer de straf, en steenigden dezelve. Deze beweeging van yver was niet wettig, als tegens de Afgodisten, en die den dienst der valsche Goden wilden vestigen. De Heilige Stephanus was aan eenige dezer misdaaden niet schuldig, maar, men liet echter niet na van hem naer de straf te leiden. De Offerpriesters begunstigden dit onderneemen, door den haat, die zy den Christenen en het Christendom toedroegen. De Heilige Stephanus voltrok hun razerny te ontsteeken, met de waarheid voor zyn dood te prediken. De yveraars geleidden hem buiten de Stad, en de getuigen ontkleedden zich aanstonds, en begonden hem te steenigen. Het gebod wilde, dat zy de eerste steenen

wier-

wierpen, ten einde, om hen alleen aan de dood van den beschuldigden schuldig te maaken, en daar van 't volk te ontlasten, dat niet anders als hen navolgde. Men zag alstoen twee doorstraalende wonderheden. De eene was de barmhertigheid van den Heiligen Stephanus, stervende en God voor zyn vyanden biddende; de andere was de belooning, waar mede God de Godvruchtigheid van dezen Martelaar na dit leeven kroonde, den Hemel openende, en hem den Zoon ter rechter zyde doende zien, gereed om de Kroon des leevens op zyn hoofd te zetten.

VIII. HOOFDDEEL. Vers 38.

Den Doop van den Gesneeden van Candace.

(5.) By aldien de Kerk door haar Martelaaren verminderde, herstelde zy dat verlies door nieuwe winsten, eene der Doorluchtigsten was die van de gesneeden van de Koningin van Ethiopien. De Ethiopiers waaren door vrouwen geregeert, en deze vrouwen voerden gemeenlyk den naam van *Candace*. Men heeft zich grootlyks bedroogen, als wanneer men gelooft heeft, dat die volkeren een Godsdienst hadden, welke met die der Jooden zeer overeenkwam; want dezelve had niets gemeens als de besnydenis, die, door het middel der Egyptenaaren, hun voorzaaten, by hen overgegaan was. Vorders baden zy Jupiter Hammon aan. Het was dan de overeenkooming der Godsdiensten niet, welke de bekeering van den gesneeden gemaklyker maakte. Ik geloof zelfs niet, dat hy van het getal dier Heidenen was, die 't voor een eer rekenden van te Jerusalem te offeren, gelyk *Alexander de Groot* deed. Want zoude een Heiden met het zo aandachtig leezen van den Propheet Esaias wedergekeert zyn? Hy was veel eer een van die Proselyten, welke den Joodschen Godsdienst aangenoomen hadden, en de Godsspraaken beoeffenden. Philippus voltrok in hem te onderwyzen, en alhoewel zyn geloof noch niet veel uitgestrektheid, noch vastigheid konde hebben, dewyl dezelve de vrucht niet als van een eenige prediking was, liet hy echter niet na van hem in de Kerk te doen treeden, met hem te doopen.

UITLEGGING

VAN DE CXXXII. AFBEELDING.

Daar Sauwels moordziek hert in 't Christenbloed zich baat
Verschynt een dondergalm die hem ter neederslaat,
Hy werd een Paulus en ter Stadsmuur afgelaaten,
Wyl Petrus door Gods Geest, Tabitha weder wekt,
Het Hemelsche gezicht op Simons dak ontdekt,
En treed ten kerker uit door 't midden der Soldaaten.

IX. HOOFDDEEL. Vers 5.

Bekeering van den Heiligen Paulus.

(1.) DE jonge Paulus was een getuigen van 't Martelaarschap van den Heiligen Stephanus geweest. De barmhertigheid van dezen Heiligen stervenden man had hem niet getroffen. In tegendeel had deze wreede uitvoering zyn yver ontstooken, en nergens anders toe gedient, als om dezelve noch brandender te maaken. De yveraars zyn de wilde beesten gelyk, die veel wreeder worden, als zy het menschelyk bloed gesmaakt hebben, naer de redenmaatigheid, dat zy zich zelve daar mede voeden. Het Schouwspel alleen van een man, die men ombrengt, die niet anders misdaan heeft, als te gelooven 't geen hem als een waarheid voorkomt, moest de Godvruchtigheid aan 't beweegen brengen, de reden herroepen, en de rechtvaardigheid weder doen koomen, welke een valsche yver verdreeven heeft. Maar, men ziet in tegendeel, dat van die tyd, als wanneer men zich aan geweldenaary overgegeeven heeft, dezelve vermeerdert, men slaat dood, en men gaat van de moord tot het martelen en de allerwreedste straffe over. Saulus door het Christen bloed, waar van hy als noch slegts eenige droppelen had zien vloejen, verdorven, verzocht de vryheid te moogen hebben om hen te Damascus te vervolgen, dewyl hy geen prooi te Jerusalem meer vond, van waar de vervolging het meeste gedeelte der Christenen verdreeven had; daar was 't dat de barmhertigheid Gods hem afwachtte; hy wilde dat zyn genaade dwars door de beweegingen van razerny en haat, die hy voor zyn waarheid had, heen drong, ten einde op dat zyn uitvoering meer mocht doorstraalen. Men gist niet ligtelyk in welken tyd deze bekeering van den Heiligen Paulus voorviel; zommigen vervroegen dezelve en stellen ze in het eerste of tweede jaar na het lyden van J. Christus, om dat zy zich inbeelden, dat de nederdaaling van den Heiligen Geest op de Apostelen, het martelaarschap van den Heiligen Stephanus, en de bekeering van den Heiligen Paulus onmiddelyk elkanderen volgden. Maar, dewyl de Geschiedenis der Handelingen, die zeer verkort is, en meenigmaal zeer veel jaaren in weinig vaarzen besluit, verhaalt, dat de Heilige Stephanus een krachtig werktuig in Gods hand geweest was, tot de bekeering der Jooden, en dat hy groote wonderdaaden en zeer veel tekenen in de tegenwoordigheid van 't volk gedaan had, moet men hem eenigen tyd voor zyn Predikingen geeven, en het Martelaarschap van den Heiligen Stephanus, en de bekeering van den Heiligen Paulus, die dezelve volgde, vier jaaren na den dood van Jesus Christus, en het 37ste jaar van zyn geboorte verschuiven. Dewyl Saulus Damascus tot uitvoering van zyn oogmerk naderde, zag hy een weerstraalend licht, en hoorde een stem, welke hem by zyn naam riep; die geen, die sprak, was J. Christus, en daar toe maakt de Heilige Paulus een toepassing, dewyl hy staande houd, dat hy het zelve voordeel, als de andere Apostelen gehad heeft van J. Christus te zien. Men weet niet of God een wonderdaadige kracht aan 't gezigt van dezen Apostel gaf, dusdaanig, dat hy tot in den derden Hemel doordrong, om aldaar Jesus op zyn Throon te zien, of dat de Zoon Gods in het middelryk van de lucht nederdaalde. Dit laatste gevoelen is meer waarschynlyk. God zoude het gehoor zo wel als 't gezigt van den Heiligen Paulus moeten versterkt hebben, om hem de berispingen van zyn wreedheid tegens de Heiligen te doen hooren, of dat het geluid van deze stem wonderbaar groot was. Waarom God zo veel by naer onbegrypelyke wonderdaaden, zonder noodzaaklykheid, te doen uitvoeren? het is veel natuurlyker te zeggen, dat J. Christus, tot in het middel gedeelte van de lucht nedergedaalt, zich aan den Heiligen Paulus liet zien, en tot hem sprak. Het is waar, *dat de Hemelen hem tot aan het einde der Eeuwen moeten bevatten en besluiten*, maar, de gewoonlyke plaats van God op zyn Throon, en in de woonplaats van de heerlykheid belet de voorbygaande en zeldzaame verschyningen niet, gelyk die van den Heiligen Stephanus en den Heiligen Paulus, of gelyk die der aloude Aardsvaders waaren. Het is al te fyn te vermeenen dat Saulus uit het geslacht van den Koning Saul was, en dat J. Christus hem het zelve verwyt deede, 't geen David aan die Vorst had kunnen doen. *Saul, Saul, waarom vervolgt gy my?* deze naam was onder de Jooden gemeen, en 't was niet noodzaaklyk, van een Koninglyk geslacht af te daalen, om dezelve te voeren. Wyders Saulus, van een genoegzaam laag

en

Rom. de Hoge inv: et fec: Handel: Cap: 14: V: 11. I. Tindenberg Exc: cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXIII. AFBEELDING.

Daar d'Engel Gods kastyd den wreeden bloed tyran,
Word Paulus aangebeen, en door het vloekgespan
Weer met de dood gedreigt als 't hooft der God onteerders,
Hy ziet een nachtgezigt, waar door hy 't Land verlaat,
Terwyl de donderslag zyn kerker openslaat.
Een booze Geest verjaagt de Joodsche Geest bezweerders.

Rom. de Hoge invent: et fec: Handel: Cap: 27: V: 41. I. Lindenberg exc: cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXIV. AFBEELDING.

De dood' Eutychus word door Paulus opgewekt,
Die aan 't oproerig volk zyn leevens loop ontdekt,
Doch word door 't Roomich gezag geboejent weggezonden.
Alwaar hy voor den Troon zyn eigen zaak bepleit
En Vorst Agrippa werd verrukt door Godlykheid.
Schoon Paulus Schipbreuk leid geen adder kan hem schaden.

en arm geslacht, te Tharsus gebooren, en had gantsch geen verbintenis met de nakomelingschap der aloude Koningen van Israël. J. Christus verwyt aan Saul zyn geweldenaaryen tegens zyn uitverkoorenen, op een wyze, welke doet begrypen, dat hy een zo teeder belangen in onze ongevallen neemt, dat ons lyden zyn lyden is, en dat die geen, die de Kerk vervolgt, den oorlog niet den mensch, *maar God* aandoet.

De zending van Ananias. Vers 10.

(2.) Saul wierd door deze stem, welk tot in 't diepste van zyn hart doordrong, ter aarde geworpen, en begon zich de boetvaardigheid in te boezemen, *wat wilt gy, dat ik doen zal.* Hy trad in de stad van Damascus, door de zoldaaten geleid, die met hem waaren, want, hy had het gezigt verlooren. Hy verwachtte deelsgewyze de genaade van God in 't vasten en bidden; als wanneer Ananias, door den Heiligen Geest gedreeven, in zyn kamer trad, hem 't gezigt weder gaf en hem doopte. Hy begon aanstonds zo krachtig te prediken, dat de Jooden voor de kracht van zyn redeneeringen verstelt stonden.

Wederopstanding van Tabitha. Vers 36.

(3.) De andere Apostelen arbeidden mede in 't onderwyzen der volkeren, en het was om die reden, dat de Heilige Petrus Judea doorwandelde. Hy genas door Lydda trekkende een jichtige. Het gerucht van deze wonderdaad vloog aanstonds naer Joppe over, alwaar de Discipulen zeer bedroeft waaren over het verlies van een vrouw, welke veel aelmoessen uitdeelde, en gestorven was. Zy zonden om de Heilige Petrus af te haalen, om te zien, of hy geen hulpmiddel tegens den dood wist, hy kwam, en wekte door zyn gebeeden Tabitha weder uit den dood op, het welk zyn barmhertigheid by al het volk en byzonder by de Heidenen beminlyk maakte.

X. HOOFDDEEL, Vers 3.

De beroeping van Cornelius.

(4.) De Heilige Petrus was als noch te Joppe, alwaar de wonderdaad geschied was, als wanneer een zoldaat van Cornelius en twee zyner knechten hem kwaamen bidden, om hun Meester te gaan zien, die over een bende der inleegering van Cesarea bevel had. De zaak was van veel meer gewicht, als zy scheen. Cornelius was een dier Heidenen, die niets van den Joodschen Godsdienst aangenoomen had, als de eenheid van een God, en de gebeeden, die men voor hem uitstortte. De Proselyten van de eerste rei waaren niet verbonden de Wet naer te koomen, noch offerhanden te doen. De Schriftgeleerden vermeenen zelfs, dat by aldien zy de Feesten der Jooden naergekoomen, of den Sabbath geviert hadden, zy ter dood zouden gedoemt geweest zyn, of ten minsten, dat men hen geesselde, na dat men hen verklaart had, dat zy de uitterste straffe verdient hadden. Maar, die strengheid ziet niet als op de hedendaagse Jooden, want, de aloude Proselyten uit de Persen vierden den Sabbath. De Wet zelfs gebood hen zulks, zy oeffenden zelfs de gebooden van Noach, en baaden in het Voorhof der Heidenen aan, waar van wy gesprooken hebben. Dit was dan de Godsdienst van Cornelius; hy onderschraagde dezelve door aelmoessen, die ten Hemel opklommen, en hem een nieuwe bystand bewerkten. Een Engel daalde neder, om hem te onderrichten waar de Heilige Petrus was, en de Heilige Petrus geleidde hem tot Christus. De Apostel was in 't gebed, als hy een laaken aan de vier hoeken gebonden zag nederdaalen, waar in alle zoorten van dieren waaren, en hy hoorde ter zelver tyd een stem, welk tot hem riep; *slacht en eet.* Dit bevel verschrikte hem; om dat het zelve rechtdraads tegens de Wet streed. Hy vreesde, of het niet wel een verzoeking zyn mocht, hy weerde 't van zich af. Maar, het zelve bevel hem gegeeven zynde, begon hy de verborgentheid te begrypen. De Jooden geloofden, dat de Heidenen door de onreine dieren beteekent waaren geweest, welke de Wet hen verbood te eeten. Zy zagen hen als honden aan; aan welke het niet geoorlooft was het brood der kinderen te geeven. De Heilige Petrus was in deze dwaaling; als wanneer God hem deze twee waarheden ontdekte, de eene dat het Evangelium aan de menschen de vryheid gaf van alle zoorten van spyzen te eeten, en de andere, dat daar gantsch geen onderscheid tusschen de Grieken en de Jooden meer was. Inderdaad, de beroeping der Heidenen tot daar toe aan den Heiligen Petrus onbekent, nam door de bekeering van Cornelius en zyn geslacht een aanvang, die de Heilige Petrus, door dit wonderbaar gezigt onderwees, ging bekeeren en te Cesareën doopen.

XII. HOOFDDEEL. Vers 7.

Een Engel haalt den Heiligen Petrus uit de gevangenis.

(5.) De Heilige Petrus te Jerusalem wedergekeert zynde, leidde de Discipulen deze groote wonderdaad uit, waar door zy hem van een misdaad wilden beschuldigen; de vervolging verhefte zich ter zelve tyd, en de Heilige Petrus wierd door bevel van Herodes gevangen gehouden. Maar, hy vond in zyn gevangenis een nieuwen trap van Eer. Een Engel kwam by nacht zyn boejens verbreeken, de poorten openen, en hem in zeekerheid geleiden; een wonderdaad, welke de Kerk met verwondering en vreugde vervulde.

UITLEGGING

VAN DE CXXXIII. AFBEELDING.

Daar d'Engel Gods kastyd den wreeden bloedtyran,
Word Paulus aangebeên, en door het vloekgespan
Weer met de dood gedreigt als't hoofd der God-onteerders,
Hy ziet een nachtgezigt, waar door hy't Land verlaat,
Terwyl de donderslag zyn Kerker openslaat.
En booze Geest verjaagt de Joodsche Geest-bezweerders.

XII. HOOFDDEEL. Vers 23.

Herodes door een Engel geslaagen.

(1.) HErodes ontving een voorbeeldelyke straffe over zyn hoogmoed. Deze Vorst was van zyn geslacht bemint, aan welke hy had willen behaagen met het vervolgen van de Kerk, hy was zelfs by zyn nabuuren ontzaglyk, dewyl de bewoonders van Tyr en Sidon, verschrikt door de voorbereidzelen van den oorlog, welke hy tegens hen voerde, van hem de vreede kochten. Hy droeg zorge, op dat daar niets aan zyn geluk ontbrak, om zich by den Keizer Claudius smaaklyk te maaken, van wie Judea afhanglyk was, dewyl het een der Landschappen was, welke den Raad aan Augustus afgestaan had. Ten einde, om zich meer in de gunst van Claudius in te dringen, stelde hy speelen t'zyner eere in; dit was mooglyk, om dezelve veel plechtiger te maaken, dat hy aldaar de Koningen van Komagene, Pontus en Armenien toe getrokken had. Hy verscheen daar in een zilver Lywaat kleed, het welk zodaanige straalen verspreidde, dat zy de oogen verblindden; een goude poeder overvloedig door zyn haarlok gemengt voltrok deze pracht te verheerlyken. Hy sprak tot het volk met een welspreekentheid, die't zelve bekoorde, en begost deze man als een God te

doen zien. Men schreeuwde luids keels, *eene stemme Gods en niet der menschen.* De Jooden gaven nooit deze eernaam aan hun Koningen; maar, zy waaren alstoen door de bewoonders van Cesareen vervoert, die voor 't meeste gedeelte Afgodendienaars waaren, en onder wien deze Lofreden voor de Helden genoegzaam gemeen was. Herodes gevoelde een heimelyk vermaak door deze toejuigingen, die de liefde van 't volk en het denkbeeld, dat hy van zyn grootheid had, zo gevoelig beteekenden. God deed kennen dat hy de heimelyke gedachten van den mensch oordeelt; hy strafte dit inwendig vermaak, en sloeg Herodes met een wreede ziekte, welke by naer diergelyk als die van Antiochus den doorluchtigen was, die van de luizen opgegeeten wierd.

Zommigen zeggen dat Herodes een Heiden was, die niet naer Jerusalem optrok, gelyk als de Heidenen, om ten tyde van 't Feest aan te bidden; zyn wooning te Cesareen, een Stad welke van bygeloovigheden en Afgoderyen overvloeide, beteekende de zucht, welke hy voor dezelve hadde. De bestraffing van den Heiligen Joannes, die hem niet toeliet, de vrouw van zyn overleeden broeder te trouwen, beteekent dat hy geen Jood was, dewyl de Jooden hun broederen nazaaten verwekten. Maar, by aldien Herodes een Heiden was, hoedaanig zoude dan God de aanneeming van het Hoofdschrift van God gestraft hebben, dewyl de volkeren het zelve aan de Roomsche Keizers en de nabuurige Koningen gaven, zonder dat men diergelyke kastydingen gezien heeft? De misdaad was groot, om dat Herodes een Jood was, en de eenigheid en jeloerschheid Gods kennende, hy nimmermeer gedoogen moest, dat men hem beneevens 't Opperste Weezen stelde. Joannes den Dooper zoude hem niet bestraft hebben, by aldien hy een Heiden geweest was. De Kerk draagt geen zorg voor die van buiten, en die ongeloovigen hadden geen recht om aan haar eigen zuster te trouwen. Wyders Herodes Agrippa die door een Engel geslaagen wierd, was de man van Herodias niet, gelyk men hem onderstelt. Eindelyk, *Josephus* die, voor zo veel men daar van kan zeggen, Herodes kennen, en de Geschiedenis van zyn leeven weeten moest, verhaalt de uitmuntende leering, welke hy stervende den geenen gaf, die van een mensch een God hadden willen maaken, en den geen in den rei der onsterffelyken stellen, die de dood op een wreede wyze voor hun oogen wegsleepte, in het oogenblik dat God Herodes met de dood strafte. Om dat hy het Hoofdschrift van God in een algemeene toejuiging der volkeren ontfangen had, stond hy toe, 't geen J. Christus openbaar onderwees, dat hy God den Zoon van God was, om dat inderdaad d'een niet meer als een sterflyk mensch, en Jesus waarachtig God was.

XIV. HOOFDDEEL. Vers 12.

De Lycaoniers bidden den Heiligen Paulus aan.

(2.) Men wilde van den Heiligen Paulus mede een Godheid maaken, en de volkeren van Lycaonien, tot welke Barnabas en hy gevlucht waaren, brachten slachtoffers om dezelve aan hun voeten op te offeren. De oorzaak van dezen Godsdienst was een wonderdaad, welke de Heilige Paulus in de stad van Lystra gedaan had, doende door een woord alleen een mensch wandelen, die lam gebooren was. De Heidenen wisten, dat diergelyke wonderdaaden niet als door een bovennatuurlyke oorzaak konde voortgebracht werden, en op de verdichtzelen der Dichters gestelt, die hun Godsgeleerden waaren, hielden zy zich verzeekert dat hun Goden zomtyds uit den Hemel daalden, en dat zy de gedaante der menschen aannaamen, ten einde om niet bekent te zyn, en dat zy zich door eenige weldaad beroemt maakten. Men verhaalde verscheide verschyningen van Jupiter, die meenigmaal van gedaante veranderde, om zich de oogen van Juno te ontsteelen, en zyn overspeelen te verbergen. Mercurius was gemeenlyk den dienaar van zyn minneryen; maar, hy was ter zelve tyd belast met het woord voor de Goden over te brengen; zyn slangen-staf, welke een roede was, met twee gevleugelde serpenten omslingert, beteekende zyn welspreekentheid. Barnabas wierd door de Lycaoniers voor Jupiter aangezien, en den Heiligen Paulus voor Mercurius, om dat hy hen onderwees. Maar, d'een en d'ander, in plaats van deze Goddelyke eerbewyzingen met beleeftheid aan te neemen, wierden daar door afgeschrikt, en verscheurden door verontwaardiging en vreeze hun kleederen, en verklaarden, dat zy niet anders als menschen waaren, en naamen daar door gelegentheid om deze volkeren tot den waaren God te bekeeren.

XVI. HOOFDDEEL. Vers 9.

God zend hem naer Macedonien.

(3.) De Heilige Paulus nam, alvoorens Lycaonien te verlaaten, Timotheus aan, de zoon van een Joodsche vrouw, die het Christendom aangenoomen had, en van een Griek, aan wie deze vrouw getrouwt was; want, alhoewel het de Jooden niet geoorloft was afgodische vrouwen te trouwen, lieten de Joodsche vrouwen echter niet na zich aan de Heidenen door de trouw te verbinden. De Heilige Paulus zag hem voor een man van een groote hoop aan, en vermaatschapte zich met hem om mede te reizen en het Evangelium te prediken. Dewyl zy de inblaazingen van den Heiligen Geest opvolgden, predikten zy in klein Asia niet, God door een heimelyke reeden niet willende, dat zyn waarheid alstoen daar bekent wierd, alhoewel dezelve aldaar zedert groote voortgangen gedaan heeft. Daar verscheen een Engel in de gedaante van een mensch op zyn Macedonisch gekleed, aan den Heiligen Paulus, en onderrichtte hem, dat hy derwaards keeren moest, alwaar Timotheus eenige bloedverwanten van 's moeders zyde hadde, die geneegen waaren om 't Evangelium te ontfangen, en hy verliet, op dezen Hemelschen Raad, zyn eerste voorneemens, om eenige Kerken in de plaats, welke God hem beteekende, vast te stellen.

De deuren van zyn gevangenis openen zich. Vers 26.

(4.) Deze Predikers waaren niet lang te Philippes zonder zich te doen kennen. By gebrek van een Synagoge hadden de Jooden buiten de Stad aan den oever van de rivier een Kapel, daar zy baden. De Apostelen begaaven zich met hen derwaards, zy predikten, en deeden wonderdaaden. De vervolging verhefte zich mede tegens hen, men beschuldigde hen van een nieuwen dienst en Goden in te voeren, welke een Roomsche volkplanting zonder toelaating van den Raad niet konde toestaan. Dit was de gewoonte, dat den Raad oordeelde over het getal en de hoedaanigheid der Goden, die men in 't Ryk aanbidden moest. Het tweemanschap, 't welk in Philippes 't gezag voerde, liet de Apostelen, die men voor den voet van haar Richterstoel gesleept had,

had, bloedig geesselen, en zond hen by vervolg in de gevangenis. Zy zeegenden aldaar God en zongen zyn Lofzangen, geduurende de nacht, als wanneer een aardbeeving de gevangenis tot de grondslagen deed waggelen. De Stokbewaarder wanhoopende, dewyl de vlucht der gevangenen hem voor een wreede straf bloot stelde, wilde dezelve met zich te dooden, voorkoomen. De moord van zich zelfs was een zeer ligte zonde by de Heidenen, 't zelve wierd daar zomtyds voor een daad van moedigheid en groothartigheid aangezien. De Jooden waaren van dit beginzel niet vreemd, voor 't welke de Christenen een afschrik hebben. De Heilige Paulus hield den Stokbewaarder tegen, en zich van dien indruk bedienende, welke de wonderdaad op zyn gemoed bewerkt had, bekeerde hy hem, en doopte hem met zyn geslacht. De Gezaghebbers veranderden mede van gedachten en gedrag, en gingen zelfs de Apostelen in vryheid stellen, verwittigt zynde, dat zy Romynen waaren.

XIX. HOOFDDEEL, Vers 28.

Oproer te Ephesen voor den Tempel van Diana.

(5.) Daar was een andere beweeging tegens den Heiligen Paulus. Ephesen was aan Diana toegewyd. Haar Tempel was voor een der prachtigste Gebouwen van 't heelal beroemt. De bygeloovigheid verrykt meenigmaal den geenen, die dezelve dienen, en zeer veel menschen schynen godvruchtig, die 't minder zouden zyn, by aldien zy van het Altaar niet leefden. Alle Godsdienst, welke de rykdommen of de middelen van dezelve te verkrygen wegneemt, is haatelyk. Het Christendom beloofd geen schatten en eer als in den Hemel; gelyk haar dienst geestelyk is, beneemt zy de menschen het voordeel, 't welk zy van de beeldenissen en beelden trekken. Dewyl men te Ephesen den Heilige Paulus de aanbidding van een God alleen hoorde prediken, en de ydelheid der Afgoden van 't Heidendom doende zien, vynsden de werklieden, die een groot getal van kleine zilvere Tempelen, welke de gedaante van den grooten Tempel van Ephesen hadden, en waar in een Beeld van Diana was, verkochten, ziende, dat met het omver werpen van dezen Godsdienst, men hen een groot voordeel ontroofde, in gramschap voor de Godin ontstooken te zyn, terwyl zy voor hun gierigheid pleitten; zy beroerden het volk, 't welk haar verbintenis betuigde, met geroep van *Groot is de Diana der Ephesiers.*

Een verstandige Overigheid zette het volk ter needer, en trok den Heiligen Paulus uit het gevaar, daar de bygeloovigheid en gierigheid der Ephesiërs hem voor bloot gestelt had. Hy verliet kort daar na de Stad. Het Evangelium liet echter niet na te zegenpraalen, om dat daar een volkryke Kerk was, waar in de Heilige Joannes week op het einde zyner dagen, en waar van Timotheus Bisschop geweest is.

UITLEGGING

VAN DE CXXXIV. AFBEELDING.

De doodd' Eutychus werd door Paulus opgewekt,
Die aan 't oproerig volk zyn leevensloop ontdekt.
Doch word door 't Roomsch gezag geboejent weggezonden.
Alwaar hy voor den Throon zyn eigen zaak bepleit,
En Vorst Agrippa werd verrukt door Godlykheid.
Schoon Paulus schipbreuk lyd, geen adder kan hem wonden.

XX. HOOFDDEEL, Vers 10.

Wederopstanding van Eutychus

(1.) DE Heilige Paulus zich op een zondag in de Stad van Troas vindende, vergaaderde hy aldaar de geloovigen om 't Nachtmaal te vieren; men hield het zelve alstoen des avonds, het zy dit uur bekwaamer was om de vergaaderingen der Christenen geheim te houden, het zy mede, om dat de geloovigen te dezer uur alstoen een maaltyd van barmhertigheid hielden, 't welk men door de viering van 't Heilige Sacrament besloot. De Heilige Paulus deed aldaar een aanspraak; dewyl hy een langen tyd predikte, sliep een zyner toehoorders Eutychus genaamt, en viel uit het venster dood ter aarde. Zyn onachtzaamheid was misdaadig, en het gelykt dat den Heiligen Paulus hem in de armen van den dood, die hem overweldigt had, moest laaten. Maar, God vergeeft de onwillige misdaaden, en welke een natuurlyke zwakheid voortbrengt; hy nam geleegentheid om zyn vermoogen en heerlykheid te bevestigen, met hem 't leeven weder te geven. de Heilige Paulus liet alleenlyk den noodzaaklyken tyd verloopen, om te doen begrypen dat het geen enkele bezwyming, maar, een waarachtige, en weezendlyke dood was, ten einde op dat men hem niet zoude kunnen verdenken, van 't volk door een valsche wonderdaad te bedriegen, en hy wekte dezen jongman by gevolg weder van de dood op. Het welk een groote leering voor hem was, om *hem tot waaken en bidden te verplichten, uit vreeze van in verzoekingen te koomen.*

XXI. HOOFDDEEL. Vers 27.

Oproer te Jerusalem tegens den Heiligen Paulus.

(2.) De Apostel hernam by gevolg zyn reize, en beyverde dezelve te meer, om dat hy te Jerusalem wilde zyn, om aldaar het Pinksterfeest te vieren. Men verwittigde hem op den weg, dat hy daar een geweldige vervolging moest ondergaan. *Agabus* voorzeide hem dezelve. De Heilige Paulus konde aan de waarheid van deze voorzegging niet twyffelen. Men had onder de Regeering van *Claudius* de doodelyke uitwerkzelen van de hongers nood gevoelt, welke deze zelve *Agabus*, al eer zy voorviel, voorzegt had. De Heilige Paulus konde het gevaar ontvluchten, met den weg naer Jerusalem te verlaaten, om dat hy aldaar moest gebonden worden. Maar verzeekert zynde, dat men voor God niet vluchten, noch de beveelen van zyn voorzienigheid niet bespotten kan, gelyk het voorbeeld van Jonas zulks vertoont, gaat met een onwrikbaaren moed en een brandenden yver, voor de eer van zyn Meester vervult, voort, en treed het gevaar tot in den Tempel onder de oogen. De droefheid en traanen van zyn vrienden hielden hem een weinig op; maar, zich boven al de natuurlyke beweegingen opheffende vertroost hy zyn vrienden, berispt hun tederheden, en gaat standvastig derwaarts, alwaar hem 't gevaar verwacht.

Te Jerusalem gekoomen zynde, verhaalde hy aan den Heiligen Jacobus en de Priesters, welk een voortgang 't Evangelium onder zyn bediening gewonnen had. Weinig dagen daar na stonden de Jooden om twee redenen tegen hem op, de eene, om dat deze Apostel de Wet vernietigde, door het wegneemen van de besnydenis, en andere plechtigheden, welke Mozes ingesteld had. De beschuldiging was valsch; want, het was waar, dat de Heilige Paulus de Heidenen, die het Christendom omhelst hadden, van dit juk ontslaagen had; het was mede waar, dat hy alle deze plechtigheden als onnut aanzag, dewyl de doop in de plaats van de besnydenis getreeden was, en dat de plechtige Wet door den dood van J. Christus vernietigt was; onderwylen stond de Heilige Paulus, die bevreest was de Jooden te verwilderen, door hen al 't geen daar gevoelig en prachtig in den Godsdienst was, te ontneemen, en die de Synagoge met eere wilde ten graave leiden, het ge-

bruik dier plechtigheden noch toe, en kwam verzelt van zeven mannen in den Tempel die hen alle in beloften verplicht hadden, om zich te doen reinigen. Maar, in de tweede plaats beklaagden zich de Jooden, dat hy den Tempel onteert had, om dat zy zich inbeeldden, dat hy aldaar een jong man van Ephesen *Trophimus* genaamt, had doen intreeden, die een Heiden van zyn oorsprong, en Christen geworden was. Daar was in den tweeden Tempel *het voorhof der Heidenen*, daar de Heidenen konden aanbidden. Maar, het was een ongerymde misdaad van hen tot in den Tempel met de overige Israëliten te leiden. Het oproer, door deze twee, alhoewel valsche beschuldigingen, veroorzaakt, was zo groot dat de Bevelhebber genoodzaakt was eenige benden derwaarts te zenden, en zich daar na toe te vervoegen, om den Heiligen Paulus uit hun handen weg te neemen, om dat men hem, zonder dat, instukken zoude gehakt hebben.

XXIII. HOOFDDEEL. Vers 23.

Men leid hem naer Cesareën.

(3) De Jooden in wanhoop vervallen, wegens dat men hen hun prooi ontroost had, wierden raazend, en men zette dezelve dolligheid, en 't geen men een yver van Godsdienst noemt, zo ver voort, dat veertig mannen een eed zwoeren, van noch te zullen eeten noch drinken, voor en al eer zy den Heiligen Paulus omgebracht hadden. Het geheim wierd door zyn neef ontdekt, en de Bevelhebber verydelde hun voorneemen, met het overvoeren van zyn gevangen onder een goede wacht naer Cesareën.

XXVI. HOOFDDEEL, Vers 1.

Hy pleit voor Agrippa.

(4.) Hy bleef daar twee jaaren onder Felix. De Bevelhebber, die in groote achting by den Keizer Claudius was, wierd in Judea gezonden, na dat *Cumanus* ter oorzaak van zyn uitmergeling der onderdaanen in banlingschap verzonden, daar uitgetrokken was. Hy had Drusilla, een dochter van Agrippa de eerste, getrouwt. *Tacitus* maakt van haar verkeerdelyk een nicht van Cleopatra en Marcus Antonius; deze was een Joodin, en had haar man verstooten om met Felix te trouwen, en haar zuster, welke zy haatte, weerstand te bieden. De Heilige Paulus pleitte voor haar, en voor Felix haar man, hy sprak hen zo krachtig van het toekoomend oordeel, dat deze Bevelhebber daar door beweegt wierd. Hy leerde, dat het een ontzaglyke zaak was in de handen van den leevendigen God te vallen. Maar, hem gebeurde, 't geen gemeenlyk de hoovelingen gebeurt, zy hooren met vermaak de welspreckende menschen, die hen van 't andere leeven spreeken, en van de noodzaaklykheid van daar aan te denken, maar, de zorgen van heur geluk en de vermaaken wisschen wel haast deze ligte indrukzelen uit. Een nieuwe beweeging volgt de eerste in plaats, welke heilzaam was. Men vergeet zyn plicht, men ziet de waarheid onverschillend aan, en God straft deze verachting met verhardheid.

Felix ontruimde zyn Bevelhebberschap, en Festus trad in zyn plaats. Het was onder dezen nieuwen bevelhebber, dat de Koning Agrippa te Cesareën kwam, en den Heiligen Paulus begeerde te hooren. Daar zyn twee Agrippaas geweest, men zegt, dat de eerste deze Herodes was, wien de Engel sloeg, en mede Agrippa genaamt was; hy had een zoon van een zeer zachten aart, die zich meenigmaal tegens de geweldenaaryen der Jooden aanstelde, om dat hy de gevolgen daar van voorzag. En het was Agrippa de tweede, die de verwoesting van Jerusalem overleefde, voor wie de Heilige Paulus zyn zaak bepleitte in 't 55ste Jaar van J. Christus. Een zeeker nauwkeurig onderzoeker vermeent, dat *Josephus* den naam van *Agrippa* bedrieglyk aan Herodes gegeeven heeft, ten einde om te doen gelooven, dat de Heilige Lucas, die hem nooit zo noemt, zich bedroogen heeft, en dat, dewyl de Christenen het verhaal van den Heiligen Lucas voor dat van *Josephus* moeten stellen, waar van men 't bedrog door zommige gedenkpenningen ontdekt, men staande houd, dat zulks onder Agrippa den eersten, den zoon van Herodes voorviel, dat de Heilige Paulus sprak. Dat Berenice zyn vrouw en niet zyn zuster was, en dat uit dit huuwlyk een Agrippa de tweede sproot, die onder *Domitianus* geleeft heeft. Maar, deze meening is zo veel zwaarigheden onderworpen, en van zo zwakke bewyzen onderschraagt, dat het beeter is op den gebaanden weg te wandelen, als zich door een zeer onzeekere nieuwigheid te onderscheiden. Het was dan onder Agrippa den tweeden, dat de Heilige Paulus zyn verdeediging deed, welke zo redenmaatig aan dezen Vorst voorkwam, dat hy hem zoude ontslaagen en in vryheid gestelt hebben, by aldien hy zich niet alvoorens op den Keizer beroepen had.

XXVII. HOOFDDEEL. Vers 41.

Hy lyd schipbreuk, hy schad een adder van zyn hand.

(5.) Dit beroep veroorzaakte hem geweldige moejeylkheden; men zond hem ter zee naer Romen, alwaar hy zich verscheide reizen voor de poort des doods zag. De schipbreuk ontkoomen zynde, liep hy in een ander gevaar. Een adder door de warmte der takken, waar onder zy verborgen was, ontstooken, hechte zich aan zyn hand, maar hy schudde haar af en gevoelde het minste uitwerkzel niet van haar beet. Men zag alstoen de onstandvastigheid der ydele gevoelens van 't gemeen. De Heilige Paulus door de adder gebeeten, scheen hun een godloos mensch te zyn, wie de Godlyke rechtvaardigheid in alle plaatsen vervolgde, en een oogenblik daar na scheen die zelve Heilige Paulus van de dood bevryd, welke het venyn van de adder hem veroorzaaken moest, een God te zyn. Zy bedroogen zich evenmaatig in 't een en 't andere dezer oordeelen, die zy al te haastig velden. De Apostel deed noch veel grooter wonderdaaden in 't zelve Eiland, 't welk hy drie maanden daar na verliet, om zich naer Romen te begeeven; en 't is door het verhaal van zyn aankomst aldaar, dat de Geschiedenis der Handelingen in 't jaar 56 na J. Christus, en het derde jaar van Neroos Regeering eindigt.

UITLEGGING
VAN DE CXXXV. AFBEELDING.

De Zendbrieven der Heilige Apostelen Paulus, Jacobus, Petrus, Joannes en Juda.

Gods kruisheld Paulus staat op Salems Tempel-trap,
Wiens Godgewydde mond leert Heil'ge weetenschap,
Terwyl hy word verzelt van tweepaar Martelaaren,
En Christus Kerk met hoop, geloof en liefde praalt,
Alwaar de Heil'ge Geest van booven neederdaalt,
En 't licht van 't Nieuw Verbond bestraalt de Kerkpilaaren.

(1.) DE Heilige Paulus was van Tarsis in Cilicien, een Land, dat ter oorzaak van de dronkenschap der bewoonders zeer berucht was. Daar was echter een beroemde Hoogeschool in deze Stad, daar de verdeedigers van den styl van den Heiligen Paulus vermeenen, dat hy zich in weetenschappen geoeffent heeft. Men schryft dezen Apostel een doorluchtige geboorte toe, om dat hy een burger van Roomen was. De bewoonders van Tarsis niet alle

die

Rom: de Hoge inv: et foc: I. I. indenberg exc: cum Privil:

DE ZENDBRIEVEN
der Heilige Apostelen
PAULUS, JACOBUS, PETRUS, JOANNES en JUDA.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXV. AFBEELDING.

Gods kruisheld Paulus, staat op Salems Tempel-trap,
Wiens Godgeweydde mond leert heil'ge weetenschap,
Terwyl hy word verselt van twee paar Martelaaren,
En Christus Kerk met hoop, geloof en liefde praalt,
Alwaar de Heil'ge Geest van boven nederdaalt,
En 't licht van 't Nieuw Verbond bestraalt de kerk pilaaren.

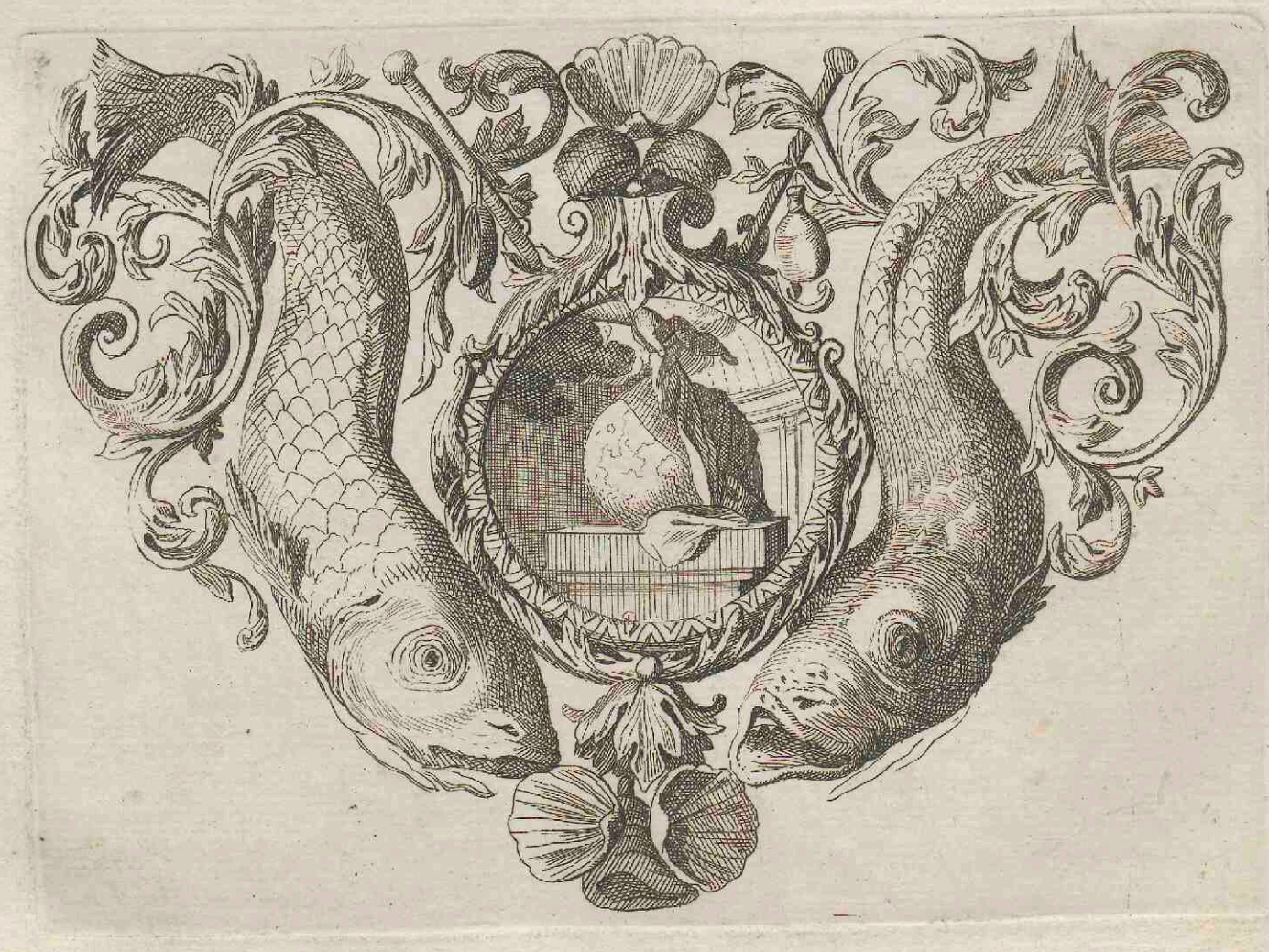

die zelve voordeelen door hun geboorte bezittende, moeften de ouders van *Saul* eenige aanmerkelyke dienft aan 't Ryk gedaan hebben, om dezelve verdient te hebben. Men verzeekert mede, dat hy geen tenten maar *tapyt-werk maakte*, om den tyd te verdryven, of veel eer om aan de geftelde richtfnoer van de Rabbynen te voldoen, hier in beftaande, *dat de arbeid der handen aan de oeffening van de wet gevoegt moet zyn:* dusdaanig was de Koning Jofias een looper, en *Jothanam een* fchoenmaaker. Maar ik weet niet, waarom men in gedachten neemt, van eenige aanzienlykheid aan den Heiligen Paulus te geeven, die voor ons niet als door de gaaven van genaade, ontzachlyk moet voorkoomen. Het handwerk van een *tentemaaker*, 't welk hy meenigmaal oeffende, om zyn koft te winnen, bewyft evenmaatig zyn armoede en nederige geboorte. Hy was aan de voeten van Gamaliël onderweezen, en wierd een yvrig leerling voor zyn Meefter en de wet. De eerfte daad, die ons hem doet kennen, was wreed, en kwam met een man van aanzien niet over een, van de mantels te bewaaren, terwyl men den Heiligen Stephanus fteenigde, en by vervolg voor wachtmeefter te fpeelen, om de Chriftenen, die hy ontdekken konde, gevangen weg te fleepen. Zyn bekeering, welke op een en 't zelve oogenblik voorviel, dat hy een wreed vervolger en een Tyger was, die naer 't Chriften bloed dorfte, was geheel wonderbaar. Jefus, die hy mooglyk, geduurende zyn gantfche leevensloop nooit gezien had, fprak tot hem uit den Hemel. Men gelooft dat dit inzicht van Gods Zoon noodzaaklyk was, om hem een Apoftel te maaken; hy wierd een der grootfte verkondigers van 't Evangelium, en doorwandelde by naer 't geheelal, om aldaar Kerken te ftichten, om welke reden men hem by de Zon vergeleeken heeft, die in het Ooften opgeftaan was, en in het Weften te ruft gaat; want hy ftierf te Romen. Hy was zo veel te bekwaamer tot de bekeering der Heidenen, om dat hy hun Dichters en fchriften geleezen had. Daar is niet een der Heilige Schryvers, die zo verre de verborgentheden van den Godsdienft doorgrond heeft, hy heeft 's menfchen nietigheid, zyn onvermoogen tot de goede werken, en d'onvolmaaktheid van onze deugden op een wyze, welke men nieuw kan noemen, ontdekt, en dit heeft hem de *Leeraar van de genaade* doen noemen. Wy worden alle Pelagianen gebooren, en al de Schriftgeleerden, ten tyde van den Heiligen Paulus, waaren het door oeffening en overdenking, zy gaaven weinig om God, en veel om de menfchen. De Heilige Paulus heeft het recht van God over 't fchepzel weder opgerecht, en de noodzaaklykheid van een genaade, welke van de weerftand der herten zeegenpraalt. Nooit verneederde een menfch zyns gelyken laager, nochte eenig menfch hefte zich door zoeter vertrooftingen, machtiger byftand, en edeler hoop weder op, als hy. Hy heeft door een aaneenfchaakeling van waarachtige bewyzen de ydelheid der offerhanden voor de verzoening der zonden laaten zien, en de noodzaaklykheid van een veel uitmuntender flachtoffer vaft geftelt. Hy heeft de Godheid van J. Chriftus, die hy boven de Engelen verheft, en door al de bewoonders van den Hemel en de aarde doet aanbidden, veel klaarder als de Heilige Joannes beweezen. Zyn zedeleering is ftreng. Welk een liefde hy voor de Kerken, die hy opgerecht had, gevoelde, heeft hy dezelve nooit in zyn beftraffingen gefpaart, gelyk zulks door die der Korinthiers blykt. Men heeft hem de *Cilicifche fpreekwyzen* verweeten, die zeer meenigvuldig in zyn werken zyn, en een man, die in dat Landfchap opgebracht was, onvermydelyk waaren. Maar, hy laat niet na van zich klaar uit te drukken. Hy wierd tot in den derden Hemel opgenoomen, alwaar hy onuitfpreeklyke woorden hoorde, en diergelyke wonderen zag; een voorregt, dat God aan niemand, als aan hem, toegeftaan heeft; hy eindigde zyn leeven door het martelaarfchap te Romen, onder de Regeering van Nero.

(2.) De Heilige Jacobus was een volle neef van J. Chriftus, want hy was de zoon van *Cleophas*, de broeder van Jofeph, en wat meer is, hy was de Zoon van Maria, de zufter van de maagd, een zeer godvruchtige vrouw, welke haar neef tot aan den voet van 't kruis volgde. De aller aloudfte Schryvers hebben veel zaaken van den Heiligen Jacobus gezegt, welke valfch of verdacht fchynen. Die geen, die hem een goude plaat doen draagen, en in 't Heilige der Heiligen doen intreeden, door een voorrecht, 't welk hy byzonder had, in weerwil van zyn Chriftendom, en zyn Bifschoppelyke waardigheid, kennen de eenvoudigheid der eerfte Chriftenen, noch de ftrengheid der Jooden tegens hen niet. De Oudvaders fchryven hem noch, ik weet niet, hoe veel ftrengheid toe, waar door men vermeent, dat hy de eerbied der Jooden tot zich trok. Zy noemen hem *het Hoofd en de Bifschop der Apoftelen.* Ter oorzaak om dat hy in den ftoel te Jerufalem geplaatft is geweeft; redentwift men, of het J. Chriftus of de Apoftelen zyn geweeft, die hem het Bifschoplyk gezag opgedraagen hebben, en die hem tot dit Bisdom verbonden hebben, als of men niet wift, dat de Apoftelen zich aan geen byzondere Kerken bonden, en dat de noodzaaklykheid alleen hen aldaar, geduurende eenige tyd, veftigde. Hoedaanig zal men zich inbeelden dat de Heilige Jacobus na de zending, die hy van J. Chriftus en het nederdaalen van den Heiligen Geeft had ontfangen, de ordening noodig hadde? Hy bleef zonder twyfel, na de verftroojing der andere Apoftelen te Jerufalem. En dat is 't geen aanlyding gegeeven heeft om te zeggen, dat hy Bifschop daar van was; hy ftierf daar martelaar; maar, de Gefchiedenis van zyn martelaarfchap komt zo verdicht voor, dat men moeite heeft, dezelve te gelooven. Het is zelfs waarfchynlyk, dat men in de Gefchiedenis van Jofephus, 't geen hem aangaat, ingevult heeft, want daar is geen fchyn van waarheid, dat deze Gefchiedenisfchryver, voor zyn Godsdienft yverende, de dood van een Apoftel van J. Chriftus, als een oorzaak van de verwoefting van den Tempel en 't geheele geflacht aangezien heeft, hy heeft niet als een eenige brief nagelaaten, welke hy tegens zeekere menfchen zaamenftelde, die de uitdrukzelen van den Heiligen Paulus misbruikende, door het geloof wilden gerechtvaardigt zyn, zonder de goede werken te oeffenen. Men heeft eenige tyd aan de Godlykheid van dezen brief getwyffelt, maar, zy is eindelyk algemeen aangenoomen.

(3.) De Heilige Petrus is al te veel bekent, om van hem in een plaats te fpreeken, daar wy verplicht zyn om onze gedachten te verkorten; zyn eerfte brief is hem waardig. Maar het onderfcheid van den ftyl, welke men in den tweeden aanmerkt, heeft een langen tyd doen twyffelen, of dezelve van de hand van dezen Apoftel konde zyn. Onderwylen voert dezelve zyn naam; het fchynt zelfs, dat den fchryver by de wonderdaad van de gedaanteverandering op den berg Thabor tegenwoordig geweeft is. Eindelyk, de onderfcheidentheid van den ftyl kan uit die van den ouderdom fpruiten; en de Heilige Petrus heeft dezelve mooglyk in zyn ouderdom, als zyn vuur uitgeblufcht was, gefchreeven.

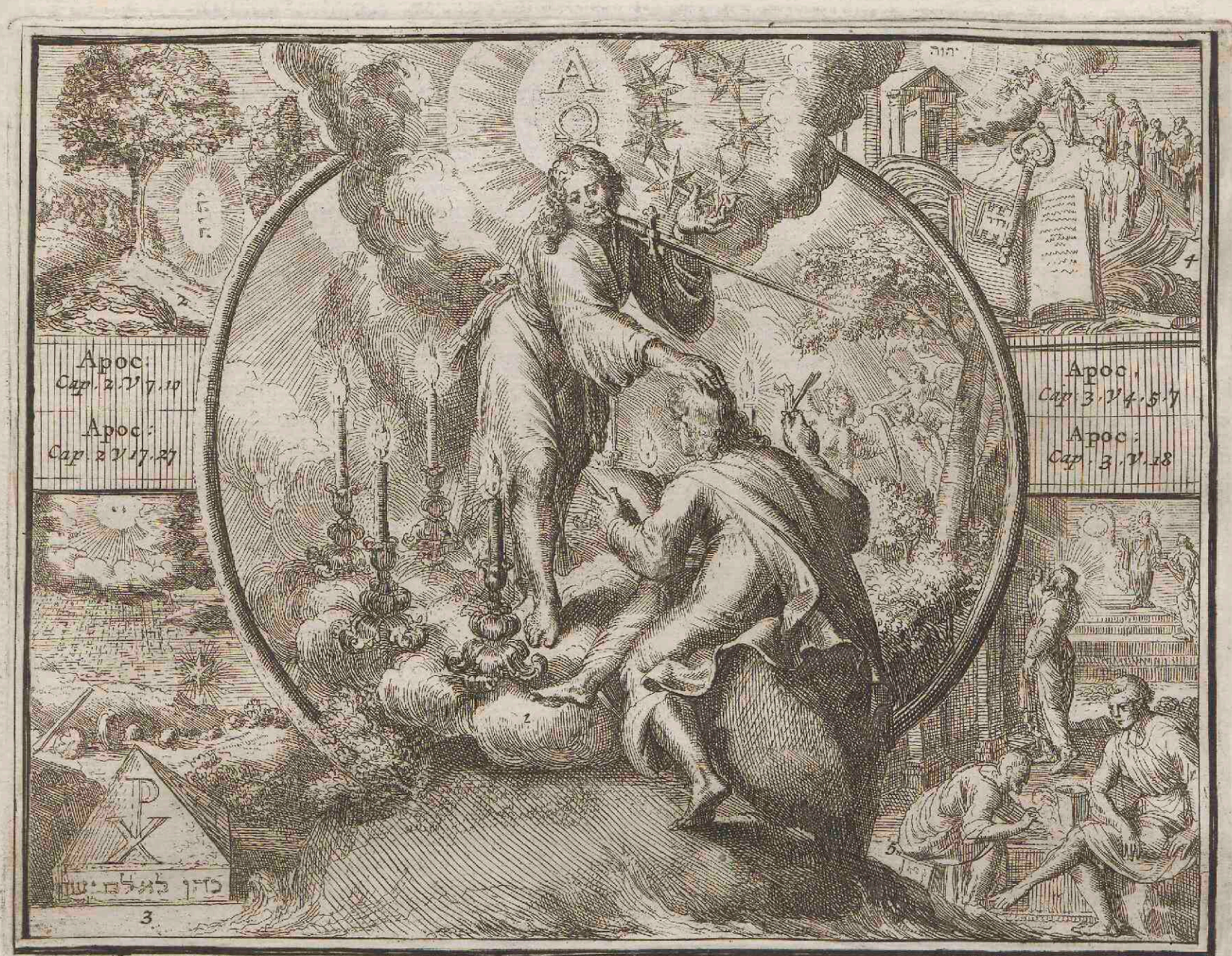

R: de Hooge inv: et Fec: Apoc: Cap. 1. V. 16. I. Lindenb: exc: cum Privil.

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXVI. AFBEELDING.

Het eiland Patmos bergt Joannes Gods gezant,
Die 's vyands wrok ontvlucht en 't heilloos Vaderland,
En schryft in Asien aan Christus Heil'ge schaaren,

WYl Jesus Christus is ten Heemel afgedaalt,
En in het blinkend kleed en goude gordel praalt,
Verspreit zich 't Heemelsch vuur, uit 's Heilands oog gevaaren
Daar 't dubbeld snydend zwaard uit Jesus lippen vloeit,
Wiens voeten blinkend' zyn gelyk metaal dat gloeit,
Terwyl zyn stem verbeeld 't gedruis der waaterbaaren.

Zyn linkerhand bevat de zeven sterren krans,
Het groot gezantschap Gods vol heerlykheid en glans,
Bewaarders van het licht der goude kandelaaren,
Terwyl zyn rechterhand Joannes hoofd bedekt,
En in Gods lieveling weer nieuwe geesten wekt,
Om 's Heemels raad bestuit te schryven in zyn blaaren.

Hy sterkt hen in 't geloof door 't Zaaligmaakend woord
Dat aan 't Godvruchtig volk, het Christendom bekoord,
En God hem in den Geest heeft willen openbaaren.

Ephesen word de vrucht van 's leevens boom belooft,
En 's Smirnen 's heemels kroon op 't zeegepralend hoofd,
Den Keursteen Pergamum, met Christus naam beschreeven.
En 't Heemels heilig Mann' haar toegevloeit van ver,
Daar Thiatiren straalt gelyk de morgenster,
Wiens vyand, als een vat verbryzelt, raakt om 't leeven.

Daar Sardus word gekleed in 't blinkend Feest gewaad,
Wiens naam in 't leevens boek door God geschreeven staat,
Treed Philadelphia door 's Heemels poort naêr binnen.
Terwyl Laodice geloutert goud ontfangt.
En 's Waarelds Heiland klopt wiens Godlykheid verlangt,
Naêr 't Heilig Avondmaal met die zyn woord beminnen.

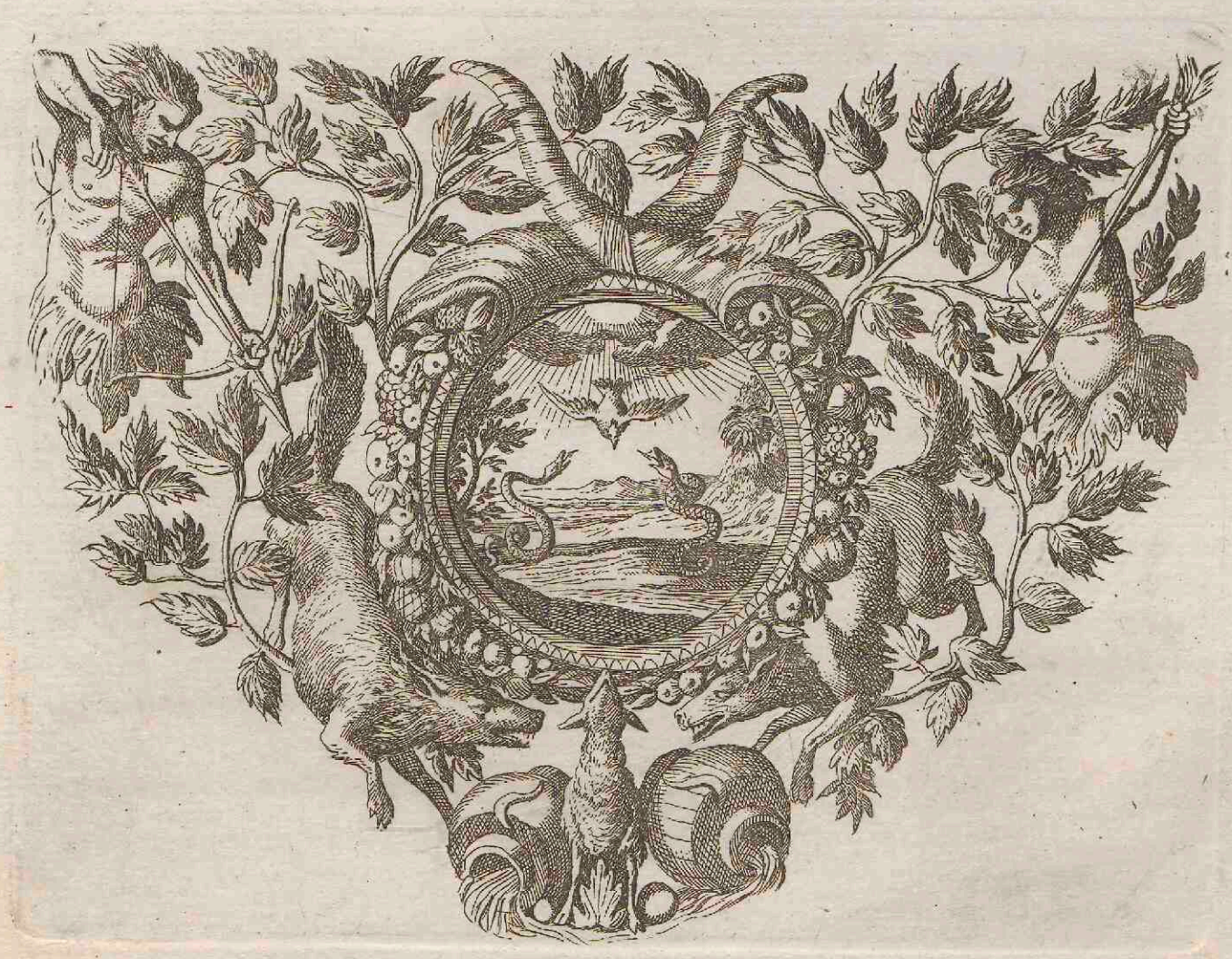

(4.) De Heilige Joannes heeft zyn naam aan 't hoofd van zyn brieven niet gestelt; het welke eenige zwaarigheid veroorzaakt heeft, by zonderlyk over de twee laatste. Men vermeent dat de eerste aan de Parthen geschreeven is, om dat men dit opschrift daar van in zommige afschriften gezien heeft, maar, mooglyk, dat men 't zelve daar niet gestelt heeft, als op de overlevering, die den Heiligen Joannes in dat land doet overgaan, om het Evangelium aldaar te prediken. Daar is weinig aan geleegen, te weeten, aan wie dezelve toegeschikt was, die geenen, welke de zachtmoedigheid en de barmhertigheid beminnen, vinden daar de gebooden van deze deugd op een treffende wyze, en welke zelfs den geenen dezelve inboezemt, die ze noch niet bezitten, by aldien gy wilt, dat uw hart door de liefde omhelst zy, overweegt 't geen de Heilige Joannes zegt. *Alle zyn woorden zyn zo veel vonken van de Goddelyke liefde*, zeide *Gregorius* de Groote. Zyn tweede brief is kort, en luid aan een edele vrouwe, welke het Christendom aangenoomen had. Men weet niet of de naam van *Electa*, welke de Heilige Joannes haar geeft, haar naam, of wel een loftuiging is, met haar als een achtbaare vrouwe aan te zien. Men weet mede niet wie Cajus was, aan wie de derde brief geschreeven is. De Heilige Paulus heeft van twee perzoonen van dien naam gesprooken, en mooglyk, dat deze noch een derde was. Het blykt door de derde brief, dat de verdeeltheid alreeds in eenige Kerken van Asia de overhand had, en dat daar een Bisschop aan 't hoofd van eene dezer Kerken was, die tegens den Heiligen Joannes opstond, en voor de brief, welke deze Apostel geschreeven had, geen achting betoonde te hebben, en die gedwaalt heeft. Dusdaanig is 't, dat de Heilige Paulus in de Kerk van Corinthen, welkers grondslag hy gelegt had, weerstand vond.

(5.) De Heilige Juda was een neef van J. Christus, en de broeder van den Heiligen Jacobus. *Eusebius* en *Epiphanes*, die van veele Oudvaderen gevolgt geweest zyn, hebben gelooft, dat hy de halve broeder van J. Christus was, om dat hy de zoon van Joseph was, die een voorige vrouw gehad hadde, al eer hy met de Heilige Maagd Maria trouwde; de Evangelisten verhaalen, dat Maria, de moeder van Joseph, en Jacobus aan de voet van het kruis waaren, en men besluit daar uit, dat zy *de moeder van J. Christus was*, dewyl de Evangelisten anderzints deze Heilige Vrouw zouden vergeeten gehad hebben, welke haar zoon tot aan het straftooneel en de dood volgde, *stabat prope crucem mater dolorosa*. Maar, de Heilige Joannes zegt twee zaaken, de eene dat Jacobus de broeder van den Heiligen Juda de zoon van Alpheus was. Deze twee Apostelen waaren dan uit Alpheus de broeder van Joseph gesprooten, hy voegt daar by, dat de Heilige Maagd aan den voet van 't kruis was met Maria de moeder van Cleophas of Alpheus, dusdaanig zag de moeder der twee Apostelen het lyden van haar neef, benevens de Heilige Maagd die zyn moeder was. De Heilige Joannes heeft gevult, 't geen de andere Evangelisten ontbrak, en men is niet verplicht om Maria, de moeder van den Heiligen Juda, met de Maagd te ondermengen, om de moeder van J. Christus aan den voet van 't kruis te vinden.

Men geeft drie naamen aan dezen Apostel Juda, Lebbeus, en Thaddeus, zonder dat men de reden van dit onderscheid ontdekken kan. Men heeft gezegt, dat 't eene de plaats van zyn geboorte beteekende, om dat daar in Galilea een stad was, welke men Lebba noemde, maar *Lichtfoot* heeft zich bedroogen, want daar is geen stad van die naam in Galilea geweest, men kent alleenlyk eene min of meer daar naer luidende, waar van *Plinius* spreekt, welke Jebba genaamt was. Men heeft mede gezegt, dat Juda en Thaddeus dezelve naamen waaren, doch op verscheiden wyzen door de Jooden en Syriers uitgesprooken, maar deze gissing is stout. Men is van gevoelen dat Thaddeus door den Heiligen Thomas aan den Koning Agbares gezonden wierd, om hem te bekeeren, maar, deze zending door een Apostel van een ander is een harssendroom, zy handelden alle met een evenmaatig gezag, en onder de beveelen van den Heiligen Geest, die hen bezielde. Wyders is de bekeering van dezen Koning Agbares een dier verdichtzelen, welke men ingebeeld heeft, om den Christelyken Godsdienst een eer aan te doen.

Eindelyk was de Heilige Juda getrouwt, dewyl Domitianus zond om deze neeven, als de overgebleevenen van het huis Davids, te haalen. Inderdaad de Heilige Juda een neef van de maagd zynde, daalde uit het Koninglyk huis. Domitianus vreesde, dat men zich van dat voorwendzel mocht bedienen, om nieuwe opschuddingen in Judea te maaken; maar, de armoede der nakoomelingen van den Heiligen Juda gekent hebbende, zond hy dezelve wederom gerustelyk naer huis. Men zegt dat deze zoort van martelaarschap de Christenen verplichtte, van dezelve Bisschoppen te maaken, en dat zy tot onder de Regeering van Trajanus geleeft hebben. Dus was het geslacht, den naam en de nakoomelingschap van den Heiligen Juda.

Hy schreef zyn brief ter oorzaak van eenige ketters, uit het Joodendom voortgesprooten, die den Christelyken Godsdienst door onreine zeeden onteerden. Men vermeend dat het de *Gnostiken* waaren, die zich voortplantten. Want Juda leefde een langen tyd na de andere Apostelen, en het meeste gedeelte der zelven waaren gestorven, als wanneer hy dezen brief schreef.

Daar zyn drie zaaken die veel zwaarigheid en moeite in zyn brief baaren. Eerstelyk, spreekende van de gevalle Engelen, schynt hy hun misdaaden by die van Sodoma te vergelyken. Zoude de Heilige Juda de inbeelding der Jooden aangenoomen hebben, die door deze woorden misleid; *de Zoonen van God zagen, dat de dochteren der menschen schoon waaren*, gelooft hebben, dat de Engelen op de aarde nederdaalden, en zich met heur verdorven. Deze zonde zoude genoegzaam met die van Sodom overeenkoomen, dewyl d'eene zo wel als d'andere *tegens de natuur* zoude zyn. Men poogt de zwaarigheid weg te neemen, met te zeggen, dat het geen Engelen, maar de booden en verspieders waaren, die Mozes in 't Land van Canaän zond, maar, de uitlegging is al te driftig. Men moet liever zeggen dat de overeenkomst tusschen Sodoma en de Engelen op de straffe uit ziet, *God heeft de geenen verwoest, die niet gelooft hebben*. Zo wel *d'Engelen die hun oorsprong niet bewaart hebben, als Sodoma en Gomorrha*. Ten tweede, dezelve Heilige Juda voert d'Aards-Engel Michaël in, die om het lichchaam van Mozes tegens den Duivel stryd. Deze stryd van den Aards-Engel met den Duivel, zo wel als het voorwerp, 't welk den stryd veroorzaakt, baart veel zwaarigheid. Ik geloof dat men het waare lichchaam van Mozes verstaan moet, 't welk God heimlyk had laaten begraaven, uit vreeze, dat het volk 't zelve mocht wegneemen, en daar van een voorwerp van aanbidding maaken, gelyk zulks in Egypten geoeffent wierd. Niet tegenstaande deze Godlyke voorzorg, laaten zommigen der Opperhoofden van de stam onder de Jooden niet na, een zo dierbaar overblyfzel te zoeken; men kan zeggen, dat het de Duivel was, die zulks deed, om dat zulks door zyn inblaazingen was, en

en om hem dienst te doen, dat men zulks deede. Een Engel, die boven op den berg was, stelde zich tegens den uitslag van dit onderzoek. Het geheugen van dit voorval was noch ten tyde van den Heiligen Juda in weezen, en van daar heeft hy 't gehaalt, en zulks komt met het oogwit van d'Apostel overeen, want, men kan niet begrypen, hoedaanig de Engel den Duivel, in de helle gestooten, zo veel eerbied bewees, dat hy hem niet dorfde verdoemen, maar, hy wilde een der Opperhoofden van de stammen Israels, die God als noch spaarde, niet vervloeken. Dewyl hy met gezag bekleed was, had de Heilige Juda reden daar uit te besluiten, dat men de Machten eerbied moet bewyzen, zelfs schoon zy kwaad doen. Eindelyk is dit de styl van de Schrifttuur den Duivel toe te schryven, het geen door zyn dienst, en voor hem, 't geen kwaad is, geschiet.

In de derde plaats haalt de Heilige Juda de woorden van Enoch aan. Men heeft zedert eenige tyd het Testament van de twaalf Aardsvaderen gemeen gemaakt, en men vind in dat van Levi eenige diergelyke zaak volgens de aanhaaling van den Heiligen Juda. Maar, dit onderstelt werk door een Christen aan *Josephus* onbekent, heeft een zo groote aloudheid niet. Enoch heeft noch boeken, noch een Testament nagelaaten, maar, men schreef hem zekere woorden toe, waar door de groote Kerkenban begon, en dit zyn die woorden, welke de Heilige Juda ontleent heeft. Hy heeft dezelve uit de Boeken der Jooden kunnen trekken, onder den naam van Enoch, gelyk de Heilige Paulus *Aretus* aanhaalt, die een Heidensch Dichter was. Wy hebben ons liever over den Heiligen Juda willen uitbreiden, als over de andere Apostelen, die genoegzaam bekent zyn. Wyders, dewyl wy deze Geschiedenis niet ondernoomen hebben, als om de jeugd te onderwyzen, hebben wy de zwaarigheden, welke zich in zyn brief vinden, zo veel in ons vermoogen geweest is, moeten ophelderen; ten einde op dat men in 't leezen van dezelve minder verzet mag staan. Die zwaarigheden hebben geduurende veele eeuwen doen zeggen, dat deze brief door geen Apostel geschreeven geweest is. Onderwylen heeft men dezelve aangenoomen, en zy gaat voor rechtmaatig door.

UITLEGGING
VAN DE CXXXVI. AFBEELDING.

De Openbaaring van den Heiligen Joannes.

Het eiland Patmos bergt Joannes Gods Gezant,
Die 's vyands wrok ontvlucht en 't heilloos Vaderland;
En schryft in Asien aan Christus Heil'ge schaaren,
Hy sterkt hen in 't geloof door 't zaaligmaakend woord,
Dat aan 't godvruchtig volk, het Christendom bekoort,
En God hem in den Geest heeft willen openbaaren.
Wyl Jesus Christus is ten Hemel afgedaalt,
En in het blinkend kleed en goude gordel praalt;
Verspreit zich 't Hemelschvuur, uit 's Heilands oog gevaaren.
Daar 't dubbeld snydend zwaard uit Jesus lippen vloeit,
Wiens voeten blinkend zyn gelyk metaal dat gloeit,
Terwyl zyn stem verbeeld 't gedruis der waterbaaren.
Zyn linkerhand bevat de zeven sterren krans,
Het groot Gezantschap Gods vol heerlykheid en glans;
Bewaarders van het licht der goude kandelaaren;
Terwyl zyn rechterhand Joannes hoofd bedekt,
En in Gods lieveling weer nieuwe geesten wekt;
Om 's Hemels raadsbesluit te schryven in zyn blaaren.
Ephesen word de vrucht van 's leevens boom belooft;
En Smirnen 's Hemels kroon op 't zeegenpraalend hoofd,
Den Keursteen Pergamum, met Christus naam beschreeven,
En 't Hemels heilig Manna haar toegevloeit van ver;
Daar Thiatiren straalt gelyk de morgenster,
Wiens vyand, als een vat verbryzelt, raakt om 't leeven.
Daar Sardus word gekleed in 't blinkend Feestgewaad,
Wiens naam in 's leevens boek door God geschreeven staat,
Treed Philadelphia door 's Hemels poort naer binnen.
Terwyl Laodice geloutert goud ontfangt.
En 's Waerelds Heiland klopt wiens Godlykheid verlangt
Naer 't Heilig Avondmaal met die zyn woord beminnen.

DE Openbaaring is door den Heiligen Joannes in 't eiland van *Patmos* een der Sporadische Eilanden in d'Archipel, 't welk meenigmaal tot het straffen der misdaadigen geschikt was, zamengestelt geweest. *Epiphanes* verzeekert dat het de Keizer Claudius was, die hem aldaar in banlingschap zond, als wanneer hy de Jooden uit Romen verdreef, en een Wyze heeft hem gevolgt, vermeenende dat deze Apostel tweemaalen gebannen geweest is; dewyl hy door den eersten Burgermeester voor Claudius beschuldigt wierd, als een Hoofd van een nieuwen Godsdienst, die de rust van 't Ryk stoorde. Men zond hem naer Romen, van waar de Keizer hem naer *Patmos* deed overvoeren, en 't was alstoen, dat hy de Openbaaringen, waar van wy spreeken, had, om dat het, zegt men, schynt, dat zy voor het inneemen van Jerusalem geschreeven zyn. Men voegt daar by, dat Vespasianus, de beveelen van vervolging herroepen hebbende, de Heilige Joannes weder te Ephezen kwam, alwaar hy 't werk voltooide, 't welk hy te *Patmos* begonnen had, en dat in 't vervolg Domitianus weder de beveelen van Claudius vernieuwt hebbende, de Heilige Joannes daar door verplicht wierd ten tweedemaal in zyn banlingschap weder te keeren. De achtbaarheid van *Epiphanes*, die de eerste deze gissing aangehaalt heeft, moet niet meerder als die van *Ireneus* te achten zyn, die in volkoome bepaaling zegt, dat de Openbaaring, by naer in zyn tyd, onder de Regeering van Domitianus zaamengestelt is. Inderdaad, *Ireneus*, die twintig of vyf-en-twintig jaaren na de gemeenmaaking van dit werkstuk in Asia was, en Polycarpus een Discipel van den Heiligen Joannes gekent had, konde zich zo groflyk niet misleiden wegens de tyden, in welke hy 't zaamengestelt had, in plaats, dat de dwaaling veel lichter voor *Epiphanes* open was, die niet als veel eeuwen daar na geleeft, en de tydrekening veronachtzaamt heeft. Wyders, dewyl J. Christus aan de zeven Stedehoudende Kerken van Asia schryft, moesten, eerstelyk, deze Kerken gesticht zyn, ten tweede moesten zy ontaart zyn, om dat men haar over heur vuiligheid en verderving bestraft. Ten derde, moesten de dwaalingen der Nicolaïten en Gnostiken verspreit zyn. Ten vierden, moesten zy geleeden hebben, om dat Christus haar verdraagzaamheid, en standvastigheid in de vervolging pryst. Maar, deze vier merkteekenen konnen zich in de Kerken niet vinden, als onder de Regeering van Domitianus. Want, die van Ephesen was nauwlyks onder Claudius door den Heiligen Paulus opgerecht. Nero was de eerste der vervolgers; want, de vervolging te Romen een aanvang genoomen hebbende, trok in de Landschappen niet over; Domitianus plaagde de Christenen niet, als omtrent het einde van zyn Regeering. En daar waaren tyden genoeg verloopen, om geleegentheid aan de dwaaling en 't verderf te geeven van in te sluipen, en strooperyen te doen in de Kerken, welke de Apostelen gesticht hadden.

Eindelyk, deze vermeenigvuldiging van ballingschappen van den Heiligen Joannes is een nieuwe inbeelding, waar van niemand der Oudvaders gesprooken

ken heeft. Dit was dan na de verwoesting van Jerusalem onder de Regeering van Domitianus in 't 95ste jaar van J. Christus, dat de Heilige Joannes zyn Openbaaring in 't Eiland van *Patmos* schreef, hy beteekent zelfs zyn lyden in dit Eiland, en hy zegt, dat het aldaar was, dat hy die gezichten had. Zyn naam, zo meenigmaal in dit werk ingeslooten, en de brieven, welke hy aan de zeven Kerken van Asia schryft, waar van hy, zedert een langen tyd het opzicht had, doen zien, dat dezelve waarlyk van hem zyn, alhoewel de Kerk daar een langen tyd aan getwyffelt heeft.

I. HOOFDDEEL. Vers 8.

Jesus is de Alpha en de Omega.

(1.) De drie eerste Hoofddeelen behelzen de bestraffingen, welke J. Christus de Kerken van Asia deede, hy noemt zich de *Alpha* en de *Omega*, van deze twee letteren is de eene de eerste en de andere de laatste van 't Alpha Beth by de Grieken. Men laat niet na te zeggen, dat J. Christus met den Heiligen Joannes Hebreeuwsch sprak, die in 't Grieks schryvende, zich naer 't Alpha Beth van deze taal heeft willen regelen, hy wil daar door leeren, dat J. Christus 't begin ende het einde is; 't welk niemand voor hem is, en waar in hem niemand navolgt, dat hy 't is, die alles van den aanvang der Eeuwen geschaapen heeft, en alles wederom aan 't einde des Waerelds vernieuwen zal. Deze twee letteren zyn een merkteeken van't Christendom geworden. Om welke reden men dezelve op verscheide graaven gesneeden vind. Men voegt daar by, dat zy een merkteeken van de rechtzinnige leere tegen de Arriaanen, zedert Constantinus, waaren, die dezelve mede als een beteekenis van de eeuwigheid van Gods Zoon *aanmerkte*; *maar men bedriegt zich.*

J. Christus verschynt hier in 't midden der zeven kandelaars, welke de zeven Kerken van Asia verbeelden, waar aan hy zyn bestraffingen wilde doen. Hy hield zeven starren in zyn hand, die de Harders van zyn Kerken waaren, belast met het licht en de kennisse van de waarheid te voeren; hy had oogen als van vuur, om dat hy tot in den grond der harten doordringt; en alles, wat hem wederstaat verteert; zyn voeten waaren als van kooper, om de standvastigheid daar van te beteekenen. Eindelyk, had hy een zwaard in zyn mond, om ons te leeren, dat het niet door geweld, maar, door een uitwerking van lieflykheid is, dat hy de zielen bekeert.

De belooning der geloovigen, de Boom des Leevens. v. 7.

(2.) De eerste bestraffing van Jesus Christus ziet op de Kerk van *Ephesen*, welkers liefde zodaanig verkoelt was, dat God haar dreigt van dezelve zyn kandelaar te ontneemen, en elders het licht van 't Evangelium over te voeren, waar van zy verlustigt was. Deze bestraffing verzet, om dat, volgens alle waarschynlykheden, Timotheus, een leerling van den Heiligen Paulus, als toen Bisschop van deze Kerk was. Die geene, welke deze waardigheid aan Apollos toeschryven, om de eer van Timotheus te bewaaren, hebben niet aangemerkt, dat by aldien deze Jood van Alexandryen eenigen tyd te Ephesen onderwees, men geen plaats heeft om te besluiten, dat hy daar ooit Bisschop van geweest is, zo veel te meer, om dat hy deze plaats verliet om 't Evangelium in Achayen, door bevel van deze broeders, over te voeren. Het is te verwonderen, dat de misbruiken zo haastlyk in een Kerk, weinig tyds te vooren door de Apostelen gesticht, en door een hunner allerutmuntenste leerlingen bestiert, ingesloopen zyn! Onderwylen kan men de daad niet ontkennen, want Jesus Christus bestraft dezelve, en wekt haar op tot boetvaardigheid, beloovende *aan den geen, die overwinnen zal van den Boom des Leevens, welke in 't midden van't Paradys is, te zullen geeven.*

Hy maakt een toepassing op dezen Boom des Leevens, welke God midden in den Hof van Eden geplant had, en die tot 's leevens onderhoud, en de onsterflykheid van den eersten mensch, by aldien hy niet gezondigt had, geschikt was. Men kan door dezen Boom des Leevens Jesus Christus verstaan, die *de Boom tot de zaaligheid der geslachten geplant, en de leevendmaakende vrucht is, van de welke by aldien yemand zal gegeeten hebben, niet sterven zal, maar, 't leeven genieten.* Men verstaat mede den Heiligen Geest, en zommige Oudvaders hebben dezelve op het Heilig Nachtmaal, 't welk de Heilige Geest overstroomt, en met zyn deugd vervult, toegepast. Het is meer natuurlyk daar door d'eeuwige gelukzaaligheid, welke de geloovigen in den Hemel zullen genieten, te verstaan; want de Kerk van Ephesen kende alreeds J. Christus, zy had aan de gaaven van den Heiligen Geest deel gehad. Zy hadden meenigmaal het Nachtmaal ontfangen. Onderwylen belooft Jesus Christus iets groots en eeuwigs aan den geen, die volharden zal.

De Morgenstar. De Yzere staf. Vers 27.

(3.) Daar was een verderf en onreinigheid in de Kerk van Pergamum, dewyl men daar de leering van Balaam en die der Nicolaiten volgde. De dwaaling dezer navolgers bestond daar in, dat zy zonder zwaarigheid de zaaken aan de Afgoden toegeheiligd aaten, en het hoerendom, als onverschillend aanzagen. J. Christus beschuldigt hen, en belooft den geen, die zyn driften en den ouden mensch overwinnen zal, *het verborgen Manna*, dat zyn de inwendige vertroostingen, welke de Heilige Geest in 't hert der uitverkoorenen verspreit, hy moet hen *een witte keursteen geeven, op welk een nieuwe naam geschreeven is, welke niemand weet, als die geen, aan wie dezelve gegeeven is.* Het welk van de gewoonte der Grieken ontleent is, welke aan den geenen, die overwonnen hadden, een brief met hun naam gaaven, ten einde om in't algemeen magazyn een zekere meenigte van kooren tot belooning van hun dapperheid te gaan ontfangen. Hy kan ook een toepassing maaken op de manier, waar mede men de misdaaden door een witte keursteen ontsloeg, om dat de geloovigen door J. Christus gerechtvaardigt en gevoed zullen zyn, in 't getal der kinderen Gods, waar van zy alreeds den naam voeren, ontfangen zynde; een uitmuntende hoedaanigheid, waar van niemand de voordeelen kent, als die geen, welke dezelve geniet.

III. HOOFDDEEL. Vers 5.

De witte kleederen. De sleutel van David.

(4.) Hy belooft aan de geloovigen van *Sardes*, dat by aldien zy in hun plicht volharden, zy deel in de verkiezing en al die rechten zullen hebben. *Want hun naamen zullen uit het Boek des Leevens niet uitgewischt worden.* Het is de gewoonte der Koningen te willen, dat die geenen, welke tot hen naderen, en die zy eeren, prachtig gekleed zyn. J. Christus beloofd dezelve eer aan de Heiligen, *zy zullen in witte kleederen wandelen;* het zy hy daar door de reinigheid, waar van de wittigheid het zinnebeeld is, of de doorstraaling en heerlykheid beteekenen wil. Eindelyk, hy belooft *den sleutel Davids*, om hen in te boezemen, dat zy een groote Regeering in Gods huis zullen hebben, en dat hen niemand zal durven tegenspreeken, noch tegens hun begeertens aankanten.

Men moet beproeft goud koopen. Vers 18.

(5.) Eindelyk Jesus Christus raad de Kerk van *Laodicea*

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXVII. AFBEELDING.

JOannes door den Geeſt ten Heemel ingeleit,
Beſchouwt Jehovaas Troon vol glans en Heerlykheid,
Daar 's Heemels reegenboog verbeeld Smaragdus ſtralen,
En 't Eeuwig weezen blinkt, als helder Jaſpis ſteen,
En Sardis die haar glans ſpreit door den Heemel heen.
Dus verre weet zyn Geeſt Gods luiſter af te maalen.

Een Zee Chriſtal gelyk weerſtraalt op 't Heemels Licht,
Door Godsgewydde Troon die blikzem ſchicht op ſchicht;
En donderſlaagen ſchiet, daar vier-en-twintig Troonen,
En d'Ouderlingen zyn rondom Gods oog geſpreit,
Die, wyl 't gediert verheft Gods kracht en Heerlykheid,
Neerknielen op den galm, en offeren God hun Kroonen,

't Lam Gods, dat Zeegepraalt en voor Gods aanzicht ſtaat,
Het groot ontzeegelt Boek ontvouwt en openſlaat,
En zeeven Zeegelen verbreekt door zyn vermoogen,
Zend Oorlog, hongersnood, de dood en helſche ſtraf,
Door een gerechte wraak, den hoogen Heemel af,
Wyl 't bloed der Heiligen wekt Godlyk mededoogen.

Het aardryk beeft en lilt, de Zon verlieſt zyn glans,
De Maan word rood als bloed 't geſternt aan 's Heemels trans,
Valt neer by naare nacht. De Heemel is geweeken,
De bergen zyn verzet, en de aardſche macht gevlucht,
In rots en bergsſpelonk, ſchreeuwt uit met naar gezucht,
Stort neer, wie kan beſtaan? verberg ons in uw ſtreeken.

dicea, na dezelve haar flaauwigheid voor God en de eige liefde, welke haar belette om heur ellende en naaktheid te zien, verweeten te hebben, goud te koopen om zich te verryken, en kleederen om zich te dekken. Dat is te zeggen, een brandende en oprechte liefde voor God, welke men verkrygt door het onderdrukken van zyn driften, en het verzenden van zyn aardsche begeertens; hy wil mede, dat zy een voorbeeldelyke Heiligheid bezitten, gelyk wy zo aanstonds door de wittigheid der kleederen ingeboezemt hebben. Daar zyn vernuftige Godsgeleerden, die den letterlyken zin, welke men gemeenlyk aan die eerste Hoofddeelen van de Openbaaring geeft, verwerpen, of die, dezelve aanneemende, een veel gewichtiger verborgen zin aldaar ontdekken. Zy merken aan by voorbeeld, dat men met den letterlyken zin te volgen een gevoelige beleediging den Diaken Nicolaas aandoet, die men beschuldigt van een Opperhoofd van een onreine secte geweest te zyn, alhoewel hy den lof van de Kerk verdient, om dat men niet begreepen heeft, dat het een geheime naam is, welke de Apostel daar geplaatst heeft, om de Gnostiken te beteekenen en aan te wyzen. De Alouden hebben zich een byzondere Secte der Nicolaiten ingebeeld, en hun Opperhoofden niet kunnende ontdekken, hebben zy lasterlyke verdichtzelen den Diaken Nicolaas te laste gelegt. Wyders moet het algemeene lot van de Kerk, welke door zeven verscheide Redensluitingen in de Brieven, die J. Christus aan de Kerken geschreeven heeft, beteekent is, doorgaan; men zou anderzints kunnen zeggen, dat daar noch verborgentheden noch voorzeggingen in de geheele Openbaaring zyn. Dewyl J. Christus de Kerk van Ephesen dreigt, van haar de kandelaar te zullen ontneemen, is zyn voorneemen aan te merken, dat deze Kerk aanstonds een brandende liefde onder *Nero* hadde; dit Heilige vuur dekte zich weinig tyds daar na met assche, maar, 't zelve hernam onder *Trajanus* nieuwe krachten, doch 't verderf kreeg eindelyk de overhand, 't welk God ontstak, en de vervolging van *Dionysius* veroorzaakte: En God doofde eindelyk haar licht uit, om dat de liefde uitgedooft was, als wanneer de Samaritaanen Asia en Afrika overstroomden, en alle de Kerken verwoestten, welke de Apostelen geplant hadden. Men vind in de andere brieven groote verborgentheden, maar wy willen dezelve noch toestaan, noch bestryden. Zommige Munniken van de dertiende eeuw en byzonderlyk den Broeder *Olyva* begon in de Openbaaring zeekere zaaken te ontdekken, welke de alouden aldaar niet ingezien hadden, zy is zedert die tyd een Goudmyn voor eenige Godsgeleerden geworden, die niet nalaaten nieuwe schatten voor zich daar uit te haalen. De anderen gelooven zich zelve daar door niet veel ryker te zyn, om dat men in deze verschillendheid van uitleggingen en verborgentheden niet weet, waar men den voet vast zal stellen. Om welke reden wy ons vernoegen, met daar van een denkbeeld te geeven, en de gevoelens der anderen te verhaalen, in plaats van ons in nieuwe grondstellingen in te laaten, welke niet beeter zoude kunnen in 't verband gelegt worden, als die geenen, welke men in die laatste tyden gebouwt heeft, en welke altyd een voorwerp van groote zwaarigheden zoude zyn.

UITLEGGING
VAN DE CXXXVII. AFBEELDING.

Gezicht van Gods Throon.

Joannes door den Geest ten Hemel ingeleit,
Beschouwt Jehovaas Throon vol glans en Heerlykheid,
Daar's Hemels reegenboog verbeeld smaragdus straalen.
En't Eeuwig Weezen blinkt, als helder Jaspis steen,
En Zardis die haar glans spreit door den Hemel heen.
Dus verre weet zyn geest Gods luister af te maalen.
Een Zee Christal gelyk, weerstraalt op't Hemels licht,
Voor Gods gewydde Throon die blikzem schicht op schicht,
En donderslaagen schiet, daar vier-en-twintig Throonen,
En d'Ouderlingen zyn rondom Gods oog gespreit, (heid,
Die, wyl't gediert verheft Gods kracht en Heerlyk-
Neerknielen op den galm, en off'ren God hun Kroonen,
't Lam Gods, dat zeegenpraalt en voor Gods aanzicht
Het groot ontzeegelt Boek ontvouwt en openslaat, (staat,
En zeven Zeegelen verbreekt door zyn vermoogen,
Zend oorlog, hongersnood, de dood en helsche straf,
Door een gerechte wraak, den hoogen Hemel af,
Wyl't bloed der Heiligen wekt Godlyk mededoogen.
Het aardryk beeft en lilt, de Zon verliest zyn glans,
De Maan word rood als bloed't gesternt aan's Hemels
Valt neer by naare nacht. De Hemel is geweeken, (trans,
De bergen zyn verzet, en de aardsche macht gevlucht,
In rots en bergspelonk, schreeuwt uit met naar gezucht,
Stort neer, wie kan bestaan? verberg ons in uw streeken.

DE H. Joannes verbeeld in 't vierde Hoofddeel van zyn Openbaaring God op zyn Throon, voor welke een doorluchtige Zee, als het glas, en gelyk Kristal was. Men raad niet als met moeite, wat deze *Zee van Kristal* beteekent, voor Gods Throon geplaatst; want, dit zinnebeeld is van geen gebruik. *Grotius* heeft gelooft dat de Heilige Joannes een toepassing op de Zee van den Tempel maakt, alwaar de Offerpriesters zich wieschen. Maar, deze koopere Zee was in het Voorhof geplaatst, en de Heiligen in den Hemel overgevoert, hebben niet meer noodig zich te wasschen, om tot God te naderen. Maar, daar is veel meer waarschynlykheid, dat de Heilige Joannes de beschryving van de voetbank van God heeft willen doen, of van de plaats, waar op hy zyn Throon gestelt had. Dusdaanig is 't, dat Mozes God zag, *die onder zyn voeten als een werk van Saphier* steenen had, zodaanig, als de Hemel by een heldre lucht voorkomt, en wanneer het schoon weeder is. De dieren in Ezechiel, die Gods Throon droegen, hadden op hun hoofden een uitgestrektheid, diergelyk als ysgelyk Christal. De uitgestrektheid, welke den Throon van God onderschraagde, was hier het waater van de Zee gelyk, als wanneer zy stil is; zy was gelyk Christal, deze gissing is vast. De stemmen, de blikzems en donders wedergalmden aldaar. Rondom dezen Throon waaren vier-en-twintig Ouderlingen met witte kleederen bekleet, met goude kroonen op hun hoofden, en in 't midden waaren gevleugelde dieren, waar van 't eene een *Leeuw* gelyk was, het tweede had de gedaante van een *Kalf*, het derde had eens *menschen* aangezicht, 't vierde verscheen als een *Adelaar*, die vliegt. Wat wilden alle deze gedaantens zeggen? Het gelykt dat de zee, de blikzems en de donders aldaar niet geplaatst waren, als om te leeren dat Gods Throon ongenaakbaar is, en dat de menschen haar Heerlykheid moeten eeren, en zich daar verre van afzonderen.

Zommigen gelooven, dat de vier-en-twintig Ouderlingen de gemeenschap der Heiligen en 't lichchaam zo wel van de Christelyke als Joodsche Kerk verbeelden, de Synagoge is daar met de twaalf Aardsvaders, en de Christelyke Kerk met de twaalf Apostelen, die daar de hoofden van waaren. Zy zyn met witte kleederen gekleed, een zinnebeeld van onnoozelheid en een volmaakte Heiligheid, en zy draagen een goude kroon, om dat zy in 't Vaderland zeegenpraalen, na dat zy op de reis gestreeden hebben. De

R: de Hage inv: et fec: Openb: Cap. 12. I. Lindenb: exc: cum Priv:

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXVIII. AFBEELDING.

TErwyl Gods Lam den troon in zeegepraal betreed,
Van d'Eng'len Rey omringt, tot 's Waerelds straf gereed,
Verspreit Gods Outervuur op 't aardryk donderslaagen,
Het graan verdort op 't veld. De Vuurberg stort in Zee,
En sleept een dardendeel van 't volk en scheepen mee;
Dus zend gerechte wraak een reeks van 's Heemels plaagen.

Een Ster van 's Heemels trans besmet den waaterstroom,
Terwyl verwoesling holt langs 't aardryk zonder toom,
En d'Engel Gods verschynt, omringt met zonnestraalen,
En 's Heemels Reegenboog, alwaar Joannes eet
Het bitter alzemboek, den Heil'gen Tempel meet,
En Gods gewydd' altaar, daar Gods getuygen praalen.

Hy ziet een zwang're vrouw met zonnelicht bekleed,
Een Starrekrans om 't hoofd, daar zy de maan vertreed,
En wegvlucht voor den Draak en dreigende gevaaren,
Die achter haar een zee van waatergolven braakt,
Daar 't Aardryk openbarst en voor haar welzyn waakt,
Terwyl Joannes staat op strand in 't oog der baaren.

Een zevenhoofdig beest werd na den draak vertoont
Geklommen uit de zee en Koninglyk gekroont,
Die uit zyn Leeuwenmuil Gods lastering laat hooren,
Daar 't vinnig ongediert den helschen zeetel plant;
En 't werk des zatans drukt aan 't hoofd en rechterhand,
Waar door veel duizenden in hunne zonden smooren.

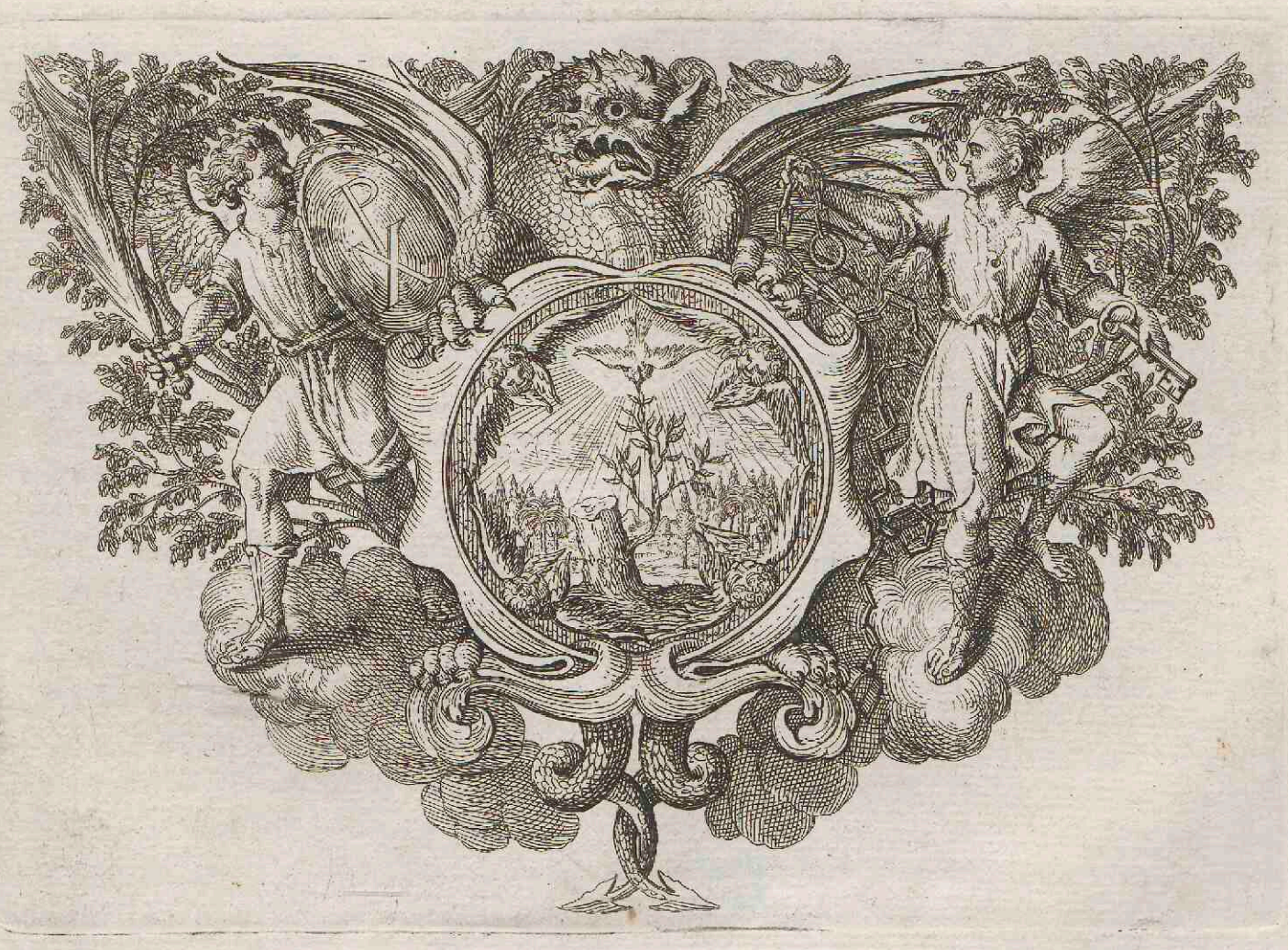

Oudvaders hebben geloofd, dat de vier dieren de vier Evangelisten waaren, en dat den aanvang van hun Evangelium door deze vier gedaantens beteekent was. By aldien zulks zeker was, zouden de Heilige Mattheus en de Heilige Joannes twee onderscheide plaatzen in dit gezicht houden, de eene onder de vier dieren, en de andere onder de Ouderlingen. Is daar wyders eenige waarschynlykheid, dat God het begin en 't vervolg van yeder Evangelium heeft willen beteekenen, dewyl zulks gantsch van geen gebruik in dit gezicht was? Dewyl het schynt, dat het geoorloft is, zyn gissingen in een duistere zaak te maaken, maakt yeder een zyn eigen. Men vind in deze vier-en-twintig Ouderlingen, de Raadsheeren, die den Hoogenpriester bystonden, en die hun Raadsvergaadering in het Voorhof van den Tempel hadden. Een ander ziet daar den Joodschen Raad in. Een derde ontdekt daar de Bisschoppen van de Christelyke Kerk, op veel hooger stoelen, als de anderen gezeeten, ten einde om hun staat en bediening te onderscheiden, dusdaanig is 't dat men voetstappen van onderscheid en hovaardy der Prelaaten tot in den Hemel vind. Zommigen zeggen, dat de vier-en-twintig Ouderlingen de Harders van de Kerk zyn, om dat God een toepassing op de vier-en-twintig Ordeningen der Offerpriesters, die onder 't Oude Testament dienden, maakte. En de vier dieren verbeelden de Kerk, om dat het volk Israëls in vier lichchaamen verdeelt was, waar van yeder zyn banier had. Juda trok aan 't hoofd van 't eerste lichchaam op, 't welk de Stammen van Isaschar en Zabulon bevatte, en voerde een Leeuw in haar banier. Ruben onder wiens geleidde Simeon en Gad toogen, had de beeldenis van een mensch in zyn vaandels. De standaard van Ephraim; die onder zich Benjamin en Manasse had, voerde het teeken van een Os. Eindelyk die van Dan, waar onder Aser en Nephthali optrokken, voerde een Adelaar. Een ander geloofd in tegendeel, dat de vier-en-twintig Ouderlingen de volkeren zyn: en de vier hoofden der dieren de hoedaanigheden verbeelden waar mede de Harders moeten bekleed zyn. De Leeuw is het zinnebeeld van dapperheid en kracht. De onvermoeibaare Os, die van geduurzaame werkzaamheid. De Mensch verbeeld gevoelig de reden en de voorzichtigheid, en de Adelaar de verheffing.

V. HOOFDDEEL. Vers 1.

Van het Lam met zeven hoornen. En 't Boek met de zeeven Zeegels.

(2.) de Heilige Joannes zag by vervolg een Boek met zeven zeegels geslooten. De droefheid overviel hem; hy zuchtte en weende, om dat men 't zelve noch openen, noch leezen konde. Maar, een geslacht en leevendig Lam deed het open, en aanstonds wedergalmde den Hemel van de Lofzangen ter eeren van 't Lam, welk alleen waardig was dit Boek te openen. Men begrypt ligtlyk, dat dit Lam J. Christus was, voor de zonden van 't menschlyk geslacht gestorven, en tot haar rechtvaardigmaaking opgestaan of leevendig. Hy is de eenigste die de geheimenissen van den Vader weet, en dezelve kan openbaaren.

Inderdaad het Boek, dat door 't Lam geopend wierd, beteekent baarblyklyk, de Raadsbesluiten, die voor de menschen verborgen waaren, en J. Christus hen hier openbaart.

Ten einde om een algemeen denkbeeld te hebben, van 't geen deze Zeegelen beteekenden, moet men aanmerken, dat men drie verscheide onderstellingen over deze stoffe zich ingebeeld heeft. 1. Zyn eenige Geleerden verzeekert, dat de drie eerste Zeegelen, de ongelukken beteekenen, welke de Jooden tot aan hun gantsche verwoesting in 't 70ste jaar moesten overkoomen, om welke reden *Grotius* zich bezig gehouden heeft, om in de Geschiedenis zekere voorteekens, en eenige byzondere omstandigheden uit te pluizen, waar op hy de verscheide koleuren der paarden enz. toepast; maar, men merkt aan, dat het van Gods Heerlykheid is, om in een zo bepaalde afleiding van kleine omstandigheden en voorteekenen neder te daalen, en dat in den grond den tyd, welke verliep, zedert het martelaarschap van den Heiligen Stephanus, tot aan de verwoesting van Jerusalem niet lang genoeg was, noch de vervolgingen der Heidenen wreed genoeg waaren, om aan de zielen, die onder den Altaar waaren, te doen uitroepen. *Wanneer zult gy ons bloed wreeken!* Eindelyk de Openbaaring niet eer als na de verwoesting der Jooden geschreeven zynde, zoude de voorzegging, in plaats van voor te gaan, de uitkomst gevolgt hebben.

2. De anderen houden staande, dat God hier alles voorzegt, 't geen in 't Roomsche Ryk zedert Augustus tot aan Constantinus voorgevallen is. Het witte Paard was het zinnebeeld van de voorspoed, welke men onder Augustus, Vespasianus en Titus zyn zoon genoot. Het roode paard beteekent de wreede oorloogen, die Trajanus, Hadrianus, en Marcus Aurelius de Parthen, Jooden ..... en de Marcomannen aandeeden. Eindelyk is de vervolging van Diocletianus gevolgt, door de herstelling van de Kerk door Constantinus daar uitgedrukt.

3. Eindelyk houd men staande, dat God veeleer een oogmerk gehad heeft, om het lot van zyn Kerk te beteekenen, als dat der Roomsche Keizers, en dat hy zelfs eenige deelen van tyd, by naer evenredig, in de zeven Zeegelen waargenoomen heeft. Men merkt aan, dat het belachlyk zoude zyn, dat zes dezer Zeegelen niet meer als een tusschenwydte van driehonderd verdeelingen besloot, terwyl het zevende alleen alle de uitkomsten der volgende eeuwen, tot aan het uiteinde des waerelds zoude bevatten, om welke reden men de zeven Zeegelen in zo veel Tyden verdeelt, en men vind aldaar alle de uitkomsten van de Christelyke Kerk, zedert haar geboorte, tot aan haar einde. Wy geeven dit algemeene denkbeeld, 't welk men van deze Zeegelen maakt, ten einde, om ons te ontslaan, van in een groote afleiding te treeden.

VI. HOOFDDEEL. Vers 2.

Van een Ridder met een boog gewaapent.

(3.) Naer evenredenheid, dat men een zeegel van dit Boek opende, zag men een Ridder verschynen. De eerste bereed een wit paard, hield een boog in zyn hand, en moest zich door meenigvuldige overwinningen beroemt maaken. De Oudvaders hebben door dit witte paard de menschlykheid van J. Christus verstaan, waar op de Godheid door de vleeschwerding geklommen was; en dit paard was wit, om te leeren, dat de menschelyke natuur van Christus door geen eenige zonde was bevlekt geweest, of wel, men heeft gelooft, dat men de verkondigers van 't Evangelium moest hooren, die Habakuk by de paarden vergeleeken heeft, die 't waater beroeren, ten minsten in de overzetting der Zeventigen, want het Hebreeuwsch is verschillende, het geweeten der Heidenen was gerust en slaapende, gelyk de waateren zyn, welke stil staan; maar, de Evangelische Harders zyn deze rust koomen stooren, en hebben met een heilzaame stoot de verharde herten doorboord. De boog is de wet, met doordringende dreigementen en

en vervloekingen belaaden. De hedendaagse vinden in dezen Ridder den Keizer Augustus, of veel eer *Vespasianus*, die roemruchtig van de Jooden zeegenpraalende, een der groote wederstreevingen wegnam, welke de vaststelling van 't Nieuwe Verbond konden beletten. Kan men niet zeggen, dat deze vermaarde Ridder door zo veel overwinningen de beeldenis van den voortgang was, welke 't Evangelium moest doen, en waar van de verachting, welke zommige geslachten daar voor hadden, door schrikkelyke geessels, die de Heilige Joannes onder de gedaante van zo veel Ridders afmaalt, zoude gewrooken worden?

Inderdaad het is zeer veel waarschynlyker, dat de Schriftuur J. Christus hier afmaalt, door zyn woord en kracht van zyn vyanden zeegenpraalende, als een Keizer, gelyk *Vespasianus* of *Trajanus*.

Van den Ridder met een zwaard gewaapend. Vers 4.

(4.) Een dezer Ridders, met een zwaard gewaapend, was belast met de vreede van de aarde weg te neemen. Men vind daar de Keizers *Trajanus* of *Adrianus*, onder wie de Jooden, oproerig geworden zynde, zes honderd Romynen deeden sneuvelen, en in 't vervolg door dezen Vorst op een wyze, welke by naer 't geheele geslacht vernietigde, gestraft wierden. Men gelooft mede, dat deze Ridder de Duivel is, welke den oorlog tegens de verdoemden voerde, en een oneindig getal van zielen heeft doen verlooren gaan. Zommigen zien daar de verschillen, welke de ketters moesten baaren, en 't vuur, dat zy in de Kerk zedert de vierde tot de achtste Eeuw moesten ontsteeken. Maar, het is zeer veel eenvoudiger te zeggen, dat God hier de wreede vervolgingen beteekent, welke de Duivel, jeloersch over de voortgang van 't Evangelium, tegens de Kerk verwekken moest.

Van een ander Ridder met de weegschaal. Vers 5.

(5.) Een ander Ridder had de weegschaal in zyn hand, weegende de Tarw en de Garst, en verkocht het eene maatje Tarw van 't eene, en drie maatjes van 't ander, te zaamen voor twee penningen, hy riep mede uit, dat men noch d'oly, noch den wyn niet beschaadigde. Het schynt dat hy de hongersnood heeft willen afmaalen; een geessel, waar door God de geslachten wilde straffen, die 't Evangelium veracht hadden, om dat het een groot kwaad is, als men verplicht is den Tarw by 't gewicht en de weegschaal te koopen; en, inderdaad, daar was een schrikkelyke hongersnood, die 't Roomsche Ryk verwoestte. Men zoude daar door den inval der Barbaaren kunnen verstaan, die 't Ryk verwoestten, en aldaar de hongersnood, al zo wel als den oorlog, toebrachten. De anderen volharden daar den Duivel te vinden, die de zielen, de wyn en het bloed van Jesus Christus, en de oly, de zalving van den Heiligen Geest, welke de geloovigen voor de schichten der vyanden beschermt, kochten. Eindelyk, die geenen, die willen, dat de Heilige Geest meer zonderlinge inzichten gehad heeft, gelooven daar den Keizer *Severus* en *Alexander* den zoon van *Mammeus* te zien, openbaare vyanden van schelmen en alle onrechtvaardigheid, en die volkoomen verstandige beveelen gaaven tot de uitdeeling van kooren en olyen.

Maar, de anderen gelooven, dat de Heilige Geest deze bezondere zaaken, welke op de Keizers, Afgodendienaars, of een hongersnood, die zo zwaar niet was, als die van Samaria, zagen, op een zo doorstraalende wyze niet voorzegt heeft. Men gelooft dan, dat men door den styl van den Heiligen Joannes, altoos beeldender wyze geschikt zynde, hier een hongersnood verstaan moet, welke niet van brood is, maar, van het woord des leevens, en een gebrek van barmhertigheid, welke zeer ligtelyk in de Christelyke Kerk aan te merken is. *Constantinus* had deze Kerk doen zeegenpraalen, maar, alstoen begonden de verdeeltheden aan te vangen, en de Bisschoppen vielen dezen Vorst door hun verzoekschriften lastig, welke hy in 't vuur wierp. De Arrianen en de andere ketteryen, die te voorschyn kwaamen, hebben de liefde verbannen, en den oorlog tot negen Eeuwen in haar schoot onderhouden.

Van de dood en de Hel. Vers 8.

(6.) Al de waereld begrypt ligtlyk, wat de dood en de hel beteekent, die in 't gevolg, op vaale en leelyke paarden gezeeten zynde, voorttrekken. Daar kwam onder *Galienus* een pest of een zo groote sterfte, dat de Schryvers van die tyd verzeekeren, dat daar niet een huis was, waar in men geen doode vond, gelyk het in Egypten gebeurt was, als wanneer de Engel, de verwoester, daar door trok; en de Hel was de straf voor de ongeloovigen geschikt. Onderwylen gelooft men, dat deze Ridder, die den dood genaamt was, de Keizer *Maximinus* was; die een zo schriklyke slachting in zyn Ryk deed. Hy liet de menschen de huid afvillen, en hy sloot hen alle leevendig in de lichchaamen der beesten. *Galienus*, die in dit zelve zinnebeeld beslooten is, liet tot drie duizend menschen in een dag den hals afsnyden: om welke reden, men aan hem den haatelyken naam van de dood en de Hel gegeeven heeft. Maar, dewyl de zeegelen zich zeer lang na die tyd, waar in die Prinsen geleeft hebben, uitstrekken, gelooft men mede, dat men door die schrikkelyke Ruiters de Turken en Sarrazynen verstaan moet, die zulke bloedige oorloogen gevoert hebben; by aldien men niet liever wil zeggen, dat het den Antichrist is, die de menschen tot in den dood en de Hel gestooten heeft.

UITLEGGING
VAN DE CXXXVIII. AFBEELDING.

Terwyl Gods Lam den throon in zeegepraal betreet,
Van d'Eng'len rey omringt, tot 's Waerelds straf gereed,
Verspreit Gods Outervuur op 't Aardryk donderslaagen;
Het Graan verdort op 't Veld. De Vuurberg stort in Zee;
En sleept een derdendeel van't volk en scheepen mee;
Dus zend gerechte wraak een reeks van 's Hemels plaagen.
Een Ster van 's Hemels trans besmet den waterstroom,
Terwyl verwoesting holt langs 't Aardryk zonder toom,
En d'Engel Gods verschynt, omringt met zonnestraalen,
En 's Hemels Regenboog, alwaar Joannes eet
Het bitter alzemboek, den Heil'gen Tempel meet,
En Gods gewydd' altaar, daar Gods getuigen praalen.
Hy ziet een zwang're vrouw met zonnelicht bekleed,
Een Starrekrans om 't hoofd, daar zy de maan vertreed.
En wegvlucht voor den Draak en dreigende gevaaren,
Die achter haar een zee van waatergolven braakt,
Daar 't Aardryk openbarst en voor haar welzyn waakt;
Terwyl Joannes staat op 't strand in 't oog der baaren.
Een zevenhoofdig beest werd na den draak vertoont,
Geklommen uit de zee, en Koninglyk gekroont,
Die uit zyn Leeuwenmuil Godslastering laat hooren;
Daar 't vinnig ongediert den helschen zeetel plant,
En 't merk des zatans drukt aan't hoofd en rechterhand,
Waar door veel duizenden in hunne zonden smooren.

VIII. HOOFDDEEL. Vers 7.

Gebeeden der Heiligen. Onweer van vuur en bloed.

(1.) DE Heilige Joannes voert zeven Engelen in, die op Bazuinen blaazen; en 't geluid van yeder Bazuin is van eenig onweer verzelt, welk het derde gedeelte van de Waereld verwoest. Het valt ligtlyk te begrypen, dat dezelve zo veel geessels zyn, waar mede God een gedeelte van 't menschelyk geslacht dreigde, om 't zelve over heur ongeloovigheid te straffen, maar, het valt zeer moeilyk, om niet onmooglyk te zeggen, verder door te dringen, en dit gedeelte van de Aarde te beteekenen, waar op de plaagen moesten nederstorten, of in 't byzonder uit te leggen wat yeder plaag beteekent. De Openbaaring heeft hier iets byzonders, 't geen men altoos niet verstaan kan, schoon zelfs de gevallen, welke zy voorzegt, vervult zyn. Men ziet ligtlyk het oogwit, waar op de Propheeten, die van den Messias gesprooken hebben, doelden. Men erkent in hun Godsspraaken de plaats van zyn geboorte, de hoedaanigheid van zyn moeder, en de strafheid van zyn lyden; maar, wel moet het zyn dat een gedeelte der zaaken, welke de Heilige Joannes in zyn Openbaaringen voorzegt heeft, moet gebeurt zyn, en dat de uitkomst gemeenlyk een zeker en klaar uitlegger van zyn voorzeggingen zy; men kan niet raaden, welke alle de uitkomsten zyn, die hy beteekent heeft. De Uitleggers verdeelen zich volgens hun belangen en vooroordeelen. Daar zyn vermeetelen, die onzeekere gissingen bybrengen. Daar zyn eigenzuchtigen, die nergens toe arbeiden, als om hun Kerk te vermommen, en te beletten, dat men dezelve in deze Schriftuur niet kent; en om de schooten, die men schiet om dezelve te doorbooren, af te wenden. De anderen, meer zeedig, staan toe, dat zy niets als een slaauw licht dwars door de duisternissen ontdekken, en dat daar voor eenige baarblykelyke waarheden een groot getal is, 't welk men onmooglyk kan doorgronden. Wy doen onszelve geen schande aan, met onze onkunde hier te belyden. Wy willen onze bespiegelingen tot het toekoomende, 't welk God voor zich bewaard heeft, niet uitrekken. Weinig voldaan zynde wegens de gissingen, welke wy over de voorby zynde omkeeringen, en over de verbloemde bepaalingen, op zeer verscheide zinnen bevatlyk, maaken, vernoegen wy ons te verhaalen, 't geen anderen voor ons gedacht hebben.

De Engelen verschynende voor den Throon van God, gaf men hen zeven bazuinen. Een achtste Engel nam een goud wierookvat, en offerde het reukwerk en de gebeeden der Heiligen; de eerste bazuin wierd geblaazen, en men zag aanstonds een onweer van haagel met vuur en bloed vermengt; dit ziet, volgens zommigen, op de onheilen, welke aan de Jooden onder de Regeering van Trajanus gebeurt zyn. Het is echter moejelyk te begrypen, hoedaanig de Jooden alstoen het derde gedeelte van 't heelal, welk dit onweer verwoesten moest, uitmaakten. De anderen willen, dat men de verzaameling van die Barbaarische geslachten de *Gothen*, *Wandaalen* en de *Alainen*, gevoelig voorzegt heeft, die als een onweer op 't Roomsche Ryk nederstortten, 't welk een derde gedeelte van de Waereld bezat, en 't welk zy geheel met bloed en vleeschslachting vervulden. Eindelyk, men wil dat God, die van de eerste Hoofddeelen van de Openbaaring aangevangen heeft aan de Kerk van Ephesen haar gebrek van liefde te verwyten, hier de volharding van deze wanordre, welke veel geweldiger in 't vervolg der tyden wierd, heeft willen beteekenen. Het kwaad won het beste gedeelte der Kerken. *Victor* begon de verdeeling en tegenstryd, door het vuur met ys en haagel vermengt beteekent, te doen uitbarsten. *Constantinus* zeide, dat hy in de Bisschoppen van zyn tyd niet als een snoode drift, jeloerschheid en schandelyke nydigheden zag. Men verstaat mede in 't algemeen de grimmigheid Gods; welke op de verdoemden moest nederstorten, en waar van de uitverkoorenen alleen door J. Christus moesten bevryd zyn.

Een brandende Star valt uit den Hemel. Vers 10.

(2.) De tweede en derde Bazuin wierd geblaazen, men zag een berg van vuur in de zee vallen, gelyk een fakkel, die op het derde gedeelte der rivieren nederstortte. Volgens de eerste onderstelling, was deze berg van vuur, de Romynen, onder de Regeering van *Adrianus*, die alstoen met een ontzachlyk vermoogen bekleed waaren. Onderwylen kostte hen den oorlog, die zy den Jooden aandeeden, veel bloeds. Men sneed hen in veel plaatzen den hals af, tot dat eindelyk de zee en de waateren door deze berg ontstooken wierden; want het allergrootste gedeelte der Jooden sneuvelde op haar beurt. Daar schoot alles in alles niet meer als een derde gedeelte der rivieren, dat is te zeggen, van 't geslacht over. De oorzaak van dit ongeluk was een *star*, dat is te zeggen een Leeraar, een valsche Messias, *Barkochebas*, of de Zoon van de Star, genaamt, en die zich, wat meer is, vermat een Star tot bystand van zyn geslacht uit den Hemel te zyn gevallen. Volgens de tweede onderstelling is het geluid van de tweede en derde Bazuin alleenlyk een voorteeken van 't gevolg van de overstrooming der Barbaaren. *Alarik* was den berg van vuur die Romen innam, en die zee, daar door alle de Ryken des Waerelds als ingezwolgen waaren. Eindelyk vermeent men dat God hier de Kerk dreigt van dezelve, door de hoovaardy en groothartigheid, daar haar geleiders toe vervielen, te straffen. De rykdommen vloeiden in de Kerk onder *Constantinus*, men zag ter zelve tyd die bergen van hoovaardy en trotsheid, de allerdoorluchtigste Bisschoppen, als glinsterende starren, en gestarntens van 't opperste gezag, de Aardsvaderen van Romen en Constantinopolen, verschynen. De *Basilien* en de *Gregorien* van Nissa betwistten onderling de trappen van grootheid, gerichtsdwang, en gezag; welke zo veel teekens van hun trotsheid waaren, alhoewel zy dezelve met den goeden naam van yver overdekten. Eindelyk, de Oudvaders hebben zich ingebeeld, dat deze berg van vuur den Duivel was, die mede door een groote star verbeeld is, om dat hy voor zyn val boven de andere Engelen door zyn kennis en waardigheid verheeven geweest is, en zedert is hy een brandende fakkel geworden, die 't geheelal ontstooken en in vuur en vlam gezet heeft.

X. HOOFDDEEL. Vers 10.

De Heilige Joannes eet een Boek op.

(3.) De Heilige Joannes hoorde na het geluid der Bazuinen dezelve stem, welke hy in 't begin gehoort had, en welke tot hem zeide, dat hy uit de hand van een Engel een open boek zoude neemen, en 't zelve opeeten, hem verwittigende, dat het zelve hem in den mond zoet, en bitter, als het zelve in de maag nedergedaalt was, voorkoomen zoude. Het is zeer waarschynlyk, dat hier een beginzel van een nieuwe Openbaaring, welke van de eerste verschillende is, aangeweezen word. Het boek is open, om de kennisse, die God van verscheide uitkomsten ging geeven, te beteekenen. De Heilige Joannes ontfing bevel van het boek op te eeten, gelyk *Ezechiel* een diergelyk

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXXXIX. AFBEELDING.

TErwyl Gods Heilig Lam op Zion werd omringt,
Van 't koor der Heiligen, dat Lofgezangen zingt,
Stort Babylon ter neer door 's Heemels donderslaagen,
En 's waerelds rype druif werd van de rank gesneen,
En in Gods wynpersbak geworpen en getreên,
Waar uit een bloedvliet stroomt, het merk van 's Heemels plaagen.

De Hoer van Babylon in 't purper Ryksgewaad,
Verciert met paarlen, goud en glinstrend borstcieraad,
Van 't bloed der Heiligen, Gods lievelingen, dronken,
Op 't zevenhoofdig beest gevoert in zeegepraal,
Erlangt van Koningen een Goddelyk onthaal,
Terwyl haar Stad verbrand door blikzem vuur en vonken.

Dus trekt Gods Lam ten stryd en zwaait de Krygsbanier,
Terwyl het zegepraalt van 't helsche monsterdier,
't Geen 't bloed der Heiligen weer moet ten balg uitbraaken,
Daar 't groote Babylon verwoest en omgekeert,
Door Gods gerechte wraak tot puin en asch verteert,
Zinkt als een moolensteen in zee met muur en daaken.

De Heemelbruid Gods Kerk treed dus ter Bruiloftszaal,
Daar 't Lam haar Bruidegom in zyne zegepraal,
Zyn ziels vriendin omhelst en kust tot troost der vroomen.
't Gevoogelt werd genood op 't Koninglyke bloed;
En 't schriklyk moordgedrocht stort in den zwaavelvloed,
Wyl 't heilloos overschot door 't zwaard is omgekoomen.

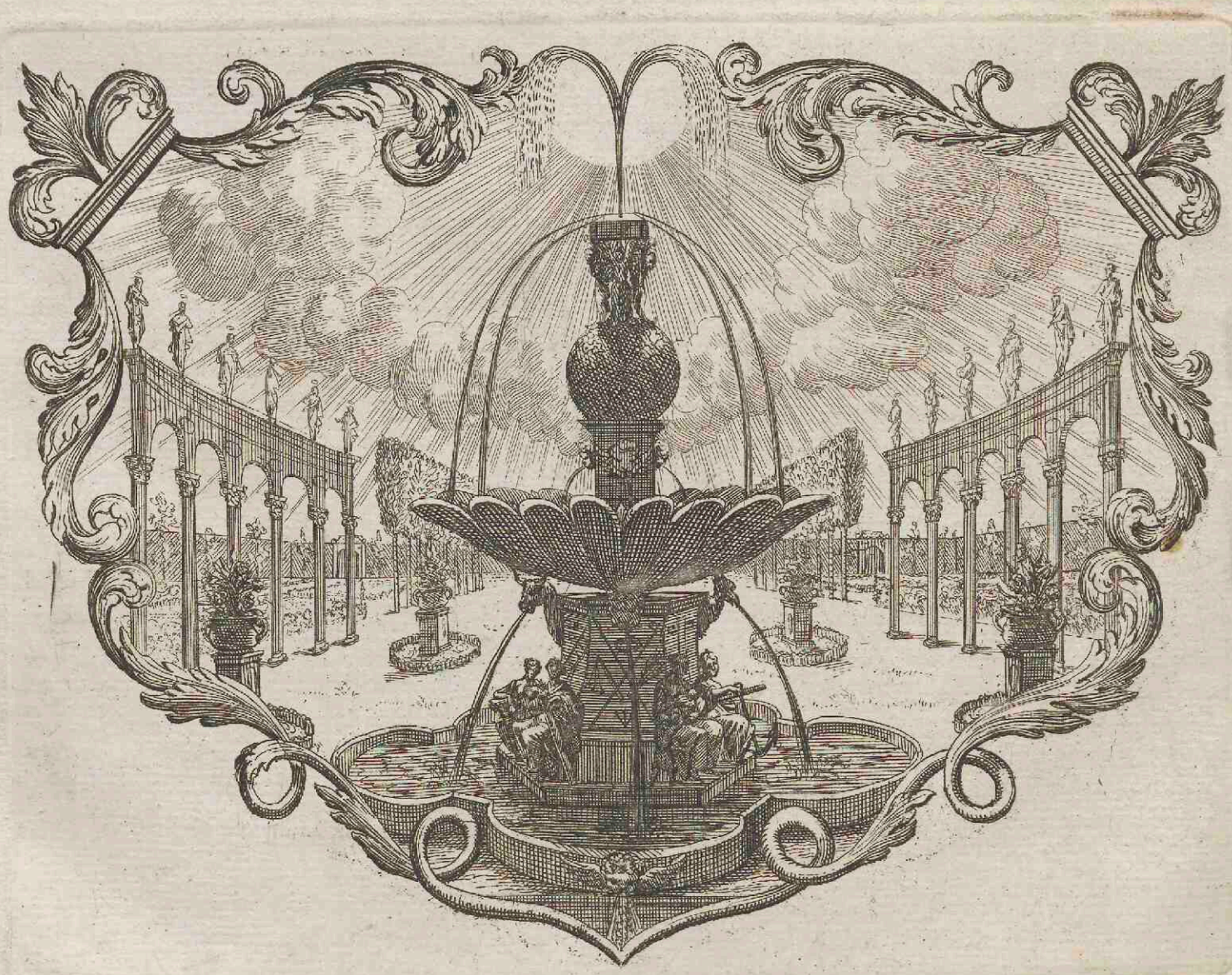

gelyk een langen tyd te vooren ontfangen had. Dit boek moest zoet en bitter zyn, het zy, om dat de Apostel zich aanstonds wegens het verlies der vyanden van de Kerk moest verheugen, en dat vervolgens een zo groot getal van menschen ziende die omkwaamen, een zo droevig voorwerp hem droevige smarten zoude veroorzaaken, het zy mede, dewyl de genaade, welke God hem aandeed, van hem onder den rey der Propheeten te stellen, hem een eer aandeed; maar, de ongelukken van de vervolgde Kerk bedroefden hem.

XI. HOOFDDEEL. Vers 8.

De omgebrachte getuigen zyn op de plaatzen gelegt.

(4.) In deze tweede Openbaaring ontdekt de Heilige Joannes de vervolgingen, welke de Christen Kerk moet lyden; maar, men verdeelt zich over de natuur en den tyd dezer ongelukken. Men vermeent daar de vervolging van *Diocletianus* te vinden, waar in de twee getuigen door het beest omgebracht, en op de plaats van de groote stad gelegt zyn. Deze twee getuigen van de waarheid, ik wil zeggen de Martelaaren en vertroosters van 't volk, waaren, in eenige wyze, dood, dewyl *Diocletianus* en zyn medestanders zich vermaaten den Christelyken Godsdienst door het geweld van hun vervolging uitgeblusch te hebben, en hun lichchaamen laagen op de plaats uitgestrekt, om dat men hen, zonder zich aan groote gevaaren bloot te stellen, niet begraaven konde. Eindelyk, deze vervolging duurde niet langer als twaalfhonderd en zestig dagen, of drie jaaren en een half; want zy was kort. Men houd in tegendeel staande, dat de twaalf honderd en zestig dagen Propheetische dagen zyn, die zo veel jaaren van het Ryk van de Antichrist beteekenen, geduurende welke de vervolging wreed zal zyn. De getuigen zyn de geenen, die de waarheid moedig verdeedigt hebben, zy zullen met zakken bekleed zyn, want hun ellende en armoede zullen groot zyn. *De armen van Lion*, de Vaudoisen, en de Albigotten, die twee lichchaamen maakten, alhoewel weder vereenigt zynde, om de waarheid te verdeedigen, zyn die twee getuigen, die men onbarmhertig den hals afsneed. Volgens zommige Schryvers is Vrankryk, alwaar de laatste vervolging heevig gewoed heeft, de plaats van de groote Stad, waar op de getuigen moesten leggen. De getuigen zyn den hals afgesneeden geweest, om dat men een oneindig getal van menschen heeft verplicht om van 't leeven, dat is te zeggen van de waarheid, af te staan. Maar, zy zyn niet begraaven, want in den grond bewaaren zy noch hunne aloude Godsdienst, en zy zullen t'eeniger tyd weder opstaan, God wil het. Maar, dewyl de beteekende jaaren tot deze wederopstanding en verlossing verstreeken zyn, kan men zeggen dat daar in 't Ryk van den Antichrist een algemeene vervolging zal zyn. En zo groot dat de belydenis van waarheid by naer zal verbooden zyn. Daar zal niet meer als een klein getal van getuigen overig zyn, om de zelve te onderschraagen.

XII. HOOFDDEEL. Vers 13.

Zeegenpraalingen van den Draak en 't Beest.

(5.) Den Heiligen Joannes verbeeld de Kerk noch boven dien onder de gedaante van een vrouw met de zon bekleed, welke de maan onder haar voeten, en op haar hoofd een Kroon van twaalf starren had, om dat de Kerk met de kennisse van Jesus Christus vervult is, die de Zon van rechtvaardigheid, en boven de onstandvastigheid der menschelyke zaaken verheeven is, welke natuurlyk door de maan afgemaalt is, waar van de wezens meenigmaal veranderen. Deze Vrouw bezwangert zynde, wierd door den Duivel die rood was, zeven Hoofden en tien Hoornen hebbende, en haar kind wilde verslinden, vervolgt. En hy vervolgde haar zo geweldig, dat zy verplicht was in de woestynen te vluchten, daar God haar verborg, 't welk ons een denkbeeld der vervolgingen geeft, welke de Kerk onder de heerschappy van den Antichrist, door den rooden Draak beteekent, lyden moet, waar van het vermoogen zo groot zal zyn, dat de Kerk voor de oogen der menschen zal verdwynen, geen schuilplaats meer in de Woestynen en hoolen hebben, en tot een zoort van onzichtbaarheid gebracht werden. De bepaaling van deze vervolging zoude kort zyn, by aldien daar niet als van die van *Diocletianus*, en van drie jaaren en een half, in plaats van twaalf honderd en zestig jaaren, die men volgens den styl der Propheeten rekenen moet, gehandelt wierd.

UITLEGGING
VAN DE CXXXIX. AFBEELDING.

Terwyl Gods Heilig Lam op Zion werd omringt,
Van 't koor der Heiligen, dat Lofgezangen zingt,
Stort Babylon ter neer door's Hemels donderslaagen,
En's waerelds rype druif werd van den rank gesneen,
En in Gods wynpersbak geworpen en getreên, (plaagen.
Waar uit een bloedvliet stroomt, het merk van's Hemels
De Hoer van Babylon in't purper Ryksgewaad,
Verciert met paarlen, goud en glinstrend borstcieraad,
Van't bloed der Heiligen, Gods lievelingen, dronken,
Op't zevenhoofdig beest gevoert in zeegenpraal,
Er langt van Koningen een Goddelyk ontbaal,
Terwyl haar stad verbrand door blikzem vuur en vonken.
Dus trekt Gods Lam ten stryd en zwaait de Krygsbanier,
Terwyl het zeegenpraalt van't helsche monsterdier,
't Geen't bloed der Heiligen weer moet ten balg uitbraaken,
Daar't groote Babylon verwoest en omgekeert,
Door Gods gerechte wraak tot puin en asch verteert,
Zinkt als een moolensteen in zee met muur en daaken.
De Hemelbruid Gods Kerk treed dus ter Bruiloftszaal,
Daar't Lam haar Bruidegom in zyne zeegenpraal,
Zyn zielsvriendin omhelst en kust tot troost der vroomen.
't Gevoogelt werd genood op't Koninglyke bloed;
En't schriklyk moordgedrocht stort in den zwaavelvloed,
Wyl't heilloos overschot door't zwaard is omgekoomen.

XIV. HOOFDDEEL, Vers 6.

De Oogst en Wyntyd.

(1.) MEn ziet hier een Engel het Evangelium tusschen zyn handen houdende en uitroepende, *vreest God, en geeft hem Heerlykheid.* Een andere volgde hem, en verheugde zich over den val van Babylon; een derde dreigt den geenen, die het teeken van 't beest zullen aanneemen, om hen uit den drinkbeeker van Gods Toorn te doen drinken. Eindelyk ziet men Engelen, waar van d'een zyn zikkel zond en de aarde maaide, en de ander de Wyn-oogst. De Oogst beteekent zomtyds in de Schriftuur een overvloed van goederen; om welke reden J. Christus zich daar van bediend, om de gelukkige gesteltenis te beteekenen, welke hy in zyn tyd zag, om 't Evangelium te ontfangen, *de Oogst is groot*, zeide hy tot zyn Discipulen; *maar, daar zyn weinig arbeiders.* Deze bepaaling beteekent mede zomtyds een schriklyke uitkomst, en een voorbeeldelyke kastyding Gods. *De dochter Babylons is gelyk de vrucht op een dorschvloer*, zeide Jeremias. *Het is tyd, dat zy gedorst word, noch een weinig tyds, en de Oogst zal koomen.* Volgens die verscheide denkbeelden, legt men het gezicht van den Heiligen Joannes onderscheidentlyk uit; de een vind daar den voortgang van 't Evangelium, om dat de maaijers, die de

DICHTKUNDIGE VERKLAARING van de CXL. AFBEELDING.

Dus werd d'aaloude draak door 's Heemels afgezant
Ter jammerpoel gesleept, geslaagen in den band,
Gekerkert tot zyn straf den tyd van duizend jaaren,
Terwyl Gods Kerk om hoog door 's Heilands glans bestraalt.
Nazo veel ziels verdriet by God weer adem haalt,
Die Heemeltroonen stelt voor zyn geliefde schaaren.

Terwyl het moordgedrocht uit 's Afgronds Kerker breekt,
En 't heilig Lam vervolgt, het oorlogsvuur ontsteekt,
En zyn geliefde Stad vermeetel durft bestryden,
Verslaat hem 't blikzemvuur met zyn vervloekte stoet,
En slingert zyn Propheet in 's afgronds helsche gloed,
Om daar in eeuwigheid de helsche straf te lyden.

Daar God den Richterstoel ten Jongsten Dagbetreed,
En Christus 's Waerelds troost Gods rechterhand bekleed,
Verschynt de naare dood uit d'Aard' en woeste baaren,
Voor 't Godlyk aangezicht, terwyl 't verstrooit gebeent
En 't afgeknaagde vleesch wert met de ziel vereent,
Om daar 't zy loon of straf in eeuwigheid t'ervaaren.

Terwyl Joannis oog Gods heil'ge Stad beschouwt,
Van edele gesteent en Paarlen opgebouwt,
Daar God en 't Heilig Lam beid' in het midden woonen,
Verschynt de Heemelpoort en held're Morgenster,
De heiland, Davids spruit, die straalen spreit van ver,
Om de gelooVigen met zaaligheid te kroonen.

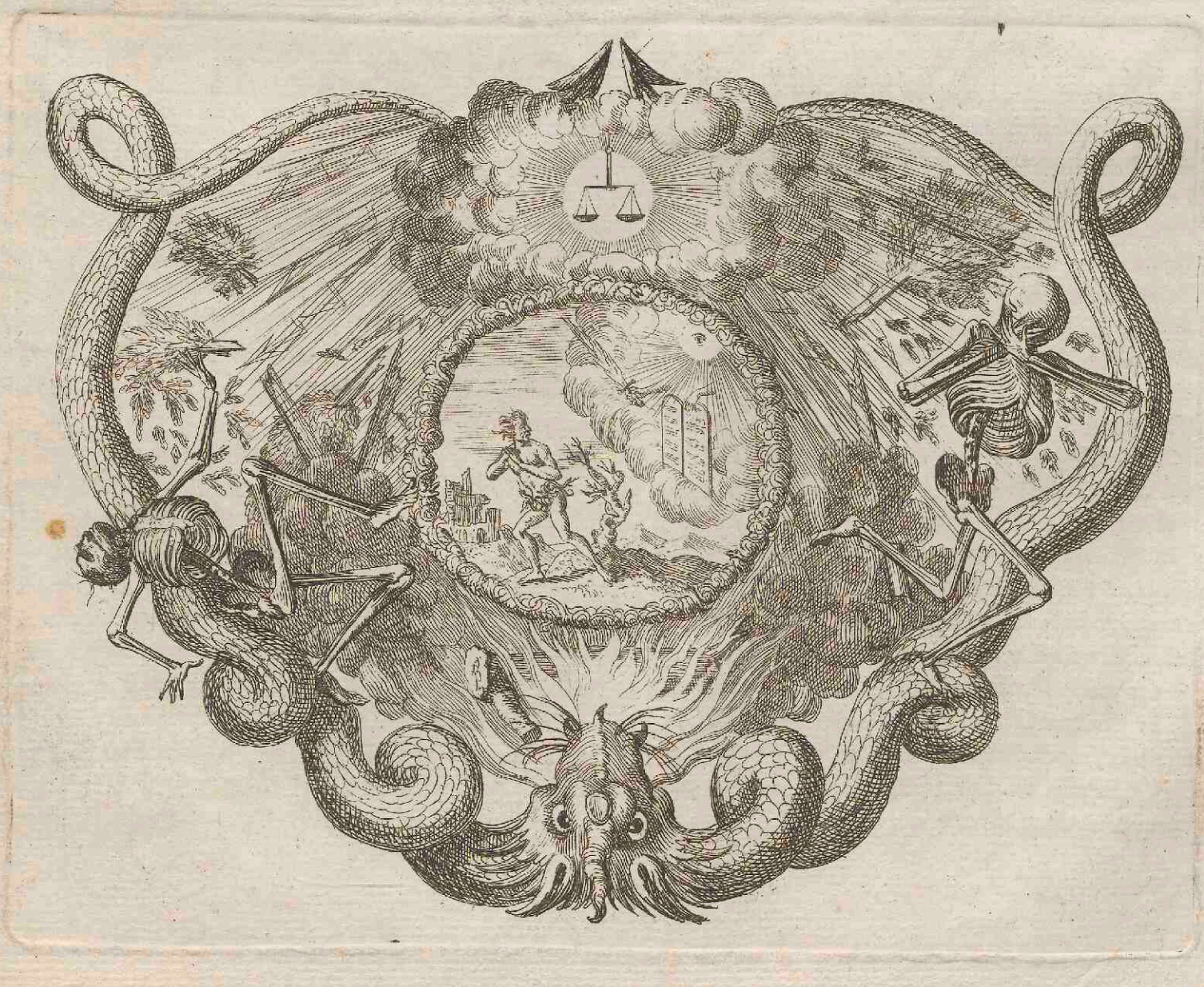

Apostelen waaren, van alle zyden dezen Oogst, die voorbereid geweest was, gingen inzaamelen. De ander vind daar de hervorming in; de anderen weer in tegendeel gelooven aldaar de verwoesting van Romen door *Alarik*, in 't jaar 410 te zien.

De wynparsch beteekent by naer altyd eenig kwaad, om welke reden J. Christus zich droevig verbeeld, als alleen in den persch treedende, zodaanig dat het bloed daar van zyn kleederen bevlekte. *Treed hen, O God, gelyk zy my getreeden hebben*, zeggen de Propheeten, die voor de verdrukte Kerk bidden. Onderwylen verstaan hier zommige aloude Schryvers door den wynparsch dezelve voortgang van het Evangelium, welke de Heilige Geest in den Oogst beteekent heeft. Deze wynparsch, waar van d'eene buiten de Stad getreeden wierd, is mede als een voorzegging van 't geen Romen onder Attica gebeurde, die deze groote stad verschoonde, uit achting voor *Leon*, die alstoen Bisschop daar van was. Deze Vorst verwoestte de nabuurige Landschappen, en liet veel bloed storten; maar, dewyl Romen van de slachting bevryd was, kan men zeggen dat den kuip buiten de Stad getreeden wierd, in het 451 en 452ste jaar. Men vind daar noch andere geheimenissen, waar over wy ligt heen treeden, om dat, als wanneer men een nauwkeurige afleiding wil maaken, men niet als onzeekere gissingen voortbrengt. Het is waarschynlyk, dat de Heilige Joannes, zonder zich met die byzondere uitkomsten op te houden, niet anders als de wonderbaare omkeeringen van de Kerk afgemaald heeft.

XVII. HOOFDDEEL, Vers 9.

Het Beest met zeven hoofden en tien hoornen, waar op de hoer gezeeten is.

(2.) Men komt genoegzaam over een, dat de ontuchtige vrouw, de moeder der verfoeilykheden, die zich aan 't bloed der Heiligen dronken gedronken heeft, en welke men op een beest met zeven hoofden en tien hoornen gezeeten ziet, Romen is, wat meer is, door de zeven bergen, welke een byzonder merkteeken van deze Stad maaken, beteekent. Maar, men verdeelt zich aanstonds. De Roomsch Catholyk, die vreest, dat men van die schoone Stad den stoel van den Antichrist mocht maaken, poogt te doen zien, dat aldaar van het Heidensch Romen gehandelt word, en van de omkeeringen, welke in 't Ryk gebeurt zyn. Het purper, 't geen men haar geeft, beteekent haar Ryk en Overigheden, zy was ten oppersten berucht, om dat zy, buiten en behalven haar byzondere Goden, die der geslachten, welke zy overwonnen had, aanbad. Zy hadden alle hun Tempels binnen Romen. De tien Koningen, door tien hoornen beteekent, zyn de Hoofden van die Barbaarische geslachten, die Romen en haar Ryk verwoestten, *Alarik* stak daar de brand in. De allerdoorluchtigste van alle steeden wierd door een ontsteeking alleen verteert, en haar Kerken weleer zo Heilig wierden in de asche gelegt, gelyk *Orofes* verzeekert. De Gereformeerde vind in tegendeel in het Tafereel van den Heiligen Joannes een zo leevendig denkbeeld van het Christen Romen, maar door haar Afgodery en verfoeilykheden bevlekt geworden, dat het moeilyk valt, daar door niet getroffen te worden. De Kerk had geen belangen genoeg by het Heidensch Romen, om te gelooven, dat de Heilige Geest de moeite genoomen heeft, om haar omkeeringen met alle desselfs omstandigheden na te spooren. Van het oogenblik dat men toestaat, om dat men verplicht is 't zelve te doen, dat de Stad op zeven bergen geleegen Romen is, bepaalt men zich om zyn gedachten op het Christen Romen te vesten; dewyl het lot van de Kerk en de Heiligen van haar verheffing en ondergang afhanglyk was. De Schriftuur verwyt de Heidenen nooit hunne Afgoderyen, onder den naam van hoerery en overspel, om dat deze bepaalingen een Verbond van God met de Kerk onderstellen, welke zich door den dienst van het schepzel ten toon stelt. Deze Stad geeft aan alle geslachten uit haar kelk te drinken. Onderwylen zocht oud Romen niet haar Godsdienst voort te planten, in tegendeel nam zy de Godsdiensten en vieringen der andere geslachten aan. Maar hoe veel geweldenaaryen en moorden heeft het Christen Romen bekrachtigt, om haar dienst vast te stellen. Zy heeft haar aan 't bloed der Heiligen dronken gedronken. De tien Hoornen en de tien Koningen zyn onder 't Heidendom niet opgestaan; het Christen Romen heeft hen zien voortkoomen, haar Landschappen verwoesten, en zich vervolgens onder hun juk buigen, gelyk het voorzegt was geweest.

Men moet zich niet inbeelden, dat de Gereformeerden deze onderstelling door drift of belangen hebben aangenoomen, noch denken dat dit zonder tusschenkoomen en gelyk als in eenen sprong, zo den Heer de *Meaux* zegt, van de Manicheën tot de Reformateurs overgegaan is, als of de eenen de Uitvinders van deze meening waaren, en dat niemand dezelve zedert die tyd, tot aan die van de hervorming, onderschraagt had; want de Manicheën hadden het minste belangen niet om Romen Antichristensch te vinden, en 't waaren zelfs de *Albigoischen* niet, in *Languedocq* verspreid, die dit gevoelen zaaiden. Het waaren de aloude *Vaudoisen*, welke geen plaats aan de minste achterdocht van het Manicheesch geeven, die hun *verhandeling van de Antichrist* zaamenstelden, welke de eerste is, waar in de Roomsche Kerk dien naam voert. De Abt *Joachim* komt vervolgens omtrent het einde van de twaalfde Eeuw, en het verderf van de Roomsche Kerk ziende, paste hy op dezelve de Godsspraaken van de Openbaaring. Hy wierd door een groot getal van Munniken gevolgt, die zich in de volgende Eeuw verledigden om te bewyzen, dat Romen *het Babylon en de hoer is*, waar van de Heilige Joannes spreekt. Hun werkstukken, welke baarblyklyk de zaak bewyzen, zyn noch in weezen. Men heeft dan alleenlyk het voorbeeld der Munniken van de Roomsche Kerk gevolgt, die het zelve als de zeetel van den Antichrist aangezien hebben, ter oorzaak van het verderf, in 't welk zy vervallen is; en men moet toestaan, dat men de Openbaaring zonder hertstocht en vooroordeel leezende, aldaar zeekere merkteekenen vind, welke zo volkoomentlyk met de Roomsche Kerk overeenkoomen, dat men zyn gezicht nergens anders op kan laaten vallen. Men herkomt tot haar, als tot het allergevoeligste voorwerp, schoon men zelfs de moeite genoomen heeft, om daar toe een ander te zoeken. Men moet mede toestemmen, dat alle de merkteekenen van dit Babylon niet even baarblyklyk zyn. Men beleedigt ze zelfs, met in een al te groote afleiding te willen treeden, en men gaat zonder twyffel verder als de inzichten van den Heiligen Geest; maar, daar zyn zekere algemeene verhandelingen van vergelykenis in dit Boek verspreit, welke maaken, dat men dezelve moet erkennen.

XVIII. HOOFDDEEL, Vers 2.

Verwoesting van Babylon.

(3.) Romen moet vallen, en die val het voorwerp der

der toejuigingen van d'Engelen maaken, die uitroepen zullen, *zy is gevallen, de groote Babylon.* Zy moet de schuilplaats der nachtuilen, en een woonplaats der Duivelen worden, en het vertoeven aldaaar is zo gevaarlyk, dat alle mensch, die zyn ziel wil bewaaren, verplicht is daar uit te gaan, volgens de stem des Hemels. *Gaat uit Babylon, myn volk, dat gy geen deel aan haar zonde moogt hebben, en van haar plaagen niet ontfangen.*

Dewyl de Heilige Joannes tweemaalen de bepaaling van *vallen* herhaalt, beeld men zich in, dat daar twee *nederstortingen* van Babylon zullen zyn, dusdaanig is 't, dat de Joodsche Leeraars zich ingebeeld hebben, dat het aloud Babylon, alwaar God hen overgevoert had, tweemaalen gevallen was; d'eene, als wanneer Cyrus het zelve innam, en het zelve onder de heerschappy der Persen overging; de andere door een aardbeeving, welke 't inzwelgde. Maar deze laatste nederstorting is ingebeeld, want deze groote Stad viel alleenlyk, als in een verval, zedert dat men van Susa de Hoofdstad des Ryks gemaakt heeft, en men Seleucia bouwde. Ik geloof dat men dezelve zaak van de tweede verwoesting van Babylon moet zeggen. De Heilige Joannes heeft niet tweemaal gezegt, *zy is gevallen, zy is gevallen*, het groote Babylon, als om de verwondering en de vreugd te beteekenen, welke den val van een zo ontzaglyk Ryk zoude veroorzaaken. Den tyd, op welke deze val zal gebeuren, is verborgen, en 't is te vergeefs, dat de Schryvers zich tot noch toe gepynigt hebben, om dezelve vast te stellen, dewyl de uitkomst op hun al te schigtige gissingen niet gevolgt is.

XIX. HOOFDDEEL, Vers 10.

Den Heilige Joannes voor den Engel geknielt.

(4.) De verwoesting van Babylon zal een zo groote vreugde in den Hemel veroorzaaken, dat alle de Engelen daar over nieuwe Lofzangen tot God zullen zingen. *Hallelnja, de zaaligheid, en de heerlykheid, en de eere, en de kracht zy den Heere onzen God*, zullen deze welgelukzaalige Geesten zeggen, om dat zyn oordeelen rechtvaardig zyn, en hy de groote hoer verdoemt heeft. Laaten wy ons verheugen, laat ons vrolyk zyn, om dat de Bruilofts-dagen van 't Lam gekoomen zyn, en zyn Bruid zich voorbereid heeft. Inderdaad, de Kerk moet na de verwoesting van haar vyandin een groote voorspoed genieten; en dat is 't geen moeilyk valt te vereenigen, als wanneer men deze uitkomst tot *Alarik*, of *Totila* toepast. De Heilige Joannes, die deze vervoeringen van vreugde en de gelukwenschingen, welke de Engel aan de geenen deed, die tot het Avondmaal van 't Lam geroepen waaren, dat is te zeggen, tot het deelgenootschap van zyn Heerlykheid en zyn Regeering, wierd daar door zodaanig ontroert, dat hy zich voor zyn voeten nederwierp om hem aan te bidden. Maar, de Engel zeide tot hem, *ik ben een dienaar als gy, wacht u dan wel van zulks te doen, bid God aan.* Men moet zich vrywillig verblinden, en een uittermaaten denkbeeld van de waardigheid der Evangelische Dienaars hebben, om zich in te beelden, dat de Engel de aanbidding van den Heiligen Joannes weigerde, ten einde, om te doen begrypen, dat de Apostel met den Engel evengelyk was. Ten minsten was de Engel in een plaats, en met een onderscheide Heerlykheid van die van den Apostel bekleed, en by gevolg was hy de huldiging, die hem de Heilige Joannes deed, niet onwaardig. Deze huldiging van een gelyke aan zyns gelyke, zoude die een zo leevendige bestraffing aan een Apostel in den Hemel gedaan, verdient hebben? En deze Engel den Heiligen Joannes tot God wyzende, om hem aan te bidden, beteekent genoegzaam, dat hy op den dienst zag, welke deze Apostel hem aandeed, als een zaak, welke niemand als God alleen toebehoort, en niet geoorloft is zelfs aan de Engelen in de alderhoogste doorstraaling van heur gelukzaaligheid te ontfangen.

De Koningen door Gods Zoon verslaagen. Vers 15.

(5.) Eindelyk verscheen Jesus Christus op een wit paard gezeeten, een geschrift op zyn kleed en dyen voerende, *de Koning der Koningen*, en de *Heere der Heeren.* Hy ging van de Geslachten zeegenpraalen door het zwaard, dat hy in zyn mond droeg, om dat hy heur tot zyn kennis door de predikingen van 't Evangelium geleid. De Koningen van de aarde voeren het zwaard in hun vuist om de misdaadigen te straffen, en om de beleedigingen aan hun waardigheid gedaan, te wreeken. Maar, Jesus Christus heeft het zwaard in den mond; hy vergenoegt zich met het woord, hy spreekt met kracht, hy doordringt met zyn Predikingen de verharde herten, en neemt alle gedachten weg, welke zich tegens zyn kennis verheffen.

UITLEGGING
VAN DE CXL. AFBEELDING.

Dus werd d'aloude draak door 's Hemels afgezant
Ter jammer-poel gesleept, geslaagen in den band,
Gekerkert tot zyn straf den tyd van duizend jaaren,
Terwyl Gods Kerk om hoog door 's Heilands glans bestraalt,
Na zo veel ziels verdriet by God weer adem haalt,
Die Hemelthroonen stelt voor zyn geliefde schaaren.
Terwyl het moordgedrocht uit 's Afgronds Kerker breekt,
En 't Heilig Lam vervolgt, het oorlogsvuur ontsteekt,
En zyn geliefde Stad vermeetel durft bestryden,
Verslaat hem 't blikzemvuur met zyn vervloekte stoet,
En slingert zyn Propheet in 's afgronds helsche gloed,
Om daar in eeuwigheid de helsche straf te lyden.
Daar God den Richterstoel ten jongsten dag betreed,
En Christus' s Waerelds troost Gods rechterhand bekleed,
Verschynt de naare dood uit d'aard' en woeste baaren,
Voor 't Godlyk aangezicht, terwyl 't verstrooit gebeent
En 't afgeknaagde vleesch wert met de ziel vereent,
Om daar 't zy loon of straf in eeuwigheid t'ervaaren.
Terwyl Joannis oog Gods Heil'ge Stad beschouwt,
Van edele gesteent en paarlen opgebouwt,
Daar God en 't Heilig Lam beid' in het midden woonen,
Verschynt de Hemelpoort en held're Morgenster,
De Heiland, Davids spruit, die straalen spreit van ver,
Om de geloovigen met zaaligheid te kroonen.

XX. HOOFDDEEL. Vers 2.

Den Draak geboeijent.

(1.) DIt is hier een der allerzwaarste en wederleglykste plaatzen van de Openbaaring. Het duizendtal der Oude en heedendaagzen vermeenen daar een baarblyklyk bewys van de Regeering en voorspoed, welke de Kerk op de aarde den tyd van duizend jaaren genieten moet, te vinden. De Ouden begreepen de zaak groflyk, dewyl zy dit geluk in het genieten der tydelyke goederen deeden bestaan. Men kan zien 't geen *Justinianus de Martelaar* en *Ireneus* over de stof gezegt hebben. Deze dwaaling had in Egypten onder 't gezag van een Bisschop, *Nepos* genaamt, zo veel voet gekreegen, dat Denys van Alexandryen zeer veel moeite had van het volk daar weder uit te doen koomen. Het duizendtal der laatste Eeuwen houd staande, dat men in de gantsche Geschiedenis van de Kerk geen aanmerkelyken tyd vinden kan, geduurende welke tyd de Duivel afgelaaten heeft de Heidenen te misleiden.

leiden. Hy vervolgde onder de Heidensche Keizers, hy verwoestte de Kerk, onder *Constantinus* en onder zyn kinderen. De Barbaarische Geslachten stortten by vervolg op de allerschoonste Landschappen van 't Ryk, en voerden de dooling en 't geweld met zich. De Sarrazynen en de Mahometaanen overstroomden een gedeelte van de Christenwaereld. De tiende Eeuw wierd vruchtbaar in gebreeken en dwaalingen; men moet dan besluiten, dat de overwinning van de Kerk noch niet gekoomen is, en dat de Heilige Joannes dezelve niet belooft, als na het Ryk van den Antichrist, 't welk 1260 jaaren moet duuren, en 't welk men van de geboorte van 't Christendom niet kan stellen, zonder de order der Openbaaringen van den Heiligen Joannes te verwarren. Onderwylen zyn daar menschen, die gelooven, dat het twintigste Hoofddeel van de Openbaaring, waar in men de volkoome nederlaag van den Duivel vind, aan het twaalfde moet gehecht zyn; waar in men van zyn nederdaaling en val uit den Hemel begonnen heeft te spreeken. Een geluk van duizend jaaren op de aarde, schynt Jesus Christus, noch de Christen Kerk niet waardig te zyn, die niet als naer de Geestelyke en Hemelsche goederen zuchten moet. Te willen, dat de martelaaren voor de anderen weder opstaan, om de Waereld een zo langen tyd van jaaren te bewoonen, zulks is de Schriftuur beleedigen, die de wederopstanding van alle de dooden in een zelve dag plaatst, welke die des oordeels zal zyn. Te vermeenen, dat de wederopstanding voor de herstelling van hun heerlykheid genoomen word, zulks is aan de Schriftuur een overdraagende en zeer wydgezochte zin geeven, zonder dat dezelve daar eenigzints noodig is. Alhoewel de vervolging onder de Heidensche Keizers geweest is, kan men onderwylen zeggen, dat de Duivel afliet de geslachten te misleiden, dewyl de Heidenen met een groote meenigte in de Kerk traaden, dat men de Tempels en de Altaaren der Afgoden leedig liet, en de waarheid by de allerwoestste geslachten overging.

In de Hel gestooten. Vers 10.

(2.) De overwinning van de Kerk nam toe, en den Duivel, die door den Engel geboejent geweest was, wierd in een duistere gevangenis geworpen, als wanneer *Constantinus* dat beroemd bevel ten voordeel van den Christelyken Godsdienst gaf, waar in hy uitdruklyk beteekent, dat *de oude Draak* geboeijent en overwonnen geweest is: alstoen vielen die zo beroemde Tempels van 't Heidendom, alstoen verlooren de *Venus* van de Libanon, de *Esculapius* van Cilicien, de *Apollon* van Delphos, door zyn Godsspraaken in zo veel andere plaatzen gegeeven, vermaart, heur gezag. Men hield op met hen om raad te vraagen, en de argliftigheden der Priesters, die geduurende een zo groot getal van Eeuwen het volk misleid en bedroogen hadden, wierden ontdekt. De Kerk regeerde, tot dat eindelyk in de tiende en elfde Eeuw, haar Regeering, welke had beginnen te vervallen, door de verzaameling van zo veel bygeloovigheden, dwaalingen, afgoderyen en gebreeken, die meenigvuldig in de Kerk indrongen, vernietigt wierd; en alstoen hernam de Duivel, welke den tyd van duizend jaaren geboeijent en opgeslooten geweest was, zyn eerste kracht.

Het laatste oordeel. Vers 12.

(3.) Men komt zeer veel ligter, met het geen volgt, overeen. Want, de Heilige Joannes zag God op zyn Throon gezeeten, die 't heelal oordeelde. De boeken wierden geopent. Die boeken zyn 't Evangelium en de Wet, waar op het besluit zal gegrond zyn, alwaar de geweetens, die tot daar toe beslooten geweest waaren, zich openbaarden; en 't geheim der zielen ontdekt wierd. De Raadsbesluiten Gods, dit Boek des Leevens, dat de naamen der uitverkoorenen bevat, openden zich mede. De dooden zullen wederopgewekt worden, en zy zullen uit heur graaven opstaan; de zee, die dezelve een zo langen tyd in haar afgronden bewaart heeft, zal dezelve weder te voorschyn brengen, de aarde zal al de lyken, welke zy besluit, wedergeeven, en al de deelen van onze lichchaamen in verscheide plaatzen verspreit, zullen zich vereenigen. Het lichchaam met de ziel vereenigt, zal men den Rechter aanbieden, die, met de weegschaal in de hand, de daaden en de gedachten weegende, het besluit, waar van het eeuwig lot van al de menschen af hangt, zal verkongen.

XXI. HOOFDDEEL. Vers 1.

Nieuwe Hemelen, en een nieuwe aarde.

(4.) Het gelykt als of de onbezielde schepzelen deel aan het geluk der Heiligen moeten hebben, en dat gelyk de waereld, die voor den mensch geschaapen was, bevlekt en onderdaan van de ydelheid door zyn zonde geworden is, zy mede in een nieuwe luister vastgestelt moest worden, als wanneer de mensch in het bezit van een eeuwige heerlykheid zal treeden. Van daar komt mede, dat de Heilige Paulus haar verzuchtingen, een arbeid, en brandende verlangens tot de toekomst van Gods Zoon toeschryft. *Wy weeten dat alle de schepzelen zuchten, en tot tegenwoordig in arbeid zyn, om dat zy hoopen van de slaaverny van 't verderf verlost, en in vryheid van de heerlykheid der kinderen Gods gestelt te zyn.* Onderwylen zegt de Heilige Joannes hier, dat de eerste Hemel was voorbygegaan, en *dat daar nieuwe Hemelen en een nieuwe aarde waaren.* En dat de zee niet meer was. De Heilige Petrus zelfs spreekt veel vaststellender wyze, met te zeggen, dat de Hemelen met een gedruis en loejing van onweer zullen voorbygaan, dat de Elementen en de aarde zelfs door de hitte zullen verbrand worden, en dat alles, wat daar in is, t'eenemaal zal verteert worden. En, in der daad, het zoude genoegzaam onnoodzaaklyk zyn, dat God de Waereld bewaarde, of dat hy daar een nieuwe van maakte, dewyl zy van niemand moet bewoont worden.

Beschryving van 't Paradys. Vers 10.

(5.) De Heiligen zullen den Hemel vervullen, en aldaar een volmaakte gelukzaaligheid genieten, zy zullen Gods aangezicht zien, en zyn naam zal op hun voorhoofden geschreeven staan: daar zullen geen duisternissen, noch onweetenheeden, noch dwaalingen meer zyn. Want de Heere zal ze onmiddelyk verlichten, en heur Heiligheid zal altoos volmaakt zyn. Zy zullen geheel in God, *en God geheel in hen zyn.* Ziet hier, hy komt haastlyk, *de belooning is met hem, om dezelve aan yder, volgens zyn werken, te geeven.* Welgelukzaalig is die geen, die zyn gebooden bewaart, want zyn getrouwigheid zal, geduurende alle eeuwigheid, heerlyk beloont worden.

De genaade van onze Heere Jesus Christus zy met uw allen. Amen.

EINDE.